

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ
Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (106) 2024

Харків 2024

*Збірник належить до категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань
України (наказ Міністерства освіти
і науки України від 17.03.2020 № 409)
і є фаховим з юридичних наук
(наказ МОН України від 06.03.2015
№ 261) та з психологічних наук (на-
каз МОН України від 27.04.2023 № 491)*

Рекомендовано
до друку та до поширення
через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 2 від 27.09.2024

Редакційна колегія:

Музичук О. М. – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **А. С. Надолта** – канд. юрид. наук (ХНУВС) – відповідальний секретар; **О. С. Бакумов** – д-р юрид. наук, проф. (Верховна Рада України); **І. О. Бандурка** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. І. Барко** – д-р психол. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. Ю. Бойко-Бузиль** – д-р психол. наук, проф. (Державний науково-дослідний інститут МВС України); **С. М. Бортник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. В. Бригадир** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. В. Брусакова** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. А. Бугайчук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ю. Бурдін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **А. В. Войціховський** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, старш. дослідник (ХНУВС); **Г. І. Глобенко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Головко** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **Т. І. Гудзь** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **С. М. Гусаров** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **П. ван Дайне** – д-р філософії, проф. (Утрехтський університет, Нідерланди); **А. І. Денисов** – канд. юрид. наук (ХНУВС); **О. О. Євдокімова** – д-р психол. наук, проф. (ХНУВС); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **В. Г. Жорнокуй** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Ю. М. Жорнокуй** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. А. Зайцев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Кікінчук** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Д. Ю. Кондратов** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **В. В. Лазарев** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, канд. філософ. наук, проф. (Кабінет Міністрів України); **І. А. Логвиненко** – д-р істор. наук, доц. (ХНУВС); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС); **М. І. Марчук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. С. Медведєв** – д-р психол. наук, проф. (Національна академія внутрішніх справ); **К. Ю. Мельник** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Н. Е. Мілорадова** – д-р психол. наук, проф. (ХНУВС); **І. С. Нечитайло** – д-р соц. наук, проф. (ХНУВС); **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. В. Панова** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Є. Ю. Подорожний** – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (ХНУВС); **Я. С. Пономаренко** – канд. психол. наук (ХНУВС); **В. Б. Пчелін** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. В. Пчеліна** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Романюк** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. Ю. Сааданова** – д-р юрид. наук, проф., засл. працівник освіти України (ХНУВС); **Д. Сігель** – проф., д-р кримінології (Утрехтський університет, Нідерланди); **С. О. Сліпченко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Сокурєнко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **Т. Спалєнс** – проф., д-р кримінології (Тільбурзький університет, Нідерланди); **Р. А. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. С. Устименко** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **Т. Г. Фоміна** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. О. Шатрава** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **Д. В. Швець** – д-р юрид. наук, доц., засл. працівник освіти України (Одеський державний університет внутрішніх справ); **В. В. Шендрік** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого); **О. Р. Шичка** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **А. М. Шульга** – д-р юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. М. Шуміло** – канд. юрид. наук, доц. (ХНУВС); **О. О. Южно** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **М. Ягер** – д-р філософії, проф. кримінології (Інститут кримінології Люблянського університету, Словенія); **А. М. Ященко** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС).

© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2024

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN **of Kharkiv National University** **of Internal Affairs**

Collection of scientific papers

Founder and publisher -
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in December, 1995

No. 3 (Vol. 106) 2024

Kharkiv 2024

The collection belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science and psychological sciences

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 2 dated from September 27, 2024

Editorial Board:

Muzychuk O. M. – Doctor of Juridical Sciences (J.S.D.), Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **O. V. Dzharova** – J.S.D., Prof. – Deputy Editor; **L. S. Nadopta** – Ph.D. (KhNUA) – Executive Secretary; **O. S. Bakumov** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **I. O. Bandurka** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **V. I. Barko** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUA); **Yu. Yu. Boiko-Buzyl** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine); **S. M. Bortnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **O. V. Brusakova** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **I. V. Bryhadyr** – Ph.D. (KhNUA); **K. L. Buhachuk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **M. Yu. Burdin** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **A. I. Denysov** – Ph.D. (KhNUA); **P. C. van Duyn** – Doctor of Philosophy, Prof. (Utrecht University, Netherlands); **T. H. Fomina** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **T. I. Gudz** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **Ye. O. Hladkova** – J.S.D., Senior Researcher (KhNUA); **H. I. Hlobenko** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. M. Holovko** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University); **S. M. Husarov** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUA); **M. Jager** – Doctor of Philosophy, Prof. (Institute of Criminology of Ljubljana University, Slovenia); **V. V. Kikinchuk** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **D. Yu. Kondratov** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **V. V. Lazarev** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **K. B. Levchenko** – J.S.D., PhD in Philosophy, Prof. (Cabinet of Ministers of Ukraine); **I. A. Lohvynenko** – Doctor of Historical Science, Associate Prof. (KhNUA); **S. S. Lukash** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (KhNUA); **M. I. Marchuk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. S. Medvediev** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (National Academy of Internal Affairs); **K. Yu. Melnyk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **N. E. Miloradova** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUA); **I. S. Nechitailo** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (KhNUA); **Yu. V. Orlov** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **I. V. Panova** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **Ye. Yu. Podorozhnyi** – J.S.D., Senior Researcher (KhNUA); **Ya. S. Ponomarenko** – Candidate of Psychological Sciences (KhNUA); **V. B. Pchelin** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. V. Pchelina** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. D. Pcholkin** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. V. Romaniuk** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. Yu. Salmanova** – J.S.D., Prof., Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUA); **S. O. Shatrava** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. V. Shendryk** – J.S.D., Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University); **D. V. Shvets** – J.S.D., Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Odesa National University of Internal Affairs); **A. M. Shulha** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. M. Shumilo** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. R. Shyshka** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **D. Siegel** – Prof., Doctor of Criminology (Utrecht University, Netherlands); **S. O. Slipchenko** – J.S.D., Associate Prof. (KhNUA); **V. V. Sokurenko** – J.S.D., Prof., Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUA); **T. Spapens** – Prof., Doctor of Criminology (Tilburg University, Netherlands); **R. L. Stepaniuk** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **O. S. Ustyomenko** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **A. V. Voitsikhovskiy** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **A. M. Yashchenko** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **O. O. Yevdokimova** – Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUA); **O. O. Yukhno** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **O. L. Zaitsev** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **Yu. M. Zhornokui** – J.S.D., Prof. (KhNUA); **V. H. Zhornokui** – Ph.D., Associate Prof. (KhNUA); **O. O. Zhytnyi** – J.S.D., Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University).

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство;
ІСТОРИЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

Васильєв С. В.

Правове регулювання порядку проходження служби
в міліції УСРР у 20-х роках ХХ ст. 11

Греченко В. А.

Основні аспекти реорганізації міліції на початку 1960-х рр. 23

Демиденко Н. М.

Права жінки на українських землях за Литовськими статутами
та звичаєвим правом у ХVІ – першій половині ХVІІ ст.:
порівняльний аналіз. 36

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Кройтор В. А.

Визнання спадщини відумерлою 45

Чалий Ю. І.

Проблеми застосування заохочень у цивільному праві 55

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Іванов Ю. Ф., Іванова М. В.

Додержанням трудових прав осіб, щодо яких встановлено факт
позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії 65

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Івахненко О. А., Глуценко А. М., Новиков О. В.

Правове регулювання прав осіб, яким надається
реабілітаційна допомога 80

Музичук О. М.

Моральна відповідальності публічних службовців:
сутність і напрями вдосконалення 91

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Шамсутдінов О. В.

Зараження людини збудником інфекційної хвороби:
аналіз конструктивних об'єктивних ознак складів
кримінальних правопорушень 100

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Абламський С. Є., Ковтун О. В., Абламська В. В.

Особливості доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України 116

Герасименко О. М., Мельник Д. С.

Протидія Службою безпеки України кримінальним правопорушенням на об'єктах критичної інфраструктури: організаційний аспект 128

Гусєва В. О., Бєседа С. М.

Використання спеціальних знань під час розслідування колабораційної діяльності: практичні аспекти 143

Гутник А. В.

Повідомлення про підозру на вебсайті Офісу Генерального прокурора та в газеті «Урядовий кур'єр»: вимоги й алгоритм публікації 154

Ємець І. О.

Реалізація обов'язку доказування потерпілим та його представником у кримінальному провадженні 171

Коломойцев М. М.

Правові засади надання правничої допомоги затриманій особі в контексті міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини 183

Кучерявенко В. Б.

Аспекти класифікації та експертизи лимонів при проведенні судової товарознавчої експертизи 194

Макарова О. П.

Міжнародний досвід використання експертних висновків у кримінальному судочинстві 207

Попов В. Ю.

Змістовні складові криміналістичної характеристики втручання в діяльність представників органів державної влади 218

Стадніченко Р. О.

Особливості тактики допиту підозрюваного в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом 229

Тюленев С. А.

Криміналістична класифікація злочинів і кримінальних проступків, пов'язаних із протиправними посяганнями на активи суб'єктів господарювання 235

Шевченко В. М.

Особливості дослідження глинистих ґрунтів під час проведення
судової ґрунтознавчої експертизи..... 247

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Червяков О. І.

Переосмислення освітніх напрямів забезпечення національної
безпеки України 255

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бугайчук К. Л.

Деякі питання вдосконалення діяльності органів Національної поліції
України та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення
правопорядку на місцевому рівні в умовах воєнного стану 263

Марков О. В., Тененьов Є. П., Бутрик С. М., Козинець А. М.

Психологічна реабілітація працівників силових структур
після застосування або використання вогнепальної зброї..... 277

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бутенко М. В.

Психологічні аспекти професійної успішності поліцейського..... 285

Олійник В. О., Ларіонов С. О.

Емпіричне дослідження постдосвідного зростання
військовослужбовців – учасників бойових дій 297

Пономаренко Я. С.

Психологічні аспекти агресивності серед поліцейського персоналу ... 308

Харченко С. В., Колдашов О. В.

Соціальний інтелект курсантів закладів вищої освіти сектору безпеки
та оборони, які отримують вищу освіту за спеціальностями
«Право» та «Психологія»..... 320

НАШІ АВТОРИ..... 329

ДО УВАГИ АВТОРІВ 332

Періодичні наукові видання Харківського
національного університету внутрішніх справ 332

CONTENT

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW;
HISTORY OF LAW AND STATE

Vasyliiev S. V.

Legal regulations of service order in the USSR militia in the 20s
of the 20th century (*Ukr*) 11

Grechenko V. A.

The main aspects of militia reorganisation in the early 1960s (*Ukr*).....23

Demydenko N. M.

Women’s rights in Ukrainian territories according to Lithuanian statutes
and customary law in the 16th century – the first half of the 17th century:
a comparative analysis (*Ukr*) 36

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL
AND LEGAL DIRECTION IN THE SPHERE OF PRIVATE LAW

Kroitor V. A.

Recognition of inheritance as escheated (*Ukr*) 45

Chalyi Yu. I.

Problems of applying incentives in civil law (*Ukr*) 55

LABOR LAW; SOCIAL GUARANTEEING LAW

Ivanov Yu. F., Ivanova M. V.

Observance of the labour rights of persons who have been deprived
of their personal liberty as a result of armed aggression (*Ukr*) 65

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

Ivakhnenko O. A., Glushchenko A. M., Novykov O. V.

Legal provision for the rights of persons who receive rehabilitation
assistance (*Ukr*) 80

Muzychuk O. M.

Moral responsibility of public servants: the essence
and directions of improvement (*Ukr*) 91

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Shamsutdinov O. V.

Human infection with an infectious disease agent:
analysis of constructive objective features of criminal offences (*Ukr*) 100

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Ablamskyi S. Ye., Kovtun O. V., Ablamska V. V.

Peculiarities of evidence in the course of investigation of criminal offences under parts 1, 2 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (*Ukr*) 116

Herasymenko O. M., Melnyk D. S.

The Security Service of Ukraine's counteraction to criminal offences at critical infrastructure facilities: organisational aspect (*Ukr*) 128

Husieva V. O., Beseda S. M.

Application of specialised knowledge in the investigation of collaborative activity: practical aspects (*Ukr*) 143

Hutnyk A.V.

Notification of suspicion on the web page of the General Prosecutor's Office and in the newspaper "Uryadovyi Kurier": requirements and algorithm of publication (*Ukr*) 154

Iemets I. O.

Implementation of the burden of proof in criminal proceedings by the victim and their representative (*Ukr*) 171

Kolomoitsev M. M.

Legal basis for providing legal aid to a detained person in the context of international standards and practice of the European Court of Human Rights (*Ukr*) 183

Kucheriavenko V. B.

Issues of classification and examination of lemons in the course of forensic commodity expertise (*Ukr*) 194

Makarova O. P.

International experience of using expert opinions in criminal proceedings (*Ukr*) 207

Popov V. Yu.

Substantive components of forensic characterisation of interference with the activities of public authorities (*Ukr*) 218

Stadnichenko R. O.

Features of the interrogation tactics of a suspect in illegal fishing, hunting, or other aquatic resource exploitation (*Ukr*) 229

Tiulieniev S. A.

Forensic classification of crimes and misdemeanours related to unlawful encroachments on the assets of business entities (*Ukr*) 235

Shevchenko V. M.

Peculiarities of clay soils research in the course of forensic soil examination (*Ukr*) 247

NATIONAL SECURITY LAW; MILITARY LAW

Chervyakov O. I.

Reconsideration of educational directions for ensuring
the national security of Ukraine (*Ukr*) 255

TOPICAL ISSUES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Buhaichuk K. L.

Some issues of improving the activities of the National Police
of Ukraine and local self-government bodies regarding
law enforcement at the local level under martial law (*Ukr*) 263

Markov O. M., Tenenov Ye. P., Butryk S. M., Kozynets A. M.

Psychological rehabilitation of law enforcement officers
after the use of firearms (*Ukr*) 277

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Butenko M. V.

Psychological Aspects of a Police Officer's Professional Success (*Ukr*) 285

Oliinyk V. O., Larionov S. O.

An empirical study of the post-experiential growth
of military personnel – combatants (*Ukr*) 297

Ponomarenko Ya. S.

Psychological aspects of aggression among police personnel (*Ukr*) 308

Kharchenko S. V., Koldashov O. V.

Social intelligence of cadets of the security and defence sector
higher education institutions who receive higher education
in the specialities of “Law” and “Psychology” (*Ukr*) 320

OUR AUTHORS (*UKR*) 329

TO AUTHORS' ATTENTION (*UKR*) 332

of Kharkiv National University of Internal Affairs (*Ukr*) 332

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 340.13+94(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.01>

Станіслав Валерійович Васильєв,

кандидат юридичних наук, доцент,

Комунальний заклад

«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради,

кафедра історії та суспільно-економічних дисциплін (доцент);

<https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>,

e-mail: stas.vasilev.83@ukr.net

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ
В МІЛІЦІЇ УСРР У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.**

Наукове дослідження присвячено проблемам правового регулювання проходження служби в міліції УСРР у 20-х рр. ХХ ст. Використано законодавчі та підзаконні акти, прийняті органами влади УСРР у досліджуваний період. Введено у науковий обіг окремі архівні документи, які містять накази органів управління міліцією щодо проходження служби. Визначено конкретні особливості проходження служби в міліції УСРР у досліджуваний період. Зроблено висновок про можливість правового регулювання служби сучасних поліцейських на підставі норм трудового права.

Ключові слова: міліція, проходження служби, правове регулювання, прийом на службу, кар'єра, звільнення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Належне виконання поліцейськими своїх службових обов'язків, ефективна боротьба зі злочинністю є неможливими без створення відповідних умов проходження служби. Ретроспективний аналіз умов проходження служби в міліції України в різні історичні періоди є необхідною умовою вдосконалення чинних нормативно-правових актів, які регулюють проходження служби поліцейськими. У вказаний історичний період вирішувалася проблема регулювання правового статусу міліціонерів на підставі норм статутів військово-службовців, або норм трудового права, або спеціальних законодавчих і підзаконних актів, пристосованих до умов діяльності міліції. Саме тому вивчення процесу проходження служби в міліції УСРР у досліджуваний період характеризується актуальністю.

Стан дослідження проблеми

Під час наукової розвідки ми аналізували праці дослідників, які вивчали поняття проходження служби, сутність правового захисту міліціонерів, а також умови діяльності міліції УСРР у 20-х рр. ХХ ст. Зокрема, поняття проходження служби в органах внутрішніх справ відображено у працях К. С. Короля [1], С. М. Бортника [2], М. В. Логінової, А. О. Івоніної [3] та В. С. Венедиктова [4]. На підставі висловлених дослідниками міркувань можна встановити сутність поняття та складові елементи проходження служби в міліції. Окремі відомості не тільки про діяльність міліції, а й про умови проходження служби відображені у статтях О. Г. Козинець [5] та В. А. Греченка [6]. Водночас більшість історико-правових статей присвячені діяльності міліції в певний історичний період, а не умовам проходження служби в органах внутрішніх справ. Також під час дослідження проблеми використано праці науковців, які вивчали поняття правового захисту поліцейських, М. В. Логінової [7] та О. А. Дяченко [8]. Вказані праці вчених, законодавчі та підзаконні акти органів влади 20-х років ХХ ст., архівні документи склали джерельну базу дослідження.

Мета і завдання дослідження. *Мета* статті полягає у визначенні особливостей правового регулювання проходження служби в міліції УСРР у 20-х рр. ХХ ст.

Завданнями дослідження є:

- визначення особливостей правового регулювання прийому на службу в міліцію УСРР у досліджуваний період;
- з'ясування специфіки просування по службі міліціонерів;
- визначення особливостей правового регулювання звільнення з міліції;
- надання характеристики правовому захисту працівників міліції під час проходження служби.

Наукова новизна дослідження

Уведено в науковий обіг певну кількість архівних матеріалів та надано пропозиції щодо внесення змін у чинне законодавство, яке регулює проходження служби поліцейськими.

Виклад основного матеріалу

К. С. Король стверджує, що процес правового регулювання проходження служби у правоохоронних органах є категорією динамічною, відбувається постійне вдосконалення напрямів правового регулювання поліцейської діяльності [1, с. 442]. С. М. Бортник наголошує, що служба в поліції є особливим видом трудової діяльності, який потребує спеціального правового регулювання [2, с. 30]. М. В. Логінова та А. О. Івоніна стверджують, що поняття проходження служби охоплює відносини щодо призначення на посаду, переміщення по службі, кар'єрного просування, правового регулювання умов проходження

служби, а також звільнення зі служби [3, с. 313]. В. С. Венедиктов серед елементів проходження служби в органах внутрішніх справ називає прийом на службу, створення належних умов її проходження, кар'єру та просування по службі, правовий захист та юридичну відповідальність правоохоронців [4, с. 171]. Отже, враховуючи думки різних дослідників, розглянемо такі елементи проходження служби, як прийом на посаду, умови проходження служби, кар'єрне зростання та підстави для звільнення.

Характеризуючи умови прийому на службу в міліцію УСРР, слід зазначити, що вперше вимоги до кандидатів на службу в органи внутрішніх справ УСРР були закріплені в підзаконному акті. Відомчим наказом НКВС УСРР від 23 березня 1919 р. затверджено Інструкцію з організації радянської робітничо-селянської міліції УСРР. Відповідно до § 12 цієї Інструкції були встановлені такі вимоги до кандидатів на службу до органів внутрішніх справ: громадянство УСРР, досягнення 21-річного віку, письменність, визнання радянської влади та наявність виборчого права. Варто наголосити на тому, що ця Інструкція передбачала обмеження щодо прийняття на службу до міліції осіб, щодо яких відбувається слідство або суд. Також встановлювалася заборона для вступу на службу осіб, які вчинили певні корисливі злочини, колишніх поліцейських та жандармів, які перебували на царській службі, церковнослужителів та представників інших релігійних культів¹. Варто звернути увагу на те, що окремі норми Інструкції мали політичний характер, оскільки не допускали до служби тих громадян, які не мали виборчих прав або перебували на службі у поліції Російської імперії.

Вимоги до стану здоров'я кандидатів на службу до міліції УСРР були детально визначені у підзаконних актах комісаріату внутрішніх справ, зокрема в Інструкції про прийом на службу міліціонерів, затвердженій наказом Головного управління міліції НКВС УСРР від 9 червня 1923 р. № 264. Підзаконний акт містив перелік психічних, хірургічних та інших хвороб, які вважалися перешкодою для вступу на службу до правоохоронних органів². Розроблені відповідні критерії добору персоналу є цілком обґрунтованими, оскільки служба в органах правопорядку висуває підвищені вимоги до стану здоров'я міліціонера.

---

¹ Про організацію радянської робітничо-селянської міліції УСРР : інструкція НКВС УСРР від 23.03.1919 // Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.) : у 3 т. / П. П. Михайленко, В. Я. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 108.

² Про встановлення твердих норм утримання працівників міліції та порядок звітності : постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 21 грудня 1922 р. // ДАХО (Держ. архів Харків. обл.). Ф. Р. 563. Оп. 4. Од. зб. 22. Арк. 88–92.

О. Г. Козинець наголошує на тому, що керівний склад міліції призначався виключно за партійною ознакою. Водночас до міліціонерів, які не обіймали керівних посад, висувалися лише вимоги щодо визнання радянської влади [5, с. 184]. Зазначені вимоги були пов'язані з формуванням тоталітарного політичного режиму з партійним контролем за всіма сферами суспільного життя.

Низка норм щодо правового регулювання проходження служби в міліції була встановлена підзаконним актом комісаріату внутрішніх справ – Правилами проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР (далі – Правила), які були затверджені наказом НКВС УСРР від 1 грудня 1923 р. Зокрема, Правила висували вимоги щодо знання кандидатами на службу української та російської мов. Підзаконний акт встановлював заборону прийняття на службу осіб, які знаходяться під слідством або судом за вчинення будь-яких злочинів. Не могли бути прийняті на службу особи, засуджені до такого заходу соціального захисту, як «ураження у правах»¹. Вказані Правила були чинними протягом усього досліджуваного періоду.

Варто звернути увагу, що обіжник № 17 Головного управління міліції НКВС УСРР від 24 лютого 1928 р. передбачав особливі вимоги під час прийому на службу до міліції у національних районах УСРР. Зокрема, встановлювалася вимога щодо знання мови відповідної національної меншини. Також було закріплено обов'язок працівника міліції спілкуватися з населенням або мовою певної національної меншості, або мовою, якою до нього звертаються². Таким чином, протягом досліджуваного періоду до кандидатів на службу в міліцію УСРР встановлювалися вікові, освітні, політичні вимоги, а також вимоги до стану здоров'я.

Особливості та умови виконання службових обов'язків міліціонерами були також встановлені у зазначених Правилах. Зокрема, передбачалася можливість переведення правоохоронців на інші посади або в іншу місцевість. Варто звернути увагу на те, що відповідно до пунктів 30–31 Правил переведення працівника міліції для проходження служби в іншу місцевість могло бути здійснене за розпорядженням начальника головного управління міліції та розшуку республіки. Саме собою переведення не було зумовлене бажанням

---

¹ Про затвердження «Правил проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР»: наказ Нар. комісара внутр. справ УСРР від 01.12.1923. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 65–78.

² Обіжник № 17 ГУРПСМ НКВС УСРР від 24 лютого 1928 р. // ДАХО. Ф. Р. 564. Оп. 2. Од. зб. 44. Арк. 18.

працівника, а здійснювалося «для потреб служби»¹. Аналогічна норма була закріплена у ст. 27 Положення про робітничо-селянську міліцію від 10 листопада 1926 р.² Таким чином, місце проходження служби могло залежати не тільки від бажання службовця, а й від потреб правоохоронного органу.

Варто звернути увагу, що норми зазначених Правил закріплювали можливість кар'єрного зростання міліціонера. Згідно з пунктами 39–40 Правил просування по службі здійснювалося в порядку поступовості за «кандидатськими списками». Вони складалися за результатами атестації особового складу міліції³. Більш детально порядок обліку посадових осіб для висунення на вищі посади було врегульовано в наказі начальника ГУРПСМ НКВС УСРР «Про затвердження Правил проведення обліку посадових осіб міліції та розшуку, які можуть бути використані в порядку висунення на більш відповідальні посади» від 9 січня 1927 р.⁴ Він встановлював порядок добору кандидатів серед міліціонерів для просування по службі.

Під час визначення професійного рівня міліціонера та можливості його кар'єрного зростання враховувалися результати службової атестації. Відповідно до пунктів 64–95 Правил атестування проводилося щодо осіб командного, політичного та адміністративно-господарського складів міліції. Губернські атестаційні комісії склалися з начальника відповідного управління міліцією, політичного інспектора та представника губернського виконавчого комітету. Вони розглядали службові та особисті якості працівника міліції. Вказана комісія могла прийняти рішення про відповідність службовця займаній посаді, а також про пониження на посаді на один чи два розряди. Комісія могла запропонувати підвищити міліціонера за посадою, звільнити зі служби або направити у школу командирського складу для

---

¹ Про затвердження «Правил проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР»: наказ Нар. комісара внутр. справ УСРР від 01.12.1923. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 65–78.

² Про затвердження Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР: постановою Всеукр. Центр. Викон. Комітету і Ради Нар. Комісарів УСРР від 10.11.1926 // *Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.)*: у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ: Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 37–43.

³ Про затвердження Правил проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР: наказ Нар. комісара внутр. справ УСРР від 01.12.1923. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 65–78.

⁴ Про затвердження Правил проведення обліку посадових осіб міліції та розшуку, які можуть бути використані в порядку висунення на більш відповідальні посади: наказ ГУРПСМ НКВС УСРР від 09.12.1927 № 34. *Збірник наказів міліції та розшуку УСРР*. 1927. Січень. С. 12.

завершення освіти¹. Проведення щорічних відповідних атестацій дозволяло визначити професійний рівень міліціонерів та прийняти рішення про службове підвищення або звільнення у зв'язку з невідповідністю займаній посаді.

Умови звільнення працівників міліції регулювалися як Правилами проходження служби, так і нормами Зразкового колективного договору між Головним управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим Спілки адміністративно-радянських працівників СРСР в Україні (далі – Договір), який був укладений 25 березня 1924 р. Згідно з § 13 Договору міліціонер міг звільнитися за власним бажанням або за рішенням органів управління міліцією. Зокрема, міліцейське керівництво могло звільнити працівника за скороченням штатів, у разі непридатності до служби, систематичного невиконання службових обов'язків, а також у випадку скоєння кримінально караного діяння. Працівник міліції міг бути звільнений у випадку відсутності на службі протягом трьох днів поспіль або шести днів на місяць, а також за вимогою профспілки². Зазначені підстави для звільнення були передбачені Кодексом законів про працю УСРР (далі – КЗпП УСРР) 1922 р. і поширювалися на працівників будь-яких галузей економіки УСРР, робітників і службовців. Вони не відображали специфіку проходження служби в органах правопорядку.

Варто зауважити, що у Правилах проходження служби були передбачені децю інші формулювання підстав для звільнення працівників міліції. Перша особливість полягала у звільненні за власним бажанням протягом першого року служби. Також міліціонера можна було звільнити на вимогу судових та слідчих органів, відповідне рішення могло бути прийняте атестаційною комісією. Підставою для звільнення була непридатність до служби, встановлена на підставі висновку лікарської комісії³. Таким чином, норми Правил встановлювали інші особливі підстави для звільнення міліціонерів, ніж норми трудового законодавства.

---

¹ Про затвердження Правил проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР : наказ Нар. комісара внутр. справ УСРР від 01.12.1923. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 65–78.

² Зразковий колективний договір між Головним управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим Спілки адміністративно-радянських працівників СРСР на Україні : затв НКВС УСРР та уповноваженим ЦК Спілки адмін.-рад. працівників в Україні від 25.03.1924. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 3–4. С. 31–37.

³ Про затвердження Правил проходження служби в робітничо-селянській міліції та карному розшуку УСРР : наказ Нар. комісара внутр. справ УСРР від 01.12.1923. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 1–2. С. 65–78.

В. А. Греченко наголошує, що однією з підстав для звільнення міліціонерів у досліджуваній період було звільнення в порядку «чистки», тобто особливої процедури перегляду особового складу щодо його відповідності встановленим вимогам [6, с. 23]. Зазначимо, що робота комісій з перегляду особового складу міліції у 1920-х рр. дійсно регулювалася особливими нормативно-правовими актами, що не належали до трудового законодавства.

Докладна характеристика особливостей проходження служби в міліції УСРР 1920-х рр. не буде повною без визначення особливостей правового регулювання тривалості робочого часу працівників міліції. Правовому регулюванню робочого часу міліціонера було присвячено наказ Головного управління міліції НКВС УСРР від 10 квітня 1920 р. Підзаконний акт передбачав встановлення тризмінного робочого дня. Робочі зміни слід було розподілити таким чином, щоб протягом трьох діб працівник міліції працював не більше 24 годин. Однак додатковою підставою для збільшення тривалості робочого часу було виконання будь-якого термінового завдання¹. Можна зробити висновок, що норми цього підзаконного акта базувалися на вимогах трудового законодавства про восьмигодинний робочий день. Можливість дотримання зазначених норм залежала від стану боротьби зі злочинністю у місті.

Варто зазначити, що згідно з § 26 Договору тривалість робочого часу для працівників міліції встановлювалася в межах ст. 94 КЗпП УСРР 1922 р. – вісім годин, а для працівників розумової та конторської праці – шість годин. Проте було передбачено застереження, що відповідна норма не поширюється на працівників стройового складу міліції та службовців карного розшуку². Вказане застереження є цілком обґрунтованим, оскільки роботу агентів карного розшуку (а саме таку офіційну назву тоді мали оперуповноважені) складно врегулювати нормами трудового права.

Норми трудового законодавства були пристосовані до умов проходження служби у правоохоронному органі в Положенні про робітничо-селянську міліцію УСРР від 10 листопада 1926 р. Згідно з п. 7 цього Положення на міліціонерів поширювалися норми КЗпП УСРР

---

¹ Наказ Головного управління міліції НКВС УСРР від 10 квітня 1920 р. // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищих органів влади та управління). Ф. 6. Оп. 1. Од. зб. 17. Арк. 2.

² Зразковий колективний договір між Головним управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим Спілки адміністративно-радянських працівників СРСР на Україні : затв. НКВС УСРР та уповноваженим ЦК Спілки адмін.-рад. працівників в Україні від 25.03.1924. *Бюлетень НКВС УСРР*. 1924. № 3–4. С. 31–37.

1922 р. Однак від правоохоронців можна було вимагати робіт, небезпечних для життя та здоров'я, праці вночі, а також у встановлені дні свят та відпочинку. Вказувалося, що оперативна робота агентів карного розшуку не обмежується часом¹. Перелік небезпечних для життя та здоров'я робіт було затверджено циркуляром Головного управління міліції НКВС УСРР від 25 серпня 1927 р. Зокрема, небезпечним вважалося затримання та переслідування озброєних злочинців, конвоювання затриманих, здійснення арештів та обшуків, завдання, пов'язані з розкриттям та розслідуванням злочинів. Було встановлено перелік оперативної роботи: постова служба, доставлення важливих пакунків, робота, пов'язана з відновленням та охороною революційного порядку². Таким чином, правове регулювання робочого часу працівників міліції здійснювалося як на підставі норм трудового права, так і законодавчими актами, які регулювали правовий статус працівників міліції.

Важливою юридичною гарантією проходження служби в міліції є правовий захист правоохоронців. М. В. Логінова стверджує, що під поняттям правового захисту поліцейських варто розуміти захист честі і гідності від образ та наклепів, який здійснюється в цивільно-правовому порядку [7, с. 76]. О. А. Дяченко вважає, що правовий захист поліцейського досить багатоаспектний і містить складові різного характеру: грошові виплати, надбавки, звільнення, медичне забезпечення, захист від протиправних посягань у процесі виконання службових обов'язків [8, с. 381]. Ураховуючи думки дослідників, вважаємо, що правовий захист працівників міліції або поліції полягає в охороні особи поліцейського від протиправних посягань, пов'язаних із його службовою діяльністю.

Досліджуючи правовий захист міліціонерів у 1920-х рр., варто звернутися до аналізу норм кримінального та адміністративного права. Зокрема, у Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. було передбачено юридичну відповідальність за опір представникам влади, образу державних службовців, самовільне присвоєння владних повноважень, скоєння аналогічних злочинів. Зокрема, у ст. 63 Кримінального кодексу УСРР (далі – КК УСРР) 1922 р. сформульовано такий склад злочину, як «участь у виконанні в контрреволюційних цілях терористичних

---

¹ Про затвердження Положення про робітничо-селянську міліцію УСРР : постанова Всеукр. Центр. Викон. Комітету і Ради Народ. Комісарів УСРР від 10.11.1926 // Історія міліції України в документах і матеріалах (1917–1953 рр.) : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 1999. Т. 1: 1917–1925 рр. С. 37–43.

² Циркуляр № 78 ГУРПСМ НКВС УСРР від 25 серпня 1927 р. // ДАХО. Ф. Р. 564. Оп. 2. Од. зб. 135. Арк. 93.

актів, спрямованих проти представників радянської влади або діячів революційних робітничо-селянських організацій»¹. Тобто вчинення терористичного акта стосовно працівника міліції можна було кваліфікувати за ст. 63 КК УСРР 1922 р.

Також згідно зі ст. 86 КК УСРР 1922 р. підставою для кримінальної відповідальності був «опір окремих громадян представникам влади при виконанні ними покладених на них обов'язків або примушувани до виконання незаконних дій, поєднане із вбивством, нанесенням тілесних ушкоджень, насиллям над особою»². Отже, за цією статтею могли засудити громадян, що чинили опір законним діям міліціонерів та завдали їм тілесних ушкоджень.

Кримінальну відповідальність за публічну образу окремих представників влади при виконанні ними своїх службових обов'язків було закріплено у ст. 88 КК УСРР 1922 р.³ Отже, у цьому випадку образа міліціонера, який виконує свої службові обов'язки, у громадському місці могла стати підставою для кримінальної відповідальності.

Варто наголосити, що у ст. 91 КК УСРР 1922 р. було передбачено відповідальність за вчинення такого злочину, як «самовільне присвоєння влади посадової особи»⁴. До кримінальної відповідальності на підставі зазначеної норми могли бути притягнуті особи, які вдавали із себе міліціонерів, не маючи для цього законних підстав.

Таким чином, норми кримінального права встановлювали юридичну відповідальність за вчинення терористичних актів проти працівників міліції, опір або публічну образу, присвоєння владних повноважень міліціонерів. Наведені норми створювали надійний правовий захист для працівників поліції під час виконання покладених на них обов'язків.

Варто звернути увагу на те, що протягом досліджуваного періоду були чинними норми адміністративного права, які встановлювали заходи правового захисту працівника міліції. Зокрема, згідно з п. 1 ст. 72 Адміністративного кодексу УСРР 1927 р. працівники міліції мали право вживати заходів адміністративного впливу до осіб, які налягли на себе форму органів влади встановленого зразка, не маючи на це права⁵. Слід наголосити, що Адміністративний кодекс УСРР 1927 р. встановив порядок і підстави застосування працівниками міліції

---

¹ Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. *Збірник законень Робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 36. Ст. 768.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Адміністративний кодекс УСРР 1927 р. *Збірник законень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1927. № 63–65. Ст. 1085.

вогнепальної зброї та заходів фізичного впливу. Норми адміністративно-процесуального права встановлювали порядок проведення окремих процесуальних дій. Таким чином, протягом досліджуваного періоду правовий захист працівників міліції УСРР здійснювався на підставі норм кримінальних кодексів УСРР 1922 та 1927 рр., а також відповідно до норм Адміністративного кодексу УСРР 1927 р. Норми вказаних законодавчих актів встановлювали юридичну відповідальність за вчинення протиправних дій щодо службових осіб органів влади, зокрема працівників міліції.

Висновки

Поняття «проходження служби у правоохоронному органі» має такі складові, як прийом на службу, створення належних умов її проходження, умови просування по службі, а також правовий захист правоохоронців. Особливості правового регулювання проходження служби в міліції УСРР у досліджуваній період полягали в такому.

1. Протягом 20-х рр. ХХ ст. до кандидатів на службу в міліцію УСРР встановлювалися вікові, освітні, політичні вимоги, а також вимоги до стану здоров'я.

2. Порядок просування по службі, умови службової кар'єри встановлювалися Правилами проходження служби в робітничо-селянській міліції, які були затверджені НКВС УСРР.

3. Тривалість робочого часу та умови звільнення працівників міліції регулювалися як Правилами проходження служби, так і Зразковим колективним договором між Головним управлінням міліції НКВС УСРР та уповноваженим Спілки адміністративно-радянських працівників СРСР в Україні, укладеним 25 березня 1924 р. Норми зазначених підзаконних актів багато в чому суперечили один одному. Водночас у Положенні про міліцію 1926 р. зазначену суперечність було усунуто, а також задекларовано застосування до міліціонерів норм трудового права за певними винятками, що були чітко передбачені у законодавчому акті. Зокрема, правоохоронців можна було залучати до небезпечних робіт, праці вночі, а також у встановлені дні свят та відпочинку; оперативна робота працівників карного розшуку не обмежувалася часом.

4. Правовий захист працівників міліції під час виконання покладених на них обов'язків було врегульовано нормами кримінальних кодексів 1922 і 1927 рр., а також приписами Адміністративного кодексу 1927 р.

Для внесення змін у чинне законодавство, яке регулює проходження служби поліцейськими, корисними є норми Положення про міліцію 1926 р., які припускали поширення норм КЗпП УСРР 1922 р. для регулювання проходження служби працівниками міліції. Варто розглянути можливість правового регулювання служби в поліції на

підставі норм трудового права за певними, передбаченими у законодавстві, винятками.

Список бібліографічних посилань: **1.** Король К. С. Деякі питання вдосконалення проходження служби в Національній поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 440–442. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/112>. **2.** Бортник С. М. Проблеми правового регулювання трудових прав поліцейських підзаконними нормативно-правовими актами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5, т. 3. С. 26–31. **3.** Логінова М. В., Івоніна А. О. Звільнення зі служби (з лав НПУ): організація, правове регулювання, соціальні наслідки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 312–315. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.52>. **4.** Венедиктов В. С. Статус працівника ОВС України як державного службовця : наук.-практ. посіб. Харків : Вид-во НУВС, 2003. 188 с. **5.** Козинець О., Лось А. Напрями діяльності правоохоронних органів (міліції) в радянській Україні у 1920–1930-х рр. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 182–187. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.32>. **6.** Греченко В. А. Трансформації в організації міліції на початку 1920-х років. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. Вип. 4 (99). С. 21–33. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.02>. **7.** Логінова М. В. Правовий захист співробітників поліції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 73–76. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.11>. **8.** Дяченко О. А. Система суб'єктів адміністративно-правового захисту прав поліцейського. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 379–382. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/85>.

Надійшла до редколегії 10.07.2024

Прийнята до опублікування 17.08.2024

Vasyliiev S. V. Legal regulations of service order in the USSR militia in the 20s of the 20th century

The scientific paper is devoted to the problems of legal regulations of service in the USSR militia in the 20s of the 20th century. Legislative and by-laws adopted by the authorities of the Ukrainian SSR during the period under study were used. Some archival documents containing orders of the militia authorities regulating the service were introduced into scientific circulation.

During the study period the distinct aspects of service in the Ukrainian SSR militia were identified. It was determined that in the 1920s, educational, political, and health criteria were established for Ukrainian SSR militia service candidates. The procedure for promotion and conditions of service career were established by the Rules of Service in the militia, which were approved by the NKVD of the USSR.

The working hours and dismissal conditions of militia officers were regulated by departmental by-laws of the NKVD of the USSR and the collective agreement based on labor legislation. Attention was paid to the 1926 Regulation on the Militia, which stated the application of labor law standards to militia officers with specific exceptions outlined in the legislative act.

It was determined that legal protection for militia officers during their duties was governed by the Criminal Codes of 1922 and 1927, along with the norms of the Administrative Code of 1927.

The researcher believes that the 1926 Militia Regulation's provisions, which extended labor law norms to militia officers, are beneficial for updating the current legislation governing police service. It is suggested to consider the possibility of legal regulations of police service based on labor law norms with certain exceptions provided for in the legislation.

Key words: militia, service, legal regulations, recruitment, career, dismissal.

УДК 351.74.07(477)«196» DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.02>

Володимир Анатолійович Греченко,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства (завідувач);*
 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

ОСНОВНІ АСПЕКТИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ МІЛІЦІЇ НА ПОЧАТКУ 1960-Х РР.

У статті висвітлено основні напрями трансформації міліції після перетворення в 1962 р. республіканського Міністерства внутрішніх справ УРСР на республіканське Міністерство охорони громадського порядку УРСР. Розкрито основні завдання Міністерства охорони громадського порядку УРСР: забезпечення охорони громадського порядку, попередження та розкриття злочинів. Показано, як впроваджувалися такі основні методи покращення роботи міліції: посилення контролю над життям міліціонерів у неробочий час; проведення культурно-масових та спортивних заходів, політичної агітації та пропаганди; проведення індивідуальних навчальних заходів.

Ключові слова: Україна, 1960-ті рр., часткова лібералізація радянського політичного режиму, Міністерство охорони громадського порядку, міліція.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Упродовж усієї історії існування міліції влада намагалася покращити її роботу як органу протидії злочинності та зміцнення громадського порядку. Для цього використовувалися різні форми й методи, зокрема структурна перебудова правоохоронних органів. Чергова така перебудова відбулася в 1962 р., вона мала на меті, поряд із вищевказаними завданнями, певну демократизацію роботи міліції, розширення її зв'язків із громадськістю, зменшення каральної складової в її діяльності. Ці задуми були доволі цікавими й мають певне теоретичне та практичне значення, яке може бути використане в сьогоденній та майбутній практичній діяльності поліції України.

Стан дослідження проблеми

Деякі аспекти цієї проблеми знайшли своє часткове висвітлення в низці робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, ці питання розглядалися в науково-популярному нарисі «Міліція України: історичний нарис, портрети, події», написаному під керівництвом тодішніх керівників української міліції [1], дисертації А. П. Чернеги [2],

статтях О. Г. Бажана [3], В. А. Греченка і С. І. Суботи [4], Н. М. Ярмиш та О. Н. Ярмиша [5], дослідженнях зарубіжних учених «Радянська держава та суспільство при Микиті Хрущові» за редакцією М. Іліч і Дж. Сміта [6], О. Семухіної та М. Рейнольдса «Розуміння сучасної російської поліції» [7], Б. ЛаП'єра «Хуліганство в Хрущовській Росії: визначення, правоохоронні органи та продукування девіантності під час відлиги» [8]. Проте в них вивчалися лише окремі сторони проблеми, тому її дослідження не можна вважати завершеним.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є проаналізувати основні напрями трансформації організації органів внутрішніх справ УРСР на початку 1960-х рр. Поставлена мета конкретизується в таких *завданнях*:

- виявити цілі та основні завдання реорганізації міліції в досліджуваній період;
- розкрити форми і методи, які використовувалися для втілення цієї трансформації, проаналізувати їхні позитивні та негативні сторони;
- визначити зміни у структурі органів міліції у вказані роки, висвітлити їхню сутність.

Наукова новизна дослідження

Здійснено цілісний комплексний аналіз мети, завдань та основних напрямів реорганізації органів внутрішніх справ на початку 1960-х рр. Подано ретроспективну еволюцію правового регулювання діяльності міліції у вказаний період. Додатково аргументовано, що трансформація організації органів внутрішніх справ у 1960-ті рр., крім негативних явищ та заходів, які не виправдали себе, мала й позитивні моменти, зокрема покращення співпраці з громадськістю, що має певне теоретичне та практичне значення.

Виклад основного матеріалу

Президія Верховної Ради Української РСР 5 вересня 1962 р. ухвалила Указ «Про перетворення республіканського Міністерства внутрішніх справ Української РСР у республіканське Міністерство охорони громадського порядку Української РСР». Управління внутрішніх справ виконкомів обласних Рад депутатів трудящих теж були перетворені на управління охорони громадського порядку виконкомів обласних Рад депутатів трудящих¹.

---

¹ Про перетворення республіканського Міністерства внутрішніх справ Української РСР у республіканське Міністерство охорони громадського порядку Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР // Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 2000. Т. 3: 1946–1990. С. 78.

Це рішення було вмотивовано тим ідеологічним постулатом, якого дотримувалося тодішнє керівництво країни: основна функція органів внутрішніх справ на цьому етапі розвитку суспільства – охорона громадського порядку.

Основні зусилля Міністерства охорони громадського порядку УРСР (далі – МОГП УРСР) повинні були бути зосереджені на забезпеченні охорони громадського порядку, своєчасному попередженні, припиненні та розкритті злочинів, викорененні злочинності та будь-яких порушень правопорядку. Завдання повного викорінення злочинності стало наслідком волюнтаристських рішень, прийнятих на XXII з'їзді КПРС, що відбувся наприкінці 1961 р. Прийнята на ньому нова Програма компартії, яка не мала під собою ані економічного, ані соціального підґрунтя, ставила перед радянським народом як його безпосереднє практичне завдання побудову комуністичного суспільства, а міліцію та інші правоохоронні органи орієнтувала на різке скорочення злочинності в найближчі роки, а згодом і на її повне викорінення в країні. Нереальність виконання поставленого перед МОГП УРСР завдання щодо повної ліквідації злочинності, зважаючи на світовий досвід, зараз ні в кого не викликає сумнівів. Але в той час у країні виникла ілюзія можливості швидко впоратися із цим завданням, що породжувало шапкозакидницькі тенденції в суспільстві. У можливість повного й доволі швидкого викорінення злочинності багато хто щиро вірив, але згодом стала очевидною розбіжність бажаного з дійсним [9, с. 632].

Ключовою передумовою радянської ідеології було вирішення класового антагонізму. Очікувалося, що в Радянському Союзі злочинність і насильство зникнуть, правові норми поступово переформатують на моральні, а власне юридичні та державні інституції відімруть. Хрущовські реформи, попри їхній вочевидь демократичний характер, були організовані за принципом згори донизу й націлені на те, щоб скоригувати реальне життя відповідно до ідеологічних вимог. Реформи були переходом від прямого фізичного насильства до насильства прихованого, непрямого, але із заміною усталених зв'язків між соціальними групами та визнаних соціальних інститутів на контрольовані державою механізми. Це передбачало заборону обговорення насильства та провин радянського режиму, життя за правилами фіктивної ідеологічної реальності. У результаті хрущовських реформ у радянське життя було впроваджено народні дружини та інші напівформальні організації, які стали ключовими методами здійснення соціального тиску на тих, хто відхилявся від соціалістичних норм. Самі реформи передбачали також посилення державної пропаганди, ініціювалися різні форми співпраці між пресою, радіо та телебаченням і міліцією для розвитку самоцензури. Водночас це

повинно було сприяти створенню позитивного іміджу міліції з усуненням уже згадуваних дебатів у суспільстві щодо проблеми насильства. Насильство з боку міліції у всіх формах перетворилося на політично незручну тему. Утім, у міліцейських архівах для його позначення використовували різні евфемізми, наприклад груба поведінка, нетактовна поведінка, нехтування своїми обов'язками тощо. Для цього також передбачалося активізувати політико-ідеологічне виховання міліціонерів.

Планувалося розширити державний контроль, дозволивши державі контролювати вільний час та особисте життя своїх громадян, щоб мати змогу примушувати їх поводитися відповідно до ідеологічних вимог як у робочий, так і в неробочий час. Держава, як і за сталінських часів, продовжувала стежити за особистим життям радянських людей. Від її пильної уваги не вислизали ані їхні сімейні проблеми, ані позашлюбні любовні зв'язки, ані випадки домашнього насильства. Надалі ця схема контролю мала відкоригувати поведінку громадян, посиливши політичний та ідеологічний вплив на них, а також максимально розширивши повноваження державної влади. Водночас будь-які структурні фактори насильства наполегливо ігнорувалися. Вони були зараховані до особистих поведінкових проблем конкретних людей, щоб дозволити ідеологічній сфері соціального життя залишитися неперушною.

Після хрущовських реформ імідж міліції мав змінитись, особливо порівняно з її дореформеним іміджем. Якщо раніше правоохоронні органи сприймалися насамперед як каральні, то відтепер вони були покликані уособлювати явно ненасильницький режим. Інакше кажучи, за твердженням Х. Арендт, «тоталітаризм прагнув підтримувати “суворе дотримання правил фіктивного світу”» [10].

Крім того, використовували й інші методи покращення роботи міліції: посилення контролю над життям міліціонерів у неробочий час, проведення культурно-масових та спортивних заходів, політичної агітації та пропаганди, проведення індивідуальних навчальних заходів. Ці заходи були частиною радянської кампанії за культуру та культурну поведінку. У результаті мав сформуватися ідеальний радянський громадянин – освічений, дисциплінований, здоровий, жорсткий та відповідальний член колективу. Культурна діяльність, спонсорована державою, використовувалася для формування людської поведінки у вигляді моральних і культурних імперативів. Зокрема, серед міліціонерів вони мали запобігти зловживанню алкоголем, грубій та нетактовній поведінці, покращити самооцінку працівників міліції та сприяти підвищенню їхньої професійної ефективності. Вважалося, що насильством можна керувати в межах наявних структур і запобігти йому за допомогою вдосконаленої культурної освіти, політичної

пропаганди, соціального тиску та посилення контролю за особистим життям поза робочим місцем. Подібна тактика висвітлює один із аспектів прихованого, непрямиго насильства тоталітаризму, що веде до «радикальної ліквідації свободи як людської та політичної реальності» [10].

Міністерство охорони громадського порядку УРСР відповідало за запобігання всім видам насильства серед міліціонерів, зокрема й професійного насильства проти громадян і колег, а також домашнього насильства та самогубств. Акти насильства фіксувалися на регіональному та республіканському рівнях у двох типах документів:

- звітах про морально-ідеологічний стан міліціонерів;
- звітах про надзвичайні події.

Звіти про морально-ідеологічний стан міліціонерів оприлюднювалися на регулярній основі – один або два рази на рік. Вони містили інформацію про незначні дисциплінарні стягнення, порушення та зловживання міліції, скарги громадян. Більшість скарг обговорювалися на місцевому рівні. У поодиноких випадках (близько 10 %) правоохоронців визнавали винними, і вони зазнавали покарання або дисциплінарного стягнення. Звіти про надзвичайні події публікувалися в особливих випадках – після серйозних дисциплінарних порушень, які призвели до тяжких фізичних травм, інвалідності чи смерті, включаючи самогубство. Отже, у СРСР міліцейське насильство знало ідеологічної інтерпретації. Будь-які структурні чинники насильства подавалися як особисті поведінкові проблеми конкретних працівників міліції. Все це робилося з єдиною метою – захистити радянську систему та радянський режим від критики незадоволених громадян, підтримавши ідеологічний фундамент, на якому було побудоване радянське суспільство.

Тому ідеологічній роботі в міліції надавали, як і раніше, суттєвого значення. 14 вересня 1962 р. відбулося засідання колегії МОГП УРСР, де було розглянуто питання виконання рішень пленуму ЦК КПУ щодо посилення ідеологічної роботи у світлі рішень XXII з'їзду КПРС. У вказаних керівних документах зазначалося, що адміністративні органи республіки ще слабо поєднують політичну роботу та адміністративні заходи в боротьбі з п'яницями, хуліганам, дармоїдами, хабарниками, розкрадачами соціалістичної власності та особами, що ведуть антисуспільний, паразитичний спосіб життя. Було вказано на серйозні недоліки в запобіжно-профілактичній роботі адміністративних органів та зазначено, що вона має не поступальний, а пасивний, вичікувальний характер. Апарати управлінь охорони громадського порядку та органи міліції областей вкрай недостатньо використовували пресу, радіо та телебачення для засудження п'яниць, дармоїдів та порушників громадського порядку, мало організовували виступи

перед населенням із роз'ясненням радянських законів, прав та обов'язків громадян. Колегія намітила низку заходів щодо усунення цих недоліків, але вони, як це вже неодноразово наголошувалося, мали неконкретний, загальний характер під гаслами «посилити, покращити, активізувати»¹.

У директивних рішеннях вищих органів республіки неодноразово наголошувалося, що запорукою успіху діяльності міліції є насамперед дисципліна й організованість, висока свідомість працівника міліції, розуміння свого обов'язку перед народом, відмінна службова підготовка, постійний зв'язок із громадськістю. Головними завданнями МОП УРСР та його органів на місцях є своєчасне попередження кримінальних проявів, рішуче посилення боротьби зі злочинністю, передусім з особливо небезпечними злочинами, повне розкриття всіх злочинів, поліпшення роботи з перевиховання засуджених, недопущення фактів порушення законності [9, с. 633].

Значною подією в житті міліції, причому на довгі роки, стало встановлення 26 вересня 1962 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР свята – Дня радянської міліції, згідно з яким його святкування мало відбуватися щорічно 10 листопада. Так, 10 листопада 1962 р. в СРСР, зокрема і в Україні, вперше на державному рівні було започатковане свято День радянської міліції. Напередодні в Києві в Жовтневому палаці культури відбулося урочисте засідання співробітників міліції, присвячене 45-річчю радянської міліції. З доповіддю на засіданні виступив тодішній Міністр охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченко. Урочисті засідання були проведені в усіх містах та районах республіки. Встановлення такого свята саме на державному рівні мало істотне значення для підвищення авторитету міліції та престижності служби в міліції серед населення [9, с. 635].

Як уже вказувалося, Міністром внутрішніх справ УРСР, а згодом Міністром охорони громадського порядку в цей час був Іван Харитонович Головченко (1918–1992), який обіймав цю посаду рекордну кількість років – з 9 квітня 1962 р. до 15 червня 1982 р. Він був на посаді при трьох перших секретарях ЦК КПУ: М. В. Підгорному, П. Ю. Шелесті та В. В. Щербицькому. З його ім'ям пов'язують цілу епоху в історії міліції і МВС загалом. Починав він із низової партійної роботи, а вже в 1953–1954 рр. перебував на посаді першого секретаря Ворошиловградського обкому КПУ. У 1954 р. його направляють

---

¹ Про виконання рішень пленуму ЦК КПУ щодо посилення ідеологічної роботи у світлі рішень XXII з'їзду КПРС : рішення колегії Міністерства охорони громадського порядку УРСР від 14.09.1962 // Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 2000. Т. 3: 1946–1990. С. 78–79.

на роботу до органів держбезпеки. Він призначається начальником Управління КДБ по Ворошиловградській області. Через рік (26 вересня 1955 р.) І. Х. Головченка чекало наступне підвищення по службі – посада заступника голови КДБ при Раді Міністрів УРСР. Квітень 1962 р. відкрив новий етап біографії І. Х. Головченка – він очолює МВС (МОГП) УРСР¹.

2 листопада 1962 р. Президія Верховної Ради УРСР затвердила текст Присяги особового складу радянської міліції і Положення про прийняття присяги. У тексті Присяги було написано, що працівник міліції, що приймає присягу, «урочисто присягається до кінця залишатися відданим своєму народу..., бути чесним, мужнім, дисциплінованим, пильним працівником, суворо зберігати службову та державну таємницю, суворо дотримуватися встановленого законом порядку несення служби..., сумлінно виконувати всі покладені на нього обов'язки, не шкодуючи своїх сил, а в разі потреби й самого життя, при охороні суспільного та державного устрою, державної власності, особи, прав громадян та правопорядку від злочинних посягань»².

Період 1960-х рр. в історії органів охорони громадського порядку характеризується значним підвищенням їхньої ролі у провадженні попереднього слідства. Правовою підставою надання органам охорони громадського порядку права провадження попереднього слідства став Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку» від 6 квітня 1963 р. В Указі зазначалося, що з метою посилення боротьби зі злочинністю, подальшого зміцнення законності та розширення демократичних засад радянського кримінального судочинства установити, що поряд зі слідчими органів прокуратури та державної безпеки попереднє слідство провадиться також слідчими органів охорони громадського порядку. Слідчі органів охорони громадського порядку під час провадження попереднього слідства керуються нормами кримінально-процесуального законодавства. Президіям Верховних Рад союзних республік доручалося, відповідно до цього Указу, внести необхідні зміни до кримінально-процесуальних кодексів союзних республік³.

---

¹ Головченко Іван Харитонович (1918–1992). Генерал-полковник // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6. С. 641–643.

² Присяга особового складу радянської міліції. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1962. № 45. Ст. 563.

³ Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку : Указ Президії Верховної Ради СРСР від

Відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу УРСР були внесені Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» від 13 червня 1963 р. Так, у п. 7 ст. 32 до поняття «слідчий», крім слідчих прокуратури та слідчих органів державної безпеки, були включені слідчі органів охорони громадського порядку. У статті 102 «Органи попереднього слідства» було зазначено, що органами попереднього слідства є слідчі прокуратури, слідчі органів охорони громадського порядку та слідчі органів державної безпеки. Статтею 112 «Підслідність» було чітко визначено питання підслідності у справах про злочини, передбачені статтями Кримінального кодексу УРСР, за якими попереднє слідство належало провадити органам охорони громадського порядку. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР зі змінами і доповненнями набув чинності з 1 липня 1963 р., і саме ця дата стала днем професійного свята працівників слідчих апаратів органів внутрішніх справ УРСР.

Отримання права провадження органами охорони громадського порядку попереднього слідства зобов'язало МОГП УРСР до якнайшвидшого вирішення питань організаційно-правового і матеріально-технічного забезпечення, керування та контролю за діяльністю, кадрового забезпечення новостворюваних підрозділів нової для МОГП УРСР служби. Так, для організації й керівництва слідчою роботою у складі МОГП УРСР було створене слідче управління, котре очолив А. М. Сербулов¹, який згодом взяв участь у написанні кількох посібників з питань ведення слідства. В обласних управліннях охорони громадського порядку створювались слідчі відділи (відділення), а в містах, районах, на залізничних дільницях та дільницях водних басейнів – слідчі відділення та групи слідчих. Також було затверджено Положення про організацію й діяльність слідчих апаратів в органах Міністерства охорони громадського порядку та визначено структуру і штати слідчих апаратів у системі МОГП УРСР. Спеціальні ж апарати для провадження дізнання були скасовані. Його провадження було покладено на оперативно-начальницький склад органів міліції по лініях служб, зокрема й на дільничних уповноважених [9, с. 635–636].

06.04.1963 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербеский, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6. С. 641–643.

¹ Сербулов Андрій Михайлович (1924–1991) – генерал-майор міліції, учасник Другої світової війни. У 1947–1963 рр. працював в органах прокуратури Донецької та Херсонської областей. З 1975 р. до 1984 р. – заступник Міністра внутрішніх справ УРСР.

З метою забезпечення успішної діяльності слідчого апарату органів охорони громадського порядку та зміцнення його зв'язку з громадськістю наказом Міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченком 8 жовтня 1963 р. було уведено інститут громадських помічників слідчих органів МОГП УРСР та затверджене відповідне Положення. У ньому, зокрема, вказувалося, що з метою успішного виконання завдань, які стоять перед слідчими апаратами органів охорони громадського порядку, слідчі відділи (відділення, групи, управління) можуть залучати як громадських помічників слідчого пенсіонерів МОГП – КДБ, Радянської армії, студентів вищих юридичних навчальних закладів та інших осіб, які бажають та здатні за своїми особистими якостями надавати допомогу слідчим апаратам. Громадські помічники слідчого могли залучатися до: виконання доручень зі збирання відомостей про особу та спосіб життя обвинуваченого; виявлення, вивчення та узагальнення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, розроблення та проведення заходів щодо їхнього усунення; надання допомоги в підготовці зборів колективів трудящих з обговорення правопорушників; надання допомоги у проведенні окремих слідчих дій спільно зі слідчим (обшуків, оглядів місць злочину та речових доказів, оглядів, слідчих експериментів, вилучення документів); встановлення очевидців і свідків у кримінальних справах, що перебувають у провадженні слідчого; виконання окремих доручень щодо перевірки скарг і заяв та інших доручень, не пов'язаних із провадженням процесуальних дій; проведення правової пропаганди серед населення. Категорично заборонялося доручати громадським поміщикам слідчого самостійне, від свого імені або від імені слідчого, провадження будь-яких процесуальних дій¹.

28 жовтня 1963 р. було затверджено Положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства охорони громадського порядку УРСР. У ньому, зокрема, вказувалося, що Державна автомобільна інспекція входить до складу органів міліції МОГП УРСР та покликана забезпечувати безпеку руху транспорту та пішоходів на вулицях і дорогах, сприяти покращенню технічного стану автомобілотранспорту та вести його кількісний і якісний облік. В Управлінні міліції МОГП УРСР, в управліннях охорони громадського порядку виконавчих комітетів обласних Рад депутатів трудящих та в управліннях міліції виконавчих комітетів міських Рад депутатів трудящих повинні були утворюватися відділи Державної автомобільної інспекції. У відділах міліції виконавчих комітетів міських та районних Рад депутатів трудящих утворюватися відділення або групи Державної автомобільної

---

¹ ГДА МВС України (Галузевий держ. архів МВС України). Ф. 43. Оп. 1. Спр. 378. Арк. 172–194.

інспекції. На автомобільних дорогах загальнодержавного та республіканського значення могли створюватися дорожні відділення та ділянки Державної автомобільної інспекції.

На Державну автомобільну інспекцію для виконання завдань, що стоять перед нею, покладалися такі обов'язки: а) здійснення нагляду за дотриманням правил руху, регулювання руху транспорту та пішоходів на вулицях та дорогах; б) контроль за наявністю у водіїв посвідчень на право керування цим видом транспортних засобів та дорожніх листів, за відповідністю маршрутів та вантажів записам у дорожніх листах, а також здійснення боротьби з використанням автомобілів і мотоциклів з метою особистої наживи; в) контроль за справністю автомобілів, автомобільних причепів, мотоциклів, моторолерів, мопедів, мотоколясок, тролейбусів і трамваїв, що експлуатуються, зокрема за справністю спідометрів, за виконанням правил зняття автомобільних шин з експлуатації та відбору їх для відновлення, а також за наявністю пристроїв, що забезпечують придушення перешкод радіоприйому; г) розроблення заходів щодо покращення організації руху транспорту та пішоходів на вулицях та дорогах, обладнання вулиць та доріг необхідними технічними засобами регулювання руху (дорожніми сигнальними знаками, покажчиками, світлофорами, острівцями безпеки, огорожами, переходами та ін.); контроль за утриманням у справному стані вулиць, доріг та штучних дорожніх споруд та їх освітленістю; д) облік дорожньо-транспортних пригод та виявлення їхніх причин, організація роботи щодо запобігання дорожньо-транспортним пригодам, зокрема шляхом роз'яснення населенню правил руху через друк, кіно, радіо та телебачення; е) відповідно до чинних правил здійснення реєстрації та обліку автотранспортних засобів та проведення щорічно технічних оглядів автомобілів та мотоциклів; ж) участь у роботі комісій із приймання автомобільних доріг, вулиць та штучних дорожніх споруд в експлуатацію; к) надання висновків за проектами ГОСТів на автомобілі, автомобільні причепи, мотоцикли, моторолери, мопеди, мотоколяски, тролейбуси та трамваї в частині задоволення вимог безпеки руху та участь у дорожніх випробуваннях цих транспортних засобів; л) прийом іспитів та видача посвідчень на право керування автомобілями, мотоциклами, моторолерами, мопедами, мотовізками, тролейбусами та трамваями; м) контроль за проведенням міністерствами, відомствами та транспортними господарствами необхідних заходів щодо запобігання аварійності автотранспорту й міського електротранспорту та утримання транспортних засобів у справному стані; н) проведення за участю індивідуальних власників вибракування належних їм легкових автомобілів та мотоциклів, що стали непридатними; здійснення роботи зі стягнення встановленого законодавством

збору з індивідуальних власників легкових автомобілів та мотоциклів; п) провадження невідкладних дій на місці дорожньо-транспортних пригод (затримання водіїв, встановлення свідків, збереження та закріплення слідів тощо)¹.

Як бачимо, обов'язки Державної автомобільної інспекції були дуже різноманітними й конкретними, аж до перевірки правил зняття автомобільних шин з експлуатації. Доволі цікавим було право контролю за наявністю пристроїв, що забезпечують придушення перешкоди радіоприйому, що більше було схоже на завдання для спецслужб.

Висновки

Перетворення Міністерства внутрішніх справ УРСР на Міністерство охорони громадського порядку УРСР, здійснене в 1962 р., не було простою зміною вивіски. Під це підводилася політична та ідеологічна база. Фактично йшлося про зміну концепції правоохоронної діяльності. Керівництво держави вважало, що в умовах розгорнутого будівництва комунізму основним завданням міліції є охорона громадського порядку та певне перекладення цієї функції на громадськість. Із цією метою пропонувалося більше залучати активне населення до цієї діяльності. Безпідставно вважалося, що злочинність серед будівників комунізму буде невинно зменшуватися, тому діяльність міліції на цьому напрямі буде меншою за обсягом, ніж це було раніше. Передбачалося також послаблення каральної функції держави, менше застосування насилля, акцентувалося на підвищенні культурного рівня міліціонерів та населення. Були зроблені спроби підвищити авторитет міліції за рахунок запровадження Дня радянської міліції, який протягом наступних майже 30 років святкували 10 листопада. Водночас була підвищена роль міліції у провадженні попереднього слідства, а це свідчило про те, що функції міліції у протидії злочинності дещо розширювалися. Але разом наголошувалося, що до виконання цієї роботи слід більше залучати представників громадськості. Було уточнено та конкретизовано сферу діяльності Державної автомобільної інспекції, що мало в цілому позитивне значення для покращення безпеки дорожнього руху. Певні кроки щодо демократизації діяльності міліції, зроблені в цей час, зовсім не означали, що партійний контроль за цим органом був послаблений. Правове регулювання діяльності правоохоронних органів, як і раніше, цілком залишалося за верхівкою компартії та її представниками на місцях.

---

¹ Положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства охорони громадського порядку УРСР : від 28.10.1963 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6. С. 680–682.

Список бібліографічних посилань: 1. Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О. Д., Ануфрієв М. І. Міліція України: історичний нарис, портрети, події / за заг. ред. Ю. О. Смирнова. Київ : Ін Юре, 2002. 888 с. 2. Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 21 с. 3. *Бажан О. Процес десталінізації та зміни в діяльності карально-репресивних органів в Україні (50–60-ті роки ХХ ст.). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* 2003. № 8. С. 435–444. 4. Греченко В. А., Субота С. І. Протидія економічній злочинності в Україні у середині 1960-х рр. // *Modern vision of implementing innovations in scientific studies : collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference (Sofia, Republic of Bulgaria, April 19, 2024).* Sofia, Republic of Bulgaria : International Center of Scientific Research, 2024. Pp. 43–44. 5. Ярмиш Н. М., Ярмиш О. Н. Кримінально-правова протидія злочинності на початку 1960-х років. *Європейські перспективи.* 2023. № 4. С. 45–54. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2023.4.7>. 6. *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev / ed. by M. Ilic, J. Smith.* Routledge : Taylor&Fransis, 2009. 240 p. 7. Semukhina O. B., Reynolds K. M. *Understanding the Modern Russian Police.* Boca Raton : CRC Press ; Taylor and Francis Group, 2013. 337 p. 8. LaPierre B. *Hooligans in Khrushchev’s Russia: Defining, Policing, and Producing Deviance during the Thaw.* Madison : University of Wisconsin Press, 2012. 290 p. 9. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : в 6 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). 996 с. 10. *Арендт Х. Джерела тоталітаризму / пер. В. Верлока, Д. Горчаков.* Київ : Дух і літера, 2005. 540 с.

Надійшла до редколегії 12.08.2024

Прийнята до опублікування 13.09.2024

Grechenko V. A. The main aspects of militia reorganisation in the early 1960s

The article highlights the main directions of militia transformation after the 1962 reorganisation of the republican Ministry of Internal Affairs of the USSR into the republican Ministry of Public Order Protection of the USSR. This transformation was not a simple change of name of this institution and its local bodies. This transformation was in line with the political and ideological views of the then leadership of the state. In fact, it was a change in the concept of law enforcement. According to the leaders of the state, in the context of the “widespread construction of communism”, the main task of the militia was to protect public

order with the support of the active part of the population. It was unreasonably believed that crime in the country would steadily decrease, so the scope of militia activities in this area would be less than before. It also envisaged a weakening of the punitive function of the state, less use of violence, and an emphasis on raising the cultural level of militia officers and the population. At the same time, the role of the militia in conducting preliminary investigations was increased, which indicated that the functions of the militia in combating crime were somewhat expanded. The main tasks of the Ministry of Public Order of the Ukrainian SSR are revealed: ensuring public order, preventing and solving crimes. The article shows how the following main methods of improving the work of the militia were implemented: strengthening control over the lives of militia officers outside of working hours; holding cultural and sports events, political agitation and propaganda; and individual training activities. The sphere of activity of the State Automobile Inspection was clarified and specified, which had a generally positive impact on improving road safety. Certain steps towards democratisation of the militia taken at this time did not mean that the Communist Party's control over this body was weakened. The legal regulation of law enforcement activities remained, as before, entirely within the purview of the Communist Party and its local representatives.

Key words: Ukraine, 1960s, partial liberalisation of the Soviet political regime, Ministry of Public Order, militia.

УДК 342.7:94(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.03>

Надія Михайлівна Демиденко,

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Сумська філія,*

кафедра гуманітарних дисциплін (професор);

 <https://orcid.org/0000-0002-4392-6722>,

e-mail: nadiyademidenko@ukr.net

**ПРАВА ЖІНКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЗА ЛИТОВСЬКИМИ
СТАТУТАМИ ТА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ У XVI – ПЕРШІЙ
ПОЛОВИНІ XVII СТ.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

У статті досліджено права української жінки в XVI – першій половині XVII ст. за Литовськими статутами та звичаєвим правом. Зазначено, що на основі Литовських статутів жінка користувалася судово-правовим захистом, мала права у цивільно-правових відносинах на рівні з чоловіком. Зауважено, що на практиці реалізувалися лише ті статті Литовських статутів, які не суперечили нормам звичаєвого права. Проаналізовано різні погляди громади, яка користувалася звичаєвим правом, світської влади та церкви на шлюбне життя у XVI–XVII століттях. Доведено, що звичаєве право, передаючи моральний досвід поколінь, мало вирішальний вплив на шлюбні традиції українців включно до кінця XVII ст.

Ключові слова: звичаєве право, Литовський статут, права жінки, невінчані шлюби, весільні традиції, тестаментні записи.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У кожному суспільстві жіноче питання посідає особливе місце, адже саме жінка виступає носієм національної ментальності, духовних цінностей, звичаїв і традицій. Жінка насправді є чуттєвим барометром, який «відображає в собі стан суспільної атмосфери, характер і напрям історичної епохи, набагато більше ніж чоловік» [1, с. 7].

Однією з головних засад демократичного суспільства є рівноправність жінок як у політичному, так і в соціальному аспектах. Для сучасного українського суспільства лозунг «демократія мінус жінка – не демократія» має стати дієвим дороговказом [2, с. 5].

Взявши зобов'язання дотримуватися стратегії Європейського Союзу, Україна проголосила себе державою з демократичним вектором розвитку, за якого мають бути забезпечені рівні права розвитку для кожної людини незалежно від статі. І хоча щодо вирішення цього питання на законодавчому рівні в Україні відбувається суттєвий

прогрес, однак у повсякденному житті все ще діють патріархальні стереотипи.

Тому реальне забезпечення прав жінок в Україні можливе лише при успішному поєднанні двох факторів: досягнення політичної волі держави та готовності самого суспільства до відповідних змін. Адже права жінки на українських землях у XVI – другій половині XVII ст. чітко регламентувались як певними юридичними нормами, так і звичаєвим правом, коли думка громади відігравала ключову роль.

Стан дослідження проблеми

Тривалий час тему захисту прав жінки вважали другорядною та позанауковою, а перші праці із цієї проблематики з'явилися лише на початку XX ст. На особливу увагу заслуговують дослідження О. Левицького (1849–1922), який першим із вітчизняних науковців проаналізував актові книги та судові документи Волині XVI–XVIII століть [3; 4; 5]. Питанням майнових прав жінок, прав жінок у шлюбі у XVI–XVII століттях присвятили свої праці М. Грінченко [6], Н. Полонська-Василенко, О. Ніколаєв [7], М. Сумцов [8], Т. Осадчий [9] та ін.

Серед сучасних дослідників, наукові праці яких становлять особливий інтерес у контексті цієї теми, – І. Ігнатенко, І. Петренко. Заслужують на увагу праці В. Борисенко [10] і О. Кривошия [11], у яких досліджується проблема суспільного статусу українки за доби козаччини.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є спроба здійснити аналіз прав української жінки в XVI – першій половині XVII ст. Поставлена мета конкретизується в таких *завданнях*: охарактеризувати суспільні та шлюбні права жінки відповідно до Литовських статутів та звичаєвого права; висвітлити позитивний вплив звичаєвого права на морально-етичний характер вирішення сімейних конфліктів; проаналізувати ставлення православної церкви, світської влади та громади, яка користувалась звичаєвим правом, на права жінки в зазначений історичний період.

Наукова новизна дослідження

На основі комплексного аналізу різних джерел і наукової літератури досліджено особливості захисту прав жінки в XVI–XVII століттях. З'ясовано, що при функціонуванні Литовських статутів та посиленні впливу православної церкви вирішальним у захисті прав жінки було звичаєве право.

Вдосконалено та доповнено дослідження, які комплексно відтворюють тему захисту прав української жінки. Саме брак знань з окресленої тематики зумовлює необхідність наукових розвідок та нове переосмислення щодо місця, прав та ролі жінки в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що з прадавніх часів права жінки перебували в прямій залежності від різних релігійних вірувань, історичних та культурних традицій. Наприклад, А. Бебель, аналізуючи взаємини між чоловіком і жінкою, доводив, що жінка стала рабинею «ще до того, як з'явилися раби» [12, с. 20]. А давньогрецький мислитель Платон дякував богам, по-перше, за те, що він народився не рабом, а по-друге – за те, що народився не жінкою [12, с. 20]. Наприклад, жінку у Стародавній Греції називали «*oikureta*», що означало «річ для роботи по господарству» [12, с. 20]. Таке ставлення до жінки було звичним у греко-римському суспільстві до появи Ісуса Христа. Саме він проголосив, що перед Богом всі рівні – і чоловіки, і жінки. Саме це надихнуло жінок ставати найвідданішими послідовницями Христа за першої доби християнства.

Для порівняння варто нагадати, що в давньоруському праві статус жінки був набагато вищим. Ще з прадавніх язичницьких часів жінка брала участь у володінні майном нарівні з іншими членами родини.

Перед початком аналізу правового статусу жінки в XVI–XVII століттях необхідно вказати, що, починаючи з другої половини XIV ст., певна частина українських етнічних земель перебувала під впливом Литви та Польщі, а Лівобережна Україна з середини XVII ст. – під впливом Московії. Тому права жінок на різних етнічних українських землях мали значні відмінності.

Про особливий статус української жінки вдало констатує дослідник О. Ніколаєв: «Жінка малороса – більш подруга йому ніж раба» [7, с. 40]. Шлюб українців відповідно до звичаєвого права визнавався законним за умови проведення декількох етапів: змовин (угоди нареченого з родичами молодої); заручин (молоді підтверджували результати змовин); весілля як завершального шлюбного ритуалу. У цьому переліку відсутнє вінчання, бо в XVI ст., і навіть у XVII ст., за висновками О. Левицького, у західноруському праві панувала двоїстість у поглядах на умови укладання шлюбу: у тодішньому суспільстві, поруч із вінчаними, існували й невінчані шлюби. Всі родинні та правові відносини, які випливали з невінчаного шлюбу, мали таку ж силу, як і в церковному [5, с. 100–101]. Необхідно нагадати, що на Русі певний час після прийняття християнства вважалось нормою, що вінчання є обов'язковим лише для бояр та князів, а простому люду достатньо провести лише весілля «з танцями, гудінням і плесканням» [8, с. 7].

У народній свідомості міцно зберігались традиції, що шлюб є вільною угодою між чоловіком і жінкою «за сумлінням». Якщо молодята не вінчалися в церкві, то для уникнення неслави вони обов'язково

запрошували свідків і у їх присутності оголошували про намір взяти шлюб. Оформляти шлюбну угоду письмово почали лише з XVII ст.

Оскільки за звичаєвим правом шлюб визначався як громадянська угода, то подібну угоду, як і кожну іншу, можна було укласти і розривати. Причому шлюбні питання вирішувалися часто без участі церковної і світської влади.

М. Грінченко, даючи характеристику прав української заміжньої жінки у XVI–XVII століттях, акцентувала увагу на тому, що «...тодішній стан замужньої жінки був далеко кращий і вільніший, ніж він тепер є не тільки у нас самих, але і декотрих більше культурних народів» [6, с. 29]. Наприклад, за часів Гетьманщини заборонялось укласти шлюби без згоди нареченої і нареченого: шлюби укладалися не інакше як за взаємною прихильністю, а не за розрахунком батьків. Винятки траплялися надзвичайно рідко [7, с. 39].

Т. Осадчий у своїй праці «Шлюбні договори у малоросів» констатував, що «...селянин-малорос добре розуміє результати шлюбів, що формуються на насиллі» [9, с. 128]. Підтвердженням цьому є народне прислів'я: «Силою колодязь копати – води не пити» [12, с. 21].

Цікавим є той факт, що невінчані шлюби в певний період визнавалися як законні не лише владою, а й церквою [6, с. 39]. І попри те, що пізніше, згідно з Литовськими статутами, церковне вінчання стане обов'язковим для визнання законності шлюбу, невінчані шлюби все одно існують ще довго, про що засвідчують численні скарги священників: «...багато людей Русі незаконно мешкають: дружини не вінчаються...» [6, с. 39].

Зауважимо, що невінчані шлюби не свідчили про розпусту людей того часу. Кожна дівчина або жінка неухильно дбала про те, щоб своєю поведінкою не знеславити себе в очах сільської громади. Як вже зазначалося вище, шлюб за звичаєвим правом вважався не лише особистою справою наречених. Шлюб і розлучення як угода між чоловіком і жінкою «за сумлінням» затверджувалися обов'язково в присутності односельців.

Щоб унеможливити невінчані шлюби, духовенство та світська влада ще з першої половини XVII ст. вдавалися до радикальних дій. Наприклад, членів невінчаних родин відлучали від церкви, а діти, народжені у невінчаному шлюбі, мали менше майнових прав, ніж у вінчаному.

Литовські статuti повністю регламентували процедуру укладання шлюбів. Згідно з ними наречені обов'язково мали отримати згоду батьків, провести вінчання в церкві, весілля, а також сплатити владі відповідний грошовий податок. Але попри подібні дії церкви і влади, звичаєве право переважало серед українців до XIX ст.

Що стосується захисту життя, здоров'я, особистої недоторканності жінки, то згідно з Литовськими статутами жінка, до якого б стану вона

не належала, була захищена нарівні з чоловіком. Наприклад, за наругу над жінкою призначалося найвище покарання – кара «на горло».

Аналіз майнових прав жінок того періоду засвідчує, що згідно із звичаєвим правом дружина на свій розсуд розпоряджалася власним майном (приданим і віном), могла його самостійно продавати чи комусь дарувати. Зазначимо, що віно наречена отримувала від нареченого, майбутнього чоловіка для того, щоб «зоставшися удовою, мала вона з чого жити» [6, с. 27].

При розгляді статусу жінки як окремого суб'єкта правовідносин можна виокремити три суспільні стани: дівочтво, заміжжя та вдовство. Особливе місце в українському суспільстві посідала саме вдова, яка була навіть більш самостійною, ніж заміжня жінка. Наприклад, згідно з II Литовським статутом після смерті чоловіка дружині переходило не менше третини його власності, хоча аналіз тестаментних записів засвідчує, що в більшості випадків вдові переходила половина або навіть більше половини власності чоловіка незалежно від кількості рідних дітей [13, с. 123].

Жінки вищих станів мали необмежене право купувати й продавати майно, вести судові позови, особисто виступати в залі судових засідань. Вийшовши заміж, жінка могла зберігати своє прізвище. Часто в майнових документах жінки підписувалися не прізвищем чоловіка, а лише своїм дівочим прізвищем.

Записи в урядових книгах XVI–XVII століть підтверджують, що при вирішенні різних майнових питань враховувалась думка дружини. Наприклад, коли йшлося про продаж маєтку, то чоловік продавав його, «порадившись з малжонкою своєю милою» [6, с. 29].

Записи в урядових книгах, де б повідомлялось про приниження жінок, трапляються дуже рідко. Наприклад, дослідниця М. Грінченко згадує лише про один подібний випадок, зафіксований в урядовій книзі, де йдеться про знущання князем Андрієм Курбським над дружиною. Дослідниця зауважує, що князь «був на Україні зайда. Він одружився з Московщини, звикши до іншого ладу в сімейному житті» [6, с. 30].

Для порівняння зазначимо, що в Московії жінка часто несла відповідальність за злочини чоловіка, а на території Гетьманщини за борги не видавали «чоловіків з дружинами, а дружин з чоловіками» [12, с. 23]. За козацької доби жінка не відповідала за злочини чоловіка, якщо сама не була причетна до того злочину.

Про особливий статус української жінки свідчить і той факт, що дівчина, зобов'язавшись взяти шлюб із злочинцем, мала право врятувати його від покарання, навіть від смертної кари. Під час проведення суду дівчина покривала голову засудженого своєю хусткою, проголосивши, що хоче його «пошлюбити». У засудженого був вибір:

відмовитись від шлюбу і бути страченим або одружитися і звільнитись від покарання. В урядовій книзі збережений запис про звільнення злочинця з містечка Олиці, якого дівчина врятувала від страти, хоча він засуджувався за один із найбільших злочинів – вбивство свого товариша. Звільнений від смертного вироку вбивця, відповідно до рішення суду, був зобов'язаний у той же день обвінчатися з дівчиною, яка заявила на суді про намір вийти за нього заміж [6, с. 24].

Важливим є також питання обставин, за яких закон дозволяв розлучення. Статистичні дані засвідчують, що найбільше церковних розлучень здійснювалось через смерть одного з подружжя. Наступний раз вступати до шлюбу дозволялось через шість місяців після втрати свого чоловіка чи дружини.

Але якщо на Лівобережжі церква забороняла одружуватись вчетверте, то на Волині, наприклад, духовенство дозволяло брати шлюб навіть п'ять разів [6, с. 21]. Згідно з Магдебурзьким правом жінка мала такі ж самі права як і чоловік: «...вільно кожному женитися стільки разів, скільки схоче, поки без жінки zostаватися не може чи не хоче, хоч би жінка в нього вмерла вже три або чотири: так само й жінці по смерті чоловіків їй вільно йти заміж ізнову» [6, с. 25]. Окрім смерті, важливими обставинами, за яких дозволявся повторний шлюб, були відсутність одного з членів подружньої пари більше ніж п'ять років, подружня зрада, безплідність, зміна віросповідання.

Процес розлучення належав до компетенції духівництва. Але колишні чоловік і дружина продовжували діяти за звичаєвим правом: не повідомивши священнослужителів, оголошували родичам з обох сторін про намір розлучитися, обмінювалися розлучними листами, підписаними свідками, які потім фіксувалися в урядових книгах.

Церква різко засуджувала розлучення, особливо якщо воно ініціювалось дружиною. Духівництво зазвичай прагнуло довести вину жінки в процесі розлучення. Якщо це вдавалось, то жінка втрачала все своє майно, включаючи посаг. Відповідно до звичаєвого права, на відміну від церкви, вважалось, що не треба вимагати, щоб «люди жили вдвох, коли їм це тяжко було» [6, с. 31]. Тобто звичаєвим правом розлучення обґрунтовувалось морально-етичними нормами. Незгоди в родині, постійні сварки вважались цілком достатньою причиною для розлучення.

Наприклад, О. Левицькому вдалось знайти найдавніший розлучний лист в актовій книзі Луцька за 1564 р. Запис засвідчував, що дружина, Марія Борзобогатівна, подає заяву на розлучення: «...не хочачи більшого зайстя і розниц межі нами множити, я од сього часу і на потомні часи малжонка свого, котрого я з ним по всі часи міла, од себе од малженства вольних чиню: я од нього вольна, а він од мене» [3, с. 33]. Показовим є те, що в розлучному листі жінка навіть

не бере на себе обов'язок пояснення причин, які змушують її розлучитися, лише висловлює тверде бажання бути вільною.

Права жінок на самостійне визначення власного життя чітко розкриває розлучний лист Федори Головинської, занотований у Луцькій актовій книзі 1594 р. Знову розлучення просить дружина, пояснюючи, що не може в подальшому жити подружнім життям через поганий стан свого здоров'я. Водночас жінка з великою вдячністю відгукується про свого чоловіка і бажає йому бути щасливим у наступному шлюбі, переписуючи на чоловіка власну частину майна [6, с. 46].

Звичаї вільних розлучень у XVI–XVII століттях допомагали мирному врегулюванню протиріч між чоловіком і дружиною. Необхідно зазначити, що право дозволу на вільне розлучення не шкодило моралі, а «навпаки захищало жінку від принижень і фізичного насильства з боку чоловіка, забезпечувало захист її моральних і майнових прав» [12, с. 26]. І було б помилкою вважати, що право на вільні розлучення сприяло їх збільшенню, адже в урядових книгах цього періоду знайдена зовсім невелика кількість подібних справ.

Проте, на жаль, з другої половини XVII ст., після втрати Гетьманщиною автономії, починається період обмеження сімейних і суспільних прав жінки. Еталоном поведінки подружжя стає «Домострой»¹, згідно з положеннями якого паритет між чоловіком і жінкою анулюється. Цей документ повністю суперечив як Литовським статутам, так і українському звичаєвому праву. Поведінка дружини суворо регламентувалася «Домостроем», а у разі порушення регламенту вона отримувала покарання не лише від власного чоловіка, а й від церкви. Саме тоді з'являється народне прислів'я: «Жінка не бита – як хата не вкрита» [14, с. 250].

Починаючи з цього періоду, в урядових книгах з'являються записи про фізичне та моральне знуцання над жінками: чоловік вбиває свою дружину; жінка, не витерпівши постійних знуцань чоловіка, не знайшовши захисту, у відчаї отрує його; чоловік виганяє дружину з власного дому, позбавивши її законного майна тощо. Навіть за вбивство дружини чоловік отримував м'яке покарання, сплативши лише штраф (якщо йому вдавалось довести, що вбив дружину не навмисно).

Висновки

Таким чином, проаналізувавши права жінки на українських землях в XIV – першій половині XVII ст., можна стверджувати, що її особисті та майнові права регламентувались як певними юридичними нормами, так і звичаєвим правом.

---

¹ Домострой, 1899 // WCO : сайт. URL: <http://www.wco.ru/biblio/books/domostroy/main.htm> (дата звернення: 03.06.2024).

Зокрема, на основі Литовських статутів жінки користувалися судово-правовим захистом, мали права в цивільно-правових відносинах при підписанні договорів та відшкодуванні збитків нарівні з чоловіками. Проте слід наголосити, що на практиці реалізувалися виключно лише ті статті Статутів, які не суперечили нормам звичаєвого права.

Звичаєве право, передаючи моральний досвід поколінь, продовжувало мати вирішальний вплив на захист майнових прав жінок, їхніх прав у шлюбі включно до кінця XVII ст., коли права жінки були повністю захищені. Але вже з другої половини XVII ст., коли Гетьманщина втрачає свою автономію і переходить під патронат Московії, починається період різкого обмеження прав жінок.

Отже, формуючи ефективні механізми забезпечення прав жінки в сучасному українському суспільстві, необхідно звертатися не лише до зарубіжного, а й до успішного вітчизняного досвіду XVI – першої половини XVII ст., коли самостійність і незалежність української жінки були чи не найголовнішими її національними рисами.

Список бібліографічних посилань: 1. Мордовцев Д. Русские женщины нового времени. Женщины первой половины XVIII века. Собрание сочинений. Т. XXXVI. СПб., 1874. 383 с. 2. Левченко К. Гендерна рівність. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 48 с. 3. Левицький О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. Архив Юго-Западной России. Ч. 8. Т. 3. Акты о брачном и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. Киев, 1909. 120 с. 4. Левицький О. И. Обычай помилования преступника, избранного девушкой в мужья. *Киевская старина*. 1905. № 1. С. 89–97. 5. Левицький О. Невінчані шлюби в Україні в XVI–XVII ст. // Записки Українського наукового товариства в Києві. Книга III. Київ : Друкарня Першої Київської Друк. Спілки, 1908. С. 98–107. 6. Грінченко М. Про одруження на Вкраїні в давніші часи. За людьми записала М. Загірня. Київ. : Аид. М. Грінченко, 1912. 47 с. 7. Николаев А. Свадебные обряды малороссов Суджанского уезда. М., 1854. 40 с. 8. Сумцов Н. Ф. К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу. Киев : Киевская старина, 1886. 24 с. 9. Осадчий Т. Брачные договора у малороссов: вырезка из журнала «Этнографическое обозрение», XVII. М., 1887. 128 с. 10. Борисенко В. Побут і дозволя українки в традиційній етнокультурі // Українки в історії / С. Андрусів та ін. ; ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2004. С. 18–26. 11. Кривоший О. Жінка в правовій культурі українського народу // Українки в історії / С. Андрусів та ін. ; ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2004. С. 10–18. 12. Демиденко Н. Влив православної церкви та звичаєвого права на шлюбно-сімейні традиції як складову духовної культури українців у XIV–XVII ст. *Сумська старовина*. 2015. № XLVI. С. 19–27. 13. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники : монографія. Київ,

2012. 712 с. **14.** Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій. Київ : Либідь, 1994. 316 с.

Надійшла до редколегії 06.06.2024

Прийнята до опублікування 20.07.2024

Demydenko N. M. Women's rights in Ukrainian territories according to Lithuanian statutes and customary law in the 16th century – the first half of the 17th century: a comparative analysis

The article analyses the rights of women in the Ukrainian territories in the 16th – first half of the 17th century according to the Lithuanian statutes and customary law. The influence of the Orthodox Church on the marriage life of this period is highlighted, in particular, the attention is focused on the different views of the church and the community on marriage and divorce.

According to the article, women's personal and property rights were regulated by both certain legal provisions and customary law. In particular, on the basis of Lithuanian statutes, women enjoyed judicial protection, had rights in civil law relations when signing contracts and compensation for damages on an equal footing with men. The author emphasised that only those articles of the Lithuanian statutes that did not contradict the rules of customary law were implemented in practice. Customary law, transmitting the moral experience of generations, continued to have a decisive influence on the exercise of property rights and women's rights in marriage until the end of the seventeenth century, when women's rights were fully protected.

It is stated that from the second half of the seventeenth century, after the loss of autonomy by the Hetmanate, a period of restriction of property, family and social rights of women begins. The standard of spousal behaviour became the Domostroy, according to the provisions of which the parity between a man and a woman was completely cancelled. The wife's behaviour was clearly regulated, and in case of non-compliance with the proposed regulations, she was punished by both her husband and the church, which was completely contrary to both the Lithuanian statutes and Ukrainian customary law.

It is emphasised that in developing effective mechanisms for ensuring women's rights in modern Ukrainian society, it is necessary to refer to the successful experience of observing women's equality in the sixteenth and first half of the seventeenth centuries, when the autonomy and independence of Ukrainian women became their main national features.

Key words: customary law, Lithuanian statutes, women's rights, unwed marriages, divorce, testamentary records.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.652.4

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.04>

Володимир Андрійович Кройтор,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-1849-5721>,
e-mail: kroytor@ukr.net

ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

З'ясовано особливості визнання спадщини відумерлою. Зроблено припущення щодо можливості збільшення об'єктів відумерлого майна внаслідок неможливості спадкоємців прийняти спадщину (загибель у результаті воєнних дій, виїзд на постійне місце проживання в іншій країні тощо), збільшення пошкоджених та зруйнованих об'єктів відумерлої спадщини. Визначено, що відумерлість спадщини базується на обов'язку, який зумовлений її метою – задоволенням суспільного інтересу щодо підтримки стабільності майнових відносин у суспільстві. За своєю правовою природою відумерлість спадщини є спадковим правонаступництвом.

Ключові слова: спадщина, відумерла, територіальна громада, спадкодавець, власність, суспільний інтерес, нерухомість, правонаступництво.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Відумерлість спадщини є однією зі складних науково-практичних категорій, навколо якої продовжують точитися дискусії вчених. Проблемність цього правового феномена зумовлена відсутністю його законодавчого визначення, спірності щодо правової природи відносин відумерлості спадщини. Інститут відумерлої спадщини встановлений у законі з метою захисту прав кредиторів, вимоги яких мають бути задоволені незалежно від наявності чи відсутності спадкоємців, прийняття ними спадщини тощо [1, с. 130]. Тому постає наукова проблематика щодо співвідношення публічних і приватних інтересів у сфері відумерлості спадщини. Варто звернути увагу і на те, що в державі так і не було розроблено стратегії обліку та використання відумерлого майна, зокрема такого значного соціального об'єкта, як житло. Таке положення можна визнати як певний недолік, оскільки

в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення доречно припустити збільшення об'єктів відумерлого майна внаслідок неможливості спадкоємців прийняти спадщину (загибель у результаті воєнних дій, виїзд на постійне місце проживання в інші країни тощо), руйнування та пошкодження майна. Тому в умовах воєнного стану процедура взяття на облік та використання відумерлого майна на рівні територіальних громад може бути переглянута.

За подальшого розвитку інституції відумерлої спадщини необхідно враховувати і досвід європейських країн. Так, у країнах Європейського Союзу суб'єктом неуспадкованого майна є держава, в Україні – територіальна громада, адже вона не має такого обсягу правосуб'єктності, як держава [2, с. 9]. Це також є актуальним напрямом юридичних досліджень. Практичним проблемним питанням залишається і момент державної реєстрації прав на відумерле нерухоме майно. Щодо цього Державна регуляторна служба України зазначає, що безхазяйні нерухомі речі або відумерле майно беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені, а про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік робиться оголошення у друкованих засобах масової інформації¹. Отже, динаміка суспільних відносин, чинник воєнного стану, зміни у законодавстві – все це призводить до часткової втрати актуальності існуючих наукових здобутків та є запит суспільства щодо вдосконалення законодавства.

Стан дослідження проблеми

Відумерла спадщина як предмет наукового пізнання вивчалася в різних аспектах. Так, О. І. Нелін провів ретроспективне дослідження становлення та розвитку доктрини відумерлості (виморочності) спадкового майна в Україні [2]. Правова природа відумерлості спадщини, її процедури продовжують бути предметом наукового інтересу О. Є. Кухарева [1]. До виявлення особливостей правової природи відумерлого майна зверталася О. Є. Аврамова, зокрема дослідниця доводила, що у статусі відумерлого майна між майном і приватним власником відсутній вольовий зв'язок у вигляді приватних зазіхань на

---

¹ Позиція ДРС стосовно прийняття органами місцевого самоврядування нормативно-правових актів, якими встановлюється механізм виявлення, взяття на облік, збереження, передачі до комунальної власності безхазяйного та відумерлого нерухомого майна/спадщини // Державна регуляторна служба України : офіц. сайт. 11.01.2018. URL: https://www.drs.gov.ua/regulatory_policy/pozytsiya-drs-stosovno-priynnyattya-organamy-mistsevogo-samovryaduvannya-normatyvno-pravovyh-aktiv-yakymy-vstanovlyuyetsya-mehanizm-vyuvlennya-vzyattya-na-oblik-zberezhennya-peredachi-komunalnoyiv/ (дата звернення: 28.05.2024).

об'єкт власності, оскільки є відсутність волевиявлення суб'єкта – потенційного володільця/спадкоємця або є відмова суб'єктів від прийняття у власність об'єкта на підставі спадкування [3, с. 194]. Т. В. Волинець доволі критично ставиться до процедури визнання спадщини відумерлою. Так, вона наголошує, що немає дієвого механізму отримання територіальними громадами інформації щодо майна, яке входить до складу відумерлої спадщини [4, с. 377]. Щодо цього окремі дослідники вказують на доцільність розширення повноважень нотаріусів задля розшуку об'єктів спадщини та спадкоємців [5, с. 29]. Наведене підкреслює, що, незважаючи на потужні наукові розвідки в цьому напрямі, питань щодо відумерлості спадщини не зменшилося, а отже, вони потребують вирішення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні особливостей визнання спадщини відумерлою. *Досягти* поставленої мети можливо шляхом вирішення таких *завдань*: виявити особливості правової природи відумерлої спадщини; визначити співвідношення соціального та економічного інтересу у природі відумерлості спадщини; розкрити процедуру визнання спадщини відумерлою; надати рекомендації щодо вдосконалення законодавства у сфері відумерлості спадщини.

Наукова новизна дослідження

Новизна проведеного дослідження полягає в удосконаленні наукової думки, що відумерлість спадщини за своєю правовою природою є спадковим правонаступництвом та не може визначатися як спадкування. Обов'язок територіальної громади щодо прийняття спадщини зумовлений задоволенням суспільного інтересу щодо підтримки стабільності майнових відносин у суспільстві. Запропоновано вдосконалення цивільного законодавства щодо можливості територіальної громади відмовлятися від обов'язку подачі заяви до суду про визнання спадщини відумерлою в разі знищення нерухомого майна або його сильного пошкодження з урахуванням воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Правова природа відумерлості спадщини в аспекті співвідношення інтересів ґрунтовно розкрита В. І. Кратом на прикладі окремої судової справи. Предметом його аналізу став такий судовий казус. 14 грудня 2022 р. Велика Палата Верховного Суду розглянула справу № 461/12525/15-ц. Надаючи коментар до цієї справи, В. І. Крат звертає увагу на особливості конструкції інтересу: «територіальна громада має публічний обов'язок прийняти відумерлу спадщину, який трансформується в інтерес. І саме конструкцією інтересу оперує Велика Палата Верховного Суду у згаданій постанові»; «кондикційний позов захищає право, яке було в особи на майно. У територіальній

громади такого права не було, натомість у неї був обов'язок прийняти спадщину, який трансформується в інтерес. Тому з урахуванням захисту також інтересів добросовісного набувача, який не повинен двічі сплачувати за майно, доцільним є стягнення коштів саме з особи, яка успадкувала майно за рішенням суду, пізніше скасованим, і продала його» [6]. Наведена справа є підставою для відкриття наукової дискусії щодо застосування концепції інтересу у відносинах у сфері відумерлої спадщини. Виявлення конструкції інтересу в системі відносин відумерлої спадщини можливо за допомогою визначення правової природи цієї юридичної категорії.

Спадково-правові категорії є предметом наукових досліджень О. Є. Кухарева. Він наголошує, що одним із найбільш спірних у теоретичній площині залишається питання визначення правової природи відносин, що виникають у зв'язку з переходом відумерлого майна. Дослідник виокремлює такі теорії правової природи відумерлості спадщини: 1) теорія щодо визнання відумерлої спадщини спадковим правом (перехід спадщини у власність територіальної громади є спадкуванням); 2) теорія щодо невизнання відумерлої спадщини спадковим правом заперечує перехід майна померлого власника до територіальної громади у порядку спадкового правонаступництва [1, с. 128]. Наведені теорії мають прояв у таких позиціях науковців. Як указує Т. В. Волинець, особливість переходу у власність територіальної громади відумерлого майна виявляється в тому, що таке наступництво можливо лише за однієї підстави – за законом, є обов'язком, з метою усунення безгосподарності спадкового майна, викликаной відсутністю спадкоємців, місце яких займає громада, що не є спадкоємцем відумерлої спадщини, а тому правила спадкування на громаду, до якої перейшло відумерле майно, не поширюються [4, с. 377]. О. І. Нелін стверджує, що територіальна громада є сингулярним правонаступником в обмеженій кількості справ (право власності) та обов'язків (відшкодувати майнову та моральну шкоду, завдану померлим) [2, с. 9].

Ураховуючи наведене, зазначимо, що відумерлість спадщини не є спадкуванням, адже вона включена в систему спадкового права внаслідок задоволення суспільного інтересу, який полягає у підтримці стабільності майнових відносин у суспільстві, задля цього і задовольняється економічний інтерес кредитора померлого спадкодавця. Саме в цьому є прояв того, що дотримання публічних інтересів сприятиме приватним інтересам, інтересам окремих осіб [6, с. 370]. У судовій практиці визначено, що суспільний (публічний) інтерес є оціночним поняттям [7]. Отже, інститут відумерлості спадщини насамперед спрямований на задоволення суспільного інтересу щодо підтримки стабільності майнових відносин у суспільстві. Майновий (економічний)

інтерес щодо набуття права власності на спадкове майно має похідний характер від основного суспільного інтересу.

Щодо набуття права власності у разі визнання спадщини відумерлою О. В. Розгон зазначає, що ця підстава є самостійною правовою підставою набуття права власності, і територіальна громада, набуваючи прав на відумерлу спадщину, не є спадкоємцем ні за заповітом, ні за законом, оскільки територіальна громада не згадується в жодній черзі спадкоємців за законом. Таке положення зумовлене обов'язком територіальної громади стати правонаступником [8, с. 54, 55]. Поділяючи цю позицію К. П. Гуменюк доводить, що інститут відумерлості спадщини є самостійним інститутом цивільного права, оскільки зв'язок відумерлості спадщини та спадкових відносин є похідним від норм спадкового прав, а його розташування в системі цивільного права повинно бути в інституті набуття права власності [9, с. 109]. Дійсно, відумерлість спадщини – це підстава набуття комунальної власності, яка характеризується дослідниками як виключна підстава набуття права власності територіальною громадою [10, с. 192].

Процедура переходу в комунальну власність відумерлого майна встановлюється в локальних актах органів місцевого самоврядування. Наприклад, рішенням сесії Петропавлівської селищної ради Синельниківського району Дніпропетровської області «Про затвердження Порядку виявлення, взяття на облік, збереження та використання безхазяйного майна, визнання спадщини відумерлою та прийняття такого майна у комунальну власність Петропавлівської селищної ради» від 30 листопада 2022 р. № 973-22/VIII¹. У цьому рішенні встановлено процес набуття права комунальної власності на відумерле майно. Так, первинно воно, зокрема з повідомлень сусідів, балансоутримувача житлового фонду. Після цього постійна діюча комісія органу місцевого самоврядування встановлює факт відумерлості спадщини, здійснює обстеження виявленого майна. Про факт виявлення такого майна і його стан складається акт. Далі проводиться збір інформації щодо наявності статусу відумерлого майна, зокрема шляхом направлення відповідних запитів. Після прийняття рішення суду про передачу відумерлої спадщини в комунальну власність

---

¹ Про затвердження Порядку виявлення, взяття на облік, збереження та використання безхазяйного майна, визнання спадщини відумерлою та прийняття такого майна у комунальну власність Петропавлівської селищної ради : рішення сесії Петропавлівської селищної ради Синельниківського району Дніпропетровської області від 30.11.2022 № 973-22/VIII // Петропавлівська селищна рада : сайт. URL: <https://petropotg.dp.gov.ua/rishennya-gromadi/pro-zatverdzhennia-poriadku-vyavlennia-vziattia-na-oblik-zberezhennia-ta-vykorystannia-bezkhaziainoho-maina-vyznannia-spadshchyny-vidumerloiu-ta-priyniattia-takoho-maina-u-komunalnu-vlasnist> (дата звернення: 28.05.2024).

уповноважений орган готує на чергову сесію органу місцевого самоврядування відповідний проєкт рішення. На підставі відповідного рішення відбувається державна реєстрація власності за відповідною територіальною громадою. Лише після цього відбувається утримання та використання відумерлого майна¹.

Проаналізувавши наведений локальний акт органу місцевого самоврядування, можна стверджувати, що загальні норми щодо визнання спадщини відумерлою закріплені у ст. 1277 ЦК України², які деталізуються в рішеннях органів місцевого самоврядування, що мають процедурний характер щодо набуття права комунальної власності на відумерле майно.

Варто звернути увагу, що за процедурою визнання спадщини відумерлою відбувається обстеження об'єкта щодо встановлення наявності чи відсутності факту його руйнування (знищення). Таке положення зумовлене тим, що з технічної точки зору будь-яка нерухомість, що зруйнована до фундаменту, може бути відновлена ціною значних матеріальних витрат, можливо навіть порівняних із новим будівництвом такого самого об'єкта нерухомості. При цьому реконструкція, реставрація або капітальний ремонт спричиняють виникнення нової нерухомої речі, тому зрозуміло, що у випадку, якщо відновлення нерухомості при її пошкодженні потребує здійснення відповідних дій, то в такому разі доцільне її знищення [11, с. 79].

Унаслідок того, що після знищення річ припиняє виконувати основні функції, то вона і припиняє своє існування як об'єкт матеріального світу. Щодо об'єктів нерухомого майна, то за їх значної реконструкції відбувається виникнення нового об'єкта, що вже не може мати статусу відумерлого майна. Тому цілком логічно при виявленні відумерлого майна проводити його обстеження та встановлювати факт його знищення задля збереження стабільності майнових відносин у суспільстві. Водночас у ст. 1277 ЦК України передбачено, що орган місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою³. У цій нормі не передбачена можливість відмови від обов'язку прийняття відумерлої спадщини внаслідок знищення майна. Таке положення природно ставить питання щодо необхідності доповнення абз. 1 ч. 1 ст. 1277 ЦК України положенням

---

¹ Там само.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.05.2024).

³ Там само.

про можливість відмови від обов'язку подачі заяви до суду про визнання спадщини відумерлою у разі знищення нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки, або його значного пошкодження, якщо при його реконструкції виникає новий об'єкт нерухомого майна.

Унаслідок того, що країна знаходиться у стані війни, то кількість знищених, пошкоджених об'єктів нерухомого майна може лише збільшуватися. У відкритих джерелах інформації вказується, що станом на 2023 р. лєвова частка прямих збитків – 46,6 млрд дол. – збитки від руйнування та пошкодження багатоквартирних будинків. За останніми даними, всього постраждало 18,6 тис. таких будинків: 13,2 тис. – пошкоджені, 5,4 тис. – повністю зруйновані [12]. При цьому в нормах Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» не передбачено, що органи місцевого самоврядування як власники комунального майна можуть визнаватися отримувачем компенсації за пошкоджені/знищені об'єкти нерухомого майна (ст. 2). На відміну від цього спадкоємці власників пошкоджених/знищених об'єктів нерухомого майна мають право на компенсацію¹. Наведене ще раз підкреслює, що відумерлість спадщини не є спадково-правовою категорією. Крім того, відсутність процедури компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна відумерлої спадщини також підкреслює актуальність законодавчого закріплення положення про можливість відмови від обов'язку подачі заяви до суду про визнання спадщини відумерлою в разі її знищення. На відміну від житлової нерухомості, відумерле майно у вигляді земельної ділянки не може бути знищене. Безумовно, земельні ділянки внаслідок воєнних дій можуть отримувати ураження, мати мінування. Відомо і те, що в мирний час існував ризик можливості погіршення стану земельної ділянки, якщо вона перебуватиме без використання та належної обробки до моменту ухвалення судом

---

¹ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20> (дата звернення: 28.05.2024).

рішення щодо визнання її відумерлою спадщиною [13, с. 112]. Водночас цей об'єкт нерухомості може відновлюватися без виникнення нового об'єкта, як це відбувається із житловою нерухомістю. Отже, залежно від виду об'єкта нерухомого майна є доцільність визначити правовий режим відумерлого майна.

Висновки

Проведене дослідження дає змогу запропонувати такі висновки. Відумерлість спадщини за своєю правовою природою не може розглядатись як спадково-правова дефініція, через те що: вона базується на обов'язку, а не на праві прийняття спадщини; її мета полягає в задоволенні суспільного інтересу щодо підтримки стабільності майнових відносин у суспільстві; вона є правонаступництвом.

Конструкція інтересу в системі правовідносин відумерлої спадщини має комплексність і поєднує суспільний (соціальний) та економічний (майновий) інтереси. Суспільний (соціальний) інтерес полягає у збереженні стабільності майнових відносин у суспільстві. Економічний (майновий) інтерес має публічну та приватну спрямованість, зокрема задовольняє інтереси територіальної громади як набувача права власності, так і особи-кредитора щодо задоволення зобов'язань спадкодавця за рахунок відумерлого майна. При цьому публічний суб'єкт приймає на себе тягар зобов'язань спадкодавця іноді не у власних інтересах, а з метою задоволення стабільності майнових відносин у суспільстві.

Процедура визнання спадщини відумерлою має такі етапи: виявлення відумерлого майна, зокрема з повідомлень сусідів, балансоутримувача житлового фонду; обстеження виявленого майна, про що складається акт; проведення збору інформації щодо наявності статусу відумерлого майна; у випадку встановлення факту руйнування (знищення) комісією висувається пропозиція щодо припинення права власності на такий об'єкт; підготовка заяви до суду про визнання спадщини відумерлою та передачу майна у комунальну власність; розгляд справи за правилами окремого провадження; прийняття рішення суду про передачу відумерлої спадщини у комунальну власність; рішення сесії органу місцевого самоврядування щодо набуття права комунальної власності на відумерле майно; державна реєстрація власності за відповідною територіальною громадою; утримання та використання відумерлого майна.

Задля правової регламентації відносин відумерлої спадщини доцільним є доповнити абз. 1 ч. 1 ст. 1277 ЦК України положенням про можливість відмови територіальної громади від обов'язку подачі заяви до суду про визнання спадщини відумерлою в разі знищення нерухомого майна або його значного пошкодження внаслідок воєнних дій або фактичного припинення існування об'єкта нерухомості, відмінного від земельної ділянки.

Варто наголосити, що стосовно відумерлості спадщини продовжують динамічно утворюватися суспільні відносини, що потребують наукового вивчення з метою правової регламентації. Саме це вказує на актуальність подальших наукових розвідок у сфері відумерлості спадщини.

Список бібліографічних посилань: 1. Кухарев О. Є. Сучасні тенденції розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою. *Слово національної школи суддів України*. 2023. № 2 (43). С. 127–140. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2\(43\)-8](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2(43)-8). 2. Нелін О. І. Становлення та розвиток правової доктрини відумерлості (виморочності) спадкового майна в Україні. *Юридична Україна*. 2020. № 8. С. 6–11. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9636-2020-8\(212\)-1](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2020-8(212)-1). 3. Аврамова О. Є. Відумерлість майна: аналіз правового статусу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 3 (74). С. 190–195. 4. Волинець Т. Відумерла спадщина як підстава виникнення права комунальної власності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 374–379. 5. Бондаренко-Зелінська Н., Бориславська М., Троч О. Процесуальні аспекти визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки*. 2022. № 3 (87). С. 14–34. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.87.2>. 6. Бабєцька І. Поняття публічного інтересу у цивільному праві України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 366–372. 7. Берназюк Я. Суспільні інтереси та їх вплив на здійснення правосуддя в умовах воєнного стану // *Судова влада України* : офіц. сайт. 08.09.2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/5_%20presentation_bernaziuk_public_interests.pdf (дата звернення: 28.05.2024). 8. Розгон О. В. Визнання спадщини відумерлою як самостійна правова підстава набуття права власності територіальною громадою // *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (м. Харків, 22 травня 2010 р.) / Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Навч.-наук. ін-т права, економіки та соціології. Харків, 2010. С. 53–55. 9. Гуменюк К. П. Характеристика інституту відумерлості спадщини. *Форум права*. 2017. № 5. С. 106–111. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1193970>. 10. Дем'янчук І. Р. Підстави набуття права власності територіальною громадою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 189–193. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/41>. 11. Спасівцев Д. С. Знищення штучно створеної нерухомої речі: сучасні проблеми правового регулювання та практики правозастосування. *Вісник Державної судової адміністрації України*. 2018. № 3–4. С. 73–80. 12. Коваленко О. В Україні підрахували збитки житлового фонду через РФ: цифра шокує // УНІАН : сайт. 27.06.2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/zbitki-zhitlovogo-fondu-ukrajini-perevishchili-54-milyardi-12309504.html> (дата звернення:

28.05.2024). 13. Полянська В. І., Орешкова А. Ф. Актуальні питання визнання земельної ділянки відумерлою спадщиною. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 109–113. URL: http://lseyj.org.ua/3_2015/31.pdf (дата звернення: 28.05.2024).

Надійшла до редколегії 03.06.2024

Прийнята до опублікування 20.07.2024

Kroitor V. A. Recognition of inheritance as escheated

The features of recognition of inheritance as escheated are determined. The author analyses the peculiarities of interest construction in the system of legal relations of inheritance escheat. It is determined that the institution of inheritance escheat is aimed at satisfying the public interest in maintaining the stability of property relations in society. The property (economic) interest in acquiring ownership of inherited property is derived from the main public interest. By its legal nature, an escheated inheritance is a legal succession. The author emphasises that the procedure for transferring escheated property to municipal ownership is established in local acts of local self-government bodies which have a procedural nature regarding the acquisition of municipal ownership of escheated property.

It is argued that depending on the type of real estate object, it is advisable to determine the legal regime of escheated property, in particular, land and residential real estate. It is proved that the construction of interest in the system of legal relations of escheatment of inheritance is complex and combines public (social) and economic (property) interest. The public (social) interest is to preserve the stability of property relations in society. The economic (property) interest has a public and private orientation, in particular, it satisfies the interest of the territorial community as both the acquirer of the property right and the creditor to satisfy the testator's obligations at the expense of the deceased property. At the same time, a public entity assumes the burden of the testator's obligations sometimes not in its own interests, but in order to ensure the stability of property relations in society.

The improvement of civil legislation on the possibility of a territorial community to waive the obligation to file an application to the court for recognition of inheritance as escheated in case of destruction of real estate or its significant damage in view of martial law is proposed.

Key words: inheritance, escheated, territorial community, testator, property, public interest, real estate, succession.

УДК 347.1-048.65(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.05>

Юрій Іванович Чалий,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-3641-0760>,
e-mail: ychaluy66@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Зазначено, що заохочення нечасто застосовують у цивільному праві через об'єктивні та суб'єктивні причини. Об'єктивними причинами є особливості самої праворегулятивної методології цивільного права, суб'єктивними – відсутність достатньо розроблених загальних положень у цивілістичній доктрині та брак норм подібного змісту в цивільному законодавстві. Усунення перешкод суб'єктивного характеру в перспективі дозволить інтенсифікувати застосування заохочень при саморегулюванні цивільних відносин.

Ключові слова: заохочення в цивільному праві, заохочувальні норми цивільного права, заохочення як правові засоби регулювання цивільних відносин, стимули в цивільному праві, методологія правового регулювання цивільних відносин.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Коментуючи ч. 3 ст. 14 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) науковці зазначають, що заохочувальні норми зустрічаються в цивільному законодавстві нечасто, а практика встановлення заохочень договорами також не набула поширення [1, с. 121; 2, с. 12; 3, с. 132; 4, с. 28]¹. Водночас за ознакою різноманітності суспільних відносин, що є предметом правового регулювання, із цивільним

---

¹ Цивільно-правові норми про заохочення зосереджені переважно в ЦК України: ч. 3 ст. 14, ч. 1 ст. 484, ч. 2 ст. 845, ч. 3 ст. 883, частини 3, 5 ст. 1151, ст. 1155 (див.: Цивільний кодекс України : Закон України від 16.03.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 13.08.2024)). Спеціальні заохочувальні норми зустрічаються й в інших нормативно-правових актах: абз. 1 ст. 149 Кодексу торговельного мореплавства України (див.: Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23.05.1995 № 176/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр> (дата звернення: 13.08.2024)).

правом не може конкурувати будь-яка інша галузь права. Цей факт вимагає структурної та кількісної розвиненості правових засобів упорядкування цивільних відносин. Серед них своє місце мають знайти й заохочення. Хоча вони вже наявні в системі правових засобів упорядкування цивільних відносин, все ж про повноту використання їхнього потенціалу в регулюванні цих відносин зараз говорити не доводиться¹.

Чим же пояснюється таке становище, чи можуть заохочення застосовуватися в цивільному праві більш широко, ніж це відбувається тепер, та чи є в цьому юридична потреба? На пошуку відповідей на ці запитання зосереджується увага цієї публікації.

Стан дослідження проблеми

Звернення на початку нашого дослідження до науково-практичних коментарів ЦК України є не випадковим. Вони є чи не єдиними літературними джерелами, де розглядають питання застосування заохочень у цивільному праві України. Втім, і у згаданих працях не знайти пояснень, які б розкривали причини нечастого застосування заохочень у впорядкуванні цивільних відносин та надавали відповіді на інші сформульовані вище питання [1, с. 120–122; 2, с. 12–13; 3, с. 131–132; 4, с. 27–28]. Відсутні подібні положення і в цивілістичній навчальній літературі чи спеціальних статтях².

Мета і завдання дослідження

Метою статті є виявлення об'єктивних та суб'єктивних причин малої інтенсивності застосування заохочень як правових засобів упорядкування цивільних відносин, а також формулювання положень про можливість розширення використання таких засобів.

Досягнення означеної мети здійснюється виконанням таких *завдань*: а) проведення аналізу загальної методології правового

---

¹ Застосування заохочень у цивільному праві може передбачати декілька функцій: регулятивну (забезпечувальну), виховну, комунікативну тощо. Далі за текстом, коли йтиметься про прояв заохочень у цивільному праві, матиметься на увазі їхня властивість бути саме забезпеченням виконання цивільних обов'язків (ч. 3 ст. 14 ЦК України).

² Проблеми застосування стимулів у регулюванні приватних відносин розглядалися в окремих наукових статтях, але, якщо порівняти з нашою публікацією, автори цих робіт ставили перед собою дещо інші дослідницькі цілі (див. детальніше: Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Правові стимули в договірному регулюванні правовідносин подружжя. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 207–214. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.21>; Керничний Н. І. Особливості застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 6. С. 224–229. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/36>).

впорядкування цивільних відносин (у контексті застосування заохочень) та порівняння її з дисциплінарними методами регулювання суспільних відносин, зокрема із правовими прийомами регламентації трудових і так званих службових відносин¹; б) критична оцінка поточного стану норм цивільного законодавства щодо їх спроможності впорядковувати застосування заохочень як засобів забезпечення належного виконання цивільних обов'язків, зокрема в договірних правовідносинах; в) визначення специфічних властивостей заохочень як засобів забезпечення виконання зобов'язань.

Наукова новизна дослідження

Зроблено висновок, що нечасте застосування заохочень у цивільному праві викликане особливостями праворегулятивної методології цієї галузі права (об'єктивна причина), а також відсутністю в цивільному законодавстві та цивілістиці достатньо розроблених загальних положень про заохочення (суб'єктивні причини).

Виклад основного матеріалу

Нечасте використання заохочень у цивільному праві, на наше переконання, пояснюється особливостями правової методології впорядкування цивільних відносин. Головною обставиною, котра визначає такі особливості, є те, що цивільні правовідносини виникають між юридично рівними суб'єктами, жоден з яких не наділений щодо іншого суб'єкта владними компетентними повноваженнями.

Цивільні правовідносини є так званими нормальними правовідносинами, тобто бажаними і навіть життєво необхідними для їх учасників². Суб'єкти цивільних правовідносин діють у таких зв'язках у своїх приватних інтересах. Для фізичних осіб участь у цивільних правовідносинах дозволяє їм юридично забезпечити задоволення своїх базових та інших потреб в особистих немайнових та майнових благах. Участь юридичних осіб у цивільних правовідносинах має для них ще більше екзистенціальне значення, адже вони, на відміну від фізичних осіб (людей), можуть існувати лише у правовому просторі. Отже, в законодавчому (зовнішньому) стимулюванні суб'єктів цивільного права щодо їхньої активної участі в однойменних правовідносинах немає нагальної потреби.

---

¹ Порівнювані об'єкти є найбільш контрастними, що дозволяє чітко окреслити специфіку застосування заохочень у цивільному праві, з одного боку, та в галузях права, де визначальною методологією впорядкування суспільних відносин є дисциплінарний примус – з другого.

² Винятками можуть бути лише ті цивільні правовідносини, що стосуються притягнення осіб до цивільної відповідальності або застосування інших цивільно-правових наслідків щодо їхньої протиправної поведінки.

Навіть якщо звернутися до питання забезпечення виконання цивільних обов'язків, про що йдеться в ч. 3 ст. 14 ЦК України, то вирішення подібної проблеми також не вимагає обов'язкового застосування засобів заохочення. Так, якщо за приклад узяти договірні зобов'язання, то належне виконання боржниками обов'язків є для них однією з умов доступу до певних благ, у яких вони самі зацікавлені: покупець, щоб отримати у свою власність річ (предмет купівлі-продажу), має сплатити продавцеві визначену договором купівельну ціну речі, орендар – орендодавцеві орендну плату за користування предметом оренди, замовник – за надання йому певної послуги тощо.

Суб'єкти цивільного права вступають у договірні зв'язки на підставі вільного вияву своєї волі. Певний обсяг обов'язків, що випливає зі змісту тих чи інших договірних правових форм, закріплених у ЦК України та інших нормативних актах цивільного законодавства, є для цих суб'єктів доступним для адекватного сприйняття. Отже, учасники цих правовідносин свідомо беруть на себе відповідні обов'язки; вони наперед знають, які правові наслідки їх очікують у разі вступу в ті чи інші договірні правовідносини. Ба більше, доволі часто зміст договірних правовідносин визначається домовленістю самих сторін договору. Зобов'язані сторони цивільних зобов'язань переважно є достатньо вмотивованими щодо належного виконання добровільно взятих на себе обов'язків й без зовнішнього стимулювання.

Цією тезою ми, безумовно, не намагаємося абсолютно спростувати практичну цінність способів забезпечення належного виконання цивільних обов'язків (застава, поруки, притримання тощо), засобів відповідальності чи інших правових наслідків, що застосовуються як реакція на порушення договорів чи на інші види цивільних правопорушень. Якби в таких засобах не було потреби, то відповідні інститути ніколи б не виникли в історії цивільного права. Такою тезою ми хотіли лише наголосити, що заохочення в цивільному праві мають скоріше субсидіарне значення, що не можна сказати про їх застосування у відносинах, які регулюються іншими галузями права. Зокрема, це стосується трудових та службових правовідносин. У цих видах правових зв'язків присутнє юридичне управління в буквальному розумінні, де наділений дисциплінарною владою суб'єкт формулює оперативні цілі та завдання діяльності певного колективу, а далі вимагає відповідної поведінки від своїх підлеглих задля досягнення окреслених ним цілей. При цьому спільний результат, досягнутий колективною поведінкою, не є інтересом, до якого прагнув кожен член

колективу¹, а є кінцевим інтересом безпосередньо суб'єкта управління² або навіть публічним інтересом³.

Підпорядковані суб'єкти в дисциплінарних правовідносинах не можуть визначати своєю волею обсяг і зміст обов'язків, що доведеться їм виконувати. Ці обов'язки їм диктуються імперативними вимогами норм законодавства та/або волею владних суб'єктів, які здійснюють дисциплінарне управління.

З огляду на те, що обов'язки підпорядкованими суб'єктами у трудових чи службових правовідносинах виконуються переважно в «чужому» інтересі, заохочення в цих правових зв'язках слугують своєрідним компенсатором, психологічним «пом'якшувачем» застосування дисциплінарного диктату й одночасно стимулятором щодо належного виконання підпорядкованими суб'єктами своїх обов'язків⁴. Балансування між використанням дисциплінарного примусу («батога») та заохочень («пряника») дозволяє досягнути управлінських цілей у таких правовідносинах. Очевидно, що «пряник» у регулюванні подібних відносин має таке ж значення, як і «батіг».

Із метою деякої ілюстративної деталізації вищенаведеного положення розглянемо прояв заохочень у трудових правовідносинах

---

¹ Антиприкладом до цієї ситуації можна назвати цивільні правовідносини зі створення простого товариства, де отриманий зусиллями та майновими вкладками учасників результат споживається лише ними (ст. 1139 ЦК України).

² Наприклад, основна частина доходу від збуту випущеної виробничим колективом продукції споживається роботодавцем (управлінцем у трудових правовідносинах).

³ Зокрема, досягнення належного стану військової дисципліни в тому чи іншому підрозділі Збройних Сил України є інтересом суспільства в цілому, оскільки подібний стан злагодженості військових колективів є одним з елементів підтримання обороноздатності країни. Із цього приводу суб'єкту управління (командиру певної ланки) делеговані відповідні публічно-правові повноваження. Отже, суб'єкт управління, як і його підлеглі, у цьому прикладі діють в інтересах суспільства.

⁴ Окремі приклади заохочувальних норм, що застосовуються в регламентації цих відносин, можна побачити у статтях 143, 144, 146 Кодексу законів про працю України (див.: Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 13.08.2024)); ст. 53 Закону України «Про державну службу» (див.: Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 899-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 13.08.2024)); розділі II Дисциплінарного статуту Збройних Сил України (див.: Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 511-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 13.08.2024)).

докладніше. Трудові відносини є видом тих соціальних зв'язків, де вимагається висока організованість робочого колективу. Без узгодженої поведінки кожного учасника колективу неможливо буде не лише запустити виробничий процес, але й досягти його високої функціональної ефективності. Задля нормативного забезпечення чіткої діяльності цього живого механізму розробляють і приймають правила внутрішнього розпорядку, а також інші локальні акти (посадові інструкції), положення яких імперативно вимагають від кожного члена колективу гранично точно та повно виконувати трудові обов'язки. Застосування ж заохочень у цих правовідносинах дозволяє, як згадувалося вище, компенсувати психологічний тиск дисциплінарних вимог, що досягається шляхом публічного відзначення значущості персонального трудового вкладу передовиків виробництва в отриманні колективом спільного позитивного результату. Це, своєю чергою, посилює авторитетність подібних працівників серед своїх колег, підвищує мотивацію в заохочених працівників до належного виконання ними трудових обов'язків у подальшому та ін. Враховуючи виховну функцію заохочень, така мотивація поживається не лише у відзначених заохоченням осіб, а й в інших членів колективу. Загальним позитивним наслідком застосування заохочень є підвищення ефективності діяльності трудових колективів, а також підтримання здорової психологічної атмосфери в них.

Аналогічно до наведених вище особливостей функціонування заохочень у трудових правовідносинах вони проявляються і в службових правовідносинах. Якщо звернутися до питань забезпечення військової дисципліни, то заохочення, говорячи мовою абз. 1 ст. 13 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України (далі – Статут), «... є важливим засобом виховання військовослужбовців і зміцнення військової дисципліни»¹. Другий абзац цієї ж статті прямо зобов'язує (!) кожного командира «...заохочувати підлеглих військовослужбовців за старанність, розумну ініціативу та сумлінне виконання службових обов'язків».

Звертає на себе увагу структурна та змістовна опрацьованість загальних норм Статуту про заохочення (розділ II), де чітко визначено суб'єктів (командирів), які мають право застосовувати заохочення, наведено види заохочень, що можуть застосовуватися певними командирами, а також окреслено підстави та порядок застосування заохочень. Подібний підхід до формулювання заохочувальних норм у Статуті сам по собі говорить про надзвичайну важливість цих правових засобів у забезпеченні військової дисципліни.

---

¹ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 511-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 13.08.2024).

Вищенаведене дозволяє переконатися в тому, що, по-перше, заохочення є одним зі стрижневих правових засобів упорядкування трудових (службових) відносин, такий висновок стосується й інших видів дисциплінарних правовідносин, а по-друге, у цивільно-правовому регулюванні суспільних відносин заохочення об'єктивно не відіграють таку ж визначальну роль, як це відбувається в упорядкуванні трудових (службових) відносин.

Поряд із названими об'єктивними причинами є й суб'єктивні фактори, що визначають низьку інтенсивність застосування заохочень у цивільному праві. Аналіз норм цивільного законодавства вказує на інституційну нерозвиненість положень про заохочення. Структурно цей інститут складається з однієї доволі обмеженої за змістом загальної норми ч. 3 ст. 14 ЦК України та з декількох спеціальних норм: ч. 1 ст. 484, ч. 2 ст. 845, ч. 3 ст. 883, частин 3, 5 ст. 1151, ст. 1155 ЦК України, абз. 1 ст. 149 Кодексу торговельного мореплавства України та ін. Ані в ЦК України як системоутворюючому законі, ані, ба більше, в інших актах цивільного законодавства не знайти загальні нормативні положення про сутнісні ознаки заохочень, про їхні види, а також про підстави (умови) та порядок застосування подібних правових засобів. Єдина загальна норма про заохочення, сформульована в ч. 3 ст. 14 ЦК України, за своїм змістом є лише законодавчим дозволом на застосування заохочень: «Виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства»¹. Зрозуміло, що подібна інформація декларативного характеру не дозволяє визначити понятійні ознаки цивільно-правових заохочень, підстави та порядок їх застосування, зорієнтуватися в тому, які види заохочень можуть застосовуватися в цивільному праві тощо. Не зверталася до розробки загальних положень про заохочення, як було зазначено вище, і наука цивільного права. Вказані нормативні та доктринальні прогалини є суб'єктивними причинами, що спричиняють відповідний інформаційно-правовий вакуум, одним із наслідків якого є непопулярність застосування заохочень у договірній практиці.

Попри наведені вище об'єктивні та суб'єктивні причини нечастого застосування заохочень у цивільному праві, вони, однак, не тільки можуть, а й повинні використовуватися більш широко. На відміну від відповідальності, інших правових наслідків та способів забезпечення належного виконання цивільних обов'язків, заохочення не залякують суб'єкта виконання обов'язку перспективою застосування до нього

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.03.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 13.08.2024).

негативних санкцій (як наслідку невиконання або неналежного виконання ним свого обов'язку), а навпаки, пропонують йому додаткові правові можливості (якщо він обере правомірний варіант поведінки). Застосування заохочення є прикладом прояву так званої позитивної санкції, тобто нагородою за докладання максимальних зусиль у досягненні суб'єктом певного правомірного результату. Це більш лагідна методологія, яка цілком відповідає ідеологічним установкам правового впорядкування цивільних відносин. Окремим ціннісним аспектом застосування заохочень у цивільному праві можна назвати те, що їх прояв дозволяє учасникам договірних правовідносин скріплювати свої зв'язки, створювати атмосферу довіри, а не підозри. Особливо важливим це є для договірних відносин ділової сфери, де довготривалість економіко-правових відносин є одним із визначальних факторів успішності бізнесу. Застосування ж способів забезпечення належного виконання договірних обов'язків, а надто засобів відповідальності чи інших правових наслідків порушення зобов'язань, породжує зайву негативну психологічну напругу або взагалі призводить до розірвання ділових зв'язків.

Використання заохочень у цивільному праві не повинне обмежуватися тільки тими випадками, які спеціально санкціоновані законодавцем шляхом формулювання казуїстичних норм. Також не слід очікувати від законодавця розширення переліку подібних спеціальних норм, принаймні це стосується згаданих договірних зв'язків та інших правовідносин відносного характеру. При впорядкуванні відносних соціальних зв'язків законодавець не повинен вирішувати за суб'єктів, у яких конкретних випадках їм застосовувати заохочення, а в яких це буде недоречним, у чому полягатимуть заохочення, якими будуть умови їх застосування тощо. Аргументом на користь цієї тези є положення про необхідність збереження відомих меж правової свободи в саморегулюванні цивільних відносин, насамперед договірних. Законодавча зарегульованість є такою ж шкідливою, як і законодавчі прогалини в упорядкуванні цього виду цивільних відносин.

Крім того, застосування заохочень у відносних правовідносинах за своїм змістом найчастіше полягає в наданні заохочуваному суб'єктові певного майнового блага, а це надання, своєю чергою, здійснюється за рахунок іншого учасника цього правовідношення, зокрема за рахунок контрагента в договорі. Чи може законодавець ігнорувати волю останнього з приводу того, чи бажає він застосовувати заохочення у правовідносинах, учасником яких він є, який обсяг (кількість) майна має бути виділено ним для застосування заохочення, в яких випадках подібне надання відбуватиметься тощо? Гадаємо відповіді на ці питання є очевидними.

Спіраючись на принципи свободи договорів та свободи односторонніх правочинів, суб'єкти цивільного права можуть вільно обирати прийоми впорядковування своїх відносин. Ця свобода стосується й обрання суб'єктами цивільного права заохочень як правових засобів упорядкування їхніх індивідуальних відносин (ч. 3 ст. 14, ст. 6, ч. 1 ст. 627 ЦК України). Водночас відсутність у цивільному законодавстві розроблених загальних положень про заохочення гальмує правотворчу ініціативність суб'єктів саморегуляції цивільних відносин. Подібна творчість не може виникнути на порожньому місці, а тому потребує наявності базових норм законодавства про ці правові засоби, а в разі їх відсутності, що зараз і спостерігається, суб'єкти саморегулятивної діяльності мають бути забезпечені можливістю звернутися до відповідних знань науки цивільного права, які нині, на жаль, також відсутні.

Висновки

Об'єктивною причиною нечастого застосування заохочень у впорядкуванні цивільних відносин є особливості праворегулятивної методології цивільного права. Проте подібні особливості не є абсолютною перешкодою для застосування заохочень у цивільному праві, вони лише визначають, так би мовити, деяку другорядність заохочень як правових засобів упорядкування цивільних відносин, але не відкидають можливості та необхідності їх застосування в цілому.

У перспективі заохочення можуть застосовуватися більш інтенсивно при саморегулюванні цивільних відносин, зокрема в договірних зв'язках. Для забезпечення цього необхідно насамперед усунути одну із суб'єктивних причин, що заважає згаданій інтенсифікації використання заохочень, а саме розробити відсутні в науці цивільного права загальні положення, що дозволятимуть розпізнавати заохочення серед інших правових засобів упорядкування цивільних відносин, встановлюватимуть підстави (умови), порядок і межі їх застосування, а також визначатимуть інші істотні моменти. У подальшому ці положення можуть знайти своє закріплення в ЦК України, тим самим усунувши другу суб'єктивну причину недостатнього використання властивостей заохочень як правових засобів забезпечення виконання цивільних обов'язків.

Список бібліографічних посилань: 1. Ярема А. Г., Карабань В. Я., Кривенко В. В., Рогань В. Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. Київ : А.С.К. ; Севастополь : Ін-т юрид. досліджень, 2004. Т. 1. 928 с. 2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. Вид. 2-ге, змін. і допов. Київ : Істина, 2008. 992 с. 3. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Том 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2020. 928 с. 4. Цивільний кодекс

України. Станом на 01 січня 2023 р. : наук.-практ. комент. / за заг. ред. Є. О. Харитоновна, О. М. Калітенко. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.

Надійшла до редколегії 16.08.2024

Прийнята до опублікування 18.09.2024

Chalyi Yu. I. Problems of applying incentives in civil law

The article notes that incentives are rarely used in civil law due to both objective and subjective reasons. The objective reason is the peculiarities of the law-regulatory methodology of civil law itself, but they are not an obstacle to the use of incentives in civil law. The specifics of the civil law methodology only determine a certain secondary importance of incentives as legal means of regulating civil relations, but do not exclude the possibility and necessity of their application in general. The subjective reasons are the lack of sufficiently developed general provisions in the civil law doctrine and the lack of provisions of similar content in civil law. Elimination of the latter two subjective obstacles will in the future allow intensifying the use of incentives in the self-regulation of civil relations. Based on the principles of freedom of contract and freedom of unilateral transactions, civil law subjects are free to choose the methods of regulating their relations. This freedom also applies to their choice of incentives as legal means of regulating their individual relations. Increased use of incentives in civil law should be expected primarily in self-regulatory relations.

The advantage of using incentives, as compared to the methods of ensuring proper performance of obligations (pledge, surety, retention, etc.), as well as measures of civil liability or other legal consequences, is that incentives are positive sanctions by their nature, i.e. a reward for making maximum efforts to achieve a certain legal result by the subject. This circumstance allows the parties to contractual legal relations to strengthen their ties and create an atmosphere of trust rather than suspicion. This is especially important for contractual relations in the business sector, where the duration of economic and legal relations is one of the determining factors of business success. The use of methods to ensure the proper fulfilment of contractual obligations, and even more so, measures of liability or other legal consequences for breach of obligations, generates negative tension or even leads to the termination of business relations.

Key words: incentives in civil law, civil law incentive provisions, incentives as legal means of regulating civil relations, stimuli in civil law, methodology of legal regulation of civil relations.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 341.3:342.7

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.06>

Юрій Феодосійович Іванов,

кандидат юридичних наук, доцент,
Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини,
відділ права на працю (начальник);

 <https://orcid.org/0000-0002-6947-7873>,
e-mail: drivanov@ukr.net;

Майя Вікторівна Іванова,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
організаційний відділ (науковий співробітник);

 <https://orcid.org/0000-0003-0243-3478>,
e-mail: ivanova@nbuv.gov.ua

ДОДЕРЖАННЯМ ТРУДОВИХ ПРАВ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ВСТАНОВЛЕНО ФАКТ ПОЗБАВЛЕННЯ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Розкрито механізм дотримання трудових прав осіб, щодо яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. Констатовано невиконання російською федерацією міжнародних норм, якими забороняється затримання, утримання, неповідомлення про утримання цивільного населення. Зауважено, що недотримання норм міжнародного гуманітарного права з боку російської федерації призводить до неможливості захисту цивільних осіб відповідно до міжнародних стандартів через відсутність процесуальних механізмів. Встановлено неможливість належним чином реалізувати гарантовані Конституцією України трудові права працівників, які стали цивільними заручниками. Акцентовано на законодавчих прогалинах, які не дозволяють цивільним заручникам реалізувати гарантоване право на зарахування страхового стажу. Наголошено на схожості проблем цивільних заручників із безвісти зниклими, оскільки одна категорія осіб може переходити в іншу й навпаки. Доведено необхідність розширення трудових прав цивільних заручників шляхом гарантування виплати заробітної плати. Виявлено відсутність органу державної влади, який займався би пошуком цивільних заручників.

Ключові слова: конституційні права, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, омбудсман, міжнародне гуманітарне право, цивільні заручники, трудові права, працівники.

Постановка проблеми

Під час збройної агресії з боку російської федерації мають місце непоодинокі випадки зникнення цивільних осіб, подальша доля яких невідома. Ця проблема існує з 2014 року, однак після початку повномасштабного вторгнення це явище набуло масового характеру.

З 2016 року українська громадська організація «Медійна ініціатива за права людини» досліджує факти затримання цивільних громадян в окупації. За її даними, до 24 лютого 2022 року на окупованих територіях Луганської та Донецької областей утримувався 301 громадянин України, серед яких були як військовослужбовці, так і цивільні, підозрювані в шпигунстві, організації диверсій або терористичних актів. За період тимчасової окупації Криму було зафіксовано 241 політичного в'язня та переслідуваного у кримінальних справах, серед них 172 – представники корінного кримськотатарського народу¹.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Омбудсман України) констатує, що на початку 2024 року вдалося повернути до України 147 цивільних заручників. За неофіційними даними, росія утримує в полоні близько 28 тисяч цивільних українців. За словами Омбудсмана України, рф свідомо порушує міжнародне право, яке забороняє затримувати цивільних. Можливо, вона робить це для того, щоб перетворити цивільних українців на обмінний фонд та міняти їх на своїх військових, але Україна не може це робити, бо це є порушенням норм міжнародного приватного права [1]. Омбудсман України звертає увагу, що всі цивільні заручники перебувають у неналежних умовах утримання, їм не надається медичне забезпечення, а для того, щоб отримати їжу, засоби особистої гігієни й задовольнити базові природні потреби, вони повинні працювати не менше 12 годин на день, у них немає можливості отримувати передачі від рідних, а також підтримувати з ними зв'язок. Всі вищезначені дії є порушенням положень Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, прийнятих у 1955 році Конгресом ООН з профілактики злочинності й поводження з в'язнями².

---

¹ Свавільні затримання та захоплення цивільних заручників у північних регіонах України: Аналіз задокументованих свідчень // Медійна ініціатива за права людини : сайт. URL: https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/i-doc_ua_intercative-full.pdf (дата звернення: 29.07.2024).

² Українці борються за незалежність, а ми боремося за права українців // Омбудсман України : офіц. сайт. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Рік_змін_Будуємо_сильну_інституцію_в_умовах_воєнного_стану_UKR.pdf (дата звернення: 29.07.2024).

З початку повномасштабного вторгнення рф щодо порушень міжнародного права під час конфлікту в Україні Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) чотири рази задіяла Московський механізм (Московський механізм – це формальна процедура, встановлена в рамках ОБСЄ, що полягає у створенні короткострокової місії зі встановлення фактів відповідно до сформульованих завдань; підготовки звіту з конкретних питань та рекомендації щодо їх вирішення). Було встановлено, що з лютого 2014 року тисячі мирних громадян України рф позбавила волі безпосередньо через свої органи або через своїх довірених осіб у так званих ДНР/ЛНР. З початку повномасштабної агресії затримання цивільних заручників було задокументовано в усіх регіонах України, які перебували під тимчасовою окупацією рф. Відсутність законних підстав для утримання цивільних заручників призводить додатково до негативних наслідків через відсутність процесуальних гарантій, які передбачені міжнародними стандартами для захисту від таких затримань [2]. Про затримання цивільних осіб рф не повідомляє, не надає їм відповідного статусу. Як наслідок, цивільний заручник позбавляється волі без пояснення причин затримання, не може його оскаржити, а також не має можливості повідомити про нього.

У Доповіді Управління Верховного Комісара ООН з прав людини щодо ситуації із правами людини в Україні зауважено, що з 1 березня по 31 травня 2024 року відбувалась активізація військових операцій рф з метою захоплення нових територій України, що призвело до збільшення жертв серед цивільних осіб. На тимчасово окупованих територіях рф посилила тиск на українців задля отримання ними російського громадянства; здійснює катування й жорстоке поводження, зокрема сексуальне насильство, фіксується збільшення цивільних осіб, які утримуються в рф¹.

Стан дослідження проблеми

Повномасштабне вторгнення рф змінило тематику досліджень українських науковців. У юридичному напрямі пріоритетним стає питання дотримання прав людини та її основних свобод в умовах воєнного стану. Воєнні дії рф, систематичне порушення норм міжнародного гуманітарного права призводять до масових порушень прав цивільного населення, до знищення його майна, позбавлення свободи представниками держави-агресора тощо. Тематика наукових досліджень

---

¹ Report on the Human Rights Situation in Ukraine 1 March 2024 – 31 May 2024 // United Nations Human Rights Office of the High Commissioner : сайт. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/24-07-02-ОHCHR-39th-periodic-report-Ukraine.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).

правників переважно стосується висвітлення загальних положень забезпечення особистих прав людини в умовах війни. Наукові установи проводять міжнародні, всеукраїнські конференції, круглі столи, присвячені дотриманню прав людини в умовах воєнного стану [3–8].

Але питання дотримання прав цивільних осіб, щодо яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України (далі – цивільні заручники), залишаються поза увагою наукової спільноти.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в розкритті питання дотримання трудових прав цивільних заручників. З урахуванням конкретної мети окреслено такі *завдання*: проаналізувати основні законодавчі акти, які регулюють питання дотримання трудових прав цивільних заручників; визначити стан дотримання трудових прав цивільних заручників, звернути увагу на причини недотримання трудових прав вказаних осіб, намітити шляхи вирішення зазначених проблем.

Наукова новизна дослідження

Комплексно досліджено нормативно-правові акти, в яких врегульовано право на працю цивільних заручників. Спираючись на державні пріоритети щодо гарантування прав громадян, виявлено прогалини в законодавстві, які не дають змогу цивільним заручникам, а також членам їхніх сімей належним чином скористатись правом на працю.

Виклад основного матеріалу

Міжнародне гуманітарне право містить загальний обов'язок сторін збройних конфліктів гуманно поводитися з усіма цивільними особами. Відповідно до п. «b» ч. 1 ст. 3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни¹ забороняється захоплення заручників. У статті 34 Женевської конвенції також передбачена заборона захоплення заручників, але РФ, попри міжнародні норми, утримує таких осіб у неволі. Таких осіб відповідно до положень Конвенції переважно називають цивільними заручниками. Відповідно до положень п. «c» ч. 2 ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій (Протокол I) забороняється взяття заручників представниками як цивільних, так і воєнних органів².

---

¹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 29.07.2024).

² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

Відповідно до норм Женевської конвенції про поводження з військовополоненими держави зобов'язані на початку збройного конфлікту, а також у випадках окупації заснувати офіційне Довідкове бюро у справах військовополонених, які перебувають під її владою (абз. 1 ст. 122), метою якого є збір та передача міжнародному посереднику інформації про полонених, що перебувають на її території, з метою інформування найближчих родичів (абзаци 2, 4 ст. 122)¹. На виконання зобов'язань України в галузі міжнародного гуманітарного права Кабінетом Міністрів України було визначено підприємство, яке виконує функції Національного інформаційного бюро (далі – НІБ) – Український національний центр розбудови миру², який проводить збір, централізацію та узагальнення інформації про військовополонених, цивільних заручників та депортованих; обмін інформацією з Центральним агентством з розшуку Міжнародного Комітету Червоного Хреста; надає відповіді на запити щодо полонених та депортованих осіб. Зокрема, НІБ веде реєстри мирних (цивільних) заручників, депортованих та примусово переміщених цивільних осіб, щодо яких встановлено факт позбавлення особистої свободи³.

У 2022 році в Україні було також створено Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими (далі – Координаційний штаб) з метою повернення українських воїнів, які потрапили до рук ворога⁴. У лютому 2024 року повноваження Координаційного штабу було розширено⁵. Згідно з останніми змінами Координаційний штаб

(Протокол I) : від 08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 29.07.2024).

¹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 29.07.2024).

² Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 228-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2022-р> (дата звернення: 29.07.2024).

³ Що таке НІБ? // Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : сайт. URL: <https://minre.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/rezultaty-roboty-nib-2022-2023-1.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).

⁴ Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими : постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п> (дата звернення: 29.07.2024).

⁵ Деякі питання поводження з військовополоненими : постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.2024 № 208 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2024-п> (дата звернення: 29.07.2024).

є тимчасовим допоміжним органом Кабінету Міністрів України, який забезпечує координацію діяльності щодо організації супроводу членів сімей цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії, та осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом.

За даними НІБ, із початком повномасштабного вторгнення рф посилила практику затримань цивільного населення на всіх окупованих територіях без будь-яких конкретних причин. Станом на лютий 2023 року в реєстрі цивільних заручників НІБ по Україні зафіксовано 963 цивільні заручники, але фактична кількість набагато більше, у порівнянні з офіційними даними¹. На офіційному сайті 25 квітня 2024 року місія експертів ОБСЄ оприлюднила Звіт щодо позбавлення РФ свободи цивільного населення України, в якому зазначається про систематичність і цілеспрямованість такого позбавлення. На відміну від військовополонених, нормами міжнародного гуманітарного права не передбачено обміну між цивільними заручниками, тому ми можемо говорити про повернення (звільнення). Повернення цивільних не є системним та переважно відбувається в межах обміну військовополонених через визнання представниками окупаційної влади українських цивільних військовополоненими².

Омбудсман України неодноразово закликав до дотримання норм міжнародного гуманітарного права та негайного повернення цивільних заручників. Так, у 2022 році Омбудсман України звернув увагу на збільшення кількості звернень до інституції від постраждалих унаслідок збройного конфлікту; зазначив, що з'явилися нові категорії заявників: цивільні заручники та військовополонені, жертви катувань, викрадені та депортовані до рф діти. За його словами, останні сім років до українських цивільних заручників рф не допускала жодної міжнародної організації, яка могла б оцінити реальний стан утримання наших громадян, вони не мають доступу до лікарської підтримки та зв'язку з рідними³.

---

¹ НІБ актуалізує дані про цивільних заручників у російському полоні // Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : офіц. сайт. 22.02.2023. URL: <https://minre.gov.ua/2023/02/22/nib-aktualizuyedani-pro-cyvilnyh-zaruchnykiv-u-rosijskomu-poloni/> (дата звернення: 29.07.2024).

² Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правами людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані зі свавільним позбавленням Російською Федерацією свободи цивільного населення України // Organization for Security and Co-operation in Europe : офіц. сайт. 25.04.2024. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/568018> (дата звернення: 29.07.2024).

³ Омбудсман: цивільні полонені – найбільш незахищена та вразлива категорія людей, яких взяла в заручники терористична Росія // Омбудсман

У національному законодавстві питання захисту конституційних прав цивільних заручників передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» від 26 січня 2022 року № 2010-IX (далі – Закон № 2010-IX)¹. Жертви насильницьких зникнень відповідно до міжнародних стандартів мають право на компенсацію від держави, згідно зі ст. 19 Декларації про захист усіх осіб від насильницького зникнення: «Жертви актів насильницького зникнення та їхні сім'ї отримують відшкодування і мають право на відповідну компенсацію, включаючи засоби, які забезпечують їм максимально можливу реабілітацію»².

Омбудсманом України в межах парламентського контролю за дотриманням прав людини проводився моніторинг дотримання трудових прав цивільних заручників. Згідно зі ст. 11 Закону № 2010-IX цивільні заручники мають право на:

– збереження місця роботи. Місце роботи (посада) зберігається за цивільним заручником увесь час його перебування в статусі позбавленого особистої свободи представниками РФ, а також протягом шести місяців з дня звільнення для отримання медичної, психологічної реабілітації або санаторно-курортного лікування та інших відновлювальних заходів. Гарантії щодо збереження робочого місця також передбачені ст. 119-1 Кодексу законів про працю України³. При цьому виплата заробітної плати цивільним полоненим законодавством не передбачена. До відомостей Єдиного реєстру осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи, заносяться відомості, зокрема, щодо дати та прийнятого Комісією рішення про

України : офіц. сайт. 18.08.2023. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-civilni-poloneni-najbilsh-nezahishchena-ta-vrazlivakategoriya-lyudej-yakih-vzlyala-v-zaruchniki-terroristichna-rosiya (дата звернення: 29.07.2024).

¹ Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20> (дата звернення: 29.07.2024).

² Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення» : від 18.12.1992 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225 (дата звернення: 29.07.2024).

³ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 29.07.2024).

встановлення факту позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, а також інформація про дату початку строку позбавлення особи особистої свободи, а в разі звільнення особи з місць несвободи – дату її звільнення¹. Але отримання інформації про дату початку позбавлення особистої свободи може бути розтягнуто на роки. Роботодавець може звільнити працівника, наприклад, через його відсутність на роботі та без надання інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці поспіль. У такому разі немає механізму поновлення на роботі та зарахування страхового стажу працівнику, який отримав статус цивільного заручника;

– зарахування страхового стажу. До страхового стажу працівника зараховується фактичний строк позбавлення особистої свободи. Відповідно до п. 15 ст. 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»² загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягають громадяни України, щодо яких згідно із Законом № 2010-IX встановлено факт позбавлення свободи агресором. В абзаці 5 п. 9-8 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»³ встановлено, що за таких осіб за весь період позбавлення особистої свободи та протягом шести місяців після їх звільнення сплачується єдиний внесок за рахунок коштів Державного бюджету України згідно з порядком, встановленим Кабінетом Міністрів України.

Результати моніторингу свідчать, що Законом № 2010-IX не визначено платника єдиного внеску за цивільних заручників. Для усунення цієї прогалини Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України був внесений законопроект, яким передбачено, що за осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, платником єдиного внеску

---

¹ Порядок створення, ведення, доступу до відомостей Єдиного реєстру осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15.11.2022 № 1281 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1281-2022-п> (дата звернення: 29.07.2024).

² Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 29.07.2024).

³ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (дата звернення: 29.07.2024).

виступає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері соціального захисту населення¹;

– працевлаштування. Цивільним заручникам після їх звільнення в разі необхідності їх перепідготовки, підвищення кваліфікації, отримання освіти для підтримання конкурентоспроможності на ринку праці надається право на одноразове отримання ваучера, порядок видачі якого встановлено Кабінетом Міністрів України². Для отримання ваучера необхідно звернутись до будь-якого територіального відділення Державного центру зайнятості. Навчання можливе за 124 професіями та спеціальностями. У 2023 році було видано два ваучери колишнім цивільним заручникам.

Згідно зі ст. 17 Закону № 2010-IX внесені зміни до трудового законодавства, якими передбачено право на відпустку. Так, п. 6-1 ч. 1 ст. 82 Кодексу законів про працю України та п. 6-1 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про відпустки»³ встановлено, що цивільному заручнику факт позбавлення свободи зараховується до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку, а також це є підставою для перенесення або продовження такої відпустки.

Проблема цивільних заручників під час повномасштабного вторгнення тісно пов'язана з проблемою цивільних осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (далі – безвісти зниклі), оскільки одна категорія може переходити в іншу: ті, хто вважався безвісти зниклим, можуть виявитися загиблими чи перебувати в заручниках; доля цивільного заручника може змінитися на невизначений стан тощо. Цивільні заручники можуть загинути під час ув'язнення, тіла померлих зникнути, а отже, доля таких осіб може залишатись невідомою для їхніх родичів та України.

Міжнародними правовими нормами передбачено захист фізичних осіб незалежно від того, чи є такі особи цивільними або

---

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України : від 25.03.2024 № 11122 / ініціатор Д. А. Шмигаль // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43905> (дата звернення: 29.07.2024).

² Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян на ринку праці : постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 № 207 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2013-p> (дата звернення: 29.07.2024).

³ Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр> (дата звернення: 29.07.2024).

військовослужбовцями. Міжнародними стандартами не виокремлюється обсяг соціально-економічних прав цивільних заручників та безвісти зниклих. Зауважимо, що рівень передбачених українським законодавством трудових прав для таких осіб відрізняється. Так, за безвісти зниклими цивільними працівниками зберігаються місце роботи та посада, а за цивільним, які виконують функції держави, виплачується також середня заробітна плата [9].

Доцільно для цивільних заручників та безвісти зниклих передбачити однакові гарантії права на працю. З одного боку, маємо різний правовий статус таких осіб, а з другого – однакову невизначеність становища таких осіб і однакові труднощі соціального та економічного характеру для їхніх сімей. Таку ж думку має й низка громадських організацій. Так, юристи правозахисної групи «Січ» наводять приклади викрадення працівників (державних службовців) з робочих місць представниками рф. Подальша доля таких затриманих є невідомою, а їхні сім'ї стикаються з фінансовими труднощами, неможливістю отримати зарплату безвісти зниклих¹.

Виходячи з вищезазначеного, логічно передбачити для безвісти зниклих та цивільних заручників виплату заробітної плати й зарахування страхового стажу, а для їхніх сімей – можливість отримувати заробітну плату або хоча б її частину. За висновками міжнародних експертів, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права з прав людини для тих, хто був свавільно позбавлений волі, передбачено «право потерпілого та його родичів на ефективний захист порушеного права, включаючи припинення порушень, реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення»².

Також відсутній механізм переходу від статусу безвісти зниклого до цивільного заручника або навпаки, що може впливати на рівень трудових прав зазначених осіб. Зараз реєстрацію цивільних заручників та безвісти зниклих здійснюють різні центральні органи виконавчої влади. Забезпечення соціального та правового захисту цивільних заручників та членів їхніх сімей відповідно до ст. 6 Закону

---

¹ Що не так з трудовими правами зниклих безвісти та цивільних заручників // Правозахисника група «Січ» : сайт. 25.08.2023. URL: <https://sich-pravo.org/shcho-ne-tak-z-trudovymy-pravamy-znyklykh-bezvisty-ta-tsyvilnykh-zaruchnykiv/> (дата звернення: 29.07.2024).

² Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правами людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані зі свавільним позбавленням Російською Федерацією свободи цивільного населення України // Organization for Security and Co-operation in Europe : офіц. сайт. 25.04.20224. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/568018> (дата звернення: 29.07.2024).

№ 2010-IX покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій України. Таким органом сьогодні є Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, яке систематизує інформацію про факти порушення прав цивільних заручників на тимчасово окупованій території; координує здійснення заходів щодо захисту й забезпечення прав та інтересів цивільних заручників, а також членів їхніх сімей; сприяє їх соціальному забезпеченню¹. Відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ України² МВС України забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права з питань координації розшуку зниклих безвісти та вирішення інших питань відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Ведення реєстрів різними органами влади ускладнює взаємний обмін інформацією щодо цивільних заручників та безвісти зниклих.

У системі органів центральної виконавчої влади відсутній орган, який є відповідальним за пошук та повернення цивільних заручників. Хоча, як зазначалось нами вище, затримання цивільних заборонено, але необхідно виходити з реалій сьогодення, зважаючи на недотримання рф положень міжнародного гуманітарного права.

Зауважимо, що 15 листопада 2022 року під час Саміту лідерів G20 в Індонезії Президентом України була презентована Формула миру, яка складається з 10 пунктів. Омбудсман України відповідає за пункт 4 «Звільнення полонених і депортованих осіб», метою якого є розробка механізму звільнення цивільних заручників та повернення всіх громадян на підконтрольну Україні територію: депортованих та примусово переміщених дітей, цивільних заручників та військовополонених. У лютому 2024 року відбулась перша зустріч Міжнародної платформи за звільнення незаконно утримуваних рф цивільних осіб, на якій Омбудсман України під час свого виступу акцентував, що Україна має відійти від терміна «цивільні заручники», оскільки всі цивільні громадяни, яких незаконно засуджено або затримано, є жертвами насильницьких зникнень, і вони підпадають під захист

---

¹ Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 376 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-п> (дата звернення: 29.07.2024).

² Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п> (дата звернення: 29.07.2024).

Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень¹. Під головуванням Омбудсман України 5 серпня 2024 року відбулась друга частина зустрічі Робочої групи пункту 4 Формули миру, на якій обговорювався механізм тиску на рф задля припинення практики катувань та жорстокого поводження з українськими військовополоненими й незаконного утримання цивільних як на території рф, так і на тимчасово окупованих територіях України. До засідання долучилося 36 учасників, серед яких були представники різних країн та міжнародних організацій, зокрема ООН, ЮНІСЕФ, МКЧХ, ОБСЄ та ЄС².

Висновки

Моніторинг додержання трудових прав цивільних заручників свідчить про низку проблем, які не дають повною мірою їх реалізувати щодо осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії. Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни забороняється захоплення заручників. Недотримання принципів міжнародного гуманітарного права представниками рф призводить до неможливості забезпечити захист цивільних заручників відповідно до міжнародних стандартів через неврегульованість цього питання. Адже росія, порушуючи міжнародні норми, утримує таких осіб у неволі, не повідомляє про затримання цивільних осіб, не надає їм відповідного статусу. Внаслідок цього затримана особа не може оскаржити своє затримання, не має можливості повідомити про нього. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного прав не передбачено обмін між цивільними заручниками, тому в цьому контексті доречно говорити про повернення (звільнення). Повернення цивільних не є системним та переважно відбувається в межах обміну з військовополоненими через визнання представниками окупаційної влади українських цивільних військовополоненими. Жертви насильницьких зникнень відповідно до міжнародних норм мають право на компенсацію від держави, що забезпечує їм максимально можливу реабілітацію.

---

¹ Перша зустріч Міжнародної платформи за звільнення незаконно утримуваних Російською Федерацією цивільних осіб // Омбудсман України : офіц. сайт. 26.02.2024. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/persha-zustrich-mizhnarodnoyi-platforni-za-zvilnennya-nezakonno-utrimuvanih-rosijskoju-federacijeyu-civilnih-osib (дата звернення: 29.07.2024).

² Друга частина зустрічі Робочої групи пункту 4 Формули миру: скоординована робота – шлях до повернення українських громадян // Омбудсман України : офіц. сайт. 05.08.2024. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/druga-chastina-zustrichi-robochoyi-grupi-punktu-4-formuli-miruskoordinovana-robot-shlyah-do-povernennya-ukrayinskih-gromadyan (дата звернення: 29.07.2024).

Питання захисту конституційних прав цивільних заручників передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей». Щодо дотримання трудових прав цивільних заручників, то такі особи мають право на збереження місця роботи, але виплата заробітної плати законодавством не передбачена. Цивільним заручникам передбачено зарахування страхового стажу, який впливає на соціальні гарантії та в подальшому на рівень пенсійного забезпечення. Але через невизначеність платника єдиного внеску за цивільних заручників таке зарахування не проводиться. Позбавлення працівника особистої свободи зараховується до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку. Для цивільних заручників передбачено право на отримання ваучера з метою перепідготовки, отримання освіти за професіями. У 2023 році було видано два ваучери особам, щодо яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

Проблема цивільних заручників тісно пов'язана з проблемою безвісти зниклих, оскільки одна категорія може переходити в іншу: ті, хто вважався безвісти зниклими, можуть виявитися загиблими чи перебувати в заручниках, а доля цивільного заручника може змінитися на невизначений стан тощо. Міжнародними нормами не виокремлюється обсяг соціально-економічних прав цивільних заручників та безвісти зниклих. За зниклими безвісти зберігаються місце роботи та посада, а за цивільними, які виконують функції держави, виплачується також середня заробітна плата. Доцільно передбачити для безвісти зниклих та цивільних заручників виплату заробітної плати й зарахування страхового стажу, а для їхніх сімей можливість отримувати заробітну плату або хоча б її частину.

Список бібліографічних посилань: 1. Кузьменко Ю., Куренкова О. Лубінець: РФ тримає в полоні 28 тисяч цивільних. Незабаром буде нова міжнародна домовленість щодо їх звільнення // Суспільне новини : сайт. 25.02.2024. URL: <https://suspilne.media/692282-lubinec-rf-trimae-v-poloni-28-tisac-civilnih-nezabarom-bude-nova-miznarodna-domovlenist-sodo-cogo/> (дата звернення: 29.07.2024). 2. Bilkova V., Steinerte E. The Moscow Mechanism Expert Report: On the Arbitrary Deprivation of Liberty of Ukrainian Civilians by the Russian Federation // EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law : сайт. 23.05.2024. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-moscow-mechanism-expert-report-on-the-arbitrary-deprivation-of-liberty-of-ukrainian-civilians-by-the-russian-federation/> (дата звернення: 29.07.2024). 3. Актуальні виклики адміністративної реформи в Україні в умовах воєнного стану : зб. тез доп. та повідом. за матеріалами круглого столу (м. Харків, 30 черв.

2022 р.) / редкол.: Д. В. Лученко, Т. О. Коломоєць, Ю. П. Битяк, М. І. Белікова, Д. С. Кремова ; НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2022. 104 с.

4. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації : тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 черв. 2022 р.) / відп. за вип. Д. В. Лученко. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2022. 184 с.

5. Публічна служба: вектори реформування в умовах воєнного стану : зб. наук. матеріалів Всеукр. наук.-практ. круглого столу з нагоди Дня державної служби (м. Харків, 21 черв. 2024 р.) / ред. кол.: Д. В. Лученко, С. А. Федчишин, М. С. Ковтун, В. О. Спасенко. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2024. 268 с.

6. Правнична наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану / редкол.: В. А. Журавель, Н. С. Кузнєцова, О. М. Бандурка та ін. Харків : Право, 2023. 902 с.

7. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період : матеріали наук. семінару (м. Львів, 23 черв. 2023 р.) / Львів. держ. ун-т внутр. справ, Львів. лаб. прав людини і громадянина НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України ; упоряд.: Д. Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2023. 253 с.

8. Конституція України в період війни та післявоєнного відновлення : матеріали Міжнар. наук. конф. з нагоди Дня Конституції України (м. Київ, 23 черв. 2023 р.) / редкол.: О. Васильченко, О. Лотюк ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2023, 126 с.

9. Іванов Ю. Ф., Іванова М. В. Моніторинг Омбудсмана України за додержанням трудових прав цивільних осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105), ч. 2. С. 61–73. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.30>.

Надійшла до редколегії 08.08.2024

Прийнята до опублікування 18.09.2024

Ivanov Yu. F., Ivanova M. V. Observance of the labour rights of persons who have been deprived of their personal liberty as a result of armed aggression

Based on the monitoring of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, the article reveals the state of observance of labour rights of civilian hostages. The article identifies problematic issues that obstruct the realisation of these rights of persons who have been deprived of their personal liberty as a result of armed aggression. It is noted that the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War prohibits the taking of hostages. Failure to comply with the principles of international humanitarian law by representatives of the Russian Federation leads to the inability to ensure the protection of civilian hostages in accordance with international norms due to the unresolved nature of this issue. The Russian Federation, despite international norms, keeps such persons in captivity, does

not notify them of their detention, does not provide them with the appropriate status, as a result of which the detained person cannot appeal against his or her detention, has no opportunity to report it.

According to international standards, victims of enforced disappearances have the right to compensation from the state, which provides them with the maximum possible rehabilitation. It is noted that the protection of the constitutional rights of civilian hostages is provided for by the Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Persons in respect of whom the deprivation of personal liberty as a result of armed aggression against Ukraine and members of their families has been established”.

In addition, it is noted that civilian hostages have the right to keep their jobs, but the law does not provide for the payment of wages. The article establishes that it is impossible to properly exercise the labour rights of employees who have become civilian hostages guaranteed by the Constitution of Ukraine. The emphasis is placed on the legislative gaps that do not allow civilian hostages to exercise the guaranteed right to credit their insurance period. The article provides for the crediting of insurance periods to civilian hostages, which affects social guarantees and, subsequently, the level of pension provision. Due to the uncertainty of the payer of the unified social contribution, such credit is not given for persons in respect of whom the deprivation of personal liberty as a result of armed aggression against Ukraine has been established. Deprivation of personal liberty is the basis for postponement or extension of annual leave and is also included in the length of service that gives the right to annual basic leave. Civilian hostages are additionally entitled to a one-time voucher to maintain their competitiveness in the labour market through retraining, specialisation, advanced training, and education in professions and specialities for priority economic activities. It is found that the problem of civilian hostages is closely related to the problem of missing persons. It is proved that there is a need to expand the labour rights of civilian hostages by guaranteeing the payment of wages.

Key words: constitutional rights, Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, Ombudsman, international humanitarian law, civilian hostages, labour rights, employees.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО**

УДК 342.95:614.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.07>

Олександр Анатолійович Івахненко,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ (докторант);

 <https://orcid.org/0009-0005-5494-8512>,

e-mail: adam.mikler@gmail.com;

Андрій Миколайович Глущенко,

кандидат економічних наук,

ТОВ «ГМК Центр» (аналітик);

 <https://orcid.org/0000-0002-1897-4837>,

e-mail: statproff@gmail.com;

Олександр В'ячеславович Новиков,

кандидат юридичних наук,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

кафедра державного будівництва (доцент);

 <https://orcid.org/0009-0005-2885-2648>,

e-mail: oleksandrnovikov82@gmail.com

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ОСІБ, ЯКИМ НАДАЄТЬСЯ
РЕАБІЛІТАЦІЙНА ДОПОМОГА**

Наукове дослідження присвячено проблемам правового регулювання прав осіб, яким надається реабілітаційна допомога. Досліджено норми міжнародного та національного законодавства, що закріплюють права громадянина у сфері охорони здоров'я. Вивчено праці науковців, які досліджували особливості здійснення окремих прав пацієнтів. Охарактеризовано законодавчі акти, які регулюють права пацієнта реабілітаційного закладу в Україні. Запропоновано класифікацію прав пацієнта. Висловлено пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: пацієнт, права пацієнтів, охорона здоров'я, право на охорону здоров'я, реабілітаційна допомога, реабілітаційні послуги, медичний заклад, реабілітаційний заклад, особисті немайнові права пацієнта.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Надання реабілітаційної допомоги повинно приносити користь особі, яка звернулася за її отриманням. Завдання шкоди здоров'ю

під час лікування або реабілітації є неприпустимим. Людина, яка звертається до фахівця з реабілітації для покращення стану свого здоров'я, повинна отримати належні реабілітаційні послуги. Саме тому правове закріплення й забезпечення прав особи, якій надається реабілітаційна допомога, є важливим завданням держави й суспільства. Наведені фактори зумовляють актуальність дослідження прав пацієнтів реабілітаційних закладів.

Стан дослідження проблеми

Проблеми правового захисту прав пацієнтів вивчали різні науковці. Зокрема, особисті немайнові права пацієнта були досліджені у праці А. О. Дутко та К. П. Ковбаси [1]. Утім, названі вчені розглядали права пацієнта будь-якого закладу охорони здоров'я, не відокремлюючи права особи, якій надається реабілітаційна допомога. Проблеми закріплення прав пацієнтів у міжнародних правових документах вивчали О. А. Лісничка [2] та Ю. Ю. Бойко [3]. Особливості забезпечення права на медичну допомогу окремих категорій пацієнтів досліджені В. І. Теремецьким у співавторстві з іншими науковцями [4]. Поняття і зміст правового статусу споживача медичних послуг у своїй праці розглядали В. М. Стратонов та А. О. Гавловська [5]. Але згадані вчені також не аналізували окремо права осіб, яким надається реабілітаційна допомога. О. М. Балинська та інші дослідники намагалися з'ясувати сутність права пацієнта на конфіденційність [6]. Права й обов'язки пацієнта та лікаря вивчала С. Б. Булеца [7], але вона також оминула у своїй праці проблематику, пов'язану з правами осіб, які отримують реабілітаційну допомогу. Отже, існує потреба у проведенні комплексного юридичного дослідження прав пацієнтів саме реабілітаційних закладів.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні правових засад закріплення прав пацієнта реабілітаційного закладу.

Завдання дослідження полягають у:

– наданні характеристики окремим різновидам прав пацієнтів, передбачених чинним законодавством;

– класифікації чинних прав осіб, яким надається реабілітаційна допомога;

– розробленні пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, яке закріплює права пацієнтів реабілітаційних закладів.

Наукова новизна дослідження

Розроблено пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства, що регулює права осіб, яким надається реабілітаційна допомога.

Виклад основного матеріалу

Правовий статус осіб, яким надається медична допомога, визначено як міжнародним, так і національним законодавством. Відповідно до абз. 24 ч. 1 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи) пацієнтом є фізична особа, яка звернулася до медичного закладу для отримання медичних послуг, медичної або реабілітаційної допомоги¹. У процесі одержання відповідної допомоги людина також матиме статус пацієнта. А. О. Дутко та К. П. Ковбасна звертають увагу, що пацієнтом може бути виключно людина, оскільки лише вона характеризується здоров'ям та правом на його охорону. Під час надання медичної або реабілітаційної допомоги людина наділяється низкою особистих немайнових прав [1, с. 52]. Варто зауважити, що в Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 3 грудня 2020 року № 1053-IX (далі – Закон № 1053-IX) використовують термін «особа, якій надається реабілітаційна допомога»². Тож терміни «пацієнт» та «особа, якій надається реабілітаційна допомога» ми пропонуємо розглядати як тотожні. Людина, яка отримує реабілітаційну допомогу, набуває статусу пацієнта. Сутність і характер реабілітаційної допомоги, спрямованої на відновлення здоров'я, зумовляють особливі права пацієнта.

Варто зауважити, що перелік прав пацієнтів встановлено як міжнародним, так і національним законодавством. Зокрема, Європейська соціальна хартія передбачає право кожної малозабезпеченої особи на медичну допомогу. Міжнародний акт закріплює, що особи похилого віку мають право на медичну допомогу та послуги, яких вимагає їхній стан здоров'я³. Можна припустити, що розробники цього міжнародного документа мали на увазі також і реабілітаційні послуги. Проблеми доступності медичної та реабілітаційної допомоги врегульовані в Європейській конвенції про соціальну та медичну допомогу та Протоколі до неї (EST N 14)⁴. О. А. Лісничка звертає увагу,

---

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 15.07.2024).

² Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20> (дата звернення: 15.07.2024).

³ Європейська соціальна хартія (переглянута) : від 03.05.1996 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 15.07.2024).

⁴ Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї (EST N 14) : від 11.12.1953 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_649 (дата звернення: 15.07.2024).

що окремі права пацієнтів передбачені в таких міжнародних актах, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Декларація про права інвалідів, Декларація про права розумово відсталих осіб [2, с. 71]. Ю. Ю. Бойко наголошує, що окремі міжнародні документи, що не ратифіковані в Україні, містять цінні норми, які регулюють права пацієнта. Зокрема, дослідник називає Лісабонську декларацію прав пацієнтів, Декларацію про політику у сфері забезпечення прав пацієнтів у Європі 1994 року, Європейську хартію про права пацієнтів 2002 року [3, с. 163]. Отже, на міжнародному рівні встановлені правові засади захисту прав пацієнтів медичних та реабілітаційних послуг.

Базовою нормою у сфері забезпечення охорони здоров'я в Україні є ст. 49 Конституції України, яка встановлює право людини на охорону здоров'я та медичну допомогу¹. Причому відповідно до ст. 6 Основ конституційне право на охорону здоров'я включає право на кваліфіковану реабілітаційну допомогу із забезпеченням належного рівня захисту персональних даних, вибір фахівця з реабілітації або реабілітаційного закладу, інформування про доступні реабілітаційні послуги². Більш детально зазначені права врегульовані в законодавстві про реабілітаційну допомогу.

Права людини у сфері надання медичної допомоги більш детально передбачені у статтях 284–287 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Зокрема, цивільне законодавство передбачає право особи на вибір лікаря та вибір методів лікування, право на надання медичної допомоги особі лише за її згодою, право відмовитися від лікування (ст. 284 ЦК України). Людина має право на повну й достовірну інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦК України), право на таємницю про факт звернення за медичною допомогою, діагноз, відомості, одержані під час медичного обстеження (ст. 286 ЦК України). Пацієнт, що перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, має право на допуск до нього родичів, нотаріуса, адвоката, священнослужителя (ст. 287 ЦК України)³. Дотримання вказаних прав є необхідною умовою надання медичної або реабілітаційної допомоги. Досліджуючи відносини у сфері охорони здоров'я, В. І. Теремецький

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.07.2024).

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 15.07.2024).

³ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-ІV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.07.2024).

та С. В. Книш стверджують, що відносини між пацієнтом та лікарем мають цивільно-правовий характер [8, с. 49]. Саме тому посилання на норми ЦК України в дослідженні є обґрунтованим.

Основним законодавчим актом в Україні, який регулює сферу охорони здоров'я, є Основи законодавства України про охорону здоров'я. Відповідно до ст. 24-1 Основ правові, економічні та організаційні основи захисту прав пацієнтів в Україні визначаються законом¹. Проте й досі такого закону не ухвалено. При цьому Ю. Ю. Бойко звертає увагу на те, що відповідний законодавчий акт є основою правової системи багатьох європейських держав. Зокрема, у Фінляндії Закон про захист прав пацієнтів було ухвалено ще в березні 1993 року. Американська асоціація шпиталів США в 1971 році опублікувала Біль про права пацієнтів [3, с. 165]. Можна зробити висновок, що розроблення національного закону про права пацієнтів поки що залишається справою майбутнього.

О. А. Лісничка поділяє права пацієнтів, які закріплені в українському законодавстві, на загальні та спеціальні. На думку дослідниці, загальні права пацієнтів закріплені в Основах та поширюються на всіх пацієнтів, незалежно від характеру хвороби, ступеня втрати працездатності та особливостей медичних або реабілітаційних послуг, яких потребує людина. Водночас спеціальні права пацієнтів закріплені у спеціальному законодавстві, яке поширюється виключно на певну групу пацієнтів [9, с. 51]. В. М. Стратонов та А. О. Гавловська також поділяють права пацієнтів на загальні та спеціальні. Зокрема, спеціальні права стосуються репродуктивної медицини, прав донорів та інших осіб [5, с. 54]. Варто погодитися із дослідниками, адже існує загальне та спеціальне законодавство. Дійсно, спеціальні права пацієнтів можуть бути передбачені в таких законах України, як «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я».

Серед норм Основ передбачені такі права пацієнтів. Зокрема, пацієнт має право на вибір лікаря та медичного закладу, в якому буде надаватися допомога (ст. 38), інформацію про стан свого здоров'я, мету запланованих досліджень і лікувальних заходів (ст. 39), право на медичну таємницю, тобто не розголошення відомостей про стан свого здоров'я й факт звернення за медичною допомогою (ст. 39-1), звільнення від роботи на період хвороби (ст. 41), проведення медичного втручання лише на підставі згоди пацієнта

---

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 15.07.2024).

(ст. 43)¹. Перелічені права стосуються всіх пацієнтів, незалежно від характеру медичних або реабілітаційних послуг, які вони отримують. При цьому варто пам'ятати, що ст. 284 ЦК України встановлює умови надання медичної допомоги за згодою або без згоди пацієнта у невідкладних випадках.

Науковці розкривають зміст прав пацієнта, передбачених законодавством. Зокрема, право пацієнта на медичну інформацію включає право знати про можливі ризики та переваги лікування, запропоновані й альтернативні методи лікування, інформацію про наслідки відмови від лікування, діагноз, прогноз та план терапевтичних заходів [1, с. 53]. В. М. Стратонов та А. О. Гавловська наголошують, що пацієнт має право на роз'яснення діагнозу, методів лікування й можливих наслідків, додаткові права, які пов'язані зі стаціонарним лікуванням у закладі охорони здоров'я (харчування, зберігання одягу) [5, с. 55]. Громадяни, які отримують реабілітаційну допомогу, також мають перелічені права пацієнта.

Для характеристики прав пацієнтів реабілітаційних закладів варто пам'ятати, що згідно з абз. 27 ч. 1 ст. 3 Основ реабілітаційна допомога надається для полегшення функціонування людини, яка зазнає певних обмежень у повсякденній життєдіяльності². Отже, головною метою цієї допомоги є не лікування діагностованих захворювань, а полегшення життя особі, яка вже має встановлену групу інвалідності або певні обмеження у функціонуванні внаслідок хвороби.

Права пацієнта під час надання реабілітаційної допомоги передбачені у ст. 4 Закону № 1053-IX³ та ст. 31 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV (далі – Закон № 2961-IV)⁴. Вони безпосередньо пов'язані із процесом надання реабілітаційних послуг. Узагальнюючи вказані вище норми права, можна зробити висновок, що законодавство закріплює такі права пацієнта реабілітаційного закладу.

1. Право обирати вид реабілітаційного закладу, підрозділ, відділення та конкретного фахівця з реабілітації з урахуванням його спеціалізації.

Причому саме в нормах Закону № 1053-IX міститься уточнення про вибір не лише реабілітаційного закладу, а й вибір відділення та

---

¹ Там само.

² Там само.

³ Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20> (дата звернення: 15.07.2024).

⁴ Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 15.07.2024).

фахівця з реабілітації, а в Законі № 2961-IV вказується лише про вибір реабілітаційного закладу. Вказане право цілком відповідає положенням ст. 38 Основ та ст. 284 ЦК України.

2. Право на поважливе, гідне та гуманне ставлення з боку фахівців із реабілітації та медичного персоналу.

Цілком обґрунтовано, що людина, яка потребує реабілітаційної допомоги, може й повинна розраховувати на уважне та людяне ставлення з боку медичних працівників.

3. Право на отримання від фахівця з реабілітації вичерпної інформації про свої права й обов'язки, умови та форми надання реабілітаційної допомоги.

Зазначене право цілком відповідає нормі, яка закріплена у ст. 39 Основ щодо права людини на медичну інформацію та ст. 285 ЦК України.

4. Право бути поінформованим про обмеження повсякденного функціонування та результати обстеження, що передбачено Законом № 1053-IX.

5. Право відмовитися від реабілітації на будь-якому етапі надання реабілітаційної допомоги.

6. Право на збереження лікарської таємниці, тобто інформації про характер захворювання, певні обмеження функцій організму.

Зазначене положення цілком відповідає ст. 39-1 Основ та ст. 286 ЦК України щодо збереження медичної таємниці. Людина має право не повідомляти іншим особам інформацію про свої медичні діагнози.

Науковці зазначають, що закріплення вказаного права пов'язано з тим, що медична інформація має важливе значення для збереження власної гідності пацієнта, містить відомості не лише медичного, а й особистого характеру, розголошення таких даних можливо тільки для рятування життя й здоров'я інших осіб, обов'язок збереження лікарської таємниці повинен стосуватися широкого кола суб'єктів [6, с. 151]. Варто погодитися з висловленими твердженнями, оскільки інформація про діагноз людини є дуже чутливою для неї.

7. Право на можливість судового захисту своїх законних прав та інтересів, які були порушені під час надання реабілітаційної допомоги.

Звичайно, що в разі завдання шкоди здоров'ю під час надання реабілітаційних послуг людина може звертатися з позовною заявою до суду про відшкодування шкоди. Окрім того, у Законі № 1053-IX передбачено право пацієнтів ознайомлюватися з документами щодо реабілітації, брати участь у складанні індивідуального реабілітаційного плану.

Варто зауважити, що реабілітаційний план складається відповідно до ст. 23 Закону № 1053-IX та Положення про індивідуальний

реабілітаційний план. Зазначений документ відображає організацію реабілітаційного процесу особи, яка має обмеження повсякденного функціонування, та складається мультидисциплінарною реабілітаційною командою¹. Пацієнтові варто пам'ятати, що він має право брати участь в обговоренні та визначенні мети і завдань реабілітації.

Коментуючи способи захисту прав пацієнтів, варто зауважити, що вони можуть мати не лише судовий характер. Цілком обґрунтованим виглядає звернення до правоохоронних органів щодо недбалого виконання медиками своїх професійних обов'язків, що може бути кваліфіковане як злочин, передбачений ст. 140 Кримінального кодексу України (далі – КК України). За порушення прав пацієнта, що спричинило його смерть або інші тяжкі наслідки, передбачена кримінальна відповідальність за ст. 141 КК України, а за незаконне розголошення лікарської таємниці – за ст. 145 КК України². Таким чином, в окремих випадках порушення прав пацієнта є підставою для кримінальної відповідальності.

Науковці звертають увагу на те, що способами захисту прав пацієнта може бути повідомлення органу ліцензування про порушення ліцензійних умов. Міністерство охорони здоров'я України, яке видає ліцензію для медичної практики, може прийняти рішення про анулювання або зупинення дії такої ліцензії [1, с. 52]. Отже, можна зробити висновок, що існують як адміністративні, так і судові способи захисту прав пацієнтів.

Варто розглянути права пацієнтів реабілітаційних закладів, закріплені в Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII (далі – Закон № 2168-VIII). Зокрема, у ст. 6 Закону № 2168-VIII передбачено можливість вибору фахівця з реабілітації, отримання реабілітаційної допомоги належної якості за рахунок коштів Державного бюджету України, передбачених програмою медичних гарантій. Пацієнт може безоплатно отримати в Національній службі охорони здоров'я України інформацію про програму медичних гарантій та реабілітаційні заклади, які надають відповідні послуги. Згідно зі ст. 6 Закону № 2168-VIII пацієнт має право оскаржити до Національної служби охорони здоров'я України будь-які дії або бездіяльність лікарів та

---

¹ Положення про індивідуальний реабілітаційний план, порядок його фінансування та реалізації : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1462 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1462-2022-п> (дата звернення: 15.07.2024).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.07.2024).

закладів охорони здоров'я¹. Зазначені вище права пацієнта пов'язані із забезпеченням безкоштовного лікування особи, доступом кожного громадянина до реабілітаційної допомоги незалежно від його майнового стану.

Зауважимо, що програма державних гарантій медичного обслуговування населення на 2023 рік регулювала пакет медичних послуг, що можуть бути надані за рахунок коштів Державного бюджету України². При цьому пакети медичних послуг, передбачені програмою, включають надання реабілітації у сфері охорони здоров'я.

С. Б. Булеца слушно зазначає, що права пацієнта повинні бути не лише задекларовані. Держава встановлює належні гарантії забезпечення прав пацієнта. Зокрема, обов'язки лікарів та молодшого медичного персоналу якісно виконувати трудові та професійні обов'язки, дотримуватися етичних норм і правил, не завдавати шкоди пацієнтам, надавати передбачену законом інформацію [7, с. 94]. Із вказаним твердженням ми погоджуємося та вважаємо за доцільне розвинути думку науковця. Слід зауважити, що фахівці з реабілітації повинні не лише знати права пацієнта, а й виконувати відповідні приписи законодавства.

Висновки

Пацієнтом реабілітаційного закладу є особа, яка звернулася до фахівця з реабілітації для отримання реабілітаційних послуг з метою усунення обмежень життєдіяльності. Загальні права пацієнта будь-якого закладу охорони здоров'я закріплені в Конституції України, Цивільному кодексі України та Основах законодавства України про охорону здоров'я. Спеціальні права пацієнта реабілітаційного закладу передбачені в законах України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Права пацієнта у сфері доступу до безоплатних реабілітаційних послуг передбачені в Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення».

Можна визначити такі групи прав осіб, яким надається реабілітаційна допомога.

---

¹ Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення: 15.07.2024).

² Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2023 році : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2022 № 1464 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1464-2022-п> (дата звернення: 15.07.2024).

1. Права, які забезпечують належну якість реабілітаційної допомоги: право на вибір фахівця та реабілітаційного закладу, узгодження індивідуальної програми реабілітації, право на кваліфіковану реабілітаційну допомогу.

2. Інформаційні права: право на інформацію про права й обов'язки, діагноз, обмеження функціонування, характер лікування, збереження лікарської таємниці.

3. Соціально-економічні права, які полягають у можливості доступу до безкоштовних реабілітаційних послуг за рахунок бюджетних коштів за програмою державних медичних гарантій.

4. Етичні права щодо людяного та поважного ставлення медичного персоналу до пацієнтів.

5. Юридичні права: можливість судового та адміністративного захисту прав пацієнта шляхом звернення до правоохоронних органів і суду.

Вдосконалення правового регулювання прав пацієнта можливо шляхом ухвалення окремого закону України про права пацієнтів відповідно до ст. 24-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Вказаний закон повинен систематизувати права пацієнта, викладені в різних чинних законодавчих актах. Законодавчий акт повинен містити способи захисту прав пацієнта.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані із систематизацією прав пацієнта, закріплених чинним законодавством, та розробкою нових засобів захисту прав пацієнта.

Список бібліографічних посилань: 1. Дутко А. О., Ковбаса К. П. Особисті немайнові права пацієнта – види, способи та форми захисту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 50–55. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.9>. 2. Лісничка О. А. Права пацієнтів у міжнародних документах і національному законодавстві України. *KELM*. 2020. № 4 (32), ч. 2. С. 69–75. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.2.14>. 3. Бойко Ю. Ю. Міжнародно-правова концепція охорони прав пацієнта. *Правова позиція*. 2018. № 2 (21). С. 162–166. 4. Теремецький В. І., Чмелюк В. В., Мацюк В. Я., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Проблема забезпечення права на медичинську допомогу задержанного (содержащегося под стражей) лица в уголовном процессуальном законодательстве: опыт Украины и зарубежных стран. *Georgian Medical News*. 2019. № 11 (296). Рр. 154–159. 5. Стратонов В. М., Гавловська А. О. Поняття та зміст правового статусу споживача медичних послуг. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 30. С. 51–56. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-30-05>. 6. Балинська О. М., Теремецький В. І., Жаровська І. М., Щирба М. Ю., Новицька Н. Б. Право пацієнта на конфіденційність у сфері охорони здоров'я. *Georgian Medical News*. 2021. № 12 (321). Рр. 147–153. 7. Булеца С. Б. Права та обов'язки пацієнта та

лікаря. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41, т. 1. С. 93–95. **8.** Теремецький В. І., Книш С. В. Розмежування адміністративних і цивільних правовідносин у сфері охорони здоров'я в Україні. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35), т. 2. С. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.7>. **9.** Лісничка О. Деякі питання класифікації прав пацієнтів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 49–53. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.09>.

Надійшла до редколегії 18.07.2024

Прийнята до опублікування 26.08.2024

Ivakhnenko O. A., Glushchenko A. M., Novykov O. V. Legal provision for the rights of persons who receive rehabilitation assistance

The research is devoted to the problems of legal provision of the rights of persons who receive rehabilitation assistance. The author examines the norms of international and national legislation that enshrine the rights of citizens in the field of healthcare. The works of scholars who have examined the peculiarities of exercising certain patients' rights are studied.

The article describes the legislative acts regulating the rights of a patient in a rehabilitation institution in Ukraine. It is indicated that certain patient rights are enshrined in the Civil Code of Ukraine and the Fundamentals of Healthcare Legislation. Special rights of the patients of rehabilitation institutions are provided for by the Laws of Ukraine “On Rehabilitation in the Healthcare Sector” and “On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine”.

The classification of patient's rights into socio-economic, legal, informational, ethical and those related to ensuring the quality of rehabilitation care is proposed. It is indicated that informational rights include the right to information about rights and obligations, diagnosis, functional limitations, nature of treatment, and preservation of medical confidentiality. It is concluded that socio-economic rights consist in the possibility of access to free rehabilitation services at the expense of budgetary funds under the programme of State medical guarantees. It is noted that ethical rights provide for a humane and respectful attitude of medical personnel towards patients. Among the legal rights of the patient is the possibility of judicial and administrative protection of the patient's rights by applying to law enforcement agencies and courts. The patient has the right to qualified rehabilitation care.

Proposals for amendments to the current legislation are made. The necessity to systematise patient rights and provide for them in a separate Law of Ukraine “On Protection of Patients' Rights” is emphasised.

Key words: patient, patient rights, healthcare, right to healthcare, rehabilitation care, rehabilitation services, medical institution, rehabilitation institution, personal non-property rights of the patient.

Олександр Миколайович Музичук,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України,

Харківський національний університет внутрішніх справ (проректор);

 <https://orcid.org/0000-0001-8367-2504>,

e-mail: o.muzychuk23@gmail.com

МОРАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ: СУТНІСТЬ І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті зазначено, що морально-етичний бік діяльності публічних службовців все ще залишається terra incognita як для вітчизняного законодавця, так і для наукової спільноти. Вибір публічним службовцем однієї з етичних норм поведінки позиціонується як квінтесенція моральної відповідальності публічних службовців. З метою впровадження в діяльність вітчизняних публічних службовців високих моральних стандартів запропоновано такі напрями вдосконалення їхньої діяльності, як перебудова суспільної моралі в контексті розуміння діяльності викривачів; підвищення авторитету органів публічної влади; розроблення та ухвалення Кодексу етики публічного службовця.

Ключові слова: мораль, моральна відповідальність, публічні службовці, моральний стандарт, морально-етичний портрет, напрями вдосконалення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Морально-етичні норми виступають фундаментом професійної, неупередженої, ініціативної та свідомої діяльності публічних службовців. А. Русецький, Ю. Подорожній, А. Танко й О. Фролов зауважують, що проблемам етичної поведінки публічних службовців приділяється все більше уваги в усіх країнах світу. Як зазначають науковці, питання розроблення та впровадження певних правил поведінки у практичну діяльність публічних службовців завжди були актуальними як для вітчизняної, так і для світової науки. Аналіз такого досвіду та критична оцінка сучасного стану етичної поведінки публічних службовців, розроблення напрямів її вдосконалення дозволить вивести на новий рівень престиж як публічної служби, так і відповідних суб'єктів публічного адміністрування [1, р. 728].

Стан дослідження проблеми

Окремі питання правового статусу публічних службовців, реформування публічної служби були предметом наукових досліджень І. Арістової, О. Безпалової, С. Гусарова, В. Горбоноса, С. Мельника,

Л. Могилевського, І. Севідової, В. Сичової, А. Соцького, Н. Цибульник, В. Щербині та багатьох інших вітчизняних учених. Водночас перед сучасною адміністративно-правовою доктриною постає необхідність аналізу останніх поглядів світової наукової спільноти на окремій проблемі морально-етичного виміру діяльності публічних службовців.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у визначенні сутності та напрямів удосконалення моральної відповідальності публічних службовців. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: сформулювати комплексне бачення соціально-політичних реалій діяльності публічних службовців в Україні; детально вивчити історичний розвиток учень та підходів до розуміння моральної відповідальності; проаналізувати сутність адміністративної відповідальності в контексті порівняння окремих її ознак з ознаками моральної відповідальності; сформулювати авторські визначення понять «моральна відповідальність», «моральний стандарт», «морально-етичний портрет публічного службовця»; запропонувати напрями вдосконалення діяльності публічних службовців у контексті моральної відповідальності.

Наукова новизна дослідження

Втілено новітнє бачення як самої моральної відповідальності публічних службовців, так і окремих категорій, пов'язаних із нею, зокрема морального стандарту та морально-етичного портрету публічного службовця, а також запропоновано нові напрями вдосконалення діяльності публічних службовців у контексті досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу

І. Арістова, Н. Цибульник, В. Горбонос і С. Мельник наголошують, що правовий статус осіб, які перебувають на публічній службі у відомствах та установах центральної влади або є службовцями органів місцевого самоврядування, відіграє значну роль у функціонуванні державного устрою країни. Окремим чинником ефективності повсякденного функціонування як державного механізму в цілому, так і кожного окремого працівника є рівень відповідності цих працівників високим вимогам і критеріям публічного управління в розвинених країнах. До таких критеріїв дослідники відносять рівень освіти працівника та рівень його професійної підготовки до певної посади [2, р. 11].

Саме професійний та добросесний колектив публічних службовців, на думку О. Безпалової, А. Соцького, А. Школика, В. Щербини і Т. Шевченка, покликаний стати провідником прогресивних змін у суспільстві та державі. Також дослідники наголошують на позитивному характері реформи публічної служби (розмежування політичних та

адміністративних посад; запровадження конкурсу на всі вакантні посади державної служби, затвердження інституту державних секретарів тощо), проведеної в Україні у 2015–2019 роках [3, р. 367]. Водночас морально-етичний бік діяльності публічних службовців все ще залишається terra incognita як для вітчизняного законодавця, так і для наукової спільноти.

Т. Кириченко наголошує, що в сучасному суспільстві існує чимало різних правил: правових, моральних, релігійних, етичних, естетичних, корпоративних, норм звичаїв, традицій тощо [4, р. 49]. Проте саме морально-етичні норми, на наше переконання, лежать в основі розвитку вчення про соціальну відповідальність. Не випадково Г. Симоненко звертає увагу, що «... давній вислів “Jus est ars boni et aequi” – “Право є мистецтво добра й справедливості” розкриває органічний зв'язок права, юстиції й моралі» [5, с. 248].

Сутнісне розуміння відповідальності на морально-етичному рівні поставало ще в нормах (звичаях, табу) первісного суспільства. Новий історичний етап становлення філософського осмислення сутності відповідальності виникає в умовах класичного полісного державного ладу у Стародавній Греції та появи античної етики. Так, у вченні Геракліта про Логос останній розглядається як суддя про істину (критерій істинності), проте не будь-який, а спільний і божественний, тим самим окреслюється морально-етичний вимір життєдіяльності людини [6, с. 16]. Аристотель писав, що моральному індивіду властива потреба взяти всю відповідальність за прийняті рішення [7]. Так, осмислюючи позиції мислителів минулого, ми підходимо до розуміння основоположної ролі морально-етичних норм у формуванні вчень про сутність соціальної відповідальності, зокрема й такого її виміру, як моральна відповідальність.

Щодо розуміння відповідальності сучасними вітчизняними науковцями, то, як зауважують О. Саляманова та А. Комзюк, адміністративну відповідальність переважно врегульовано Кодексом України про адміністративні правопорушення, який визначає загальні питання цієї відповідальності: поняття адміністративного правопорушення, види адміністративних стягнень та загальні правила їх накладення, а також конкретні склади адміністративних правопорушень та санкції за їх учинення, види органів і посадових осіб, яким надано право розглядати справи про ці правопорушення та застосовувати адміністративні стягнення, і порядок здійснення провадження в таких справах [8, с. 152].

Відповідно до ч. 2 ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм

характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності¹.

Зазначимо, що моральна відповідальність, на відміну від адміністративної, не спричиняє чітко визначених санкцій. У процесі свого становлення наша держава пережила період комуністичної моралі та конструювання радянської людини. Так, у СРСР широко застосовувалася практика морального осуду, зокрема оголошення догани на зборах колективу тощо. Сьогодні в часи постмодерну й сучасного стану науково-технічного прогресу подібні методи є застарілими та мають ознаки трансформації в контексті вимог радянської соціально-політичної реальності.

Як зазначають китайські дослідники Т. Цин-Мен та Л. Пен-Фей, моральна відповідальність є суб'єктивно-психологічною основою виконання адміністративними службовцями своїх обов'язків. Науковці наголошують, що з точки зору впровадження адміністративних моральних стандартів адміністративна свідомість є механізмом саморегуляції для реалізації адміністративної моральної відповідальності, і в будь-якому разі адміністративна слава є іншим законним механізмом [9, р. 21].

Дослідники Ю. Інъ, Т. Лі та Ф. Ян зазначають, що під час виконання своїх обов'язків публічні службовці неминуче зіштовхуються із цілою низкою етичних відносин. Науковці звертають увагу, що, використовуючи етикет і прихильність, деякі державні службовці не відмовилися би просити про лобювання, бенкети й дарування ввіреного їм майна. Причину цієї ситуації дослідники вбачають у традиційному суспільстві людських стосунків, що базується на кровних і геополітичних громадянських контактах. Сутність так званого етичного конфлікту зводиться до дилеми, коли етичні суб'єкти роблять етичну оцінку й етичний вибір, що означає здатність етичних суб'єктів вибирати. Так, коли державний адміністративний орган обирає одну з етичних норм поведінки, він порушує особливий стан іншої етичної норми [10]. Цей вибір, на нашу думку, і є квінтесенцією моральної відповідальності публічних службовців.

Аналізуючи сформовані дослідниками положення кризь призму авторської позиції, усвідомлюючи євроінтеграційний, демократично та соціально орієнтований вектор розвитку України, вважаємо доречним зауважити, що під моральною відповідальністю публічних службовців ми розуміємо самостійну аналітичну та самокритичну

---

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.08.2024).

діяльність конкретного публічного службовця, засновану на його/її совісті, а також на системі морально-етичних координат, сформованих на рівні устаалених і підтримуваних керівництвом практик повсякденної діяльності колективу окремого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, інституту громадянського суспільства, яка втілюється в аналізі власної поведінки та співвіднесенні її з належним моральним стандартом діяльності публічних службовців.

Сутність же самого морального стандарту зводиться до зразку загальноприйнятої в українському суспільстві поведінки, сформованої на основі адміністративно-правового законодавства, історії вітчизняного державотворення, морально-етичних цінностей, закладених на рівні принципів публічного адміністрування, провідних тенденцій науково-технічного прогресу, прийнятих серед населення України з урахуванням інтересів основних національних, расових, мовних, релігійних та інших меншин.

Додержання високих моральних стандартів також має втілюватися в окремих специфічних категоріях. У цьому контексті ми, відштовхуючись від позицій згаданих дослідників, пропонуємо категорію «морально-етичний портрет публічного службовця», під якою розуміємо сукупність організаційно-управлінських, інституційних, фінансових інструментів та механізмів поширення думки про того чи іншого публічного службовця й формування соціальної перцепції на рівні всього населення або певної його частини (отримувачів послуг, представників регіону, сфери діяльності, організації) щодо ролі, функцій, призначення (покликання) та діяльності такого публічного службовця взагалі.

З метою впровадження в діяльність вітчизняних публічних службовців високих моральних стандартів пропонуємо такі напрями вдосконалення їхньої діяльності в контексті моральної відповідальності.

1. Перебудова суспільної моралі щодо розуміння діяльності викривачів, яких, як зазначають Т. Кобзєва, О. Безпалова, Т. Рідель, С. Маркін і В. Серьогін, зазвичай пов'язують із корупційними правопорушеннями. Однак гарантії захисту повинні поширюватися на всіх осіб, які під час виконання службових обов'язків виявили правопорушення та добровільно повідомили про них. Дослідники стоять на тому, що захист має бути гарантований лише відповідальним викривачам, дії яких ґрунтуються на принципах добровільності, добросовісності й розумності та спрямовані на захист суспільних інтересів, а також включають заходи щодо запобігання шкідливим, образливим повідомленням, надмірній шкоді репутації інших осіб та організації, у якій вони працюють [11, р. 4].

2. Підвищення авторитету органів публічної влади як елемент морально-етичної культури публічних службовців. Концепція високого

авторитету органів державної влади розглядалася К. Й. Фрідріхом у його працях з 1935 по 1960 рік та охоплювала не лише політичну й особисту відповідальність у межах ієрархії бюрократичних організацій, а і функціональну відповідальність, засновану на наукових знаннях і професійних стандартах, яких вимагає реальність адміністративного розсуду [12, р. 471]. Водночас С. Певко зауважує, що неабияку роль у подоланні чинників девіантної поведінки відіграє авторитет владних органів, а саме виконавчої гілки влади, що здійснює правохоронну та правозахисну функції в державі [13, с. 137]. Так, високий авторитет органів публічної влади позначається на суспільній моралі, яка вибудовує на рівні різних соціальних інститутів високі моральні стандарти діяльності публічних службовців.

3. Розроблення та ухвалення на загальнодержавному рівні Кодексу етики публічного службовця. А. Русецький, Ю. Подорожній, А. Танко й О. Фролов зауважують, що подібний нормативно-правовий акт має складатися з основних принципів, норм, вимог, правил поведінки публічного службовця та містити інструменти для оцінки морально-етичних компетенцій. Дослідники також вважають доцільним втілити в Кодексі такі вимоги до публічних службовців: вимоги до професії; вимоги до відносин із колегами; вимоги до підвищення кваліфікації та самоосвіти; норми спілкування з громадянами; вимоги до позаслужбової поведінки; норми взаємовідносин із керівництвом і підлеглими; норми вирішення конфлікту інтересів; перелік санкцій у разі ігнорування цих правил або виявлення неетичної поведінки публічного службовця [1, р. 733].

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що морально-етичний бік діяльності публічних службовців все ще залишається *terra incognita* як для вітчизняного законодавця, так і для наукової спільноти.

Осмислюючи позиції мислителів минулого, ми підійшли до розуміння основоположної ролі морально-етичних норм у формуванні вчень про сутність соціальної відповідальності, зокрема і такого її виміру, як моральна відповідальність.

Вибір публічним службовцем однієї з етичних норм поведінки, на наше переконання, виступає квінтесенцією моральної відповідальності публічних службовців.

Моральна відповідальність публічних службовців є самостійною аналітичною та самокритичною діяльністю конкретного публічного службовця, заснованою на його/її совісті, а також на системі морально-етичних координат, сформованих на рівні усталяваних та підтримуваних керівництвом практик повсякденної діяльності колективу окремого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, інституту громадянського суспільства, яка втілюється в аналізі

власної поведінки та співвіднесенні її з належним моральним стандартом діяльності публічних службовців.

Сутність же самого морального стандарту зводиться до зразку загальноприйнятої в українському суспільстві поведінки, сформованої на основі адміністративно-правового законодавства, історії вітчизняного державотворення, морально-етичних цінностей, закладених на рівні принципів публічного адміністрування, провідних тенденцій науково-технічного прогресу, прийнятих серед населення України з урахуванням інтересів основних національних, расових, мовних, релігійних та інших меншин.

Запропоновано категорію «морально-етичний портрет публічного службовця», під якою ми розуміємо сукупність організаційно-управлінських, інституційних, фінансових інструментів і механізмів поширення думки про того чи іншого публічного службовця та формування соціальної перцепції на рівні всього населення або певної його частини (отримувачів послуг, представників регіону, сфери діяльності, організації) щодо ролі, функцій, призначення (покликання) та діяльності такого публічного службовця загалом.

З метою впровадження в діяльності вітчизняних публічних службовців високих моральних стандартів запропоновано такі напрями вдосконалення їхньої діяльності в контексті моральної відповідальності, як перебудова суспільної моралі щодо розуміння діяльності викривачів; підвищення авторитету органів публічної влади; розроблення та ухвалення на загальнодержавному рівні Кодексу етики публічного службовця.

Перспективними напрямками подальших досліджень визначено наукове осмислення сутності моральної відповідальності, морального стандарту, морально-етичного портрета публічного службовця. Окремо наголошуємо на необхідності розроблення методичних рекомендацій, спрямованих на створення моделей морально-етичного портрета публічного службовця, монографій, посібників, проведення міждисциплінарних круглих столів та конференцій.

Список бібліографічних посилань: 1. Rusetskyi A. A., Podorozhnii Ye. Yu., Tanko A., Frolov O. O. Ethical Conduct of Public Servants. *Cuestiones politicas*. 2021. Vol. 39, No. 71. Pp. 725–736. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.44>. 2. Aristova I. V., Tsybulnyk N. Yu., Horbomos V. V., Melnyk S. M. An outlook on current legal status of the employees as the representatives of public authorities. *DIXI*. 2021. Vol. 23, No. 2. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.03>. 3. Bezpalo O., Sotskyi A., Shkolyk A., Shcherbyna V., Shevchenko T. Legal and educational areas of improving civil service management systems in Ukraine and Poland. *Cuestiones Politicas*. 2021. Vol. 39, No. 71. Pp. 366–377. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.19>. 4. Kirichenko T. Prevention of violence

by means of moral norms and religion in the family. *Social and Legal Sciences*. 2018. Vol. 1. Pp. 48–56. **5.** Симоненко Г. В. Поняття та значення суспільної моралі в адміністративно-правовому аспекті. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (52). С. 245–252. **6.** Тихолаз А. Г. Геракліт Темний з Ефеса: філософ та його вчення. *Наукові записки НАУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 1996. Т. 1. С. 5–23. **7.** Аристотель. *Метафизика // Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; пер. с др.-греч. А. В. Кубицкого. М. : Мысль, 1976. Т. 1. С. 63–367.* **8.** Салманова О. Ю., Комзюк А. Т. Адміністративна відповідальність за порушення правил зупинки, стоянки та паркування транспортних засобів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. Вип. 3 (94). С. 150–161. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.3.13>. **9.** Qing-Meng T., Peng-Fei L. The Realization Mechanism of Moral Responsibility on Government Administrators. *Theoretical and Methodological Approaches to Social Science, Economics and Management Science*. 2015. Vol. 3. Pp. 21–25. **10.** Yin Yu., Li T., Yang F. Administrative Ethics Conflict and Governance of Grassroots Government Staff Under the Human Relationship Society. *Frontiers*. 2022. Vol. 13. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.842057>. **11.** Kobzieva T., Bezpalova O., Ridel T., Markin S., Serohin V. Ethical and legal grounds for the whistleblowing of corruption offenses. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22, Issue. 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Ethical-and-legal-grounds-for-the-whistleblowing-of-corruption-offenses-1544-0044-22-SI-2-359.pdf> (дата звернення: 10.08.2024). **12.** Plant J. F. Carl J. Friedrich on Responsibility and Authority. *Public Administration Review*. 2011. Vol. 71, Iss. 3. Pp. 471–482. **13.** Певко С. Г. Квінтесенсія правосвідомості як чинника девіантної поведінки. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 128–138. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.13>.

Надійшла до редколегії 13.08.2024

Прийнята до опублікування 15.09.2024

Muzychuk O. M. Moral responsibility of public servants: the essence and directions of improvement

It is indicated that the moral and ethical side of public servants' activities is still "terra incognita" for both the national legislator and the scientific community. By comprehending the position of past thinkers, the understanding of the fundamental role of moral and ethical norms in shaping the doctrines of the essence of social responsibility, including such a dimension as moral responsibility, is formed.

The choice of one of the ethical norms of behaviour by a public servant is positioned as the quintessence of moral responsibility of public servants. The moral responsibility of public servants is an independent analytical and self-critical activity of a particular public servant based on his/her conscience, as well as on the system of moral and ethical coordinates formed at the level of established and supported by the management practices of daily activities of the staff

of a particular public authority, local self-government body, civil society institution, which is embodied in the analysis of their own behaviour and its correlation with the proper moral standard of public servants' activities. The essence of the moral standard itself is reduced to a model of generally accepted behaviour in Ukrainian society, formed on the basis of administrative and legal legislation, history of the national State-building, moral and ethical values laid down at the level of the principles of public administration, leading trends in scientific and technological progress, acceptable among the population of Ukraine, with due regard for the interests of the main national, racial, linguistic, religious and other minorities. The category of moral and ethical portrait of a public servant is proposed, which is understood as a set of organisational, managerial, institutional, financial instruments and mechanisms for disseminating opinions about a particular public servant and forming social perception at the level of the entire population or a certain part of it (service recipients, representatives of a region, field of activity, organisation) regarding the role, functions, purpose (vocation) and activities of such a public servant in general.

In order to introduce high moral standards into the activities of domestic public servants, the following areas of improvement of their activities in the context of moral responsibility are proposed: restructuring of public morality in the context of understanding the activities of whistleblowers; increasing the authority of public authorities; development and adoption of the Code of Ethics for Public Servants at the national level.

Key words: morality, moral responsibility, public servants, moral standard, moral and ethical portrait, areas of improvement.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.347.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.09>

Олександр Володимирович Шамсутдінов,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
Міжвідомчий науково-дослідний центр
з проблем боротьби з організованою
злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України,
відділ досліджень проблем протидії екстремізму, тероризму
та їх фінансуванню (провідний науковий співробітник);*

 <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>,
e-mail: sun091141@gmail.com

**ЗАРАЖЕННЯ ЛЮДИНИ ЗБУДНИКОМ ІНФЕКЦІЙНОЇ ХВОРОБИ:
АНАЛІЗ КОНСТРУКТИВНИХ ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК СКЛАДІВ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Вироблено науково обґрунтований підхід до уніфікації кримінальної відповідальності за зараження людини інфекційними хворобами. Проаналізовано дефініції, використані законодавцем для визначення конструктивних об'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 130, 131, 133 Кримінального кодексу України. Встановлено, що такі дефініції не узгоджуються з термінологією базових нормативних актів у сфері охорони здоров'я, до яких слід звертатися при кваліфікації зазначених правопорушень. Сформульовано оптимальний варіант редакції основного складу кримінального правопорушення, яке полягає в інфікуванні людини збудником хвороби, що є небезпечною для її життя.

Ключові слова: кримінально-правова норма, венерична хвороба, вірус, збудник, інфікування, знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

На нашій планеті щорічно фіксується близько 2 млрд випадків зараження різними інфекціями, від чого помирає до 17 млн людей. За даними Міністерства охорони здоров'я України, на інфекційні та паразитарні хвороби у 2021 році хворіло понад 8,3 млн громадян України, а у 2022 році – понад 5,3 млн.

Однією з найнебезпечніших біологічних загроз залишається вірус імунодефіциту людини, зараження яким може призвести в подальшому до захворювання на СНІД і передчасної смерті. Україна

сьогодні посідає друге місце серед країн європейського регіону за кількістю ВІА-інфікованих людей¹. Загроза поширення зараження ВІА у нашій державі, попри зусилля державних та міжнародних інституцій, суттєво не зменшується, зокрема через розв'язану державою-агресоркою повномасштабну загарбницьку війну.

Війни й інші форми збройних конфліктів спричиняють зростання захворюваності та смертності як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення. Зокрема, погіршення згаданих показників в Україні під час війни зумовлене вимушеним переміщенням населення, недостатньою доступністю медичної допомоги, відсутністю належного постачання води та їжі, психічним перенавантаженням, фінансовими труднощами. Ці самі причини в поєднанні зі збільшенням скученості населення, погіршенням гігієнічних заходів і порушенням імунізаційних кампаній спричиняють поширення інфекційних хвороб [1, с. 15–17].

Інфекційні хвороби, що передаються переважно статевим шляхом, негативно впливають на репродуктивне здоров'я та генофонд нації. Вони здатні викликати переривання вагітності та безпліддя, захворювання плоду чи новонародженого, порушення або втрату репродуктивної функції, простатит, нервово-психічні та сексуальні порушення, онкологічні хвороби тощо. Такі посягання на біологічну безпеку спричиняють також економічні втрати, пов'язані з лікуванням і профілактикою цих хвороб. Тож поширення небезпечних інфекційних хвороб вимагає використання у протидії таким біологічним загрозам не лише медико-профілактичних, а й правових заходів, зокрема кримінально-правових. Так, до Кримінального кодексу України (далі – КК України) включено норми, що передбачають відповідальність за зараження людини інфекційними хворобами, як-от ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», ст. 131 «Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», ст. 133 «Зараження венеричною хворобою»².

---

¹ За даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, станом на 1 липня 2024 року під медичним наглядом у країні перебувало 156,5 тис. ВІА-позитивних людей, що становить 381,8 на 100 000 населення (див.: Статистика з ВІА/СНІДу // Центр громадського здоров'я МОЗ України : офіц. сайт. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilsnid/statistika-z-vilsnidu> (дата звернення: 15.08.2024)).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.08.2024).

Водночас більшість вчинюваних кримінальних правопорушень, що передбачені статтями 130, 131, 133 КК України, залишаються латентними. Наприклад, за офіційними даними, у 2022 році в Україні було зареєстровано 12 212 випадків інфікування ВІЛ-інфекцією¹, однак за цей же період обліковано лише шість кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена статтями 130 і 131 КК України. У 2018 році було зареєстровано 88 809 випадків інфікування венеричними хворобами², а за ст. 133 КК України обліковано тільки одне кримінальне правопорушення. Загалом упродовж 2013–2023 років всього в 11 випадках зараження венеричною хворобою були розпочаті досудові розслідування, проте до суду з обвинувальним актом жодного кримінального провадження направлено не було³. Таку низьку ефективність зазначених кримінально-правових норм можна пояснити як чинниками, зумовленими способом життя та мотивами потерпілих, неналежною якістю роботи правозастосовних органів тощо, так і вадами конструкції їхніх диспозицій.

У цьому контексті набуває актуальності дослідження змісту конструктивних об'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України.

Стан дослідження проблеми

Окрім кримінальні правопорушення проти біологічної безпеки, які полягають у зараженні людини збудниками інфекційних хвороб, були предметом комплексних монографічних досліджень О. Д. Гринь (2013), Є. В. Корнієнко (2013) та В. Є. Михайлова (2011). За їх результатами дослідниками формулювались нормотворчі пропозиції з метою вдосконалення кримінально-правової політики нашої держави в цій сфері. Зокрема, пропонувались доповнення складів досліджуваних кримінальних правопорушень тими чи іншими кваліфікуючими ознаками. Є. В. Корнієнко, крім того, аргументувала доцільність запровадження в диспозицію ст. 130 КК України уніфікованого поняття «невіліковна інфекційна хвороба, що є небезпечною для життя людини».

---

¹ Щорічний звіт про стан здоров'я населення України та епідемічну ситуацію за 2022 рік. Київ, 2023. С. 23 URL: <https://moz.gov.ua/uploads/skeditor/документи/Документи%202024/документи%2001-2024/29-01-2024/1/Щорічн%20звіт%20про%20стан%20здоров'я%20та%20епідемічну%20ситуацію%20за%202022%20рік.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).

² Україні стали менше хворіти на венеричні захворювання // УНН : сайт. 15.03.2019. URL: <https://unn.ua/news/ukrayintsi-stali-menshe-khvoriti-na-venericzni-zakhvoryuvannya> (дата звернення: 15.08.2024).

³ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора : сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 15.08.2024).

У дисертаційних роботах В. В. Балабко (2013), К. В. Катеринчук (2018), Г. В. Чеботарьової (2011), Є. Е. Чернікова (2020), Ю. О. Шопіної (2020), монографіях Л. П. Брич (2010), О. Ф. Бантишева, В. О. Глушкова, О. В. Копана, С. А. Кузьміна, О. В. Шамара (2011) також розглядалися деякі ознаки складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України, однак лише в загальному контексті. Більш детально обрану проблематику висвітлено іншими вітчизняними науковцями в низці публікацій. Зокрема, розглянувши проблемні питання кваліфікації зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України), І. В. Павленко вказує на відсутність нормативно-правового акта з переліком венеричних хвороб, тому вказану прогалину вважає за можливе усунути шляхом заміни терміна «венерична хвороба» в диспозиції відповідної кримінально-правової норми на словосполучення «інфекції, що передаються статевим шляхом» [2]. Аналізуючи об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 133 КК України, О. Л. Старко також звертає увагу на відсутність переліку венеричних хвороб, який пропонує визначити у спеціальному нормативному акті. Дослідниця вважає також за доцільне криміналізувати свідоме поставлення в небезпеку зараження венеричною хворобою з метою профілактики поширення таких захворювань [3]. К. Д. Янішевська, за результатами дослідження особливостей кримінально-правової та кримінологічної характеристики зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невііаіковною інфекційною хворобою (ст. 130 КК України), робить висновок, що криміналізація такого злочину найбільше сприятиме боротьбі з цим явищем, та пропонує впровадити додаткове покарання у вигляді примусового лікування [4]. Н. О. Гуророва, Т. О. Михайліченко і Ю. Ю. Забуга, навпаки, обґрунтовують необхідність виключення із КК України спеціальних норм (статей 130 і 133), які фактично передбачають відповідальність хворої людини за зараження інфекційною хворобою та сприяють стигматизації такої категорії осіб [5].

Отже, попри значний внесок, який зробили вказані вчені в дослідження кримінальної відповідальності за зараження людини (людей) збудниками інфекційних хвороб, єдиний доктринальний підхід до характеристики кримінальних правопорушень, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України, не вироблено; на доцільність криміналізації відповідних посягань висловлені діаметрально протилежні думки. Вказане актуалізує дослідження змісту основних дефініцій, які характеризують об'єктивні ознаки складу кримінальних правопорушень, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у виробленні науково обґрунтованого підходу до уніфікації кримінальної відповідальності за зараження людини

інфекційними хворобами. З урахуванням визначеної мети дослідження визначено такі *завдання*: проаналізувати дефініції, що використані законодавцем для визначення конструктивних об'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України; проаналізувати положення нормативних актів у сфері охорони здоров'я, до яких слід звертатися при кваліфікації зазначених правопорушень; встановити недоліки конструкції досліджуваних кримінально-правових норм, запропонувати шляхи їх усунення.

Наукова новизна дослідження

Висунуто гіпотезу, що неефективність кримінально-правових норм, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України, зумовлена, зокрема, недоліками їхньої законодавчої конструкції. Встановлено неузгодженість дефініцій, наявних у диспозиціях цих норм, із термінологією нормативних актів у сфері охорони здоров'я, а також невідповідність між собою конструкцій об'єктивної сторони складів досліджуваних кримінальних правопорушень, ідентичних за механізмом заподіяння шкоди потерпілому. Запропоновано редакцію уніфікованого основного складу кримінального правопорушення, яке полягає в інфікуванні людини збудником хвороби, що є небезпечною для її життя.

Виклад основного матеріалу

Як влучно зауважує більшість науковців, що досліджували порушене питання, диспозиції бланкетних кримінально-правових норм, передбачених статтями 130, 131 і 133 КК України, сформульовані невдало, зокрема вони не відповідають базовим законодавчим та підзаконним актам у сфері охорони здоров'я, до яких слід звертатися під час кваліфікації посягань на біологічну безпеку, що проявляються в зараженні людини (людей) збудниками інфекційних захворювань.

Так, використаний законодавцем термін «невиліковна інфекційна хвороба, що є небезпечною для життя людини» (частини 1 і 4 ст. 130, ст. 131 КК України) в жодному іншому нормативно-правовому акті не зустрічається. Натомість Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року № 1645-III містить визначення таких понять, як «інфекційні хвороби», «небезпечні інфекційні хвороби», «особливо небезпечні інфекційні хвороби»¹, а наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 липня 1995 року

---

¹ Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 № 1645-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14> (дата звернення: 15.08.2024).

№ 133 (далі – Наказ МОЗ № 133) затверджено перелік таких особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини¹. Тобто базові нормативні акти у сфері охорони здоров'я не оперують таким критерієм, як виліковність/невиліковність. І це зрозуміло, адже медико-біологічна наука не стоїть на місці, винаходяться нові методи та засоби лікування, і смертельно небезпечні хвороби, перед якими людство було безсилим, з часом стають лише одним із чинників негативного, але не критичного впливу на біологічну безпеку. Наприклад, у 2011 році Данія зупинила дію законодавства, яке криміналізувало зараження ВІЛ, у зв'язку з науковими розробками, котрі показали позитивний вплив антиретровірусної терапії на ВІЛ-інфікованих людей [6, с. 199].

Тож більш коректними вочевидь є такі категорії, як «летальність», «наявність клінічних протоколів надання медичної допомоги» тощо. Так, до переліку особливо небезпечних інфекційних хвороб, відповідно до Наказу МОЗ № 133, віднесено такі захворювання вірусної етіології: натуральна віспа, жовта гарячка, СНІД, хвороба Марбург, гарячки Ласса та Ебола, контагіозні вірусні гарячки, ящур, сказ тощо. Включення, наприклад, гарячки Ебола до вказаного переліку зумовлено тим, що це гостре інфекційне захворювання, спричинене вірусом Ебола (загальна назва для п'яти видів роду *Ebolavirus* з родини філовірусів); летальність серед госпіталізованих хворих становить 60–90 %, при внутрішньолікарняних спалахах сягає 100 %².

Указуючи на вади законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за діяння, пов'язані із впливом на організм людини збудників інфекційних хвороб, А. П. Брич пропонує під іншою невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя людини, розуміти «хворобу, збудником якої є вірус, щодо якої в медичній науці та практиці відсутні належним чином апробовані й дозволені до застосування методи і засоби лікування, і яка при закономірному її розвитку через більш чи менш тривалий проміжок часу після інфікування призводить до смерті в більшості випадків» [7, с. 34].

---

¹ Про затвердження Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб : наказ МОЗ України від 19.07.1995 № 133 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0133282-95> (дата звернення: 15.08.2024).

² Хвороба, спричинена вірусом Ебола // Центр громадського здоров'я МОЗ України : офіц. сайт. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvannya/inshi-infekciyni-zakhvoryuvannya/osobливо-nebezpechni-infekcii/virusni-gemoragichni-garyachki/ebola> (дата звернення: 15.08.2024).

За таких умов, коли кримінально-правова термінологія не узгоджується з понятійним апаратом базових законодавчих актів у сфері охорони здоров'я, деякі дослідники в розпал пандемії COVID-19 вдалися до обґрунтування думки, що зараження вірусом SARS-CoV-2 слід кваліфікувати за ст. 130 КК України, адже інфекційне захворювання, спричинене коронавірусом, належить до особливо небезпечних, дуже швидко поширюється, за кількістю померлих наближається до ТОП-20 випадків смерті, не має усталеної та ефективної процедури лікування [8, с. 398; 9, с. 130]. Однак якщо брати до уваги дані офіційної статистики (зокрема, за підрахунками МОЗ України, на кінець 2021 року на коронавірусну хворобу в Україні захворіло 3,2 млн людей), то важко уявити, скількох осіб потрібно було би притягнути до кримінальної відповідальності за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом SARS-CoV-2.

Окрім того, згадане у статтях 130, 131 КК України зняття вчинення кримінального правопорушення, яким де-факто виступає вірус, не дозволяє де-юре кваліфікувати за відповідними статтями зараження або поставлення в небезпеку зараження людини такою небезпечною та особливо небезпечною інфекційною хворобою, збудник якої є не вірусної, а бактерійної, рикетсійної, пріонної, віроїдної, грибової етіології. Зокрема, йдеться про чуму, холеру, бруцельоз, туляремію, сибірку, сеп, туберкульоз, Ку-гарячку, лептоспіроз, хворобу Лайма, черевний тиф тощо. Такий підхід, що ґрунтується на логіко-граматичному методі тлумачення кримінально-правових норм, підтримується П. П. Андрушком [10, с. 271], А. П. Брич [11, с. 456], О. О. Дудоровим [12, с. 396] та деякими іншими науковцями.

Водночас низка вчених-правників, які також досліджували відповідні кримінально-правові норми, таку позицію не поділяють і під вірусом іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, пропонують розуміти будь-які живі збудники (віруси, бактерії, гельмінти, інші патогенні паразити), продукти їхньої життєдіяльності (токсини), які передаються від заражених осіб здоровим і мають властивість масового поширення [13, с. 78; 14, с. 13; 15, с. 68]. Так, В. Є. Михайлов стверджує, що законодавець використав узагальнену термінологію, і вказівка на вірус не перешкоджає кваліфікації відповідних діянь за наявності хвороб іншої етіології (бактеріальної, пріонної тощо) поряд із вірусною [16, с. 11].

Аналіз наявної судової практики показав, що в переважній більшості проваджень про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 130 КК України, йшлося про зараження іншої людини вірусом імунodefіциту особою, яка знала, що вона є ВІА-інфікованою. Водночас зустрічались справи, де обвинуваченими були хворі на відкриту

форму туберкульозу, збудником якого є різні види мікобактерій (частіше за все *Micobacterium tuberculosis*)¹.

Ми не можемо погодитися з таким вільним підходом до трактування однозначної законодавчої формули, використаної для характеристики обов'язкової об'єктивної ознаки складу кримінальних правопорушень, передбачених статтями 130, 131 КК України, яка безпосередньо впливає на кримінально-правову кваліфікацію пропривних посягань на біологічну безпеку, зокрема життя й здоров'я людини. Вочевидь криміналізація діянь, які призводять до зараження людини небезпечними інфекційними хворобами бактерійної, рикетсійної, пріонної, віроїдної, грибової та іншої етіології, є соціально зумовленою й необхідною, однак кримінально-правові норми, передбачені статтями 130 і 131 КК України, таку кримінально-правову заборону не встановлюють.

Не кращою є ситуація з дефініцією «венеричні хвороби», що застосовують у ст. 133 КК України. Адже цей застарілий термін, що з'явився ще в XVI столітті, об'єднує різні за етіологією, клінічними проявами та наслідками для здоров'я людини інфекційні захворювання, об'єднані єдиною ознакою – статевим способом передачі інфекції. Нині у вітчизняному законодавстві у сфері охорони здоров'я не вживають термін «венеричні хвороби», натомість використовують поняття «інфекції, що передаються переважно статевим шляхом» відповідно до Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я Десятого перегляду (МКХ-10), прийнятої ВООЗ 1 січня 1993 року на 43-й Всесвітній асамблеї охорони здоров'я. Так, у Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» міститься розділ IV, у якому йдеться про соціально небезпечні інфекційні хвороби: туберкульоз, інфекційні хвороби, що передаються статевим шляхом, СНІД, проказу. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 7 квітня 2006 року № 203 затверджено форму № 9 «Звіт про захворювання, які передаються переважно статевим шляхом, грибові шкірні хвороби та коросту за 20__ рік»².

Водночас чітко визначеного переліку інфекційних хвороб, що передаються переважно статевим шляхом, не існує. Науковці та практики

---

¹ Постанова Ковпаківського районного суду м. Суми від 10.10.2012 : справа №1806/7358/12, провадження №4/1806/364/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26846335> (дата звернення: 15.08.2024).

² Інструкція щодо заповнення форми звітності № 9 «Звіт про захворювання, які передаються переважно статевим шляхом, грибові шкірні хвороби та коросту за 20__ рік» : затв. наказом МОЗ України від 07.04.2006 № 203 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0494-06> (дата звернення: 15.08.2024).

керуються вищезгаданим наказом Міністерства охорони здоров'я України, яким на відповідальних осіб закладів охорони здоров'я покладено обов'язок повідомляти про випадки захворювання на сифіліс, гонококову інфекцію (гонорею), хламідійну лімфогранульому (венеричну), трихомоніаз та урогенітальний мікоплазмоз. Також базовим нормативно-правовим актом у цій сфері вважається Міжнародна статистична класифікація хвороб, уведена в дію в Україні наказом Міністерства охорони здоров'я від 8 жовтня 1998 року № 297¹, яка до інфекцій, що передаються переважно статевим шляхом, відносить також шанкроїд, пахову гранульому, аногенітальну герпетичну вірусну інфекцію, а також інші хвороби, що передаються переважно статевим шляхом, не класифіковані в інших рубриках. Як зазначають дослідники, існує близько 30 хвороб, що передаються переважно статевим шляхом [17, с. 54].

Тож маємо так званий відкритий перелік інфекційних хвороб, статевий спосіб передачі збудників яких покладений в основу їх об'єднання в окрему групу та, як наслідок, криміналізації відповідних посягань на біологічну безпеку та здоров'я людини. При цьому загально визнано, що вид венеричної хвороби як об'єктивної ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 133 КК України, не впливає на кваліфікацію, хоча різні інфекційні захворювання чинять різний вплив на здоров'я потерпілого, а отже, відповідні протиправні діяння мають характеризуватися різним ступенем суспільної небезпечності. Так, до небезпечних інфекційних хвороб, тобто таких, що характеризуються важкими, стійкими розладами здоров'я людини й становлять небезпеку для її життя та здоров'я, віднесено лише сифіліс і гонорею (Наказ МОЗ № 133). Решта венеричних хвороб, таким чином, належать до ординарних інфекційних захворювань.

Убачаючи основними проявами посягань на здоров'я людини тілесні ушкодження, деякі представники вітчизняної кримінально-правової доктрини виокремлюють спеціальні види тілесних ушкоджень, до яких відносять зараження небезпечними інфекційними хворобами (статті 130, 131, 133 КК України) [15; 18, с. 87–88; 19, с. 57; 20, с. 47]. За таких умов значна частина інфекційних хвороб, що передаються переважно статевим шляхом (тобто ординарні), у разі їх вчасного діагностування та належного лікування не тільки не

---

¹ Про перехід органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду : наказ МОЗ України від 08.10.1998 № 297 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0297282-98> (дата звернення: 15.08.2024).

становлять небезпеки для життя людини, а й не спричиняють тілесних ушкоджень, які мають ознаки тяжких або середньої тяжкості. Отже, цілком можливою є ситуація, коли суб'єкт, діючи із кримінальною протиправною самовпевненістю, вчиняє зараження потерпілого венеричною хворобою, яка характеризується як легкі тілесні ушкодження, тобто підлягає відповідальності за ч. 1 ст. 133 КК України, хоча за загальним правилом спричинення легких тілесних ушкоджень через необережність не є кримінально караним.

У цьому контексті зауважимо, що вчасне і системне надання комплексної медичної допомоги ВІЛ-інфікованим людям (антиретровірусна терапія, терапія опіатними агоністами, профілактика та лікування опортуністичних інфекцій, паліативна допомога тощо) робить їхнє життя повноцінним і мінімізує загрозу переходу від стадії вірусносійства до захворювання на СНІД та передчасної смерті. Крім того, зараз ВІЛ/СНІД також можна віднести до інфекційних хвороб, що передаються переважно статевим шляхом, адже, відповідно до офіційних даних, переважна частка випадків інфікування ВІЛ-інфекцією в Україні припадає на статевий шлях¹.

Доречно також звернути увагу на той очевидний факт, що статевий шлях – це не єдиний спосіб зараження вказаними інфекційними хворобами. Зокрема, на підставі узагальнення матеріалів судово-слідчої практики щодо кримінальних проваджень зазначеної категорії криміналісти називають такі нестатеві способи зараження венеричною хворобою: порушення правил гігієни в побуті, сім'ї чи на роботі (через поцілунки, користування предметами вжитку, які контактували зі слизовими оболонками інфікованого, наприклад посудом, зубною щіткою, рушниками, білизною, цигарками тощо); внутрішньоутробне зараження плоду; внутрішньовенний або парентеральний спосіб (через шприци та інші медичні інструменти) [2, с. 208; 3, с. 136; 17, с. 54, 64]. Однак на кваліфікацію дій або бездіяльності особи зазначені способи інфікування венеричною хворобою не впливають.

Інакше кажучи, ключовим об'єктивним чинником, який зумовлює криміналізацію зараження людини інфекційним захворюванням, має бути не спосіб передачі живого збудника, а суспільна небезпечність цього захворювання: важкий клінічний перебіг, висока

---

¹ За даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, тенденція до росту статевого шляху передачі ВІЛ-інфекції зберігається: у I півріччі 2023 року та I півріччі 2024 року переважна частка випадків інфікування ВІЛ-інфекцією припадала на статевий шлях (73,1 % та 80,0 % відповідно) (див.: Статистика з ВІЛ/СНІДу // Центр громадського здоров'я МОЗ України : офіц. сайт. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilsnid/statistika-z-vilsnidu> (дата звернення: 15.08.2024)).

летальність і контагіозність, значна вірогідність порушення функцій організму потерпілого чи настання інших тяжких наслідків.

Окрім того, як вірно зауважує Н. М. Ергард, кримінально-правова норма, передбачена ст. 133 КК України, встановлює відповідальність за фактичне зараження іншої особи венеричною хворобою, тобто зазначене кримінальне правопорушення слід вважати закінченим із моменту прояву в потерпілого клінічних ознак венеричної хвороби (для різних венеричних хвороб інкубаційний період може тривати від декількох днів до кількох тижнів і навіть місяців), а не з моменту потрапляння до його організму збудника (вірусу) небезпечної інфекційної хвороби, як це передбачено частинами 2, 3, 4 ст. 130 та ст. 131 КК України [21, с. 42]. Вбачається, що така очевидна невідповідність конструкцій об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, ідентичних за механізмом заподіяння шкоди потерпілому, має бути усунута. Зокрема, з урахуванням міркувань, викладених вище, універсальним способом виправлення дисбалансу між указаними кримінально-правовими нормами ми вважаємо впровадження в їх диспозиції такої об'єктивної ознаки, як зняття вчинення кримінального правопорушення – збудник хвороби. Подібну пропозицію у своєму дослідженні висловлює також А. П. Брич [7, с. 33].

Утім, запропонований підхід поділяють далеко не всі дослідники. Зокрема, В. Є. Михайлов закликає відмовитися від вказівки у ст. 130 КК України на вірус як на вид патогенного мікроорганізму (крім ВІЛ) і формулює таку назву цієї статті: «Зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншою невеликою інфекційною хворобою» [16, с. 18, 20]. Аналогічну позицію займає й К. В. Катеринчук [22, с. 390]. Висновки Є. В. Корнієнко виглядають більш системними: вчена пропонує прибрати в диспозиції ст. 130 КК України слова «вірус імунodefіциту людини» та ввести уніфіковане поняття «невелика інфекційна хвороба, що є небезпечною для життя людини», встановивши відповідальність за створення небезпеки зараження чи зараження такою хворобою [14, с. 102–103].

Однак формулювання «зараження хворобою» вважаємо невдалим. Цей усталений вираз дійшов до нас із тих часів, коли людство ще достеменно не знало, що є тим чинником, який викликає хворобу. У цьому контексті доцільно звернутися до сучасного розуміння поняття «хвороба».

Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я визначає хворобу як будь-яке відхилення від нормального анатомічного або функціонального стану організму, що асоціюється з певними ознаками та симптомами й відрізняється за своєю природою

від механічного ушкодження¹. У Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» міститься визначення терміна «інфекційні хвороби»: розлади здоров'я людей, що викликаються живими збудниками (вірусами, бактеріями, рикетсіями, найпростішими, грибами, гельмінтами, кліщами, іншими патогенними паразитами), продуктами їхньої життєдіяльності (токсинами), патогенними білками (пріонами), передаються від заражених осіб здоровим і схильні до масового поширення (ст. 1)².

Тож нині прийнятною для використання в нормативно-правових актах, на нашу думку, є дефініція «зараження збудником інфекційної хвороби».

За таких умов доцільно розглянути також положення перспективного законодавства про кримінальну відповідальність за вчинення відповідних суспільно небезпечних діянь. Зокрема, у проекті нового Кримінального кодексу України (в редакції від 2 липня 2024 року), розробленому Робочою групою з питань розвитку кримінального права в складі Комісії з питань правової реформи при Президентові України, спеціальні норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за зараження іншої людини небезпечними інфекційними хворобами, відсутні. Водночас розробниками в розділі 4.2 «Кримінальні правопорушення проти здоров'я людини» Проекту передбачено загальні норми про відповідальність за умисне та необережне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю іншої людини (статті 4.2.6 і 4.2.9). При цьому під тяжкою шкодою здоров'ю розуміють, зокрема, зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або її збудником (підп. «д» п. 3 ч. 1 ст. 1.4.3)³.

Зважаючи на вищевикладене, підтримуємо тих дослідників, які схиляються до необхідності уніфікації відповідальності за зараження людини інфекційними хворобами, зокрема в межах однієї кримінально-правової норми (або двох, якщо вітчизняний законодавець піде шляхом, застосованим у проекті КК України, криміналізації необережного спричинення шкоди окремою нормою). Тож слід відмовитися від виокремлення в диспозиції статей будь-яких конкретних видів хвороб чи їх збудників. Окрім того, не можна погодитися з розробниками

---

¹ Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я МК 025:2021. Видання офіційне (в одному томі). Київ : МОЗ України, 2021. 1670 с.

² Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 № 1645-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14> (дата звернення: 15.08.2024).

³ Кримінальний кодекс України : контрольний текст проекту станом на 02.07.2024 // Новий Кримінальний Кодекс : сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/07/03/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-02-07-2024.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).

проекту нового КК України в частині залишення поза увагою зараження іншої людини збудником небезпечної інфекційної хвороби. У такому разі питання про кримінальну відповідальність за зараження пацієнта, клієнта, партнера чи будь-якої іншої людини черевним тифом, бактеріальною дизентерією, правцем, вірусним гепатитом, сифілісом та іншими хворобами відповідної групи, визначеними Наказом МОЗ № 133, набуватиме дискусійного характеру.

Підбиваючи підсумок, сформулюємо оптимальний, на нашу думку, варіант редакції основного складу кримінального правопорушення, яке полягає в інфікуванні людини інфекційною хворобою, що є небезпечною для її життя: зараження іншої людини збудником особливо небезпечної або небезпечної інфекційної чи паразитарної хвороби, що створило реальну небезпеку заподіяння їй смерті, тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Висновки

Наявні в диспозиціях кримінально-правових норм, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України, дефініції не узгоджуються з термінологією базових нормативних актів у сфері охорони здоров'я. До того ж вказівка на вірус як на знаряддя вчинення кримінальних правопорушень (статті 130, 131 КК України) суттєво обмежує криміналізацію посягань на біологічну безпеку у формі поширення інфекційних хвороб, а відсутність у диспозиції будь-яких посилянь на знаряддя вчинення зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України) не виправданно відтерміновує момент закінчення цього кримінального правопорушення аж до появи в потерпілого клінічних проявів хвороби.

Чинне законодавство не містить переліків невиліковних та венеричних хвороб, отже, кваліфікація відповідних кримінально-протиправних проявів ґрунтується не на положеннях закону, а на попередній судовій практиці, здоровому глузді правозастосовників та рівні їхньої правосвідомості.

Суттєвим моментом також є те, що невиліковні інфекційні хвороби, які є небезпечними для життя людини, з часом перетворюються на виліковні, втрачають колишню смертельну небезпеку для людського життя, набувають ознак венеричних тощо. Тобто поступове збільшення розриву між нормами матеріального кримінального права й нормами медичного права все більше ускладнює кваліфікацію зараження іншої людини небезпечними інфекційними хворобами, створює проблеми при розмежуванні суміжних складів кримінальних правопорушень.

Зазначене свідчить про необхідність перегляду редакцій правових норм, передбачених статтями 130, 131, 133 КК України, у напрямі їх уніфікації та узгодження з чинним законодавством у сфері охорони здоров'я.

Список бібліографічних посилань: 1. Сухов Ю. О. Захворюваність і смертність під час воєн і збройних конфліктів: тенденції та закономірності. *Інфузія & Хіміотерапія*. 2022. №. 4. С. 15–19. DOI: <https://doi.org/10.32902/2663-0338-2022-4-14-19>. 2. Павленко І. В. Зараження венеричною хворобою: проблеми кваліфікації. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 1/2 (29/30). С. 207–210. 3. Старко О. Зараження венеричною хворобою: об'єктивні ознаки складу злочину. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1 (5). С. 135–138. 4. Янішевська К. Д. Особливості кримінально-правової та кримінологічної характеристики зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 351–354. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/91>. 5. Гуторова Н. О., Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю. Окремі правові питання епідемічної безпеки під час війни в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2023. Вип. 45. С. 11–23. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-45-11>. 6. Тарас М. Криміналізація передачі ВІА-інфекції та права людей, які живуть з ВІА/СНІДом. Європейські перспективи. 2013. № 9. С. 198–206. 7. Брыч А. П. Преступления против здоровья и против безопасности жизни и здоровья по законодательству Украины. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 116 с. 8. Янішевська К. Д., Івахнюк Т. В., Савицька І. В. До питання криміналізації зараження коронавірусною хворобою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 396–399. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/97>. 9. Кузємбаєв О. С. Нормативні підстави кримінальної відповідальності в Україні за зараження коронавірусом SARS-CoV-2 (COVID-19) // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) : у 3 т. / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 129–132. 10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін. ; за ред. С. С. Яценка. Київ : А.С.К., 2002. 936 с. 11. Брыч А. Спільні та розмежувальні ознаки складів злочинів, передбачених ст. 130 КК України «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», із суміжними складами злочинів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2003. Вип. 38. С. 454–467. 12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, А. П. Брыч, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2019. 1384 с. 13. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 1040 с. 14. Корнієнко Є. В. Кримінально-правова характеристика зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби : дис. ... канд. юрид.

наук : 12.00.08. Київ, 2013. 249 с. **15.** Відповідальність за передбачені Розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України злочини у сфері професійної діяльності медичних працівників та спеціальні види тілесних ушкоджень : монографія / О. Ф. Бантишев, В. О. Глушков, О. В. Копан та ін. ; за заг. ред. В. О. Глушкова. Київ : МНДЦ при РНБО України, 2011. 137 с. **16.** Михайлов В. Є. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 25 с. **17.** Павелко Ю. Р. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із зараженням вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковою інфекційною хворобою або венеричною хворобою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 235 с. **18.** Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, О. О. Володіна, Ю. П. Дзюба та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2016. 356 с. **19.** Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с. **20.** Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ : Атіка, 2009. 744 с. **21.** Ергард Н. М. Правові питання, пов'язані із зараженням людини інфекційними хворобами // Формування національних і загальнолюдських цінностей у студентів медичних і фармацевтичних ВНЗ України : матеріали XIII Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 23 берез. 2013 р.) / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т вищої освіти Акад. пед. наук України. Київ : ФОП Сіренко О. В., 2013. С. 39–44. **22.** Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 559 с.

Надійшла до редакції 16.08.2024

Прийнята до опублікування 18.09.2024

Shamsutdinov O. V. Human infection with an infectious disease agent: analysis of constructive objective features of criminal offences

With a view to confirming the hypothesis that the ineffectiveness of criminal law provisions under Articles 130, 131, 133 of the Criminal Code of Ukraine is due to the shortcomings of their legislative design, the author analyses the definitions used by the legislator to determine the constructive objective features of criminal offences under Articles 130, 131, 133 of the Criminal Code of Ukraine. The author establishes that they are inconsistent with the terminology of healthcare regulations which should be used when qualifying encroachments on biological safety manifested in infection of a person (persons) with infectious disease agents.

The article states that current legislation does not contain any lists of incurable and venereal diseases. On this basis, it is concluded that the qualification of the relevant criminal

offences is not based on the provisions of legislation, but on the previous court practice, common sense of law enforcement officers and the level of their legal awareness.

The view is supported that the indication of a virus as an instrument of criminal offences (Articles 130, 131 of the Criminal Code of Ukraine) significantly limits the criminalisation of encroachments on biological security in the form of spread of infectious diseases.

Attention is drawn to the discrepancy between the constructions of the objective side of the *corpus delicti* of criminal offences under Articles 130 and 133 of the Criminal Code of Ukraine, which provide for an identical mechanism of causing harm to the victim. It is established that the absence of any references in the disposition of Article 133 of the Criminal Code of Ukraine to the means of infection (live pathogen) unjustifiably delays the moment of termination of this criminal offence until the victim develops clinical manifestations of the disease.

Finally, the conclusion is made that the gradual widening of the gap between the substantive criminal law and medical law makes it increasingly difficult to qualify the infection of another person with dangerous infectious diseases and creates problems in delimiting related *corpus delicti* of criminal offences.

The editorial wording of the unified basic elements of a criminal offence consisting in infecting a person with a pathogen which is dangerous to his/her life is proposed.

Key words: criminal law provision, venereal disease, virus, pathogen, infection, instrument of criminal offence.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.14:343.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.10>

Сергій Євгенович Абламський,

*кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства
(доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>,
e-mail: ablamu4@gmail.com;

Олександр Вікторович Ковтун,

*кандидат юридичних наук,
Управління дізнання Національної поліції України (начальник);*

 <https://orcid.org/0009-0007-4165-1829>,
e-mail: sk3993ks@gmail.com;

Вікторія Вікторівна Абламська,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем
наукового забезпечення правоохоронної діяльності
та якості підготовки кадрів (науковий співробітник);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2415-7235>,
e-mail: ablamskaviktoria@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ
ЧАСТИНАМИ 1, 2 СТ. 111-1 КРИМІНАЛЬНОГО
КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Важливість здійснення наукового пошуку з окресленої тематики зумовлено тим, що з початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну колабораціонізм на рівні вітчизняного законодавства та наукової доктрини набув принципово нового змісту. У сучасних умовах під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, особливістю процесу доказування є факт використання сучасного обладнання для передачі інформації, аналіз цифрової інформації та відомостей із листування, каналів та груп у соціальних мережах, проведення якомога більшого комплексу процесуальних дій, зокрема специфічних судових експертиз. Значущості також набуває взаємодія

органів досудового розслідування та громадськості в процесі обміну орієнтуючою інформацією.

Ключові слова: збройна агресія, публічне заперечення, публічні заклики, доказування, досудове розслідування, колабораційна діяльність, кримінальний проступок, дізнання, процесуальні дії.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну спричинило появу чималої кількості проблем, зокрема й у сфері законодавчого регулювання та захисту найважливіших суспільних відносин, інтересів, благ і цінностей, визнаних у сучасному демократичному суспільстві. Певні кримінальні правопорушення постали як принципово нові, що мають кримінальну процесуальну, криміналістичну та кримінологічну природу. Звісно, відбулися й суттєві зміни в процесі доказування, зокрема під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Одним із проблемних аспектів є те, що кримінальне законодавство майже всіх європейських країн не сформувало поняття «колабораційна діяльність» та не визначило відповідальність за неї [1, р. 89]. Водночас динаміка змін у національному кримінальному процесуальному та кримінальному законодавстві після початку війни свідчить про наявні проблеми в його застосуванні під час повномасштабного вторгнення. Деякі суспільно небезпечні діяння не були виокремлені як злочинні. Для розмежування кримінальної відповідальності необхідно було внести зміни до чинних статей КК України [2, р. 137]. При цьому у кримінальному процесуальному законодавстві на рівні змін актуальних тенденцій та підходів у здійсненні досудового розслідування відбулося переосмислення основних засад та особливостей досудового розслідування колабораційної діяльності.

Стан дослідження проблеми

В українській правовій доктрині науково-теоретичні основи осмислення особливостей доказування під час досудового розслідування різних категорій кримінальних правопорушень були закладені у ґрунтовних і комплексних наукових розвідках таких українських дослідників, як В. Бахін, В. Дрозд, В. Романюк, М. Салтевський, Т. Фомина, К. Чаплинський, Р. Чича, А. Шарнін, О. Юхно та ін. Водночас питання доказування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, постало як новий виклик в умовах воєнного стану, що потребує осмислення актуальних особливостей задля їх урахування у практичній діяльності органів досудового розслідування.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити основні особливості доказування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: проаналізувати історичні аспекти досліджуваної проблематики; сформулювати розуміння поняття «державна зрада» на основі аналізу поглядів зарубіжних та вітчизняних науковців; з'ясувати кримінально-правову природу колабораційної діяльності; встановити та проаналізувати основні особливості доказування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України.

Наукова новизна дослідження

Перше у вітчизняній правовій доктрині під новим кутом встановлено та проаналізовано такі особливості доказування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України, які ще не знайшли свого належного наукового обґрунтування у працях вітчизняних і зарубіжних науковців.

Виклад основного матеріалу

На початку нашого дослідження звернемо увагу на те, що історичною основою колабораційної діяльності є саме державна зрада, різновидом якої і виступає кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України. Як зазначає британська науковця С. Фабр, державна зрада є одним із найсерйозніших правопорушень, які існують у більшості, якщо навіть і не в усіх юрисдикціях. Закони проти державної зради ґрунтуються на глибоко вкоріненому моральному осуді дій, які в політичній сфері є парадигмальними прикладами порушення лояльності [3, р. 427].

Торкаючись історичного аспекту досліджуваної проблематики, варто погодитися із зарубіжними вченими, які розглядають феномен державної зради на прикладі Римської республіки, зокрема в контексті сутності правового статусу так званого продитора, тобто зрадника. Проведене дослідження появи дієслова «prodere» та іменників «proditor» і «proditrix» дозволило сформулювати кілька тверджень. Цікаво, що вони стосуються лише низки видатних імен з історії. Здається, що таке небажання використовувати цей термін, який є дуже принизливим, пов'язане з почуттям скромності і тим, що він викликає негативний образ, образ поганої поведінки і надмірності, що суперечить колективному образу. Порушуючи надані йому обов'язки, продитор діє всупереч загальним інтересам. Це робить його ще більш небезпечним, оскільки неможливо передбачити його зраду. Із цієї

причини римляни відчували ненависть до цих опортуністичних людей [4, р. 15].

Американський науковець М. Локвуд зазначає, що в ранній сучасній Англії злочин державної зради не обмежувався повстанням проти монарха чи держави, але також включав подібні повстання проти внутрішньої влади. Жінки, звинувачені у вбивстві своїх чоловіків, слуги, звинувачені у вбивстві своїх господарів, і священнослужителі, звинувачені у вбивстві представників вищого духовенства, могли бути звинувачені у дрібній зраді. Оскільки обвинувачених у дрібній державній зраді судили за правилами державної зради, позитивні засоби захисту, доступні для обвинувачених у вбивстві, такі як самозахист і провокація, були недоступні для підозрюваних у дрібних зрадах. У перших десятиліттях XVII століття була здійснена реконцептуалізація дрібної зради, що передбачала перехід від погляду на дрібну зраду як на різновид зради до погляду, що дрібна зрада – це різновид вбивства. Це дозволило враховувати такі пом'якшувальні фактори, як самозахист і провокація, під час судового розгляду дрібної державної зради [5, р. 31].

Вивчаючи питання державної зради, грузинська науковиця Н. Батіашвілі стверджує, що занепокоєння перед зрадою як основний політичний вплив і як форма колективного сентименталізму формувало політичну культуру Грузії, особливо після здобуття незалежності. Дослідниця розглядає державну зраду насамперед як категорію, вбудовану в наративи колективної пам'яті, щоб продемонструвати, як її використовували для формування політичних процесів [6].

У тлумачних словниках французької мови закріплено два визначення терміна «зрада». Перший, який відразу спадає на думку юристу, відповідає акту зради Батьківщини. У цьому значенні державна зрада суперечить загальним інтересам. Друге значення стосується факту введення в оману чи зради чиєїсь довіри. Таким чином, захищається особливий інтерес жертви нелояльності [7, р. 89].

Із початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну колабораціонізм на рівні вітчизняного законодавства та наукової доктрини розглядається як «сприяння державі-агресору, співпраця з нею, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, освітній, господарській та трудовій сферах та є наслідком збройної агресії рф проти України. Найбільше проявляється на тимчасово окупованих територіях України під впливом збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора» [8, с. 5].

У положеннях ст. 111-1 КК України встановлено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність. При цьому «стаття побудована

так, що сім її частин визначають різні види колабораційної діяльності, а восьма частина містить кваліфікований склад злочину за наслідками кримінального правопорушення, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Об'єктом цих кримінальних правопорушень є суспільні відносини у сфері національної безпеки України. Об'єктивну сторону кримінального правопорушення утворюють діяння, визначені в диспозиціях частин 1–8 ст. 111-1 КК України. Суб'єкт цих кримінальних правопорушень спеціальний (громадянин України в частинах 1–3, 5, 7) та загальний (частини 4, 6, 8). Суб'єктивна сторона для цих кримінальних правопорушень характеризується умисною формою вини особи» [8, с. 6]. У контексті наведеного погодимось із твердженням Н. Антонюк, що ця ст. 111-1 КК України має складну конструкцію, причому її частини розміщені за градацією суспільно небезпечного діяння: починаючи від кримінальних проступків і завершуючи особливо тяжким злочином [9].

Попри нормативну регламентацію вказаного кримінального правопорушення, відповідні положення КК України та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) потребують унесення змін задля запобігання випадкам уникнення кримінальної відповідальності особами, які вчинили кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. Так, ч. 5 ст. 49 КК України передбачає, що давність «не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109–114-2, катування, передбаченого частиною третьою статті 127, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 і частині першій статті 442 цього Кодексу»¹. Відповідно до положень ч. 2 ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування «здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2, 115, 116, 118, частиною другою статті 121, частиною другою статті 127, частинами другою і третьою статті 146, статтями 146-1, 147, частинами другою – п'ятою статті 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), статтями 209, 255–258-6, 348, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, 379, 400, 408, 436, 436-1, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 Кримінального кодексу України, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаній Верховною

---

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.07.2024).

Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук»¹.

З практичної точки зору задля уникнення питань щодо підслідності частин 1, 2 ст. 111-1 КК України органам дізнання та допустимості доказів, отриманих під час проведення дізнання, у вищевказаних статтях доцільно замість дефініції «злочини» вживати саме категорію «кримінальні правопорушення», які охоплюють як злочини, так і кримінальні проступки. В іншому разі це не буде корелюватися з положеннями ч. 1 ст. 215 КПК України, де визначено, що досудове розслідування злочинів «здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання в порядку, передбаченому цим Кодексом»². Варто згадати і про положення ст. 38 КПК України, де закріплено, які органи досудового розслідування здійснюють досудове слідство, а які – дізнання.

У сучасних умовах доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України, є невіддільним від урахування особливостей сучасного обладнання, яке може використовуватися при передачі інформації, аналізу цифрової інформації та відомостей з листування, каналів та груп у соціальних мережах, що містять цінні відомості, зразки підписів, печаток та інших реквізитів документів, які відображають інформацію про колабораційну діяльність окремих осіб та груп. На цьому наголошують і зарубіжні науковці, слушно вказуючи, що питання ретельного вивчення соціальних мереж під час досудового розслідування набуває особливого значення в сучасних умовах, а особливо при розслідуванні діяльності злочинних організацій. Так, традиційний аналіз соціальних мереж можна узагальнити для моделювання деяких мережевих систем за допомогою багаторівневих структур, де окремі вузли розвивають відносини на кількох рівнях. Багаторівнева мережа називається мультиплексною, якщо кожен її рівень має принаймні один спільний шар з іншим рівнем. Науковці використовували показники аналізу багаторівневої мережі, щоб охарактеризувати учасників мережі на основі їх відповідності кожному конкретному шару. Потім науковці використали показники подібності шарів, щоб вивчити зв'язки між різними шарами. Вивчаючи взаємозв'язок учасників мережі і кореляцію шарів, вчені продемонстрували, що повну картину структури та діяльності злочинної організації можна отримати лише розглядаючи рівні як цілісну багат шарову

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.07.2024).

² Там само.

мережу [10]. Інші зарубіжні дослідники зазначають, що соціальні мережі є невід'ємною частиною сучасного суспільства. Сайти соціальних мереж посідають перше місце в рейтингу використання серед мільярдів вебсайтів, розміщених в інтернеті. Способи, якими злочинна діяльність переплітається із цими мережами, виходять за межі нашої уяви. Зловживання особистою інформацією користувачів та їхніми довірчими стосунками в мережі призводить до серйозних проблем [11], які, серед іншого, становлять сприятливе підґрунтя для здійснення інформаційно-психологічних операцій. Це також сприяє поширенню відповідних наративів, що призводить до формування в населення установок та орієнтацій, які згодом можуть стати основою для вчинення кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України.

Загалом розвиток соціальних мереж спричинив формування дієвих практик досудового розслідування певних категорій кримінальних правопорушень, зокрема проти основ національної безпеки. Норвезькі науковці акцентують увагу на вдосконаленні інформаційних технологій підтримки інтелектуальної роботи поліцейських, розвитку нових інформаційних систем, які використовують методи інтелектуального аналізу даних, тим самим підтримуючи поліцейські розслідування. Поліцейське розслідування в сучасних умовах – це насичена інформацією наукомістка практика [12, р. 41]. Зі свого боку М. Купманс та Дж. Джеймс наголошують на тому, що сьогодні в багатьох поліцейських розслідуваннях так чи інакше задіяні комп'ютерні системи. У деяких випадках може знадобитися швидко знайти одну комп'ютерну систему серед великої кількості комп'ютерів у мережі. Щоб дослідити потенційні докази з великої кількості конфіскованих комп'ютерних систем або з комп'ютерної мережі з декількома клієнтами, необхідно використати сортувальний аналіз [13, р. 129].

У світлі останніх змін у підходах до використання сучасних технологій в досудовому розслідуванні О. Загуменний звернув увагу на важливість використання «відкритих мережевих ресурсів, державних чи комерційних баз даних, а також сучасних підходів до виконання доручення слідчого та дізнавача» [14, с. 194], що безумовно набуває особливого значення під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України.

З метою вилучення пристрою, з якого саме здійснювалося поширення дописів в інтернеті, під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України, проводиться обшук житла чи іншого володіння особи. Здебільшого обшук проводиться за місцем проживання особи, де й виявляють і вилучають мобільний телефон, ноутбук або системний блок комп'ютера. Тут дуже важливим є перегляд листування особи, під час чого

можна виявити доказову інформацію про співучасників, їхні номери телефонів, можливе місцезнаходження тощо. Варто звернути увагу і на інформацію, що може зберігатися у хмарних сховищах.

Отже, з метою отримання доказів причетності особи (громадянина України) до публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; публічних закликів до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; публічних закликів до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора; публічних закликів до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України необхідно за місцем проживання особи провести обшук задля відшукування й вилучення комп'ютерної техніки та мобільних пристроїв, на яких може міститись інформація, що підтверджує зв'язки такої особи з представниками збройних формувань держави-агресора. Також доцільно здійснити тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, зокрема до інформації, яка міститься на серверах операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок винної особи з метою підтвердження її місцезнаходження, зокрема на тимчасово окупованих територіях України, а також її зв'язків із представниками незаконних збройних чи воєнізованих формувань та/або збройних формувань держави-агресора [15, с. 12].

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що однією з особливостей доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України, є необхідність проведення якомога більшого комплексу процесуальних дій. У кримінальних провадженнях про правопорушення, передбачені частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України, важливе значення має своєчасне проведення та подальше використання результатів комплексу різноманітних судових експертиз (комп'ютерно-технічної, фоноскопичної, криміналістичної, почеркознавчої, портретної, лінгвістичної тощо) [9, с. 7]. Так, для правильного встановлення наявності публічних закликів до вчинення злочинних дій важливим є лінгвістичний аналіз відповідних висловлювань, текстів, зображень тощо, що здійснюється в межах використання спеціальних знань лінгвістів (експертів та спеціалістів) у кримінальних провадженнях [9, с. 40]. Проведення подібних експертиз дозволяє встановити, що інформація щодо публічного заперечення збройної агресії проти України виражена особою у формі фактичних тверджень, а також оціночних суджень. Проведення подібних експертиз допомагає також визначити, що інформація має публічний характер, який передбачає поширення

відповідних відомостей серед інших осіб. Експерти ретельно аналізують створені особами тексти в соціальних мережах, публікації та іншим чином зафіксовані висловлювання на предмет виправдовування, схвалення, підтримки та заперечення збройної агресії РФ проти України. Також вони досліджують наявність психологічно значущих ознак та факторів, що потенційно можуть стимулювати й спонукати формування соціальних установок у користувачів соціальних мереж щодо виправдовування, схвалення, підтримки та заперечення збройної агресії РФ проти України, а також впливати на сприймання цієї інформації особами, які з нею ознайомилися, з метою створення змін в їхній свідомості, системі цінностей, емоційному стані, світогляді та соціальних стереотипів/установок щодо виправдовування, схвалення, підтримки та заперечення збройної агресії РФ проти України.

Не менш важливим є і проведення специфічних судових експертиз. Зокрема, однією з найпоширеніших є технічна експертиза реквізитів документів із метою ідентифікації особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила відповідне зображення тощо [14, с. 46].

Невід'ємною слідчою (розшуковою) дією під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України, є допит свідка (очевидця) колабораційної діяльності. Під час його проведення необхідно отримати максимально повні та гранично конкретизовані показання щодо всіх відомих свідку обставин учинення кримінального правопорушення. Основними питаннями, на які потрібно отримати відповіді, є такі: 1) за яких обставин мали місце факти колабораційної діяльності певної особи (публічна підтримка держави-агресора, сприяння її загарбницькій політиці, обіймання посад в окупаційній адміністрації, незаконних судових і правоохоронних органах тощо); 2) у чому полягала колабораційна діяльність особи; 3) кому ще, крім нього (свідка), відомо про факти колабораційної діяльності особи; 4) чи є документальне підтвердження обіймання певною особою керівних посад у незаконних органах влади держави-агресора, окупаційній адміністрації тощо; 5) які негативні наслідки виникають унаслідок колабораційної діяльності; 6) хто конкретно з громадян України вчиняв неправомірні дії на користь держави-агресора та за яких обставин [9, с. 38]. Ця слідча (розшукова) дія спрямована на надання свідком максимально деталізованих свідчень щодо сприяння конкретною особою державі-агресору та її представникам в ослабленні національних інтересів України, суверенітету і територіальної цілісності держави, створення в суспільстві думки про виправданість та легітимність дій представників влади і службових осіб збройних сил держави-агресора щодо вторгнення та окупації території суверенної держави України, а також щодо прихильності особи до країни-агресора.

Неможливо оминати увагою й таку особливість доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України, як взаємодія органів досудового розслідування та громадськості в процесі обміну орієнтуючою інформацією слідчих підрозділів і підрозділів дізнання з волонтерами, місцевими активістами, представниками громадських організацій, письменниками, представниками науково-творчої інтелігенції, тобто свідомими та патріотично налаштованими громадянами, які під час окупації відмовлялися співпрацювати з окупаційною адміністрацією та чинили їй активний опір. Водночас важливо зауважити, що така взаємодія у специфічних безпекових умовах воєнного стану не обов'язково потребує очного спілкування. Значного потенціалу в наданні орієнтуючої інформації набувають повідомлення громадськості в соціальних мережах Twitter, Instagram, Facebook, а також TikTok, які можуть містити відомості про осіб, причетних до колабораційної діяльності, їхні взаємовідносини з місцевими мешканцями та/або окупаційною адміністрацією тощо.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що історичною основою колабораційної діяльності є саме державна зрада, нормативне закріплення якої сягає своїм корінням ще часів римського права. Із початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну колабораціонізм на рівні вітчизняного законодавства, наукової доктрини та вищої правничої освіти набув принципово нового змісту. Інформаційно-психологічні операції, поширення відповідних наративів призводять до формування в населення установок та орієнтацій, які згодом можуть стати основою для вчинення кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України. У кримінальному процесуальному законодавстві на рівні змін актуальних тенденцій та підходів у здійсненні досудового розслідування відбулося переосмислення основних засад та особливостей досудового розслідування колабораційної діяльності.

До особливостей доказування під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1, 2 ст. 111-1 КК України, слід віднести необхідність проведення якомога більшого комплексу процесуальних дій, а також взаємодію органів досудового розслідування та громадськості в процесі обміну орієнтуючою інформацією слідчих підрозділів і підрозділів дізнання з волонтерами, місцевими активістами, представниками громадських організацій, письменниками, представниками науково-творчої інтелігенції, тобто свідомими та патріотично налаштованими громадянами, які під час окупації відмовлялися співпрацювати з окупаційною адміністрацією та чинили їй активний опір.

Список бібліографічних посилань: 1. Fris P. Psychological and Ideological Basis of Collaboration in the Conditions of Russian Aggression in Ukraine. *Review of European and Comparative Law*. 2023. Iss. 1. Pp. 89–100. DOI: <https://doi.org/10.31743/recl.16515>. 2. Antonyuk N. A. Criminal and Legal Assessment of Collaborationism: A Change of Views in Connection with Russia’s Military Aggression against Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. No. 3. Pp. 137–145. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.3-n000312>. 3. Fabre C. The Morality of Treason. *Law and Philosophy*. 2020. Vol. 39, Iss. 4. Pp. 427–461. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10982-020-09392-5>. 4. Couhade-Beyneix C. Some Remarks on the Treason and proditores under the Roman Republic. *Droit Et Cultures*. 2017. No. 74. Pp. 15–35. 5. Lockwood M. From Treason to Homicide: Changing Conceptions of the Law of Petty Treason in Early Modern England. *Journal of Legal History*. 2013. Vol. 34, Iss. 1. Pp. 31–49. 6. Batiashvili N. Anxiety of treason in a small country: “Russian agents” and disturbed identities in Georgia. *History and Anthropology*. 2022. Vol. 35, Iss. 3. Pp. 394–414. DOI: <https://doi.org/10.1080/02757206.2022.2116018>. 7. Ballot-Lena A. Treason and Betrayal in Business Law. Treason and Betrayal in Business Law. *Droit Et Cultures*. 2017. No. 74. Pp. 89–113. 8. Колабораційна діяльність, особливості процесуального керівництва досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях щодо правопорушень, передбачених статтею 111-1 Кримінального кодексу України : метод. рек. // Офіс Генерального прокурора, Департамент нагляду за додержанням законів органами безпеки, Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству. Київ, 2024. 96 с. 9. Антонюк Н., Анісімов Г. Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень // Судова влада України : офіц. сайт. 26.07.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1299973/> (дата звернення: 10.07.2024). 10. Ficara A., Fiumara G., Catanese S., De Meo P., Liu X. The Whole Is Greater than the Sum of the Parts: A Multilayer Approach on Criminal Networks. *Future Internet*. 2022. Vol. 14, Iss. 5. DOI: <https://doi.org/10.3390/fi14050123>. 11. Velayudhan S., Somasundaram M. Compromised account detection in online social networks: A survey. *Concurrency and Computation-Practice & Experience*. 2019. Vol. 31, Iss. 20. DOI: <https://doi.org/10.1002/cpe.5346>. 12. Gottschalk P., Solli-Saether H. Computer Information Systems in Financial Crime Investigations. *Journal of Computer Information Systems*. 2010. Vol. 50, No. 3. Pp. 41–49. 13. Koopmans M., James J. Automated network triage. *Digital Investigation*. 2013. Vol. 10, Iss. 2. Pp. 129–137. 14. Загуменний О. О. Проблемні питання використання сучасних інформаційних та інших технологій при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого і дізнавача. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 189–195. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.19>. 15. Методичні рекомендації при розслідуванні кримінальних правопорушень – проступків, передбачених ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» / відділ дізнання ГУНП в Харківській області. Харків, 2024. 78 с. 16. Тетерятник Г., Мудрецька Г., Резніченко Г. Актуальні проблеми при

розслідуванні кримінальних проступків, пов'язаних з колабораційною діяльністю : метод. рек. Одеса : Юридика, 2023. 40 с.

Надійшла до редколегії 27.07.2024

Прийнята до опублікування 03.09.2024

Ablamskyi S. Ye., Kovtun O. V., Ablamska V. V. Peculiarities of evidence in the course of investigation of criminal offences under parts 1, 2 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine

The scientific search for the peculiarities of evidence in the course of investigation of criminal offences under Parts 1 and 2 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine is due to the fact that with the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, collaborationism at the level of national legislation, scientific doctrine and higher legal education has acquired a fundamentally new meaning. It is also advisable to take into account the fact that the historical basis of collaboration is treason, the normative consolidation of which has its roots in Roman law.

Information and psychological operations, dissemination of relevant narratives to the formation of attitudes and orientations among the population, which may later become the basis for committing criminal offences under Parts 1, 2 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. At the level of changes in the criminal procedure legislation, current trends and approaches to pre-trial investigation, the basic principles and features of pre-trial investigation of collaboration activities have been rethought.

It is substantiated that in modern conditions, evidence in the course of investigation of criminal offences under Parts 1, 2 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine is inseparable from taking into account the features of modern equipment which can be used for information transmission, analysis of computer information and information from correspondence, channels and groups in social networks containing valuable information, samples of signatures, seals and other details of documents which reflect information about the collaboration activities of individuals and groups.

Other relevant features of evidence in the course of investigation of criminal offences under parts 1, 2 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine include: the need to conduct as many investigative (search) and procedural actions as possible, including specific forensic examinations, of which one of the most common is the technical examination of document details; interaction of pre-trial investigation bodies and the public in the course of exchange of orientation information of investigative and inquiry units with volunteers, local activists, representatives of NGOs, writers, representatives of the scientific and creative intelligentsia, i.e. conscious and patriotic citizens who refused to cooperate with the occupation administration during the occupation and actively resisted it. Such interaction in the specific security conditions of martial law does not necessarily require face-to-face communication. Public messages on Twitter, Instagram, Facebook, and TikTok, which may contain information about persons involved in collaboration activities, their relationships with local residents and/or the occupation administration, etc., have significant potential for providing orientation information.

Key words: armed aggression, public denial, public appeals, evidence, pre-trial investigation, collaboration, criminal offence, inquiry, procedural actions.

УДК 343.96:351.78:005.7   DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.11>

Олександр Миколайович Герасименко,

кандидат юридичних наук,

Національна академія Служби безпеки України (докторант);

 <https://orcid.org/0009-0005-5078-3829>;

Дмитро Сергійович Мельник,

кандидат юридичних наук,

Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем

боротьби з організованою злочинністю

при Раді національної безпеки і оборони України (старший дослідник);

 <https://orcid.org/0000-0002-1497-950X>,

e-mail: d-melnic@ukr.net

**ПРОТИДІЯ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВопорушенням на об'єктах критичної
ІНфраструктури: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

Статтю присвячено теоретичним засадам організації та управління процесом протидії Службою безпеки України кримінальним правопорушенням на об'єктах критичної інфраструктури. Рівень дієвості цієї діяльності залежить від ефективності організаційного й управлінського впливу суб'єкта на об'єкт управління та системного вирішення наявних проблем. За результатом проведеного аналізу досліджено цілі, завдання організації та управління процесом протидії кримінальним правопорушенням у відповідній сфері, визначено шляхи вирішення окресленої проблеми, а також запропоновано напрями подальших наукових розвідок.

Ключові слова: протидія кримінальним правопорушенням, Служба безпеки України, організація, управління, об'єкти критичної інфраструктури.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Упродовж останнього десятиліття Україна зазнала безпрецедентної кількості диверсій та кібератак на об'єкти критичної інфраструктури (далі – ОКІ) держави – підприємства енергетики, транспорту, життєзабезпечення, державні фінансові установи, органи, які гарантують безпеку, оборону, захист від надзвичайних ситуацій тощо [1]. З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну кількість таких протиправних спрямувань на ОКІ значно зросла й продовжує зростати. В умовах російсько-української війни, що триває, вказані загрози доповнилися військовими, спрямованими на руйнування національної критичної інфраструктури (далі – КІ) та підрив стійкості держави.

Безпека та захищеність ОКІ, стабільне функціонування яких необхідно забезпечувати постійно, є одним із базових елементів національної системи стійкості¹. Забезпечення стійкості КІ до загроз усіх видів є метою створення національної системи її захисту². Захист КІ є однією зі складових забезпечення національної безпеки України.

Умовою ефективності державної політики щодо захисту ОКІ є організація та управління процесами протидії кримінальним правопорушенням на таких об'єктах Службою безпеки України, забезпечення силами, засобами, ресурсами тощо. Рівень дієвості зазначеної діяльності залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників, до яких також можна віднести ефективність організаційного й управлінського впливу суб'єкта на об'єкт управління та системного вирішення наявних проблем. Враховуючи важливість соціального призначення вказаного вище напрямку діяльності СБУ, застосування актуальних теоретичних засад організації і управління зазначеною сферою діяльності спецслужби є обов'язковим, що забезпечить умови їх реалізації на практиці. Водночас сьогодні серед учених у галузі кримінології, кримінального права і процесу, криміналістики відсутня єдина позиція щодо змісту організаційних і управлінських засад протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ. Крім того, у теоретичних положеннях можна зустріти отождоження термінів «організація» та «управління».

Ця проблема додатково загострилася після ухвалення 13 квітня 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України та законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України» від 16 травня 2013 р. та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. Започаткована раніше наукова дискусія триває дотепер.

Зважаючи на значущість означеного назвою статті предмета дослідження для національної безпеки, дискусійність проблеми, а також

---

¹ Концепція забезпечення національної системи стійкості : затв. Указом Президента України від 27.09.2021 № 479/2021 // Рада національної безпеки і оборони України : офіц. сайт. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5017.html?PRINT> (дата звернення: 11.08.2024).

² Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 1009-р // База даних (БД) «Законодавство України / Верховна Рада (ВР) України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-p> (дата звернення: 11.08.2024).

з огляду на сучасні потреби теорії та практики, актуальним є проведення фахового дослідження обраної теми.

Стан дослідження проблеми

Аналіз результатів досліджень проблем кримінального права та процесу, оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, теорії судової експертизи, проведених науковцями, які в межах предметів своїх робіт займалися вирішенням питань організації та управління процесами протидії кримінальним правопорушенням в Україні, захисту КІ, зокрема І. В. Горою [2], В. М. Бесчастним [3], О. М. Бандуркою [4; 5; 6], В. С. Зеленецьким [7], Л. М. Давиденком [7; 8], О. М. Литвиновим [4; 5; 8; 9], І. П. Лановенком¹, М. А. Погорецьким [10], Б. А. Гасвським [11], О. О. Юхном [8; 9], Д. Г. Бобром, С. П. Іванютичем, С. І. Кондратовим, О. М. Суходолею [12], А. А. Баландою, В. М. Гребенюком, В. О. Ходановичем [13], засвідчує відсутність актуального вирішення означеної проблеми. Наявні наукові розвідки, дотичні до нашого дослідження, частково охоплюють зазначене питання Отже, актуального комплексного та системного дослідження, що містить розроблені теоретичні засади вирішення проблеми організації та управління процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ, наразі немає, що не сприяє ефективному виконанню завдань органом спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вирішення проблеми організації та управління процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ. *Завданням* дослідження є підготовка висновків, визначення змісту організації та управління процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням у відповідній сфері, окреслення шляхів вирішення означеної проблеми, формулювання напрямів подальших розвідок.

Наукова новизна дослідження

Досліджено складові організації та управління процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ, насамперед в умовах повномасштабної військової агресії рф.

Виклад основного матеріалу

Науково-технічний прогрес ХХІ ст. та події в Україні за останнє десятиліття активізували потребу адаптації теоретичних засад організації та управління багатьма процесами в державі до потреб практики. Одним з актуальних напрямів вирішення вченими проблем стали дослідження організації та управління процесами протидії

---

¹ Лановенко І. П. Злочинність // Енциклопедія сучасної України : сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-16347> (дата звернення: 11.08.2024).

правоохоронними органами окремим видам кримінальних правопорушень, що посягають на об'єкти інфраструктури. Науковцями зроблений вагомий внесок у вирішення багатьох теоретичних та практичних питань. Водночас поруч з іншими нагальними питаннями нині оцінюються як дискусійні ті, що пов'язані з визначенням поняття й змісту організації та управління процесами протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ.

З метою проведення ґрунтовного дослідження проаналізуємо теоретичні здобутки отриманих раніше знань, що охоплюють предмет нашої розвідки, та окремі поняття дискусійних термінів.

Так, Академічний тлумачний словник української мови містить визначення поняття «процес» – послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку¹. Поняття «протидіяти» визначено як дія, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй². Термін «система» закріплений як форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ та ін.); сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь³.

Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «процес» визначає як «сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку» [14, с. 1179], а поняття «протидіяти» закріплено як «спрямовувати свою дію проти іншого кого-, чого-небудь, діяти всупереч комусь» [14, с. 1173]. У нашому випадку об'єктом протидії є кримінальні правопорушення на ОКІ. Однак будь-яка діяльність із задіянням певної кількості сил та засобів для отримання позитивного результату потребує організації. Термін «система» закріплений як сукупність принципів, які є основою певного вчення; сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь [14, с. 1321].

І. В. Гора, досліджуючи проблеми протидії тероризму Службою безпеки України, що є однією з актуальних загроз для ОКІ, важливою умовою ефективності зазначеної діяльності із вирішення покладених на СБУ завдань вважає організовану систему реалізації загальних і

---

¹ Процес // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <https://sum.in.ua/s/Proces> (дата звернення: 11.08.2024).

² Протидіяти // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <https://sum.in.ua/s/protydiyaty> (дата звернення: 11.08.2024).

³ Система // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <https://sum.in.ua/s/systema> (дата звернення: 11.08.2024).

спеціальних функцій [2, с. 85–86]. Ґрунтовний висновок, що організована система – це ключовий елемент в діяльності СБУ з протидії кримінальним правопорушенням, учена робить, спираючись на авторські наукові доробки, і цей висновок ми вважаємо цілком обґрунтованим.

В. М. Бесчастний, досліджуючи проблеми кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні, доходить висновку, що така протидія забезпечується сукупністю заходів нормативно-правового, організаційно-управлінського, інформаційного та науково-методичного характеру [3, с. 54]. Висновки вченого будуть враховані нами під час подальшого наукового аналізу проблеми.

Зауважимо, що термін «організація» має декілька закріплених словникових тлумачень, зокрема дія за значенням організувати, організовувати і організуватися, організовуватися [14, с. 853], поняття «організовувати» означає створювати, засновувати що-небудь, залучати до цього інших, спираючись на них; здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення; забезпечувати, влаштовувати що-небудь, вишукуючи для цього необхідні можливості; згуртовувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою; зосереджувати, мобілізувати, спрямовувати когось на що-небудь; чітко налагоджувати, належно впорядкувати що-небудь, а термін «організуватися, організовуватися» – створюватися, засновуватися; згуртуватися, об'єднуватися з певною метою; ставати організованим; зосереджуватися, мобілізувати, спрямовувати себе на що-небудь [14, с. 853].

Досліджуючи проблеми поняття та сутності системи організації протидії злочинності, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов її ознаками визначають: «1) діяльність державних органів, інститутів громадянського суспільства, організацій і фізичних осіб у межах їхніх повноважень, спрямована проти злочинних посягань; 2) метою протидії є мінімізація та (або) ліквідація наслідків злочинної діяльності; 3) може здійснюватися як за допомогою ранньої (профілактичної) запобіжної діяльності, спрямованої на виявлення й подальше усунення причин протиправної (злочинної) діяльності, так і за допомогою боротьби, спрямованої на виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів» [4, с. 173]. Учені, досліджуючи у 2010 році організаційні засади боротьби зі злочинністю, термінологія якої тривалий час використовувалась в кримінологічно-правовій лексиці радянського минулого та пізніше була витіснена терміном «протидія», який, на думку А. П. Закалюка, більш адекватно розкриває сутність діяльності, яку держава й суспільство ведуть щодо злочинності [15, с. 367], у широкому розумінні аспектами організації боротьби зі злочинністю вважають кримінально-правовий, який полягає у виявленні, розкритті, розслідуванні злочинів, притягненні винних осіб до відповідальності, та кримінологічний, який охоплює вивчення злочинності, її причин,

вжиття заходів з їх усунення чи нейтралізації. До елементів організації боротьби зі злочинністю вони відносять аналіз злочинності, визначення цілей та пріоритетних завдань, планування заходів із боротьби зі злочинністю, координацію та оцінку ефективності. Учені підтримують визначення терміна «організація» як впорядкування, приведення чого-небудь у порядок. На їхню думку, «у цьому сенсі він майже повністю співпадає з терміном «управління», у зв'язку з чим багато авторів використовуює їх як рівнозначні, виходячи з того, що управління, управлінський вплив завжди має організаційний характер» [5, с. 9–11].

Великий тлумачний словник сучасної української мови містить визначення терміна «управління» як дії за значенням слова «управляти» – «спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати» [14, с. 1511]. Поняття «управління» в Енциклопедичному словнику з державного управління закріплено як «функція організованих систем (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує реалізацію мети і підтримку режиму діяльності, сталість і розвиток певних структурних елементів. Соціальне управління є властивістю будь-якого суспільства, що пов'язана з його системною природою, розподілом праці, необхідністю спілкування у процесі роботи і життя, обміном результатами матеріальної і духовної діяльності. Змістом соціального управління є процес цілеспрямованої діяльності з прийняття та реалізації рішень або виконання управлінських функцій з метою організації ефективної взаємодії об'єкта і суб'єкта в певній системі з урахуванням змін стану зовнішнього середовища» [16, с. 722].

Термін «злочинність», на нашу думку, також повинен продовжити свою трансформацію, по-перше, враховуючи вимоги законодавства¹, а по-друге, виходячи із законів логіки, що злочинність – це «кількісний та якісний показник, який відображає статистично узагальнену множину конкретних злочинних подій (у кримінальному праві) або саме існування її як об'єктивно діючого суспільно небезпечного явища (у кримінології), що складається з сукупності вже вчинених у минулому за часом кримінальних правопорушень»². Виходячи з того, що відповідно до поняття «злочинність» йдеться про злочинні події, які вже відбулися, протидіяти в теперішньому або в майбутньому часі можна

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 11.08.2024).

² Лановенко І. П. Злочинність // Енциклопедія сучасної України : сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-16347> (дата звернення: 11.08.2024).

тільки кримінальним правопорушенням, що готуються або перебувають у процесі реалізації задуму, а також причинам і умовам аналогічних проявів злочинності.

З урахуванням зазначеного вище організаційну систему протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ можемо трактувати як закріплену на законодавчому та відомчому рівні сукупність й упорядкованість управлінських ланок СБУ, які реалізують її соціальну та юридичну функцію у взаємодії та координації з іншими суб'єктами системи держави з метою впливу на детермінанти кримінальних правопорушень, чим забезпечується захист ОКІ від кримінальних посягань. Крім того, варто звернути увагу на зроблений М. А. Погорецьким висновок, що до змісту юридичної діяльності, її окремих різновидів та будь-якої людської діяльності загалом потрібно зарахувати її суб'єктів, мету, завдання та конкретні дії (заходи) [10, с. 153].

Продовжуючи, зауважимо, що в літературі з управління організація розглядається як система процесів, виконання яких ефективно вирішує визначені завдання з раціональним використанням оперативних сил, засобів, часу. Організація передбачає насамперед створення самої системи як єдиного цілісного утворення, здатного виконувати завдання соціального призначення. При цьому організації підлягають всі основні елементи цієї системи: структура, функції, завдання, положення, визначення мети, завдань, тобто все, що створює систему як таку. Прикладом цього є закріплення системи СБУ у ст. 9 Закону України «Про Службу безпеки України»¹, яку становлять Центральне управління СБУ, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБУ.

Мета будь-якого виду діяльності досягається шляхом послідовного виконання конкретних завдань – проміжних заходів. Організація та управління процесом діяльності на рівні держави вимагає необхідності формування головних стратегій та впливу на тактичному рівні з метою отримання кінцевого результату у вигляді реалізації поставлених цілей діяльності. У комплексі заходів з управління особливе місце посідають функції управління цією діяльністю. Загальними функціями управління є аналіз, прогнозування, планування, організація, регулювання, контроль. Досліджуючи управління як певну організаційно-функціональну систему з визначеною метою та завданнями, необхідно враховувати обов'язкову наявність в ній п'яти головних структурних елементів, якими є суб'єкти управління, об'єкти

---

¹Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 11.08.2024).

управління, прямі управлінські зв'язки, зворотні управлінські зв'язки, управлінська інформація [11].

У теоретичних джерелах термін «функція» у перекладі з латини означає «здійснення, виконання». Кожна функція спрямована на вирішення специфічних, різноманітних і складних проблем взаємодії між окремими підрозділами, що вимагають здійснення великого комплексу конкретних заходів [17].

Ураховуючи наведене вище та спираючись на наукові здобутки, можемо зробити висновок, що процес протидії передбачає реалізацію організаційних, управлінських, законодавчих, правоохоронних та правозастосовних функцій з метою впливу на детермінанти кримінальних правопорушень на ОКІ України, чим забезпечується захист від загроз таким об'єктам. Умовою ефективної протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ є наявність організованої системи та реалізація управлінських функцій.

Організовану систему зазначеної діяльності СБУ треба розглядати з позиції мистецтва взаємного впливу суб'єкта на об'єкт її управління із застосуванням управлінських функцій. Аспектами організації протидії кримінальним правопорушенням є кримінально-правовий, який полягає у виявленні, припиненні, розкритті, розслідуванні злочинів, притягненні винних осіб до відповідальності, та кримінологічний, що охоплює вивчення злочинності, її причин, вжиття заходів з їх усунення чи нейтралізації.

Основними елементами організації протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ можна визначити: організацію самої діяльності та організацію процесу управління нею. Це передбачає визначення стратегії протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ та корегування тактикою з метою досягнення визначених цілей. Така реалізація можлива шляхом виконання загальних та спеціальних функцій. Загальними функціями управління процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ вважатимемо: аналіз, прогнозування, планування, організацію, координацію та контроль. До спеціальних функцій протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ відносимо: прогнозування, визначення стратегії протидії кримінальним правопорушенням на певний період, методів запобігання кримінальним правопорушенням, потреб залучення сил, засобів та ресурсного забезпечення, організація координації і взаємодії зі всіма суб'єктами захисту КІ, забезпечення поточного та підсумкового контролю отриманих результатів.

Для повноти дослідження проаналізуємо загальні функції [18; 19; 20]. Так, аналіз відбувається на різних рівнях управління для створення умов щодо розроблення виважених управлінських рішень, спрямованих на досягнення визначеної мети протидії СБУ кримінальним

правопорушенням на ОКІ. Аналіз передбачає цілісність процесу пізнання інформації і її оцінювання. У процесі аналізу здійснюється обробка інформаційних даних залежно від території: країна, область, окрема територіальна громада. Під час вивчення інформації відбувається збір статистичних даних, що відображають кількісні та якісні показники скоєних кримінальних правопорушень на ОКІ на певній території за певний період часу в минулому. За результатами вивчення проводиться оцінювання, яке передбачає порівняння інформаційних даних.

Після вжитих заходів забезпечується підготовка прогнозу розвитку ситуації, що дає керівнику інформацію про майбутній стан системи та керованих об'єктів. Цей процес передбачає вивчення їхнього стану в минулому та теперішньому часі, що дозволяє прийняти управлінські рішення і визначити мету діяльності з протидії кримінальним правопорушенням на ОКІ. Визначення мети та основних напрямів має важливе значення для протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ, а також для досягнення кінцевого результату [18; 19; 20]. На нашу думку, головною вимогою формулювання суб'єктивного образу кінцевого результату має бути реалістичність, ресурсна спроможність досягнення за певний період часу.

Також треба зауважити, що постановка мети – це етап, який вимагає формулювання та визначення завдань, спрямованих на досягнення мети діяльності, і їх може бути декілька. Для прикладу можемо навести ст. 5 Закону України «Про критичну інфраструктуру».

Продовжуючи зазначимо, що важливу роль в організації протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ має функція планування. Воно повинно передбачати реалізацію поетапного досягнення мети самої протидії. Планування включає такі види управлінської діяльності, як визначення стратегії системи, конкретних цілей майбутньої діяльності з протидії та засобів їх досягнення. Воно є ключовою формою спрямованого впливу на задіяні сили та засоби, головною ланкою управління, основою в реалізації інших управлінських функцій (загальних і спеціальних). Реалізація функції планування забезпечується через цілепокладання, вивчення управлінської ситуації, прогнозування, моделювання, програмування.

Реалізація цієї функції відіграє важливу роль у послабленні факторів, що сприяють скоєнню кримінальних правопорушень. Сьогодні в Україні актуальним є затвердження концептуальних документів, що є формою реалізації функції планування. Наприклад, це Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури¹.

---

¹ Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури : розпорядження Кабінету Міністрів України від

Крім загальнодержавного та регіонального планування, поширеним і пов'язаним з ними є відомче планування. Цей вид планування протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ є самостійним. На нашу думку, вдосконалення практики планування є потенційним резервом підвищення ефективності всієї діяльності СБУ за вказаним напрямом, яке повинно здійснюватися з єдиною метою.

Значну роль у протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ відіграє функція організації, яка спрямована на налагодження відповідних організаційних відносин у системі та підтримання їх на належному рівні. Ця функція реалізується шляхом проектування організаційних структур, створення інформаційної системи, підбору, розстановки, навчання та виховання кадрів, координування діяльності, матеріально-технічного, фінансового та інших видів забезпечення [18; 19; 20].

Організація як функція управління є формою цілеспрямованого впливу суб'єктів на об'єкт управління, їхні структурні підрозділи, зв'язки між ними, підтримку та поліпшення їхньої діяльності. Змістом впливу є прийоми та методи, спрямовані на формування та покращення взаємозв'язків між елементами чинної системи як по вертикалі, так і по горизонталі. Йдеться про визначення мережі організаційних відносин, кадрове забезпечення системи управління, формування та постійне вдосконалення організаційної структури в цілому та її ключових підсистем, забезпечення умов виконання планів, підвищення та вдосконалення системи самоорганізації, уточнення й визначення взаємозв'язку функцій виконавців. Методами організаційного впливу є організаційний аналіз та проектування, регламентування, нормування, інструктаж, розпорядницький вплив.

Організація досягає високої ефективності, спираючись на загальні та конкретно-організаційні принципи: підвищення персональної відповідальності та виконавчої дисципліни, пропорційності, безперервності, ритмічності, режиму економії, організаційних нововведень, консультування. У реалізації функції організації в процесі протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ можна виокремити такі стадії: доведення прийнятих рішень (планів) до виконавців, раціональна розстановка сил і засобів, організація координації та взаємодії між підрозділами й співробітниками, забезпечення діяльності виконавців (правове, інформаційне, спеціально-технічне, психологічне, матеріальне та ін.).

Взаємодія та координація складається з тактичної та оперативної частин. На тактичному рівні взаємодії та координації відбувається контрольоване поєднання застосування сил та засобів визначених на законодавчому рівні суб'єктів. Оперативна частина координації та взаємодії передбачає узгодження дій суб'єктів, обмін оперативною інформацією, погодження цілі, місця та часу проведення оперативно-розшукових заходів [18; 19; 20].

На наш погляд, організація координації і взаємодії між підрозділами та співробітниками у процесі протидії СБУ на ОКІ відіграє особливу роль.

С. П. Колесник, досліджуючи проблеми взаємодії та координації при проведенні антитерористичних і поліцейських операцій, виокремлює такі її форми: «проведення спільних нарад, семінарів, засідань щодо налагодження конструктивної взаємодії та побудови співпраці; спільні патрулювання, рейди в місцях з підвищеною небезпекою терористичної загрози; проведення інструктажів перед здійсненням спільних заходів; інформування про соціально-економічну, військово-політичну, стратегічну та оперативну обстановку; обмін інформацією про оперативну обстановку щодо вчинення правопорушень і злочинів, масових заворушень, затримання осіб; проведення спільних навчальних зборів і тренувань з метою підвищення ефективності взаємодії під час виникнення складних ситуацій» [21].

Наступною ключовою функцією управління є контроль. Застосування цієї функції дає можливість оцінити виконання завдання та визначити шляхи підвищення ефективності. Контроль включає спостереження за діяльністю, порівняння її результатів зі встановленими нормативами, вжиття заходів, спрямованих на усунення недоліків. Як фінальна загальна функція управління контроль передбачає постійне спостереження за процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ з метою виявлення відхилень від установлених норм, правил та вимог планових завдань у процесі їх виконання. Серед функцій управління контроль виступає як елемент зворотного зв'язку, тому що за його результатами відбувається коригування раніше прийнятих рішень, планів, а також норм і нормативів.

Головними інструментами виконання цієї функції є спостереження, перевірка всіх сторін діяльності, облік і аналіз. Завдання контролю полягають в тому, щоб виявити фактичний стан справ, порівняти його з необхідним, виробити певні коригувальні заходи, надати допомогу виконавцям. При цьому необхідно здійснювати відповідний облік і аналіз перебігу діяльності, враховувати результати контролю.

За характером контроль в управлінні оперативно-службовою діяльністю поділяється на такі види: попередній, який здійснюється на

стадії підготовки та прийняття управлінських рішень, коли визначаються необхідність і можливість досягнення поставленої мети; поточний, що дозволяє своєчасно виявляти й усувати помилки в процесі виконання прийнятих рішень, а також вносити необхідні корективи в ці рішення; підсумковий, який дає можливість оцінити результати роботи з виконання управлінських рішень.

Ефективність контролю забезпечується чіткістю дотримання низки загальноорганізаційних принципів: всебічності, безперервності, оперативності, переконливості, коректності, гласності, масовості, обов'язкової участі співробітників, результативності, доцільності й економічності.

Контроль повинен постійно враховувати людський фактор, впливаючи певним чином на поведінку людей, оскільки плани, як і контроль за їх здійсненням, виконують люди [18; 19; 20].

Підсумовуючи викладене, можемо висловити свою повагу до наукових здобутків учених, які свого часу вирішували у межах предметів своїх досліджень наукові проблеми, характерні для організації та управління процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ. Звісно, що перелік розглянутих у статті питань не є вичерпним, а дослідження обраної теми триватиме в подальших наших наукових розвідках. Зокрема, наступним кроком наукового дослідження стане розроблення проблематики кримінально-правових аспектів протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ, а також сутності та змісту спеціальних функцій управління.

Висновки

Проведеним аналізом доведено, що функції управління – це об'єктивні та необхідні складові управлінської діяльності, що характеризуються специфічною просторово-часовою формою виразу. Знання сутності, змісту та методик комплексного й умілого застосування функцій управління процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ є однією з найважливіших умов ефективної діяльності спецслужби. Умовою ефективної протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ є наявність організованої системи та реалізація управлінських функцій. Процес протидії передбачає реалізацію організаційних, управлінських, законодавчих, правоохоронних та правозастосовних функцій з метою впливу на детермінанти кримінальних правопорушень на ОКІ. Функціями управління процесом протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ вважаємо аналіз, прогнозування, планування, організацію, контроль. Організація координації і взаємодії між підрозділами та суб'єктами в процесі протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ відіграє виняткову роль, особливо в умовах повномасштабної військової агресії росії.

Результати дослідження можуть бути використані для підготовки навчально-методичного забезпечення навчального процесу.

Напрямом подальшого наукового пошуку стануть дослідження спеціальних функцій протидії СБУ кримінальним правопорушенням на ОКІ, до яких ми відносимо: кримінологічне прогнозування, визначення стратегії протидії кримінальним правопорушенням на певний період, методів запобігання кримінальним правопорушенням, потреб залучення сил, засобів та ресурсного забезпечення, організацію координації та взаємодії зі всіма суб'єктами захисту КІ, забезпечення поточного та підсумкового контролю отриманих результатів.

Список бібліографічних посилань: 1. Лемешенко Я. Голова Служби безпеки України В. Грицак. У планах Кремля – дестабілізація не тільки в Україні, а й у «старій Європі» // УКРІНФОРМ : сайт. 22.12.2016. URL: <http://ukrinform.ua/gubric-politics/2144501-vasil-gricak-golova-sluzbi-bezpeki-ukraini.html> (дата звернення: 11.08.2024). 2. Гора І. В. Діяльність Служби безпеки України з протидії тероризму: оперативні, процесуальні та криміналістичні аспекти : монографія. Київ, 2022. 540 с. 3. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : У справі, 2017. 360 с. 4. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 168–177. 5. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Боротьба зі злочинністю в аспекті її організації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 9–19. 6. Бандурка О. М., Давиденко Л. М. Злочинність в Україні: причини і протидія : монографія. Харків : Основа, 2003. 368 с. 7. Зеленецький В. С. Загальна теорія боротьби зі злочинністю. Харків : Основа, 1994. 321 с. 8. Литвинов О. М., Юхно А. А. Основи діяльності правоохоронних органів з протидії злочинності : навч. посіб. Київ : Хай Тек Прес, 2008. 176 с. 9. Литвинов О. М., Давиденко Л. М., Давиденко М. Л., Юхно А. А. Протидія злочинності : навч. посіб. Київ : Хай Тек Прес, 2011. 200 с. 10. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс АТД, 2007. 576 с. 11. Гаєвський Б. А. Основи управління : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 192 с. 12. Бобро Д. Г., Іванюта С. П., Кондратов С. І., Суходоля О. М. Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури України : аналіт. доп. / за заг. ред. О. М. Суходолі. Київ : НІСД, 2019. 224 с. 13. Організаційно-правове забезпечення захисту Службою безпеки України критичної інфраструктури : монографія / авт. кол.: А. А. Балагда, О. М. Герасименко, В. М. Гребенюк та ін. ; за заг. ред. В. О. Ходановича. Київ : НА СБУ, 2020. 328 с. 14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. 1736 с. 15. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

- 16.** Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
- 17.** Шоробура І. М., Долинський Є. В., Долинська О. О. Менеджмент вищої освіти : навч. посіб. Хмельницький : Заколадний М. І., 2015. 256 с.
- 18.** Менеджмент : підручник / С. Ю. Бірюченко, К. О. Бужимська, І. В. Бурачек та ін. ; за заг. ред. Т. П. Остапчук. Житомир : Рута, 2021. 856 с.
- 19.** Менеджмент і адміністрування : навч. посіб. : в 2 ч. / О. В. Баєва, Л. В. Лазоренко, Н. І. Новацька та ін. ; за ред. О. В. Баєвої, Н. І. Новацької. Київ : Персонал, 2017. Ч. 1: Історія менеджменту. Теорія організації. 336 с.
- 20.** Євтушенко О. Н., Андріяш В. І. Державне управління (Основи теорії державного управління) : навч. посіб. : у 3 ч. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. Ч. 1: Основи теорії державного управління. 268 с.
- 21.** Колесник С. П. Службово-бойова діяльність підрозділів Національної поліції України при проведенні антитерористичних та поліцейських операцій (нормативно-правове забезпечення) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.05. Одеса, 2020. 22 с.

Надійшла до редколегії 20.08.2024

Прийнята до опублікування 19.09.2024

Herasymenko O. M., Melnyk D. S. The Security Service of Ukraine's counteraction to criminal offences at critical infrastructure facilities: organisational aspect

The article is devoted to the theoretical foundations of organisation and management of the process of countering criminal offences by the Security Service of Ukraine at critical infrastructure facilities. Modern technological systems and their parts related to critical infrastructure facilities are subject to unlawful encroachments. The negative dynamics of the level of threats and losses from criminal attacks on these objects requires solving existing problems, and therefore consideration of issues related to solving existing problems becomes relevant for scientists.

The main purpose of the article was to study and solve the problem of organising and managing the process of countering criminal offences by the Security Service of Ukraine at critical infrastructure facilities. The methodological tools of the scientific research were based on theoretical methods of scientific knowledge; analysis and synthesis, logical and generalisation methods.

Based on the results of the study, the article substantiates that an effective process of implementing organisational and managerial functions is a crucial element of organisational and tactical activities in the system of protection against criminal offences against critical infrastructure facilities and will contribute to achieving the goal of influencing the determinants of criminal offences at critical infrastructure facilities, while emphasising the importance of interaction with other governmental authorities, private enterprises and international partners.

In this regard, the ways of solving the problems are proposed, in particular, the definition of the concept and content of the organisational system of the Security Service of Ukraine's

response to criminal offences at critical infrastructure facilities. In addition, the correlation between the concepts of “organisation” and “management” is determined, and their essence and significance are revealed. Taking into account the results of the study, the article identifies the directions for further scientific research, development of the problems of criminal law aspects of the Security Service of Ukraine’s counteraction to criminal offences at critical infrastructure facilities, as well as the essence and content of special management functions.

Key words: organisation, management, combating criminal offenses, Security Service of Ukraine, management functions, analysis, planning, control, assessment, critical infrastructure facilities.

УДК 343.982.3

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.12>

Влада Олександрівна Гусева,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики та судової експертології (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,
e-mail: v.guseva989@ukr.net;

Сергій Миколайович Беседа,

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
Слідче управління Головного управління
Національної поліції в Донецькій області (начальник);

 <https://orcid.org/0009-0005-7397-7159>

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

У статті на підставі вивчення правозастосовної та експертної практики, з урахуванням положень проведених теоретичних досліджень визначено можливості сучасних експертних досліджень у доказуванні обставин, що підлягають установленню під час розслідування колабораційної діяльності. За результатами аналізу висновків експертів визначено типові помилки у практичній діяльності органів досудового розслідування та наведено рекомендації щодо усунення недоліків, які позначаються на можливості вирішення експертних завдань зокрема і тактичних завдань розслідування взагалі. Сформульовано рекомендації щодо підвищення якості порівняльних зразків, що надаються на експертне дослідження, та експертного забезпечення розслідування колабораційної діяльності.

Ключові слова: воєнний злочин, основи національної безпеки, колабораційна діяльність, досудове розслідування, процесуальна дія, спеціальні знання, судова експертиза, експерт, спеціаліст.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Доказування обставин, визначених у ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), під час розслідування кримінальних правопорушень вимагає використання комплексу процесуальних засобів, зокрема тих, що передбачають взаємодію з носіями спеціальних знань, тобто обізнаними особами. Так, під час розслідування колабораційної діяльності виникає потреба у проведенні судових експертиз, залученні спеціалістів до участі в процесуальних

діях, використанні інших форм застосування спеціальних знань. В умовах воєнного стану практичні працівники доволі часто підходять до вирішення питання щодо залучення обізнаних осіб без належної уваги, однак важливо не ігнорувати їхні сучасні можливості під час визначення способів збирання доказів, адже це негативно впливатиме на ефективність і результативність виявлення, розслідування та попередження цієї категорії кримінальних правопорушень. Ба більше, перевірка інформації про кримінальне правопорушення, її підтвердження чи спростування вимагає визначення та проведення якомога ширшого комплексу слідчих (розшукових) і процесуальних дій, здобуття достатніх доказів, що засвідчуватимуть установлені факти.

Поширеним у слідчій практиці під час розслідування колабораційної діяльності є залучення експерта до проведення судових експертиз. Згідно з проаналізованими вироками, опублікованими в Єдиному державному реєстрі судових рішень, до таких належать: почеркознавча експертиза, лінгвістична експертиза (семантико-текстуальна), комп'ютерно-технічна експертиза (експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів), портретна експертиза, фототехнічна експертиза та ін. Такі види експертних досліджень є характерними для цієї категорії кримінальних правопорушень у зв'язку з тим, що основними доказами у злочинах проти основ національної безпеки переважно є електронні (цифрові) докази. Вони розміщені в мережі Інтернет, різноманітних матеріалах, медіа, соціальних мережах, а також у закритих мережах – на цифрових носіях інформації свідків (у приватних месенджерах, в особистому листуванні тощо). Узагальнюючи слідчу, судову та експертну практику можемо зауважити, що типовими об'єктами судових експертиз у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із колабораційною діяльністю, стають матеріали фотозйомки, звукозаписи, відеозаписи тощо. З огляду на потребу забезпечення ефективного досудового розслідування у кримінальних провадженнях досліджуваної нами групи актуальним є вивчення й опрацювання тих проблемних питань, що виникають у правозастосовній практиці, зокрема в аспекті призначення та проведення експертиз.

Стан дослідження проблеми

Одним з актуальних завдань правничої науки з урахуванням особливостей сучасного державно-правового розвитку є вироблення ефективних рекомендацій щодо протидії злочинам проти основ національної безпеки, а отже, їх повного й неупередженого розслідування та судового розгляду. Вагомими в цьому контексті натеper є напрацювання Є. Письменного, С. Головкина, А. Коваленка, В. Коваленка,

О. Яновської. Внесок названих учених полягає у визначенні тих експертиз, які відіграють провідну роль у доказуванні колабораційної діяльності. Водночас з урахуванням сучасних реалій, тривалого періоду воєнного стану необхідним є визначення тих чинників, що негативно позначаються на вирішенні експертних завдань, а отже, і тактичних завдань розслідування.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення практичних засад використання спеціальних знань під час розслідування колабораційної діяльності.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: 1) ознайомитися із правозастосовною та експертною практикою, що сформувалася у зв'язку із розслідуванням і доказуванням колабораційної діяльності задля визначення типових судових експертиз, котрі призначаються на етапі досудового розслідування; 2) здійснити системний аналіз наукової літератури для з'ясування можливостей таких експертиз у доказуванні колабораційної діяльності; 3) на підставі проведених наукових пошуків розкрити можливості та проблемні аспекти, що негативно позначаються на вирішенні експертних завдань, а отже, і тактичних завдань розслідування, на цій основі сформулювати рекомендації щодо підвищення якості досудового розслідування.

Наукова новизна дослідження

На підставі вивчення правозастосовної та експертної практики, з урахуванням проведених теоретичних досліджень визначено можливості сучасних експертних досліджень у доказуванні обставин, що підлягають установленню під час розслідування колабораційної діяльності. Також визначено типові помилки у практичній діяльності органів досудового розслідування та наведено рекомендації щодо усунення таких недоліків, які позначаються на можливості вирішення експертних завдань зокрема і тактичних завдань розслідування взагалі.

Виклад основного матеріалу

Дослідження цифрової інформації, яка зберігається на матеріальних носіях, характеризується кількома особливостями. Насамперед це те, що інформація, яка має доказовий потенціал і стосується події вчиненого кримінального правопорушення, зазвичай зберігається на певному матеріальному носіїві. Тому під час дослідження таких носіїв інформації фактично проводиться аналіз і самого носія, і наявного на ньому файлу (зображення, відеозапису або звукозапису тощо). Також дослідженню підлягають сліди, що містяться на самому носії, якщо ним є, наприклад, мобільний телефон, ноутбук, планшет. Зокрема, для мобільного телефону притаманні такі сліди, як-от «IMEI-код, SMS-повідомлення, відомості про надіслані повідомлення,

телефонні з'єднання, абонентська книга телефону, телефонні номери, що використовуються, сліди мікрочастинок, пальців рук. Слідди, присутні на SIM-карті і наявні на мобільному телефоні, зазвичай ідентичні» [1, с. 86]. Окрім цього, під час експертизи цифрового файлу дослідженню підлягає програмне забезпечення, файли, що містять сліди зовнішнього протиправного втручання, спрямованого на внесення змін до їх змісту, тощо [2, с. 61–62]. За результатами експертного дослідження згаданих об'єктів стає можливим отримання висновку експерта – самостійного процесуального джерела доказу. Тому важливо забезпечувати дотримання низки правових та організаційних засад під час залучення експерта до проведення експертиз.

Однією з таких особливостей є коректне обрання експертної установи, якій доручатиметься проведення дослідження. Усі зазначені вище експертні дослідження є різновидом криміналістичних експертиз. Згідно із Законом України «Про судову експертизу» судово-експертна діяльність, пов'язана із проведенням криміналістичних експертиз, здійснюється виключно державними спеціалізованими установами¹.

Таким чином, проведення типових експертиз у цій категорії кримінальних правопорушень повинно здійснюватися науково-дослідними та експертними службами Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства оборони України та Державної прикордонної служби України. Саме за таких умов отримані висновки експерта будуть визнані належними доказами.

Особливе місце серед поширених судових експертиз, що признаються під час розслідування колабораційної діяльності і мають свою специфіку, яку слід урахувати при організації та плануванні розслідування, посідає комп'ютерно-технічна експертиза. Найчастіше вона признається для дослідження тієї інформації, що міститься на комп'ютерах, ноутбуках, а також розміщена в мережі Інтернет за допомогою цих комп'ютерно-технічних засобів і доступ до неї можливий завдяки їм. Комп'ютерно-технічною експертизою можуть бути встановлені обставини, пов'язані з використанням комп'ютерно-технічних засобів із метою розміщення інформації в мережі Інтернет. Так, наприклад, така експертиза призначалася у справі, що розглядалася Жовтководським міським судом Дніпропетровської області. Відповідно до встановлених обставин справи громадянин України, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на публічне заперечення збройної агресії, використовуючи ноутбук

---

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 17.08.2024).

Асер, модель Aspire, а також наявне на вказаному технічному засобі програмне забезпечення, призначене для входу в мережу Інтернет, зокрема до забороненої в Україні соціальної мережі, використовуючи особисту сторінку у вищевказаній соціальній мережі, розмістив коментар до публікації, в якому публічно заперечував збройну агресію проти України. Під час розслідування з метою об'єктивного встановлення обставин справи було призначено комп'ютерну судово-технічну експертизу, що проводилася Зональним експертним центром інституту спеціальної техніки та судових експертиз Управління Служби безпеки України у Дніпропетровській області¹.

Об'єктами експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів стають ті технічні засоби, що вилучаються в колаборантів [3, с. 374]. Важливо, що та інформація, яка зберігається на мобільних терміналах, комп'ютерній техніці тощо, може бути включена «до доказової бази лише за умови її виявлення, вилучення, дослідження і належного процесуального закріплення. Для якісного виконання цих завдань залучаються спеціалісти в IT-сфері, які за допомогою сучасних портативних апаратно-програмних комплексів Cellebrite UFED Touch 2 Ultimate та Cellebrite UFED 4 PC Physical Analyzer виявляють, декодують і аналізують цифрові дані, отримані з мобільних терміналів» [4, с. 73].

Ще одним доволі поширеним різновидом експертиз, що проводиться під час розслідування колабораційної діяльності, є лінгвістична експертиза мовлення [5, с. 222]. Завдяки ній встановлюється зміст понять чи висловлювань, лексичне значення слів або словосполучень, що використані в наданих на дослідження текстах чи усних повідомленнях, їхня стилістична забарвленість, смислове навантаження, характер інформації, яка міститься в них, тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних зі встановленням фактичних даних про автора [4, с. 70–73]. Слід зважати, що висновок експерта, отриманий за результатами цієї експертизи, є констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі експертних досліджень, проте не має на меті з'ясувати правову кваліфікацію вчиненого особою діяння. Зокрема, у справі, розглянутій Жовтоводським міським судом Дніпропетровської області, було проведено семантико-текстуальну експертизу писемного мовлення з метою підтвердження публічного заперечення збройної агресії проти України. Так, експертному аналізу підлягав коментар до публікації у

---

¹ Вирок Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 07.04.2023 : справа № 176/695/23, провадження № 1-кп/176/109/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110107355> (дата звернення: 17.08.2024).

забороненій в Україні соціальній мережі. За результатами цього дослідження експертом винесено категоричний висновок про те, що такий коментар за своїм семантико-текстуальним значенням є публічним запереченням збройної агресії проти України¹.

Авторознавча експертиза призначається з метою дослідження виступів, офіційних документів, літературних творів, текстів публічних виступів тощо. Цей вид експертного дослідження виконує ідентифікаційні (щодо ототожнення особи автора тексту) та неідентифікаційні (діагностичні) завдання, що полягають у з'ясуванні умов складання тексту, фактів викривлення ознак писемного мовлення, місця формування мовленнєвих навичок, мови (рідної/нерідної), освіти автора документа [6, с. 125].

Судова почеркознавча експертиза, яка також часто проводиться під час розслідування колабораційної діяльності, має на меті встановлення виконавців рукописних текстів і підписів у документах, вилучених під час проведення слідчих (розшукових) дій на деокупованих територіях. Так, окреслений різновид судової експертизи проводився у справі, що розглядалася Червонозаводським районним судом м. Харкова, в якій встановлено, що громадянка Україна, перебуваючи на території м. Куп'янська, Харківської області, реалізувала злочинний умисел, спрямований на обіймання посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих функцій у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території Харківської області. Під час проведення почеркознавчої експертизи встановлено виконавця понад 40 підписів, а також чотирьох рукописних текстів, серед яких заява із проханням призначити на посаду, автобіографія тощо².

Обов'язковими умовами, яких слід дотримуватися для забезпечення вирішення ідентифікаційних, діагностичних завдань цього виду експертного дослідження на етапі підготовки до призначення судової почеркознавчої експертизи, є: 1) направлення на дослідження оригіналів документів; 2) додержання правил відібрання експериментальних зразків почерку, а також отримання умовно вільних і вільних порівняльних зразків у достатній кількості та необхідної

---

¹ Вирок Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 07.04.2023 : справа № 176/694/23, провадження №1-кп/176/108/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110107356> (дата звернення: 17.08.2024).

² Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 17.10.2023 : справа № 646/1971/23, провадження № 1-кп/646/326/2023 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114252516> (дата звернення: 17.08.2024).

якості, безсумнівного походження; 3) направлення на дослідження експерта разом з об'єктами дослідження інформації про стан здоров'я виконавця підпису, записів, тексту тощо; відомостей про безпосередні умови виконання досліджуваного документа; 4) чітке, коректне й однозначне формулювання запитань, на які повинен відповісти експерт тощо [7, с. 37].

Важливу роль у вирішенні завдань, пов'язаних із підтвердженням колабораційної діяльності, відіграє портретна експертиза. Основним завданням судової портретної експертизи є ідентифікація особи за фотознімками та відеозаписами. Так, портретна експертиза проводилася у справі, що розглядалася у зв'язку з колабораційною діяльністю громадянки України. Відповідно до висновку експерта Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 18 квітня 2023 р. № СЕ-19/121-23/6989-ФП зображення особи жіночої статі, розміщене на кадрах чотирьох різноманітних відеофонових, та фотографії з особової справи обвинуваченої належать одній і тій же особі¹. Таким чином, на портретну експертизу можуть бути направлені і фотозображення, і відеофайли, а за результатами їх дослідження може бути ідентифіковано особу, яка обійняла посаду в органах окупаційної влади та діяльність якої висвітлювалася в інформаційному просторі.

Портретна експертиза найчастіше призначається під час розслідування діянь, що були вчинені на тимчасово окупованих територіях, із метою встановлення особи колабораціоніста за ознаками зовнішності [8, с. 304]. Як порівняльні матеріали в розпорядження експерта надаються фотознімки чи відеозаписи із зображенням достовірно встановлених осіб. Важливо, щоб на дослідження судової портретної експертизи, окрім об'єкта дослідження, надавалися порівняльні матеріали (зразки для порівняльного дослідження) належної якості, які відповідають вимогам достовірності, зіставлення й повноти. Найбільш придатними для експертного дослідження знімками є сигналетичні фотографії, де особи, котрі підлягають порівнянню, сфотографовані в однакових умовах [9, с. 297–298].

Для встановлення справжності фотознімків, технічних умов та технології їх створення призначається судова фототехнічна експертиза. Судова експертиза відео-, звукозапису під час розслідування колабораційної діяльності може проводитися у випадках, коли виникає потреба з'ясування технічних умов і технології отримання відео,

---

¹ Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 17.10.2023 : справа № 646/1971/23, провадження № 1-кп/646/326/2023 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114252516> (дата звернення: 17.08.2024).

звукзапису й ототожнення особи за фізичними параметрами голосу. Це пояснюється тим, що під час проведення слідчих (розшукових) дій на деокупованих територіях можуть бути вилучені відео- та аудіозаписи із зафіксованою на них інформацією щодо проявів колабораційної діяльності, а також пристрої, з використанням яких ці відео- та аудіозаписи могли бути створені. У таких випадках вирішенню тактичних завдань розслідування може сприяти саме проведення судової експертизи відео-, звукзапису.

Технічна експертиза документів проводиться з метою встановлення способу та відносної давності виготовлення документа, способу нанесення відтиску печатки чи штампа тощо. Так, при проведенні слідчих (розшукових) дій на деокупованих територіях можуть бути вилучені документи, видані незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційними адміністраціями держави-агресора. Це можуть бути паспорти громадянина росії чи так званих ЛНР/ДНР, технічні паспорти на автотранспортні засоби, водійські посвідчення, так звані виборчі бюлетені, різні довідки з відтисками печаток і штампів, кліше печаток і штампів тощо. У таких випадках може виникнути необхідність встановлення способу нанесення відтиску печатки чи штампа, способу і відносної давності виготовлення документа тощо. Із цією метою має призначатися саме технічна експертиза документів, що поділяється на експертизу реквізитів документів, експертизу друкарських форм та експертизу матеріалів документів і має свою специфіку, яку потрібно враховувати.

Важливо, що судові експертизи при розслідуванні таких кримінальних правопорушень можуть призначатися як на початковому, так і на подальших етапах розслідування. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень надав змогу зробити висновок, що судові експертизи під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень призначалися переважно протягом місяця після початку досудового розслідування, що зумовлено можливістю втрати чи знищення слідів кримінальних правопорушень і доказової інформації або доказового потенціалу окремими об'єктами. Окрім цього, як показує аналіз практики, слідчий часто не обізнаний із можливістю призначення тих чи інших судових експертиз. Це нерідко призводить до затягування строків досудового розслідування, слідчих помилок. З огляду на викладене перспективним напрямом удосконалення методики розслідування колабораційної діяльності є розроблення та побудова системи типових комплексів (блоків) судових експертиз, а також визначення переліку основних питань, що підлягають встановленню з урахуванням особливостей способів та механізму кримінально протиправної діяльності [10, с. 433–437].

Із метою забезпечення доступності інформації у відкритих джерелах, як зауважує Офіс Генерального прокурора, слід здійснювати її цифрове зберігання – архівацію, яка дає змогу захистити та зберегти інформацію з плином часу, забезпечуючи її справжність, доступність, ідентичність, постійність, рендеринг (візуалізацію) та зрозумілість. Саме ці індикатори цифрової інформації, як зазначено у Протоколі Берклі, підлягають захисту та збереженню¹. Для виконання таких завдань може бути залучено відповідних фахівців у галузі комп'ютерної техніки, комп'ютерної інженерії тощо для проведення, зокрема, огляду комп'ютерних даних та інших процесуальних дій. Такі заходи є перспективними в розслідуванні колабораційної діяльності з огляду на те, що отримана цифрова копія документа з мережі Інтернет прирівнюється до оригіналу².

Висновки

Отже, під час розслідування колабораційної діяльності важливе значення відіграє залучення обізнаних осіб до участі у кримінальному провадженні. Значним доказовим потенціалом наділені цифрові сліди, що за результатами експертного дослідження, тобто на підставі реалізації процесуальних форм використання спеціальних знань, стають підставою для отримання процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні. Неприпустимо нехтувати перспективами зазначених форм використання спеціальних знань чи етапом підготовки до призначення цих експертиз, адже це може призвести до втрати доказового потенціалу окремими матеріальними та цифровими об'єктами. У зв'язку із цим неодмінною умовою на етапі підготовки до призначення цих експертних досліджень є проведення заходів щодо збирання порівняльних зразків для експертного дослідження, їх процесуальна фіксація в матеріалах кримінального провадження та своєчасне направлення на дослідження кваліфікованому експерту, уповноваженому на проведення цього виду експертного дослідження.

На підставі узагальнення тих експертних досліджень, котрі найчастіше призначаються під час розслідування колабораційної діяльності, доходимо висновку, що всі об'єкти, які направляються на

---

¹ Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел : лист-орієнтування Офісу Ген. прокурора керівникам обласних прокуратур від 28.08.2021 № 18/1-386.

² Яновська О. Докази та доказування у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: практика Верховного Суду // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_present/2022_09_28_Ianovska_.pdf (дата звернення: 17.08.2024).

експертне дослідження, мають бути підготовлені, отримані, а подекуди й виготовлені з дотриманням таких рекомендацій:

1) порівняльні зразки та матеріальні об'єкти, які в подальшому стануть об'єктами експертного дослідження, мають бути отримані у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законодавством;

2) виготовлені й отримані порівняльні зразки мають відповідати вимогам повноти та достовірності, а в разі призначення портретної та почеркознавчої експертизи – ще й зіставлення;

3) за відсутності в ініціатора проведення експертного дослідження необхідних знань щодо особливостей підготовки порівняльних зразків, а також інших відомостей, про які слід повідомити майбутнього експерта для забезпечення можливості виконання експертних завдань, важливо попередньо звернутися за консультаційною допомогою до судового експерта.

Вважаємо, що потенційні дослідження мають полягати у визначенні специфіки оцінки отриманих висновків експерта в контексті розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень за ознаками колабораційної діяльності.

Список бібліографічних посилань: 1. Климчук М. П. Сліди кримінальних правопорушень, учинених із використанням засобів стільникового зв'язку, та особливості їх виявлення // Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 19 лют. 2020 р.) / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 84–88. 2. Черемнова А. І., Белік А. С. Цифрова інформація як об'єкт експертного дослідження в умовах діджиталізації: проблема та перспективи розвитку. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. № 68. С. 57–65. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.06>. 3. Авдеева Г. Цифрові докази у кримінальному провадженні. *Omul, Criminologia, Știința*. 2023. Vol. 1. Рр. 370–374. 4. Кобець М. В. Апаратно-програмний комплекс «Cellebrite Ufed» як засіб отримання інформації з мобільних терміналів // Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану : матеріали Міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 берез. 2023 р.) / МВС України ; Нац. поліція України ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 70–73. 5. Письменний Є. О., Головкін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності : практич. посіб. Київ : Дакор, 2024. 260 с. 6. Харитоновна О. І. Авторське право та авторознавча лінгвістична експертиза у цифрову добу : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 267 с. 7. Тюленев С. А. Можливості почеркознавчої експертизи у розслідуванні рейдерства. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2023. № 14. С. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-14-3>. 8. Коваленко В. В. Стан використання можливостей судових експертиз під час розслідування колабораційної діяльності (за матеріалами судово-слідчої практики). *Вісник*

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка. 2024. № 1. С. 297–317. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.297-317>.
9. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с. 10. Котюк М. В. Судові експертизи під час розслідування державної зради в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 433–437. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/107>.

Надійшла до редколегії 19.08.2024

Прийнята до опублікування 17.09.2024

Husieva V. O., Beseda S. M. Application of specialised knowledge in the investigation of collaborative activity: practical aspects

The article substantiates the position that in the course of investigation of collaboration activities, it is important to involve competent persons in criminal proceedings. The author emphasizes that digital traces have a significant evidentiary potential, which, based on the results of expert research, i.e., on the basis of the implementation of procedural forms of using special knowledge, become the basis for obtaining procedural sources of evidence in criminal proceedings. It is determined that it is inadmissible during the investigation to neglect the prospects of these forms of use of special knowledge or to neglect the stage of preparation for the appointment of these examinations. It is noted that this may lead to the loss of evidentiary potential of certain material and digital objects. In this regard, an indispensable condition at the stage of preparation for the appointment of these expert examinations is to take measures to collect comparative samples for expert examination, to record them procedurally in the criminal proceedings and to send a qualified expert authorised to conduct this type of expert examination in a timely manner.

Based on the study of law enforcement and expert practice and taking into account the provisions of theoretical research, the opportunities of modern expert research in proving the circumstances to be established in the course of investigation of collaboration activities are determined. Based on the results of the analysis of expert opinions, the study identifies typical mistakes that occur in the practical activities of pre-trial investigation bodies and provides recommendations for eliminating such shortcomings which affect the ability to solve expert tasks in particular and tactical tasks of investigation in general. Based on a generalisation of the expert examinations most often ordered in the course of investigation of collaboration activities, it is determined that comparative samples and objects sent for expert examination should be prepared, obtained and sometimes even manufactured in compliance with the following recommendations: 1) to ensure their receipt in the manner prescribed by the criminal procedural legislation; 2) to send for expert examination only those objects that meet the requirements of completeness and reliability, and in the case of portrait and handwriting examination – also comparison; 3) to seek advice from a forensic expert in the absence of the initiator of the expert examination of the necessary knowledge of the peculiarities of the preparation of comparative samples, as well as other information that should be communicated to the future expert.

Key words: war crime, fundamentals of national security, collaborative activity, pre-trial investigation, procedural action, special knowledge, forensic examination, expert, specialist.

Аліна Володимирівна Гутник,

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального процесу та криміналістики (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-5447-7256>,

e-mail: hutnyk_alina@ukr.net

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ НА ВЕБСАЙТІ ОФІСУ
ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА ТА В ГАЗЕТІ «УРЯДОВИЙ КУР'ЄР»:
ВИМОГИ Й АЛГОРИТМ ПУБЛІКАЦІЇ**

Проаналізовано повідомлення про підозру, що публікуються на вебсайті Офісу Генерального прокурора й у газеті «Урядовий кур'єр», встановлено відсутність єдиної практики щодо таких публікацій. Виявлено можливі порушення прав учасників кримінального провадження. Запропоновано деталізувати вимоги до повідомлення про підозру. На основі відомчого нормативно-правового акта, вимог редакції газети «Урядовий кур'єр» розроблено алгоритм публікації повідомлення про підозру для слідчого та прокурора.

Ключові слова: досудове розслідування, спеціальне досудове розслідування, кримінальне провадження, повідомлення, слідчий, прокурор, персональні дані, підозрюваний.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Одним зі способів вручення особі повідомлення про підозру є його публікація на вебсайті Офісу Генерального прокурора (далі – ОГП) та у друкованому засобі масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження (далі – газета «Урядовий кур'єр»). Вручення повідомлення про підозру в цей спосіб під час загального режиму досудового розслідування регламентоване ч. 1 ст. 278, ч. 3 ст. 111, ч. 8 ст. 135 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)¹. Під час спеціального досудового розслідування вручення повідомлень про підозру можливе при зміні підозри, оголошенні нової підозри, а порядок такого вручення передбачений ч. 1 ст. 297-5 КПК України².

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.07.2024).

² Там само.

Більш детальний порядок публікації в КПК України не передбачений, адже для цього є відомчі нормативно-правові акти. Так, з 7 червня 2021 р. до 30 травня 2023 р. діяв наказ Офісу Генерального прокурора № 187¹ (далі – Наказ № 187), який регламентував порядок публікації повідомлень та повісток на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр». На його заміну було прийнято новий наказ ОГП від 30 травня 2023 р. № 141² (далі – Наказ № 141). Тож не можемо повністю погодитись із прокурорами ОГП В. Жидковим та О. Жилою, які зазначають, що КПК України не регламентує порядок та обов'язок публікації змісту повідомлення про підозру на вебсайті ОГП [1, с. 5], оскільки обов'язок такої публікації встановлений нормами КПК України для загального та спеціального режиму досудового розслідування, а порядок передбачений відомчим наказом.

Утім, Наказ № 141 не містить поетапного алгоритму публікації повідомлення про підозру, а тільки відсылку норму до порядку публікації повісток про виклик, який не передбачає всіх кроків, які має зробити слідчий чи прокурор для такої публікації. Та й порядок публікації для слідчого та прокурора є відмінним. Таким чином, розроблення покрокового алгоритму публікації повідомлення про підозру, встановлення чітких вимог до повідомлень про підозру, які слід надсилати для публікації на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр», є актуальним.

Стан дослідження проблеми

Такий спосіб вручення процесуальних документів, як їх публікація на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр», переважно досліджувався науковцями в межах теми спеціального досудового розслідування. Зокрема, це питання досліджували Ю. Аленін, О. Атаманов, Д. Алексєєва-Процюк, Г. Глобенко, І. Глов'юк, В. Дрозд, О. Калінніков,

---

¹ Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик окремої категорії осіб та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : наказ Офісу Генерального прокурора від 07.06.2021 № 187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0187905-21> (дата звернення: 09.07.2024). Втратив чинність.

² Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : наказ Офісу Генерального прокурора від 30.05.2023 № 141 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23> (дата звернення: 09.07.2024).

Д. Коперсак, Є. Коць, С. Кримчук, О. Кучинська, О. Нагорнюк-Данилюк, О. Маленко, Г. Мудрецька, М. Стоянов, О. Татаров, А. Тимофеев, В. Трофименко, Л. Удалова, І. Черниченко, С. Шаренко, А. Шевчишен, О. Шило, Д. Шумейко, В. Юрчишин та інші науковці. Проте практично не аналізувалися норми Наказу № 141 та опубліковані повідомлення про підозру.

У попередніх наших дослідженнях констатовано, що різними є назви заголовків та документів, їхній формат, завантажують неякісні зображення документів, або інший документ, ніж у заголовку, або ж взагалі не завантажують документ чи посилання неактивне тощо [2, с. 275]. Виявлено випадки, коли повідомлення про підозру публікувалося тільки в газеті «Урядовий кур'єр», що викликає сумнів у набутті особою статусу підозрюваного [3, с. 39–40], а також на вебсайті ОГП публікувалося кілька повідомлень, проте не всі були перекладені мовою, яку розуміє підозрюваний [4, с. 114]. Як бачимо, слідчий, прокурор не завжди забезпечують переклад обов'язкових документів та не перевіряють наявність публікацій. Зроблено висновок, що розроблення детального технічного порядку публікації процесуальних документів на вебсайті ОГП є необхідним [2, с. 275].

Іншою проблемою, яка виникає під час публікації повідомлень про підозру, є розголошення персональних даних потерпілих і свідків, про що зазначали юристки Аналітичного центру ЮрФем Є. Коновальчик та І. Гловюк¹, Д. Росохата [5], І. Ільченко [6; 7]. Надмірно розголошуються також персональні дані підозрюваного, про що ми зауважували раніше [2; 8; 9; 10]. Отже, продовжуючи дослідження, маємо на меті вирішити на шпальтах цієї публікації деякі окреслені раніше питання.

Мета і завдання дослідження

На основі виявлених недоліків *метою* статті є формулювання пропозиції щодо вдосконалення порядку вручення повідомлення про підозру шляхом її публікація на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр». Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі *завдання*: 1) проаналізувати порядок публікації повідомлень про підозру на вебсайті ОГП, у газеті «Урядовий кур'єр» та визначити вимоги до цих повідомлень; 2) проаналізувати опубліковані повідомлення про підозру на вебсайті ОГП, у газеті «Урядовий кур'єр» і виявити можливі проблеми чи порушення; 3) розробити покроковий алгоритм публікації повідомлення про підозру для прокурора та слідчого.

---

¹ Коновальчик Є., Гловюк І. Забезпечення безпеки потерпілих і свідків при розслідуванні СНПК // ЮРФЕМ.ua : сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/JustTalk-2023.09.06-web.pdf> (дата звернення: 09.07.2024).

Наукова новизна дослідження

Визначено відмінності між вимогами до повідомлень про підозру, що публікуються на вебсайті ОГП і в газеті «Урядовий кур'єр», та запропонована їх деталізація. Із метою недопущення порушень прав учасників кримінального провадження розроблено алгоритм публікації повідомлення про підозру на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр» для прокурора та слідчого.

Виклад основного матеріалу

Основні вимоги щодо повідомлення про підозру, яке слідчий чи прокурор буде публікувати на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр», визначені в Наказі № 141. Можна узагальнити, що це вимоги щодо: 1) змісту; 2) формату; 3) даних, які можуть бути оприлюднені; 4) місця публікації.

Зміст. Публікація в газеті «Урядовий кур'єр» повинна бути короткою, адже оголошення в газеті може вмістити обмежену кількість знаків та символів. Тому в такому повідомленні зазначають ключові дані, а повідомлення про підозру буде мати скорочений зміст. Відповідно до п. 2 розділу III Наказу № 141 у публікації повідомлення про підозру в газеті «Урядовий кур'єр» зазначаються: прізвище та посада слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення; анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство), якій повідомляється про підозру; номер кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; зміст підозри, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; дата складення повідомлення про підозру; а також посилення на відповідний розділ офіційного вебсайту ОГП, де розміщується сканована копія повідомлення про підозру (<https://www.gp.gov.ua/ua/categories/povistki-pro-viklik-ta-vidomosti-pro-zdijsnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya>)¹. Проте слідчі та прокурори не завжди дотримуються цих вимог. Наприклад, у випуску газети «Урядовий кур'єр» від 4 липня 2024 р. № 135 (7795) опубліковано дев'ять повідомлень про підозру та одне про зміну раніше повідомленої та нову

---

¹ Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : наказ Офісу Генерального прокурора від 30.05.2023 № 141 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23> (дата звернення: 09.07.2024).

підозру. З них дев'ять повідомлень не містили даних слідчого чи прокурора, вісім – даних про місце народження, місце проживання, громадянство особи та посилання на розділ вебсайту ОГП, де розміщена скан-копія повідомлення, п'ять – номеру провадження. Водночас повідомлення про зміну раніше повідомленої та нову підозру містило більше даних, ніж вимагається: паспортні дані та ідентифікаційний код особи¹.

На вебсайті ОГП публікується повне за змістом повідомлення про підозру, яке повинно містити відомості, визначені в ч. 1 ст. 277 КПК України². Більш детально це питання буде розглянуто далі.

Повідомлення про підозру скороченого та повного змісту має бути перекладене мовою, яку розуміє особа. Це положення відповідає ч. 2 ст. 29 КПК України³, хоча згадки про обов'язок публікації перекладених повідомлень у Наказі № 141 немає. М. Пашковський та Ю. Репіна зазначають, що усунення цих недоліків (низький рівень поінформованості про здійснення провадження, судовий розгляд, суть підозри тощо) «не потребує змін законодавства, а лежить виключно в технічній площині... Очевидно, що потрібно сконцентрувати цю інформацію на єдиному спеціальному вебресурсі, інтегрованому в систему електронного кримінального провадження, з належним рівнем її доступності для громадян, зокрема й громадян, котрі, як можна допустити, не володіють державною мовою» [11, с. 233]. Погоджуємось, що проблема є технічною, водночас вважаємо, що для її вирішення й мінімізації кількості звернень до Європейського суду з прав людини з цього приводу доцільно вдосконалити вебсайт ОГП: 1) додати можливість зміни мови на вебсайті ОГП [2, с. 275] та суду; 2) розмістити пам'ятку про процесуальні права й обов'язки підозрюваного з можливістю вибору мови на вебсайті ОГП; 3) використовувати зрозумілу для підозрюваного мову під час написання заголовків публікацій на вебсайті ОГП та суду [4, с. 116].

Формат. Вимог щодо формату, в якому надсилається повідомлення для газети «Урядовий кур'єр», Наказ № 141 не містить. І це є логічним, адже ОГП не може вирішувати порядок роботи цього видання, як і редакція газети не може встановлювати додаткові вимоги щодо публікації оголошень для слідчих і прокурорів. Редакція

---

¹ Урядовий кур'єр. 2024. № 135 (7795). URL: https://ukurier.gov.ua/media/newspaper/adv/2024-07-03/135_4.07.2024r.pdf (дата звернення: 09.07.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.07.2024).

³ Там само.

газети «Урядовий кур'єр» приймає повідомлення для публікації факсом та електронною поштою. Вважаємо, що найзручнішим способом для сторони обвинувачення є використання електронної пошти. Рекомендуємо надсилати повідомлення до редакції у двох форматах: 1) непідписане у форматі *.doc; 2) підписане у форматі *.pdf. Так, непідписане повідомлення про підозру у форматі *.doc може полегшити роботу редакції з підготовки публікації друку. Копіювання інформації з документа *.doc займає декілька секунд.

Формат повідомлення про підозру, яке публікується на вебсайті ОГП, теж не конкретизований, проте в п. 3 розділу III Наказу № 141 зазначено, що це має бути сканована копія¹. Водночас на практиці із цим виникають проблеми, наприклад: 1) публікація повідомлення про підозру у форматі *.jpeg посторінково² може викликати сумнів у цілісності документа; 2) неможливо прочитати зміст через неякісний друк повідомлення про підозру³; 3) проблеми із скануванням (остання сторінка повідомлення про підозру настільки малого розміру, що неможливо прочитати)⁴, що спричиняє порушення права підозрюваного знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його

---

¹ Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : наказ Офісу Генерального прокурора від 30.05.2023 № 141 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23> (дата звернення: 09.07.2024).

² Повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри та нову підозру у вчиненні кримінального правопорушення громадянину Сировому Р. С. від 12 жовтня 2023 року // Офіс Генерального прокурора : сайт. 13.10.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-zminu-ranise-povidomlenoyi-pidozri-ta-novu-pidozru-u-vcinenni-kriminalnogo-pravoporuscennya-gromadyaninu-sirovomu-rs-vid-12-zovtnya-2023-roku> (дата звернення: 09.07.2024).

³ Повідомлення про підозру Ковалю І. А. за ч. 5 ст. 191 КК України у кримінальному провадженні № 12018100070001550 від 18.04.2018, та повістки про його виклик до слідчого // Офіс Генерального прокурора : сайт. 28.11.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-kovalyu-il-za-c-5-st-191-kk-ukrayini-u-kriminalnomu-provazdenni-12018100070001550-vid-18042018-ta-povistki-pro-iogo-viklik-do-slidcogo> (дата звернення: 09.07.2024).

⁴ Повідомлення про підозру та повістки про виклик Кордан Н. В. на 15.12.2023, 18.12.2023 // Офіс Генерального прокурора : сайт. 12.12.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-kordan-n-v> (дата звернення: 09.07.2024).

підозрюють (п. 1 ч. 3 ст. 42 КПК України¹). Отже, вважаємо, що під сканованою копією слід розуміти посторінкове сканування повідомлення про підозру у форматі *.pdf, у якому можна прочитати та зрозуміти кожне слово.

Дані, які можуть бути оприлюднені. Повідомлення про підозру для газети «Урядовий кур'єр» містить конкретний перелік даних щодо підозрюваного, який може бути оприлюднений та не містить даних про потерпілого й свідка. Якщо дотримуватися вимог п. 2 розділу III Наказу № 141² щодо змісту повідомлення про підозру для публікації в газеті «Урядовий кур'єр», то надмірного розголошення персональних даних не буде.

Повідомлення про підозру, яке публікується на вебсайті ОГП, повинно відповідати вимогам, які визначені в ч. 1 ст. 277 КПК України. Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 277 КПК України в повідомленні про підозру зазначають такі анкетні дані особи: прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство³. На практиці слідчий, прокурор зазначають більше даних про особу: дані українського та закордонного паспортів, ідентифікаційний код, місце роботи, дані про судимість [8, с. 260; 9, с. 352], відомості про наявність дітей у підозрюваного та їхні персональні дані⁴ тощо. Більшість цих додаткових даних про підозрюваного є чутливими, а їх розголошення може спричинити негативні наслідки для володільця.

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.07.2024).

² Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : наказ Офісу Генерального прокурора від 30.05.2023 № 141 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23> (дата звернення: 09.07.2024).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.07.2024).

⁴ Повідомлення про підозру Мусієнку Д. М. та повістки про виклик на 01.11.2023, 02.11.2023, 03.11.2023, 25.10.2023 // Офіс Генерального прокурора : сайт. 25.10.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-musijenku-dm-ta-povistki-pro-viklik-na-01112023-02112023-03112023> (дата звернення: 09.07.2024); Повідомлення про підозру та повістки про виклик Хитун А. В. на 01.11.2023, 02.11.2023, 03.11.2023 // Офіс Генерального прокурора : сайт. 27.10.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-hitun-lv> (дата звернення: 09.07.2024).

У повідомленні про підозру повного змісту також зазначаються дані про потерпілого й свідка, що може призвести до ретравматизації цих осіб, особливо у випадках сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Отже, виникає потреба у прихованні персональних даних осіб – учасників кримінального провадження.

І. Ільченко зазначає, що «приховування ідентифікуючих даних про особу (потерпілого. – А. Г.) у справах про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, при публікації повідомлення про підозру на сайті ОГП не має системного характеру та нормативного підґрунтя» [7]. Також немає норм щодо часткового приховання даних про підозрюваного чи знеособлення даних свідка. Тож нині КПК України не передбачає знеособлення даних учасників кримінального провадження в повідомленнях про підозру, хоча деякі законопроекти уже подано на розгляд [7].

Одним із завдань нашого дослідження є аналіз чинного порядку публікації – Наказу № 141, який передбачає приховання даних про потерпілого та свідка. Тому проаналізуємо цю норму в дослідженні та використаємо її в алгоритмі для публікації, який буде запропоновано далі. Водночас слід наголосити, що відповідні зміни до КПК України потрібні для належного врегулювання цього питання.

Щоб не здійснювати приховання даних про підозрюваного, доцільно зазначати тільки анкетні відомості про нього, які визначено в п. 2 ч. 1 ст. 277 КПК України: прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство. Інші дані не зазначати.

У пункті 4 розділу III Наказу № 141 зазначено, що не може розголошуватися (знеособлюється) інформація про потерпілого та свідка, що дає можливість ідентифікувати особу (прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, адреса (місце) проживання або перебування, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, реєстраційні номери транспортних засобів, номери банківських рахунків, номери платіжних карток тощо)¹. Проте існують випадки, коли прізвища, імена та

---

¹ Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : наказ Офісу Генерального прокурора від 30.05.2023 № 141 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23> (дата звернення: 09.07.2024).

по батькові, дати народження осіб, у яких підозрювана відбирала заяви та пояснення, не приховано¹. Питання про знеособлення персональних даних у кримінальному провадженні потребує подальших наукових пошуків.

Місце публікації. Повідомлення про підозру публікуються в газеті «Урядовий кур'єр» в електронному і друкованому вигляді. Усі публікації здійснюються централізовано редакцією газети.

Офіційний вебсайт ОГП адмініструється підрозділом з питань інформаційних технологій ОГП, проте право на публікацію повідомлень на цьому сайті надається обласним та спеціалізованим (на правах обласних) прокуратурам². Нами було виявлено такі порушення, які пов'язані з місцем публікації повідомлення про підозру: 1) публікація повідомлення про підозру на гугл-диску обласної прокуратури³, а посилання на цей файл розміщено на вебсайті ОГП. Фактично публікація на вебсайті ОГП не відбулася, адже документ на цьому сайті не опубліковано, а розміщено на хмарному сервісі, власником якого є не ОГП, а обласна прокуратура. Не можна вважати інтернет-посилання на документ публікацією цього документа; 2) у певних випадках публікується повідомлення про підозру

---

¹ Повідомлення про підозру Кусік Маргариті Вікторівні, пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного та повістки про виклик підозрюваної Кусік М. В. на 25.10.2023, 26.10.2023, 27.10.2023, 16.10.2023 // Офіс Генерального прокурора : сайт. 16.10.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-kusik-mv-pamyatka-pro-procesualni-prava-ta-obovyazki-pidozruvanoyi-kusik-mv-ta-povistki-pro-viklik-na-25102023-26102023-27102023> (дата звернення: 09.07.2024).

² Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : наказ Офісу Генерального прокурора від 30.05.2023 № 141 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23> (дата звернення: 09.07.2024).

³ Повідомлення про підозру Озаєву К. П. та пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного // Офіс Генерального прокурора : сайт. 20.11.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ozajevukp-ta-pamyatka-pro-procesualni-prava-ta-obovyazki-pidozruvanogo> (дата звернення: 09.07.2024); Повідомлення про підозру та повістки про виклик Міхєєва С. О. на 01.11.2023, 02.11.2023, 03.11.2023 // Офіс Генерального прокурора : сайт. 13.10.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistki-pro-viklik-mixjejeva-so-na-01112023-02112023-03112023> (дата звернення: 09.07.2024).

скороченого змісту, яке призначене для газети «Урядовий кур'єр»¹. Проте така публікація не є належним повідомленням особі про підозру та порушує її право знати весь зміст повідомлення про підозру та розуміти, в якому кримінальному правопорушенні вона підозрюється.

Визначені Наказом № 141 вимоги та запропоновані уточнення вимог до повідомлень про підозру подано в табл. 1.

Таблиця 1

Вимоги до повідомлень про підозру, які публікуються в газеті «Урядовий кур'єр» та на вебсайті ОГП

Вимоги до публікації	Газета «Урядовий кур'єр»	Вебсайт ОГП
1	2	3
Зміст	Скорочений (перелік визначено в п. 2 розділу III Наказу № 141)	Повний
Формат	Якщо надсилання електронною поштою: непідписане повідомлення у форматі *.doc та підписане відскановане повідомлення у форматі *.pdf	Відскановане повідомлення у форматі *.pdf

¹ Повідомлення про підозру та повістки про виклик Пелешка В. І. на 11.12.2023, 12.12.2023 та 13.12.2023 // Офіс Генерального прокурора : сайт. 04.12.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistka-pro-viklik-teljencjejeva-aa-na-20112023-21112023-ta-22112023> (дата звернення: 09.07.2024); Повідомлення про підозру та повістка про виклик Звездіна Д. В. на 17.12.2023, 18.12.2023 та 19.12.2023 // Офіс Генерального прокурора : сайт. 13.12.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistka-pro-viklik-zvezdina-dv-na-17122023-18122023-ta-19122023> (дата звернення: 09.07.2024); Повідомлення про підозру та повістки про виклик Ботвін'єва В. О. на 18.10.2023, 19.10.2023 та 20.10.2023 // Офіс Генерального прокурора : сайт. 11.10.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistki-pro-viklik-botvinjeva-vo-na-18102023-19102023-ta-20102023> (дата звернення: 09.07.2024); Повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри та про завершення спеціального досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора : сайт. 01.12.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-zminu-ranise-povidomlenoyi-pidozri-ta-pro-zaversennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya> (дата звернення: 09.07.2024).

Закінчення табл. 1

1	2	3
Дані, які можуть бути оприлюднені	Щодо підозрюваного: анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство). Щодо потерпілого й свідка дані не зазначаються	Щодо підозрюваного: анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство), інші дані приховуються. Щодо потерпілого і свідка знеособлюються всі дані, що дають можливість ідентифікувати особу
Місце	Випуск газети в друкованій і цифровій формах	Офіційний вебсайт ОГП

З метою уникнення порушень прав учасників кримінального провадження доцільно дотримуватися покрокового алгоритму. Пропонуємо використовувати алгоритм публікації повідомлення про підозру на вебсайті ОГП і в газеті «Урядовий кур'єр» для прокурора та слідчого, який відповідає Наказу № 141, враховує інформацію для замовників, яка розміщена на вебсайті газети «Урядовий кур'єр»¹, та наші рекомендації.

1. Алгоритм публікації повідомлення про підозру на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр» для прокурора.

1.1. Підготовка документів.

1.1.1. Два примірники повідомлення про підозру:

– повного змісту (для вебсайту ОГП), що містить відомості, визначені в ч. 1 ст. 277 КПК України, та його переклад мовою, яку розуміє особа (за необхідності). Повідомлення про підозру повного змісту сканується у форматі *.pdf. Приховуються персональні дані потерпілого та свідка, а саме: прізвище, ім'я, по батькові, дата й місце народження, адреса (місце) проживання або перебування, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційний номер облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, реєстраційні номери транспортних засобів, номери банківських рахунків, номери платіжних карток тощо. Приховання персональних даних можливе перед скануванням;

¹ Оголошення, виклики в суд // Урядовий кур'єр : сайт. URL: <https://ukuriel.gov.ua/uk/ads/> (дата звернення: 09.07.2024).

– скороченого змісту (для газети «Урядовий кур'єр») та його переклад мовою, яку розуміє особа (за необхідності). Зазначаються: прізвище та посада прокурора, який здійснює повідомлення; анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство), якій повідомляється про підозру; номер кримінального провадження, в межах якого здійснюється повідомлення; зміст підозри, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; дата складення повідомлення про підозру; а також посилання на відповідний розділ офіційного вебсайту ОГП за адресою: <https://www.gp.gov.ua/ua/categories/povistki-pro-viklik-ta-vidomosti-pro-zdijsnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya>, де розміщується сканована копія повідомлення про підозру;

– рапорт, у якому зазначаються відомості, що підтверджують обґрунтовану неможливість вручення повідомлення про підозру особі в порядку та спосіб, визначені частинами 1, 2, 4–7 ст. 135 КПК України, або дані про прийняття судом рішення про здійснення спеціального досудового розслідування (дата, назва суду, номер справи тощо).

1.2. Надсилання цих документів та очікування перевірки:

– прокурор окружної, спеціалізованої (на правах окружної) прокуратури надсилає керівнику прокуратури, його першому заступнику або заступнику відповідно до розподілу обов'язків;

– прокурор обласної, спеціалізованої (на правах обласної) прокуратури надсилає керівнику прокуратури, його першому заступнику або заступнику відповідно до розподілу обов'язків, за попереднім погодженням рапорту керівником самостійного структурного підрозділу, в якому прокурор обіймає посаду;

– прокурор ОГП надсилає керівнику самостійного структурного підрозділу, який забезпечує здійснення процесуального керівництва у кримінальному провадженні, за попереднім погодженням рапорту керівником структурного підрозділу, в якому прокурор обіймає посаду.

1.3. Після завершення перевірки.

1.3.1. Якщо рапорт не погоджено, усуваються недоліки та алгоритм повторюється з початку.

1.3.2. Якщо рапорт погоджено, надсилаються документи.

1.3.2.2. Для публікації в газеті «Урядовий кур'єр»:

– електронною поштою на скриньку редакції: adv@ukcc.com.ua, направляються супровідний лист із повідомленням про підозру скороченого змісту (та переклад за необхідності); у форматі *.doc. та сканована копія підписаного прокурором повідомлення у форматі *.pdf. Супровідний лист довільної форми, в якому обов'язково зазначаються контактні дані прокурора;

– факсом за номером (044) 230-06-71. Зазначаються мобільний телефон та номер факсу, на який планується отримати рахунок.

1.3.2.3. Для публікації на вебсайті ОГП:

– в окружній прокуратурі – направлення супровідного листа, копії рапорту і копії супровідного листа про направлення повідомлення про підозру в газету «Урядовий кур'єр» керівнику самостійного структурного підрозділу обласної прокуратури, який здійснює контроль за ефективністю організації та процесуального керівництва у кримінальному провадженні;

– в обласній прокуратурі та ОГП – направлення супровідного листа до підрозділу з питань інформаційних технологій.

1.4. Оплата та перевірка публікації.

1.4.1. Після надсилання повідомлення для публікації в газеті «Урядовий кур'єр» протягом дня слід очікувати рахунок з реквізитами на електронну пошту або факсом (залежно від способу відправки документів). Здійснюється оплата рахунку за наданими реквізитами.

1.4.2. Через один – два робочих дні після оплати публікації в газеті «Урядовий кур'єр» уточняється дата публікації за тел. (044) 230-06-71 або за допомогою листа на електронну поштову скриньку редакції: adv@ukcc.com.ua. Випуск газети можна знайти за посиланням: <https://ukurier.gov.ua/uk/advertisements/>. Пошук конкретного повідомлення у випуску газети можливий за допомогою використання гарячих клавіш «CTRL+F». Після появи пошукового вікна слід ввести ключове слово для пошуку (наприклад, прізвище підозрюваного, закінчення номеру ЄРДР тощо).

1.4.3. Перевірка публікації на вебсайті ОГП проводиться посторінковим пошуком за посиланням: <https://www.gp.gov.ua/ua/categories/povistki-pro-viklik-ta-vidomosti-pro-zdijsnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya>.

2. Алгоритм публікації повідомлення про підозру на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр» для слідчого.

2.1. Підготовка повідомлення про підозру скороченого змісту для публікації в газеті «Урядовий кур'єр» та його переклад мовою, яку розуміє особа (за необхідності). Зазначаються: прізвище та посада слідчого, який здійснює повідомлення; анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство), якій повідомляється про підозру; номер кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; зміст підозри, правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; дата складення повідомлення про підозру; а також посилання на відповідний розділ офіційного вебсайту ОГП (<https://www.gp.gov.ua/ua/>

categories/povistki-pro-viklik-ta-vidomosti-pro-zdijsnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya), де розміщується сканована копія повідомлення про підозру.

2.2. Надсилання повідомлення для публікації в газеті «Урядовий кур'єр»:

– електронною поштою на скриньку редакції: adv@ukcc.com.ua, направляються супровідний лист із повідомленням про підозру скороченого змісту (та переклад за необхідності): у форматі *.doc та сканована копія підписаного слідчим повідомлення у форматі *.pdf. Супровідний лист довільної форми, де обов'язково зазначаються контактні дані слідчого;

– факсом за номером (044) 230-06-71. Зазначаються мобільний телефон та номер факсу, на який планується отримати рахунок.

2.3. Підготовка повідомлення про підозру повного змісту, що містить відомості, визначені в ч. 1 ст. 277 КПК України, для публікації на вебсайті ОГП та його переклад мовою, яку розуміє особа (за необхідності). Це повідомлення сканується у форматі *.pdf. Приховуються персональні дані потерпілого та свідка, а саме: прізвище, ім'я, по батькові, дата й місце народження, адреса (місце) проживання або перебування, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, реєстраційні номери облікової картки платника податків, реквізити документів, що посвідчують особу, реєстраційні номери транспортних засобів, номери банківських рахунків, номери платіжних карток тощо. Приховання персональних даних можливе перед скануванням.

2.4. Надсилання до органу прокуратури, де працює прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у відповідному кримінальному провадженні:

– супровідного листа з обґрунтуванням неможливості вручення повідомлення про підозру особі в порядку та спосіб, визначені частинами 1, 2, 4–7 ст. 135 КПК України, або із зазначенням даних про прийняття судом рішення про здійснення спеціального досудового розслідування (дата, назва суду номер справи тощо);

– повідомлення про підозру повного змісту;

– копії супровідного листа про направлення повідомлення про підозру для її публікації в газеті «Урядовий кур'єр».

2.5. Після завершення перевірки.

2.5.1. Якщо виявлено недоліки, прокурор дає вказівки щодо усунення таких недоліків або усуває їх самостійно. Після усунення недоліків алгоритм слід повторити з початку чи з місця, де було їх виявлено.

2.5.2. Якщо недоліків не виявлено, прокурор продовжує публікацію на вебсайті ОГП згідно з алгоритмом дій для прокурора.

2.6. Оплата та перевірка публікації.

2.6.1. Після надсилання повідомлення для публікації в газеті «Урядовий кур'єр» протягом дня слід очікувати рахунок з реквізитами на електронну пошту або факсом (залежно від способу відправки документів). Здійснюється оплата рахунку за наданими реквізитами.

2.6.2. Через один – два робочих дні після оплати публікації в газеті «Урядовий кур'єр» уточняється дата публікації за тел. (044) 230-06-71 або електронним листом на скриньку редакції: adv@ukcc.com.ua. Випуск газети можна знайти за посиланням: <https://ukurier.gov.ua/uk/advertisements/>. Пошук конкретного повідомлення у випуску газети можливий за допомогою використання гарячих клавіш «CTRL+F». Після появи пошукового вікна слід ввести ключове слово для пошуку (наприклад, прізвище підозрюваного, закінчення номеру ЄРДР тощо).

2.6.3. Перевірка публікації на вебсайті ОГП проводиться посторінковим пошуком за посиланням: <https://www.gp.gov.ua/ua/categories/povistki-pro-viklik-ta-vidomosti-pro-zdijsnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya>.

Висновки

Повідомлення про підозру, яке слідчий чи прокурор надсилає для опублікування відповідно до ч. 8 ст. 135 КПК України або ч. 1 ст. 297-5 КПК України, має певні відмінності, які залежать від того, де саме воно буде публікуватися: на вебсайті ОГП чи в газеті «Урядовий кур'єр». Основні відмінності визначено за такими категоріями: зміст; формат; дані, які можуть бути оприлюднені; місце публікації.

Повідомлення про підозру, що публікується на вебсайті ОГП, – це сканована копія раніше надрукованого письмового повідомлення про підозру у форматі *.pdf. У ньому обов'язково приховуються всі дані, які дають можливість ідентифікувати потерпілого, свідка. Це повідомлення про підозру повинне бути завантажено на вебсайт ОГП.

Повідомлення про підозру, яке публікується в газеті «Урядовий кур'єр», має скорочений зміст. Воно не повинно містити жодних персональних даних про потерпілого та свідка і має вичерпні анкетні відомості особи, якій повідомляється про підозру (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство). Рекомендовано надсилати повідомлення про підозру в редакцію газети «Урядовий кур'єр» електронною поштою у двох форматах: 1) непідписане у форматі *.doc; 2) підписане, відскановане у форматі *.pdf. Газета має друкований і цифровий випуски.

Запропоновано алгоритми дій для прокурора та слідчого для публікації повідомлення про підозру на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр» відповідно до ч. 8 ст. 135 КПК України та ч. 1 ст. 297-5 КПК України. Ці алгоритми включають етапи підготовки документів, перекладу повідомлень, надсилання, оплати, перевірки

тощо. Вказаний алгоритм може використовуватися слідчими та прокурорами у практичній діяльності.

Список бібліографічних посилань: 1. Жидков В. Л., Жила О. Б. Застосування спеціальної процедури притягнення до кримінальної відповідальності (in absentia) за колабораційну діяльність. Київ, 2023. 17 с. 2. Гутник А., Коць Є. Проблемні аспекти вручення процесуальних документів особі, яка перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави-агресора. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 271–279. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-271-279>. 3. Гутник А. В. Строки публікації повісток, повідомлень на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр» // Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 трав. 2024 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 38–41. 4. Гутник А. В. Поінформованість про кримінальне провадження особи, яка не володіє мовою кримінального судочинства, у справах in absentia // Право на справедливий суд у кримінальному провадженні : матеріали круглого столу (м. Львів, 24 трав. 2024 р.) / за ред. Н. Р. Лащук, І. Р. Серкевич. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 113–118. 5. Росохата Д. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: забезпечення конфіденційності потерпілих у повідомленнях про підозру // ЮРФЕМ.ua : сайт. 26.07.2022. URL: <https://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-rovuzazane-z-konfliktom/> (дата звернення: 09.07.2024). 6. Ільченко І. Процесуальні гарантії захисту та конфіденційності потерпілих і свідків у справах про СНПК: міжнародна практика // JustTalk : сайт. 22.02.2024. URL: <https://justtalk.com.ua/post/protseualni-garantii-zahistu-ta-konfidentsijnosti-poterpilih-i-svidkiv-u-spravah-pro-snpk-mizhnarodna-praktika> (дата звернення: 09.07.2024). 7. Ільченко І. Процесуальні гарантії захисту та конфіденційності потерпілих і свідків у справах про СНПК: міжнародна практика (ч. 2) // JustTalk : сайт. 20.03.2024. URL: <https://justtalk.com.ua/post/protseualni-garantii-zahistu-ta-konfidentsijnosti-poterpilih-i-svidkiv-u-spravah-pro-snpk-mizhnarodna-praktika-ch-2> (дата звернення: 09.07.2024). 8. Гутник А. В. Повідомлення про підозру у вчиненні ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму: аналіз дотримання вимог ст. 277 КПК // Military offences and war crimes: background, theory and practice : monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. Pp. 250–273. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-11>. 9. Гутник А. В. Порушення Закону України «Про захист персональних даних» на веб-сайті Офісу Генерального прокурора // Наукова весна 2023 : матеріали XIII Міжнар. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Дніпро, 1–3 берез. 2023 р.) / Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». Дніпро, 2023. С. 351–352. 10. Гутник А. Захист персональних даних підозрюваного у кримінальному провадженні: проблеми та шляхи їх вирішення // Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й

повоєнного відновлення : зб. матеріалів III Всеукр. конкурсу наук. робіт / за заг. ред. В. А. Устименка ; ред.-упоряд. А. Є. Санченко. Київ : ВАТЕ, 2024. С. 174–182. **11.** Пашковський М. І., Репіна Ю. С. Ефективність публікацій повідомлень і викликів на веб-сайті Офісу Генерального прокурора як гарантії в кримінальних провадженнях in absentia // Наукові дослідження у сфері протидії злочинності : матеріали наук. конф. за підсумками роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментал. темами у 2022 р. (м. Харків, 6 груд. 2022 р.) / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2023. С. 229–235.

Надійшла до редколегії 19.07.2024

Прийнята до опублікування 30.08.2024

Hutnyk A.V. Notification of suspicion on the web page of the General Prosecutor's Office and in the newspaper "Uryadovyi Kurier": requirements and algorithm of publication

The study is aimed at analysing the legal acts establishing the procedure for publishing notices of suspicion on the website of the Prosecutor General's Office and in the newspaper "Uryadovyi Kurier" and notices of suspicion already published in these sources, determining the requirements for them and developing an algorithm for publication for prosecutors and investigators. The author uses the methods of analysis and synthesis, induction and deduction, comparative legal, formal and logical, systemic and structural, graphical and other methods of scientific research.

The article establishes that the Criminal Procedure Code of Ukraine defines the obligation of an investigator or prosecutor to serve a notice of suspicion by publishing it on the website of the Office of the Prosecutor General and in the mass media of national distribution. This method of delivery is possible for both general and special pre-trial investigation regimes. It is emphasised that the notice of suspicion to be published on the website and in the mass media of the national sphere of distribution have differences in content, format, data that may be made public, and place of publication. In order to prevent possible violations, the requirements for suspicion notifications are detailed and visualised in the form of a table.

It is found that the procedure for publishing notices of suspicion for investigators and prosecutors is different. The author identifies the stages required for publishing notices of suspicion for investigators and prosecutors and develops appropriate algorithms.

The findings of the study can be used in lawmaking activities in the development and improvement of regulations on this topic, in practical activities by investigators of pre-trial investigation bodies, prosecutors when serving a person with a notice of suspicion, in scientific activities to continue research in this area, in educational activities to prepare materials for teaching students, cadets, trainees in legal specialties and for advanced training of investigators and prosecutors.

Key words: pre-trial investigation, special pre-trial investigation, criminal proceedings, notification, investigator, prosecutor, personal data, suspect.

УДК 347.965

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.14>

Іван Олександрович Ємець,

кандидат юридичних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (докторант);

<https://orcid.org/0009-0003-9056-5346>,

e-mail: ivan.iemets@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ОBOB'ЯЗКУ ДОКАЗУВАННЯ ПОТЕРПІЛИМ ТА ЙОГО ПРЕДСТАВНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті піддано аналізу положення кримінального процесуального законодавства з метою визначення ролі адвоката, який представляє інтереси потерпілого, у доказуванні обставин, визначених ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, та деяких інших обставин, що підлягають установленню. З огляду на розпливчате законодавче формулювання, вжите в ч. 2 ст. 92 Кримінального процесуального кодексу України, обґрунтовано тезу, що до обставин, доказування яких покладається на потерпілого, а отже, і залученого ним представника, належать: розмір процесуальних витрат, понесених потерпілим; обставини, що характеризують особу обвинуваченого, на які вказує потерпіла сторона; аргументи та доводи, що засвідчують обставини, викладені в поданих потерпілою стороною клопотаннях і скаргах; обставини, пов'язані із завданням потерпілому моральної шкоди; обставини, покладені в основу позовних вимог, що викладені в цивільному позові. Визначено, до яких дій може вдаватися залучений представник потерпілого для збирання доказів, що засвідчують наявність таких обставин, а також окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: кримінальний процес, доказування, потерпілий, представник потерпілого, адвокат, предмет доказування, обставини кримінального правопорушення.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У захисті прав особи, яка стала жертвою кримінального правопорушення, неабияку роль відіграє залучений представник, яким у контексті захисту постраждалої фізичної особи завжди є адвокат. Діяльність адвоката, який представляє інтереси потерпілого, має вирішальне значення на всіх стадіях кримінального провадження та не обмежується виключно відстоюванням правової позиції потерпілої сторони під час судового розгляду. Так, на стадії досудового розслідування адвокат може ініціювати проведення процесуальних дій, брати в них участь, отримувати речі та документи, які мають

доказовий потенціал, і подавати їх слідчому для долучення до матеріалів кримінального провадження.

Адвокат, який бере участь у кримінальному провадженні, як представник потерпілого може залучатися і до діяльності щодо доказування, адже згідно з ч. 1 ст. 92 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 цього Кодексу, за винятком випадків, передбачених ч. 2 цієї статті, покладається на слідчого, прокурора та, у встановлених цим Кодексом випадках, – на потерпілого¹. Ураховуючи те, що представник потерпілого користується правами особи, інтереси якої він представляє, то цілком допустимою є участь представника потерпілого в такій діяльності. Тому з метою визначення можливостей цього суб'єкта в діяльності щодо доказування, вдосконалення правових механізмів його участі у кримінальному провадженні вважаємо за потрібне зупинитися на дослідженні цих питань.

Стан дослідження проблеми

У юридичній літературі вже неодноразово висвітлювалися питання становлення та розвитку інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі. Вони були предметом дослідження С. Є. Абламського [1], Р. О. Ємельянова [2], В. Г. Пожара [3], В. В. Самолюка [4], О. В. Якимчук [5] та ін. У своїх працях науковці торкнулися проблематики захисту інтересів прав потерпілого, значення ролі в цих питаннях залученого на договірних засадах представника, визначили особливості становлення інституту представництва у кримінальному процесі, охарактеризували сучасний стан наукової розробленості проблематики представництва інтересів потерпілого, визначили теоретичні та практичні аспекти, а також проблемні питання щодо реалізації повноважень представника потерпілого в представництві інтересів фізичних і юридичних осіб, щодо яких скоєно кримінальні правопорушення, тощо.

Вагомий внесок вітчизняні науковці здійснили в розроблення проблематики щодо доказування, визначення предмета і суб'єктів доказування тощо. Серед останніх наукових розвідок у контексті дослідження проблематики доказування, з'ясування сутності предмета доказування, межі доказування тощо слід відзначити напрацювання В. М. Фігурського, який займався з'ясуванням суті фідуціарних фактів та обставин, визначенням їх ролі в системі засобів кримінального процесуального доказування [6]. Права потерпілого як суб'єкта

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.08.2024).

доказування у кримінальному провадженні, зокрема особливості реалізації його права на звернення до слідчого судді із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, досліджував С. І. Ципа [7]. Особливості доказування у кримінальному провадженні в суді першої інстанції, а також класифікацію суб'єктів доказування з урахуванням їхньої ролі та функцій розробляла С. О. Данькова [8]. Таким чином, вчені продовжують активно досліджувати проблематику доказування, однак такі питання, як можливість та ролі в цій діяльності адвоката, який представляє інтереси потерпілого, поки що не були предметом дослідження, що й актуалізувало потребу їх вивчення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є з'ясування ролі та можливостей адвоката, який представляє інтереси потерпілого, в доказуванні обставин, що становлять предмет доказування.

Окреслену мету конкретизовано в таких *завданнях*: 1) здійснити текстуальний аналіз кримінального процесуального законодавства з метою визначення правових засад діяльності адвоката, який представляє інтереси потерпілого, в доказуванні обставин, що становлять предмет доказування; 2) визначити, як наукова спільнота розуміє роль цього суб'єкта в доказуванні обставин, що підлягають установленню під час розслідування та в судовому розгляді; 3) окреслити шляхи нормативного закріплення можливостей представника потерпілого у збиранні доказів.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу положень кримінального процесуального законодавства визначено, що адвокат, який представляє інтереси потерпілого, може бути суб'єктом доказування, зокрема, щодо тих обставин, обов'язок доказування яких покладається на потерпілого. Наголошено, що чинними нормативними положеннями закріплено обов'язок доказування окремих обставин саме потерпілим, проте зауважено, що таке формулювання, вжите законодавцем у ч. 2 ст. 92 КПК України, не містить конкретики, оскільки не надає повного переліку обставин, що підлягають доказуванню.

На підставі текстуального аналізу положень КПК України, узагальнення матеріалів судової практики обґрунтовано тезу про те, що до обставин, які підлягають доказуванню потерпілим (а тому в їх доказуванні може брати участь і залучений представник), належать: розмір процесуальних витрат, понесених потерпілим; обставини, що характеризують особу обвинуваченого, на які вказує потерпіла сторона; аргументи та доводи, що засвідчують обставини, викладені в поданих потерпілою стороною клопотаннях і скаргах; обставини, пов'язані із завданням потерпілому моральної шкоди; обставини, покладені в

основу позовних вимог, що викладені в цивільному позові. Визначено, до яких дій може вдаватися залучений представник потерпілого для збирання доказів, які засвідчують наявність таких обставин. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати в розробленні практичних рекомендацій щодо ефективного збирання представником потерпілого доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Обставини, що підлягають доказуванню (встановленню чи з'ясуванню) під час розслідування кримінального правопорушення, – це міжпредметна категорія. Такі обставини є предметом дослідження одночасно декількох наук, зокрема кримінального процесу та криміналістики, хоча вони й використовують дещо відмінну термінологію.

Відповідно до сучасної доктрини кримінального процесу обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, слід не просто встановити, а й підкріпити системою належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів, які б засвідчували їх беззаперечність [9, с. 33]. Закріплений у ст. 91 КПК України перелік обставин визначають як загальний предмет доказування, проте, якщо його розглядати щодо конкретного кримінального правопорушення, то, безумовно, він підлягає індивідуалізації, яку здійснюють з огляду на складові диспозиції конкретної статті Кримінального кодексу України, за якою кваліфікують діяння, що підлягає доказуванню [10, с. 49]. Також слід урахувувати, що під час розслідування кожного виду злочину, крім загального переліку обставин, визначених у КПК України та конкретній статті Кримінального кодексу України, може виникнути необхідність і в дослідженні інших доказових фактів, що не належать до предмета доказування, проте мають важливе значення для розгляду справи по суті [11, с. 102]. У з'ясуванні деяких із них важливу роль відіграє потерпіла сторона, тобто сам потерпілий і залучений ним за домовленістю представник (адвокат).

Положеннями кримінального процесуального законодавства гарантовано, що сторони кримінального провадження мають рівні права щодо збирання та подання до суду речей, документів та інших доказів. Таке законодавче положення знаходить своє відображення в положеннях ст. 93 КПК України. Крім того, у ст. 92 КПК України законодавцем визначено, що обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 цього Кодексу, за винятком випадків, передбачених ч. 2 цієї статті, покладається на слідчого, прокурора та, у встановлених цим Кодексом випадках, – на потерпілого. Обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається

на сторону, що їх подає¹. Таким чином, щодо окремих фактів потерпів, а отже, і його представник, повноваження якого є похідними, у контексті діяльності щодо представництва в цілому та доказування зокрема наділяються відповідним обов'язком. Водночас слід наголосити на недосконалоості наведених норм. Це пов'язано із тим, що вони мають відсильний характер.

У спеціальній літературі це явище отримало назву «прогалина у праві» або ж «кваліфіковане мовчання законодавця». За своєю суттю воно є своєрідним прийомом законодавчої техніки, коли законодавцем конкретне питання навмисно залишено без правового врегулювання, тобто віддано на розсуд правозастосовувачів [12, с. 111]. Ми є прихильниками позиції, що заперечує можливість застосування в положеннях кримінального процесуального законодавства такого підходу через те, що у практичному аспекті це завжди призводить до ускладнення правозастосовної практики у зв'язку з неоднозначним її тлумаченням відповідними суб'єктами, уповноваженими на правозастосування.

Згідно із проведенням нами текстуальним аналізом положень кримінального процесуального законодавства усе ж таки прямих вказівок щодо обов'язку доказування потерпілим або його представником певних обставин, пов'язаних з подією кримінального правопорушення, чи подібних фактів, за винятком розміру процесуальних витрат і обставин, котрі характеризують особу обвинуваченого, це законодавство не містить. Водночас вважаємо доречним вказати, що до обставин, які підлягають доказуванню згаданими учасниками кримінального провадження, належать всі факти, викладені ними в поданих клопотаннях і скаргах. Так, наприклад, будь-яке оскарження постанови про закриття кримінального провадження, подане з порушенням встановленого законодавцем строку, вимагає засвідчення стороною, що подає скаргу на неї, факту отримання копії процесуального рішення після спливу 30-денного терміну від дати його ухвалення.

До обставин, які підлягають доказуванню саме потерпілим, а отже, і його представником, на нашу думку, належать ті, що пов'язані із завданням йому моральної шкоди. Таких висновків ми доходимо на підставі аналізу декількох чинників. По-перше, законодавцем визначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.08.2024).

адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди¹. Тобто саме така підстава, як завдання особі шкоди, є основною у з'ясуванні того факту, чи є підстави визнати особу потерпілою у кримінальному провадженні. По-друге, установлення виду та розміру шкоди – це здебільшого питання, що є компетенцією залученого експерта. Це засвідчується тим фактом, що установлення причини смерті і тяжкості й характеру тілесних ушкоджень (тобто фізичної шкоди), а також визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням², належать до обов'язкових підстав призначення стороною кримінального провадження експертизи. Таким чином, законодавець конкретно підійшов до визначення способів доказування фактів, що засвідчують завдання потерпілому фізичної та матеріальної шкоди. Невизначеним залишилося тільки питання з'ясування факту завдання моральної шкоди та інших обставин, пов'язаних із ним.

У юридичній літературі вказують, що вимогу відшкодування завданої моральної шкоди не здатна обґрунтовано доказати будь-яка інша особа, за винятком тієї, якій її завдано. Адже жодна інша особа не може відчутти дійсну глибину душевних страждань, спричинених учиненням кримінального правопорушення, краще за потерпілого (цивільного позивача). У подібних ситуаціях тягар доказування моральної шкоди ґрунтується не лише на заінтересованості потерпілого (цивільного позивача) в задоволенні певних вимог, а й на особливостях моральної шкоди. З огляду на це ми погоджуємося, що зміст тягаря доказування моральної шкоди, що лежить на потерпілому (цивільному позивачеві), охоплює потребу подання матеріалів, що відповідають процесуальним джерелам доказів на обґрунтування глибини спричинених душевних страждань, розміру майнової компенсації моральної шкоди.

Щодо способів засвідчення факту та розміру завданої потерпілому моральної шкоди, з'ясування способів розрахунку грошового

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.08.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.08.2024).

еквіваленту, що відповідає завданій моральній шкоді потерпілому, яка може бути стягнута на користь цивільного позивача, то в юридичній літературі вказують про можливість призначення психологічної експертизи [13, с. 62]. Ми також погоджуємося, що ця експертиза є доволі апробованим і науково обґрунтованим способом збирання доказів, однак не обов'язковим. Тим паче, що до найбільш можливих варіантів прояву моральної шкоди, відповідно до ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України, належать: 1) фізичний біль і страждання, яких зазнала фізична особа у зв'язку з каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я; 2) душевні страждання, зумовлені протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) душевні страждання, яких фізична особа зазнала через знищення або пошкодження її майна; 4) приниження честі та гідності фізичної особи, ділової репутації фізичної та юридичної особи¹. Таким чином, не можна з окреслених обставин, безумовно, пов'язана зі з'ясуванням особливостей психоемоційного стану особи, глибини психологічних страждань, яких зазнав потерпілий через учинення щодо нього кримінального правопорушення.

Водночас у позитивному аспекті слід також зауважити, що висновок психолога може бути визнано письмовим доказом, навіть за відсутності в особи, яка його надала, процесуального статусу спеціаліста чи експерта. Це, зокрема, має місце в ситуаціях, якщо такий висновок містить дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору щодо з'ясування страждань потерпілих, проте розмір грошового відшкодування все ж таки визначається в судовому рішенні, а не у висновку психолога².

Зауважимо, що, ухвалюючи в межах кримінального провадження судове рішення щодо задоволення цивільного позову, головуєчий у судовому засіданні має ретельно перевірити всі вимоги позивача, врахувати майновий стан винного, його стан здоров'я та вжити інших заходів для справедливого вирішення цього питання. Про це вказав Верховний Суд у справі № 639/1910/19³. Відповідно до

---

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 18.08.2024).

² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09.11.2022 : справа № 372/1652/18, провадження № 14-115цс21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046335> (дата звернення: 18.08.2024).

³ Постанова Верховного Суду від 28.01.2020 : справа № 639/1910/19, провадження № 51-4115км19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87298252> (дата звернення: 18.08.2024); Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного

встановлених обставин справи судом першої інстанції ухвалено рішення на користь потерпілого щодо стягнення з обвинуваченого: у рахунок відшкодування витрат на лікування – 4 734 грн, моральної шкоди – 100 000 грн, втраченого заробітку – 12 519 грн, витрат на правову допомогу – 6 000 грн, а всього – 123 253 грн. Апеляційним судом вирок місцевого суду залишено без змін. Захисник у касаційній скарзі вказав, що судом безпідставно задоволено цивільний позов потерпілого, адже докази надані потерпілим, не перевірено. Зокрема, не взято до уваги, чи стосуються вони саме цього кримінального провадження, чеки, надані на обґрунтування позовних вимог, були не завірені належним чином, а витрати, понесені потерпілим, не знайшли достатнього обґрунтування. Розмір моральної шкоди також визначено захисником як необґрунтований.

Розглянувши по суті касаційну скаргу захисника, Верховний Суд скасував рішення в частині вирішення цивільного позову та призначив новий розгляд у суді першої інстанції в порядку цивільного судочинства. Таке рішення обґрунтовано тим, що позовні вимоги потерпілого розглянуто місцевим судом формально, без оцінки товарних чеків, відповідно до ст. 94 КПК України, без обґрунтування свого рішення про стягнення із засудженого коштів у рахунок відшкодування завданої шкоди, без вказівки на докази та розрахунку сум, присуджених на користь потерпілого. Замість цього суд лише «обмежився твердженням про те, що цивільний позов вирішено судом першої інстанції за правилами, встановленими в КПК України, з наведенням належних і достатніх мотивів та підстав такого рішення. При визначенні розміру суми, яку необхідно стягнути із засудженого у рахунок відшкодування заподіяної потерпілому моральної шкоди, місцевий суд констатував, що вона встановлена з урахуванням перенесеного потерпілим стресу, порушенням способу його життя та життя його родини, пов'язаного з лікуванням, погіршенням стану здоров'я та проходженням курсу лікування, неможливістю працювати та годувати свою родину, частковим добровільним відшкодуванням шкоди. Разом з цим, із судових рішень не вбачається, що суди врахували майновий стан винного, його стан здоров'я та вжили всіх можливостей для справедливого вирішення цивільного позову... Тому рішення суду про стягнення із засудженого (як цивільного відповідача) саме 100 000 грн у рахунок відшкодування моральної шкоди не можна визнати таким, що повною мірою відповідає

Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень 2020 року // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_01_20.pdf (дата звернення: 18.08.2024).

принципам розумності, виваженості та справедливості. Отже, вирок суду в цій частині також суперечить статтям 370, 374 КПК України...»¹.

Ураховуючи положення, викладені Верховним Судом, слід зауважити, що такі обставини, як підтвердження достовірності чеків, обґрунтування понесених витрат тощо, зобов'язаний був належним чином підтвердити потерпілий, його представник. Навіть задоволення позовних вимог судом першої інстанції жодним чином не засвідчує їх обґрунтованості, адже кожна з них має засвідчуватися доказами, отриманими в процесуальному порядку.

Таким чином, до обставин, що підлягають доказуванню саме потерпілим, його представником, на нашу думку, слід відносити:

- розмір процесуальних витрат, понесених потерпілим;
- обставини, що характеризують особу обвинуваченого, на які вказує потерпіла сторона;
- аргументи та доводи, що засвідчують обставини, викладені в поданих потерпілою стороною клопотаннях і скаргах;
- обставини, пов'язані із завданням потерпілому моральної шкоди;
- обставини, покладені в основу позовних вимог, що викладені в цивільному позові.

У контексті визначення процесуальних дій, що можуть бути реалізовані представником потерпілого щодо доказування визначених обставин, до них належать:

1) збирання шляхом подання адвокатських запитів відомостей, що характеризують потерпілого та обвинуваченого, вид і розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди, а також відомостей щодо обставин, покладених в основу клопотань і скарг, тощо;

2) проведення опитувань свідків, ініціювання заходів щодо здійснення їх допиту слідчим, дізнавачем із метою встановлення обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Так, наприклад, щодо підтвердження способу життя особи, яка ухиляється від сплати аліментів, можна опитати осіб, які обізнані щодо способу життя особи, є працевластувачами такої особи тощо;

3) отримання висновку експерта на договірних засадах. Так, ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» визначено, що судові

---

¹ Постанова Верховного Суду від 28.01.2020 : справа № 639/1910/19, провадження № 51-4115км19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87298252> (дата звернення: 18.08.2024); Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень 2020 року // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_01_20.pdf (дата звернення: 18.08.2024).

експертизи, обстеження та дослідження проводяться на замовлення потерпілого, його представника і здійснюються за рахунок замовника¹;

4) отримання доступу до речей і документів на підставі ухвали слідчого судді, зокрема до тих, що містять охоронювану законом таємницю;

5) ініціювання проведення процесуальних дій у вигляді слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Висновки

Положеннями кримінального процесуального законодавства гарантовано, що сторони кримінального провадження мають рівні права щодо збирання та подання до суду речей, документів та інших доказів. Це право поширюється на потерпілого, а отже, і його представника з огляду на похідний статус його повноважень. Чинними нормативними положеннями також закріплено обов'язок щодо доказування окремих обставин саме потерпілим, проте формулювання, вжите законодавцем у ч. 2 ст. 92 КПК України, не містить конкретики, адже не надає повного переліку обставин, що підлягають доказуванню. На підставі текстуального аналізу положень КПК України, узагальнення матеріалів судової практики обґрунтовано тезу про те, що до обставин, які підлягають доказуванню потерпілим, а тому в їх доказуванні може брати участь і залучений представник, належать: розмір процесуальних витрат, понесених потерпілим; обставини, що характеризують особу обвинуваченого, на які вказує потерпіла сторона; аргументи та доводи, що засвідчують обставини, викладені в поданих потерпілою стороною клопотаннях і скаргах; обставини, пов'язані із завданням потерпілому моральної шкоди; обставини, покладені в основу позовних вимог, що викладені в цивільному позові. Визначено, до яких дій може вдаватися залучений представник задля збирання доказів, що засвідчуватимуть наявність таких обставин. Вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати в розробленні практичних рекомендацій щодо ефективного збирання представником потерпілого доказів у кримінальному провадженні.

Список бібліографічних посилань: 1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с. 2. Ємельянов Р. О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі :

---

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 18.08.2024).

дис. ... д-ра філософ. : 081. Кропивницький, 2023. 233 с. **3.** Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 22 с. **4.** Самолюк В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с. **5.** Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософ. : 081. Київ, 2021. 253 с. **6.** Фігурський В. М. Фідуціарні факти та обставини як засоби кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 67. С. 67–72. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.67.13>. **7.** Ципа С. І. Актуальні питання забезпечення прав потерпілого на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 2. С. 55–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-87-55-59>. **8.** Данькова С. О. Класифікація суб'єктів доказування у кримінальному провадженні в суді першої інстанції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 3, № 81. С. 62–66. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.7>. **9.** Пінчук М. Г. Деякі питання щодо визначення предмета доказування та його структури. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2 (78). С. 33–38. **10.** Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України : метод. рек. Харків : Фактор, 2013. 96 с. **11.** Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 289 с. **12.** Забарний М. М. Прогалини у кримінальному процесуальному праві: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 3, т. 3. С. 108–111. **13.** Вуйма А. Г. Використання висновку експерта, складеного за результатами проведення судово-психологічної експертизи, у кримінальному судочинстві // Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану : матеріали IV Всеукр. форуму судових експертів (м. Львів, 7 черв. 2024 р.) / М-во юстиції України ; Дніпропетровськ. наук.-дослід. ін-т судових експертиз. Одеса : Юридика, 2024. С. 61–64.

Надійшла до редколегії 20.08.2024

Прийнята до опублікування 16.09.2024

Iemets I. O. Implementation of the burden of proof in criminal proceedings by the victim and their representative

The article analyses the provisions of criminal procedure legislation with a view to defining the role of the victim and their representative (attorney-at-law) in proving the circumstances specified in Article 91 and Part 2 of Article 92 of the CPC of Ukraine. It is argued that the legislator, when defining the information which constitutes the victim's burden of proof,

used the wording which does not give an unambiguous understanding of the totality of the circumstances which the victim and his/her legal representative are obliged to prove.

Based on the results of the textual analysis of the provisions of current legislation, and on the basis of the generalisation of court practice, it is proposed that the circumstances which should be proved by the victim (his/her representative) include the following: the amount of procedural costs incurred by the victim; circumstances characterising the personality of the accused, as indicated by the injured party; arguments and evidence confirming the circumstances set out in the petitions and complaints filed by the injured party; circumstances related to non-pecuniary damage caused to the victim; circumstances underlying the claims set out in a civil action.

It is established that a representative engaged by the victim plays a significant role in collecting evidence which forms the basis of the claims set out in a civil action. This includes, in particular, requesting copies of documents certifying the costs incurred by the victim and obtaining an expert opinion based on the results of a psychological examination.

It is determined that in order to clarify such circumstances, the victim's representative may resort to a number of measures, including: 1) submission of lawyer's requests; 2) conducting surveys of citizens; 3) obtaining an expert opinion on a contractual basis; 4) obtaining temporary access to things and documents on the basis of a decision of the investigating judge; 5) initiating procedural actions in the form of investigative (search) and covert investigative (search) actions, etc.

Key words: criminal procedure, proof, victim, victim's representative, lawyer, subject matter of proof, circumstances of a criminal offence.

УДК 343.13:343.132.9(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.15>

Микола Миколайович Коломойцев,

кандидат юридичних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (докторант);

<https://orcid.org/0009-0005-8957-5509>,

e-mail: kolomoitsev.mykola@ukr.net

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ
ЗАТРИМАНИЙ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

На підставі узагальнення положень міжнародно-правових актів визначено стандарти надання правничої допомоги особі, затриманій за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. До спеціальних міжнародних стандартів, дотримання яких є надважливим у забезпеченні прав затриманого і які гарантують ефективність правничої допомоги, віднесено: 1) принцип забезпечення конфіденційності під час спілкування затриманого із захисником; 2) засаду перевірки законності затримання без зволікань; 3) принцип оскарження незабезпечення прав затриманого або їх порушення; 4) принцип самостійного та вільного обрання своєї правової позиції.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, правнича допомога, сторона захисту, захисник, адвокат, міжнародно-правові стандарти, принцип.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

З метою захисту та надання громадянам правничої допомоги в Україні діє такий неурядовий правозахисний інститут громадянського суспільства, як адвокатура. Ці засади закріплено в Основному Законі нашої держави та положеннях кримінального процесуального законодавства, а також у деяких інших нормативно-правових актах, спрямованих на врегулювання порядку реалізації прав громадян, пов'язаних з отриманням правничої допомоги.

Практична реалізація правових засад доступу кожної особи до професійної правничої допомоги, самостійного обрання захисника своїх прав¹ можлива завдяки успішному впровадженню проєкту зі

---

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 17.08.2024).

створення та забезпечення функціонування центрів із надання безоплатної правничої допомоги. Певною мірою реалізації згаданих засад сприяють правозахисні громадські організації, які функціонують в Україні і діяльність яких пов'язана із захистом прав і законних інтересів громадян, наданням правничих консультацій населенню та підвищенням рівня обізнаності громадян щодо правових механізмів реалізації їхніх прав і свобод тощо. Важливо, щоб всі суб'єкти, залучені до реалізації правозахисної функції, під час здійснення такої діяльності, зокрема на професійному рівні, дотримувалися міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Нашу увагу привертають міжнародні стандарти надання правничої допомоги особі, яку затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. І хоча окремі вчені звертають увагу, що питанням захисту прав затриманих, порівняно з потерпілим, приділяється ґрунтовна увага в положеннях національного законодавства, навіть у нормах Основного Закону України, однак інститут захисту перебуває у стані безперервного розвитку та вдосконалення, а тому окремі його положення потребують постійного перегляду.

Стан дослідження проблеми

Проблеми надання особі правничої допомоги у кримінальному провадженні та здійснення захисту громадян від кримінального переслідування розкрито в комплексних монографічних роботах В. М. Тертишника та Ю. С. Шемчушенка [1], О. В. Мартовицької та О. О. Юхна [2] та ін. Міжнародні стандарти формування інституту адвокатури та особливості його функціонування були предметом дослідження С. С. Бандурки [3], Т. Б. Вільчик та В. О. Святоцької [4], Ю. В. Оніщика й О. М. Коваль [5], М. М. Стефанчука [6], В. М. Шайнер [7], В. Д. Шаповал [8], а також багатьох інших. У своїх роботах учені здійснювали спроби визначити сучасні тенденції розвитку адвокатури в Україні, окреслити міжнародні та європейські стандарти адвокатської діяльності, вирішити сучасні проблеми, які виникають під час надання професійної правничої допомоги. Водночас дотепер поза увагою вітчизняних правників залишаються питання щодо визначення міжнародних стандартів надання правничої допомоги особі, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Це свідчить, що вона досі залишається нерозробленою, а отже, вказує на необхідність її вирішення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті стало з'ясування міжнародно-правових стандартів надання правничої допомоги особі, затриманій за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

З метою реалізації окресленої мети вирішення потребують такі *завдання*: 1) визначити міжнародні стандарти надання правничої

допомоги особі, затриманій за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, на підставі системного аналізу положень міжнародно-правових договорів, а також законодавчих актів ЄС; 2) з'ясувати рівень та особливості імплементації згаданих міжнародних стандартів у національному законодавстві.

Наукова новизна дослідження

На підставі узагальнення положень міжнародно-правових актів визначено стандарти надання правничої допомоги особі, затриманій за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Визначено, що до спеціальних міжнародних стандартів, дотримання яких є надважливим у забезпеченні прав затриманого і які гарантують ефективність правничої допомоги, слід відносити: 1) принцип забезпечення конфіденційності під час спілкування затриманого із захисником; 2) засаду перевірки законності затримання без зволікань; 3) принцип оскарження незабезпечення прав затриманого або їх порушення; 4) принцип самостійного та вільного обрання своєї правової позиції.

Виклад основного матеріалу

Одним з інститутів кримінального процесу є інститут затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Він охоплює ті правові засади, що визначають підстави та строки затримання особи, особливості процесуального оформлення факту затримання, а також «гарантії забезпечення прав затриманої особи, умови і порядок тримання її під вартою, нагляд і процесуальний контроль за законністю затримання, підстави і порядок звільнення з-під варти та реабілітації» [9, с. 8].

На підставі текстуального аналізу положень чинного кримінального процесуального законодавства можемо зауважити, що воно не містить визначення поняття «затриманий» і ґрунтовно не регламентує процесуальний статус особи, яку затримали за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. З огляду на відсутність нормативної дефініції окреслених наукових категорій цьому питанню неодноразово приділялася увага в науковій літературі. Вчені здійснювали спроби розкрити сутність понять «затримання», «затримувати» [10, с. 83], з'ясувати природу правового інституту затримання [11, с. 162] тощо. Сьогодні, вже так би мовити традиційно, окреслене поняття ототожнюють із тимчасовим запобіжним заходом [12, с. 18–20; 13, с. 7–8; 14, с. 43]. Проте дехто висловлюється про затримання як про слідчу дію [15, с. 10], а хтось категорично заперечує можливість визнання такої позиції [16, с. 12].

Також у науковій літературі вказують і про триедину сутність, значення та процесуальну форму затримання в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [17, с. 214].

Зокрема, Є. І. Макаренко вказав, що затримання підозрюваного визначається в кількох аспектах, а саме: 1) як захід забезпечення кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК України); 2) як тимчасовий запобіжний захід (ч. 2 ст. 176 КПК України); 3) як процесуальна дія, факт і результати проведення якої фіксуються у відповідному протоколі (ч. 5 ст. 208 КПК України) [18, с. 129–131]. Ю. О. Лук'яненко зі свого боку зазначив, що затримання визначається законодавцем: «1) як захід забезпечення кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК України); 2) як запобіжний захід (ч. 2 ст. 176 КПК України); 3) як слідча (розшукова) дія (ч. 5 ст. 208 КПК України)» [17, с. 53]. Варто зауважити, що Ю. О. Лук'яненко дещо звузив тлумачення Є. І. Макаренка, замінивши процесуальну дію на слідчу (розшукову) дію.

В аспекті продовження дискусії «процесуальна – слідча (розшукова) дія» зауважимо, що на практиці одним з обов'язкових документів, який направляється до суду з обвинувальним актом, є реєстр матеріалів кримінального провадження. Реквізитами цього процесуального документа є: 1) номер та найменування процесуальної дії, проведеної під час досудового розслідування, а також час її проведення; 2) реквізити процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування; 3) вид заходу забезпечення кримінального провадження, дата і строк його застосування (ч. 2 ст. 109 КПК України)¹. Тобто тут законодавцем вжито формулювання «процесуальна дія». У наукових працях висвітлюється позиція, що під процесуальними діями слід розуміти дії учасників кримінального провадження, проведені з дотриманням положень кримінального процесуального законодавства та спрямовані на збирання, перевірку чи використання доказів у кримінальному провадженні. Процесуальні дії у спеціальній літературі пропонують класифікувати за двома групами: слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії [19, с. 5]. Нам імпонує такий підхід, і в контексті з'ясування сутності затримання особи ми вважаємо доцільним зупинитися на позиції, що затримання особи у кримінальному провадженні є процесуальною дією, яка має тимчасовий правообмежувальний характер.

Таким чином, щодо дискусії про розуміння затримання як слідчої (розшукової) дії, заходу забезпечення кримінального провадження або запобіжного заходу, ми вважаємо, що від вищезазначених підходів слід відмовитися, оскільки кожен із них породжує низку

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.08.2024).

додаткових питань, пов'язаних з їхньою реалізацією. Зокрема, тому, що сьогодні допустимим є затримання особи за ухвалою слідчого судді з метою приводу, уповноваженою службовою особою і навіть будь-якою іншою особою за наявності для цього підстав, тобто при визначенні суті затримання доцільно застосовувати триєдиний підхід (щодо сутності, значення та форми) до кожного з наведених різновидів затримання. Однак це може зумовити виникнення ще більшої кількості неузгоджених питань, адже стане незрозумілою, наприклад, сутність затримання, передбаченого ч. 2 ст. 207 КПК України.

Отже, викладене дає підстави зауважити, що інститут затримання особи у кримінальному процесі не є досконалим, оскільки немає узгодженості та єдності щодо розуміння сутності затримання, процесуального статусу затриманого, однозначності в розумінні гарантій його процесуальних прав тощо. Ми вважаємо, що затримання є процесуальною дією, що має тимчасовий правообмежувальний характер прав особи, яку застали при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення або під час безперервного переслідування особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення. Метою затримання є забезпечення подальшого розслідування, з'ясування обставин події, що відбулася, вирішення завдань кримінального провадження тощо.

З огляду на правообмежувальний характер затримання слід зупинитися на міжнародних стандартах надання затриманій особі правничої допомоги. На нашу думку, вони, безумовно, базуються на стандартах у сфері забезпечення прав людини. Враховуючи специфіку предмета нашого дослідження, серед згаданих стандартів фундаментальними в частині надання правничої допомоги затриманому слід вважати такі:

- право на свободу й особисту недоторканність;
- право на вільне вираження своєї думки та її врахування;
- право на повагу до приватного та сімейного життя;
- право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку кримінального провадження [20, с. 177];
- право на вільне обрання представника (зокрема, захисника);
- право на судовий захист своїх прав;
- право на інформацію тощо.

Вважаємо за потрібне зауважити, що окреслені міжнародні стандарти є першоджерелом для виокремлення багатьох інших, які також відіграють важливе значення в забезпеченні прав особи, зокрема тієї, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Щодо безпосередньо тих засад, які можуть бути визначені як міжнародні стандарти у сфері забезпечення права затриманого на правничу допомогу, то до них слід віднести конфіденційне спілкування із захисником. Такий принцип закріплено в ч. 3 ст. 12 КПК України. При цьому критеріями реалізації цього принципу є: 1) негайність, зокрема реалізація в розумний строк; 2) відсутність часових обмежень; 3) ініціативність, що передбачає можливість ініціювання такої зустрічі за власною ініціативою затриманого та/або його захисника¹. Згаданий стандарт знаходить своє закріплення в Основних положеннях про роль адвокатів, Мінімальних стандартах правил поведження з ув'язненими 1955 р., Принципі I Рекомендації № 21 Комітету міністрів Ради Європи «Про свободу здійснення професії адвоката», Резолюції № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі», Директиві ЄС 2013/48 «Про право на доступ до адвоката в кримінальному провадженні та у провадженні за європейським ордером на арешт, а також про право на повідомлення третьої сторони при позбавленні волі і на спілкування з третіми особами та консультуваними органами при позбавленні волі».

Не оминув увагою цей стандарт та окремі аспекти його практичної реалізації і Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у справі «Алтай проти Туреччини» ЄСПЛ дійшов висновку, що кожній особі має бути гарантоване право на повну та безперешкодну дискусію зі своїм захисником щодо своєї справи. При цьому від національних правоохоронних і судових органів вимагається, щоб вони забезпечили конфіденційність такого спілкування². Окреслена вимога конфіденційності є складовою принципу забезпечення справедливого судового розгляду справи щодо особи в демократичному суспільстві, яка гарантована п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод³. У іншому разі, зокрема за неможливості конфіденційного спілкування адвоката та його клієнта, як вказує ЄСПЛ, правнича допомога не може бути ефективною, адже

---

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 17.08.2024).

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Алтай проти Туреччини» (Заява № 22279/93) : від 22.05.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_031 (дата звернення: 17.08.2024).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.08.2024).

особа, яка перебуває під слідством, не може бути до кінця відвертою, а отже, це може спричинити настання низки негативних наслідків¹.

Ще однією засадою в контексті надання ефективної правничої допомоги затриманій особі та забезпечення її прав є можливість оскарження незаконного затримання. Скарги на незаконність затримання підлягають розгляду без зволікань, про що вказав ЄСПЛ у справах «Барановський проти Польщі», «Кушнір проти України» «Ідалов проти Росії», «Мокалалл проти України», «Лівада проти України», «Малик проти України» тощо. Таким чином, практика ЄСПЛ заклала фундамент для ще одного міжнародного стандарту – перевірки законності затримання без зволікань.

У практичному аспекті оскарження затримання може відбуватися шляхом подання захисником чи безпосередньо затриманим відповідного клопотання або скарги в порядку ст. 206 КПК України, що визначає загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини. Таке клопотання чи скарга може бути подане на будь-якому етапі кримінального провадження, проте тільки після з'ясування факту, що особу дійсно було затримано². Погоджуємося з позицією, що «ігнорування права сторони захисту на оскарження незаконного затримання на досудовому провадженні призводить до позбавлення затриманої особи ефективного захисту її права на свободу та особисту недоторканність» [21, с. 51–52]. Тому наголосимо, що подібне оскарження факту затримання особи слід здійснювати негайно після з'ясування фактів, що свідчать про його незаконність. Також з огляду на відсутність усталеного та законодавчо закріпленого механізму оскарження незаконного затримання особи вважаємо за потрібне його передбачити. На нашу думку, для цього слід внести зміни до чинного КПК України, зокрема ч. 1 ст. 303 доповнити пунктом 12 такого змісту: «12) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про затримання особи – стороною захисту, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, її представником».

Крім того, на етапі затримання особи гарантованим є оскарження незабезпечення прав затриманого, тому важливо зупинитися на цьому докладніше. З огляду на те, що під час затримання особи

---

¹ Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Öcalan v. Turkey» (Application No. 46221/99) // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022> (дата звернення: 17.08.2024)..

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Малик проти України» (Заява № 37198/10) : від 29.01.2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a61 (дата звернення: 17.08.2024).

допускається проведення особистого обшуку, важливо з'ясувати, чи не відбулося порушення правової процедури його здійснення. Це, зокрема, присутність двох понять тієї ж статі, що й особа, яку обшукують, їх незаінтересованість, чи занесено до складеного протоколу заяви та зауваження учасників процесуальної дії, чи надавалася затриманому медична допомога, чи роз'яснено йому зміст положень ст. 63 Конституції України, чи повідомлено родичів затриманого про факт затримання та його місцезнаходження, чи надано копію протоколу затримання тощо.

Діяльність залученого до цієї процесуальної дії захисника на етапі затримання, зокрема в контексті надання правничої допомоги, полягає в роз'ясненні адвокатом підстав і наслідків затримання, особливостей подальшої процесуальної діяльності сторони обвинувачення, правової кваліфікації дій затриманого, що надана стороною обвинувачення, тощо. Саме тому важливо визначити, якої позиції дотримується затриманий і сформуванню подальшу правову позицію, котра буде відстоюватися стороною захисту під час участі в подальших процесуальних діях.

При обранні підзахисним конкретної правової позиції захисник зобов'язаний надати їй ґрунтовну оцінку й роз'яснити наслідки обраної позиції для подальшого розслідування та долі клієнта. Будь-які порушення прав і свобод затриманої особи не повинні бути проігноровані захисником, а навпаки, мають підлягати обґрунтованій оцінці та оскарженню. За необхідності захисник повинен ужити заходів, щоб унеможливити подальше застосування будь-яких обмежень щодо гарантованих законом процесуальних інтересів. Таким чином, до засад надання правничої допомоги затриманій особі слід відносити ще й принцип вільного обрання своєї правової позиції.

Висновки

На підставі проведеного узагальнення положень чинного національного законодавства, міжнародно-правових актів і практики ЄСПЛ нами визначено, що надання правничої допомоги особі, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, має здійснюватися з дотриманням міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав людини. Саме вони є тими основоположними началами, дотримання яких засвідчує демократичність держави, її правовий характер та напрями діяльності, гарантує ефективність реалізації правоохоронних і правозахисних функцій. Визначальними в контексті забезпечення прав таких учасників кримінального провадження, як затриманий і підозрюваний, є право на свободу й особисту недоторканність; право на вільне вираження своєї думки та її врахування; право на повагу до приватного та сімейного життя; право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку кримінального

провадження; право на вільне обрання представника (зокрема, захисника); право на судовий захист своїх прав; право на інформацію тощо.

До галузевих міжнародних стандартів, дотримання яких є надважливим у забезпеченні прав затриманого, котрі також гарантують ефективність правничої допомоги, яку отримує затриманий, слід віднести: 1) принцип забезпечення конфіденційності під час спілкування затриманого із захисником; 2) засаду перевірки законності затримання без зволікань; 3) принцип оскарження незабезпечення прав затриманого або їх порушення; 4) принцип самостійного та вільного обрання своєї правової позиції.

З огляду на викладене вважаємо, що перспективи подальших досліджень мають полягати у визначенні правових механізмів упровадження окреслених стандартів у національну практику правоохоронних і судових органів.

Список бібліографічних посилань: 1. Тертишник В. М., Шемшученко Ю. С. Правничка допомога та захист у кримінальному процесі : підручник. Київ : Алерта, 2018. 446 с. 2. Мартовицька О. В., Юхно О. О. Проблеми професійної правничої допомоги: теорія і практика : монографія. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Факт, 2024. 420 с. 3. Бандурка С. С. Європейські стандарти адвокатської діяльності. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.32782/EP.2022.1.1>. 4. Вільчик Т. Б., Святоцька В. О. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019. № 12. С. 54–69. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-12-054>. 5. Оніщик Ю. В., Коваль О. М. Вплив міжнародних стандартів на правове забезпечення діяльності адвокатури України. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 9 (23). С. 34–43. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9\(23\)-34-43](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9(23)-34-43). 6. Стефанчук М. М. Тенденції розвитку функцій адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 69. С. 429–437. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.71>. 7. Шайнер В. М. Моделі та міжнародні стандарти безоплатної правової допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 480–483. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/109>. 8. Шаповал В. Д. Проблеми забезпечення конституційного права громадян на професійну правничу допомогу в Україні та шляхи їх подолання. *Право та суспільство*. 2018. № 1. С. 61–65. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/1_2018/part_1/13.pdf (дата звернення: 17.08.2024). 9. Чернова А. К. Затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2009. 20 с. 10. Бірюков В. П. Юридична природа затримання: постановка проблеми. *Форум права*. 2010. № 4. С. 81–89. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_16.pdf (дата звернення: 17.08.2024). 11. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний

процес України : підручник. Київ : Либідь, 1999. 534 с. **12.** Борман В. І. Затримання як тимчасовий запобіжний захід // Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників : матеріали V студ. наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2014 р.) / редкол.: О. В. Капліна (голов. ред.), Д. М. Говорун (заст. голов. ред.), О. І. Бережний та ін. Харків, 2014. С. 18–20. **13.** Аленин Ю. П. О двоякої правової природі задержання лица в уголовном процессе. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 7–13. **14.** Білоусов О. І., Смоков С. М. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України : монографія. Одеса : НУВС, 2009. 112 с. **15.** Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 18 с. **16.** Гончаренко В. Г. Правові питання затримання особи в кримінальному провадженні. *Часопис академії адвокатури України*. 2014. № 2 (23), т. 7. С. 11–14. **17.** Лук'яненко Ю. В., Юхно О. О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2016. 264 с. **18.** Макаренко Є. І. Щодо сутності затримання підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 126–134. **19.** Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. наочн. посіб. у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. Київ : Центр учб. літ., 2015. 140 с. **20.** Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 225 с. **21.** Тищенко О. І. Оскарження затримання у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспект. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 49–58.

Надійшла до редколегії 18.08.2024

Прийнята до опублікування 18.09.2024

Kolomoitsev M. M. Legal basis for providing legal aid to a detained person in the context of international standards and practice of the European Court of Human Rights

Based on the analysis of theoretical approaches to the essence of the institute of detention of a person, the article substantiates the position that detention is a procedural action which has a temporary restrictive nature of the rights of a person who was detained during the commission or attempted commission of a criminal offence, immediately after the commission of a criminal offence or during the continuous prosecution of a person suspected of a criminal offence, and which aims to ensure further pre-trial investigation, clarification of the circumstances of the event which occurred.

Based on the generalisation of the provisions of international legal acts and taking into account the case law of the European Court of Human Rights, the author defines the standards for providing legal aid to a person detained on suspicion of committing a criminal offence. It is established that the special international standards, compliance with which is crucial for

ensuring the rights of a detainee and which also guarantee the effectiveness of legal aid received by a detainee, include 1) the principle of confidentiality in the course of communication between a detainee and a defence lawyer; 2) the principle of verification of the legality of detention without delay; 3) the principle of appealing against the failure to ensure the rights of a detainee or their violation; 4) the principle of independent and free choice of one's legal position.

The following are proposed to be the sectoral international standards, compliance with which is crucial for ensuring the rights of a detainee, and which also guarantee the effectiveness of legal aid received by a detainee 1) the principle of confidentiality in the course of a detainee's communication with a defence lawyer; 2) the principle of verification of the legality of detention without delay; 3) the principle of appealing against the failure to ensure the detainee's rights or their violation; 4) the principle of independent and free choice of one's legal position. The emphasis is placed on the fact that the prospects for further research should be to determine the legal mechanisms for implementing the outlined standards into the national practice of law enforcement and judicial authorities.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, legal aid, defence, defence counsel, lawyer, international legal standards, principle.

Вілена Борисівна Кучерявенко,

Харківський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України,

відділ товарознавчих та гемологічних досліджень (судовий експерт);

 <https://orcid.org/0009-0003-0571-7668>,

e-mail: v.b.kucheriavenko@gmail.com

**АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ЕКСПЕРТИЗИ ЛИМОНІВ
ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

Проаналізовано особливості проведення експертизи цитрусових плодів, зокрема лимонів, з метою їхньої класифікації за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності. Розглянуто методологічні підходи до класифікації цитрусових плодів у межах товарознавчої експертизи. Визначено основні діагностичні завдання, які повинен вирішити судовий експерт під час дослідження лимонів. Сучасні методи аналізу дають змогу проводити комплексне дослідження лимонів на різних рівнях – молекулярному, хімічному та морфологічному – для отримання об'єктивних даних щодо їхньої якості, безпеки та інших важливих характеристик. Ці дані можуть бути корисними в судових процесах для визначення походження, відповідності стандартам якості та вирішення спорів. Узагальнено інформацію про характерні дефекти цитрусових плодів (лимонів) та дефекти, властиві продукції низької якості з ознаками псування. Детально описано механізм проведення судової товарознавчої експертизи лимонів.

Ключові слова: лимони, імпорт, митна експертиза, класифікація, стандарт, УКТЗЕД, митний контроль, експертиза, ідентифікація, дефекти.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

До групи цитрусових плодів, що мають промислове значення, належать апельсини, мандарини, лимони, грейпфрути та цитрони. До роду цитрусових входять не лише апельсини, мандарини, лимони та грейпфрути. Він має близько 30 найменувань, але практичне застосування знайшли лише близько десяти. Це апельсин, бергамот, грейпфрут, кlementин, кумкват, лайм, лимон, мандарин, помело (помпельмус), цитрон. Ідентифікація та експертиза експортно-імпортних товарів, зокрема лимонів, відіграє суттєву роль, сприяючи виявленню митних порушень та злочинів, а також забезпеченню профілактичних заходів для їх усунення.

Імпорт цитрусових у 2021–2023 рр. становив 350–392 тис. т. Значну частку у структурі імпорту становлять мандарини (43 %

українського імпорту в натуральному вираженні), апельсини (26 %), лимони (18 %), грейпфрути (10 %) та лайм (1 %). Основні постачальники цитрусових – Туреччина (47 % обсягу імпорту), Єгипет (21 %), Китай (7 %), Південна Африка (5 %) та Іспанія (4 %). Такий імпорт забезпечує український ринок свіжими фруктами протягом року, доповнюючи місцеві асортименти та задовольняючи попит споживачів.

Плоди цитрусових багаті на вуглеводи (переважає сахароза). Найбільший вміст цукрів є характерним для мандаринів (6,6–10,1 %), найменший – для лимонів (0,8–3,0 %). З органічних кислот переважає лимонна, менше кислот у мандаринах (0,9–1,2 %) та більше в лимонах (5,2–7,8 %). Плоди цитрусових містять клітковину, мінеральні речовини, багаті на вітамін С (35–62 мг % у м'якоті і 120–180 мг % у шкірці). Містяться також вітаміни В₆, В₂, каротин, у шкірці апельсинів до 490 мг % вітаміну Р [1]. Плоди цитрусових мають високу біологічну цінність завдяки наявності біологічно активних речовин. Флавоноїди, що містяться в цитрусових плодах, допомагають засвоювати вітаміни, пектинові речовини надійно захищають серцево-судинну систему, глікозиди (нарингін) знижують артеріальний тиск, рівень холестерину, захищають серце від інфаркту й тонізують організм. Цитрусові плоди вживають у свіжому вигляді та використовують для переробки.

Лимони посідають у світовій промисловій культурі цитрусових плодів друге місце після апельсинів. Усі відомі сорти лимонів за характерними ознаками плодів можна поділити на три основні групи: кислі чи справжні лимони; солодкі лимони – плоди із соковитою, солодкою, приємною на смак м'якоттю, вживають у свіжому вигляді, як і апельсини; грубі лимони, які мають дуже товсту шкірку з шорсткою поверхнею, соковитість плодів середня, смак кислий, насіння дуже багато – понад 26 штук. Лимони цієї групи у свіжому вигляді не вживають.

Із численних сортів лимонів, що культивують на Чорноморському узбережжі Кавказу, промислове значення мають лише кілька найбільш морозостійких сортів: Новогрузинський, Лісабон і лимон Мейера [2].

Стан дослідження проблеми

Огляд науково-технічних джерел щодо дослідження лимонів показав, що ключовими напрямками були встановлення походження, оцінка якості та біологічних характеристик, визначення стану дозрівання, а також аналіз фізико-хімічного складу плодів. Вітчизняні вчені А. Ф. Балабак, В. В. Поліщук, І. В. Козаченко та В. В. Габій здійснювали оцінювання сортів лимона (*Citrus limon L*) за господарсько-біологічними ознаками, досліджували антиоксидантні властивості лимонів та їхній вплив на здоров'я [3]. Крім того, досліджувалося

питання агробіологічних особливостей вирощування цитрусових культур у південних регіонах України, класифікація та визначення якісних характеристик цитрусових, зокрема лимонів [1]. Сучасні інструментальні методи аналізу якості лимонів, аналіз хімічного складу, їхня харчова цінність, а також методи визначення цих показників розглянуто в роботі П. Х. Пономарьова, І. В. Донцової та Л. І. Гірняк [4]. Однак наукових даних про особливості експертизи цитрусових плодів, зокрема лимонів, у контексті судової товарознавчої експертизи виявилось недостатньо. Тому важливими залишаються дослідження стану ринку цитрусових плодів та виявлення проблем, пов'язаних з аспектами експертизи під час проведення експертної оцінки їхньої якості та безпечності.

Мета і завдання дослідження

Метою розвідки є розгляд процесу митної експертизи цитрусових фруктів на прикладі імпортованих в Україну лимонів.

Завдання дослідження полягають у визначенні теоретичних і практичних аспектів класифікації цитрусових плодів, зокрема лимонів, а також товарознавчих характеристик судової експертизи цих фруктів.

Наукова новизна дослідження

Дослідження присвячено розробленню узагальнених підходів до класифікації цитрусових плодів у процесі товарознавчої експертизи. Визначено діагностичні завдання, які повинен вирішити судовий експерт під час дослідження цитрусових, що дає змогу отримати більше аналітичної інформації про лимони як категорію товарів. Описані сучасні методи аналізу, зокрема інструментальні, які використовують для встановлення показників якості та безпеки. Ці методи дають змогу проводити дослідження лимонів на молекулярному, хімічному та морфологічному рівнях для отримання об'єктивної інформації про їхню якість, безпеку й інші характеристики, що можуть бути важливими в судових процесах. Узагальнено характерні дефекти лимонів, зокрема ті, що притаманні продукції низької якості з ознаками псування. Описано механізми судової товарознавчої експертизи лимонів.

Виклад основного матеріалу

Лимони (*Citrus limon*) – популярні цитрусові фрукти, відомі своїм яскравим жовтим кольором, освіжаючим ароматом і характерним кислим смаком. Лимони вирощують в різних частинах світу, вони є важливим компонентом багатьох кулінарних рецептів, напоїв та продуктів харчування. Лимони походять з Південно-Східної Азії, ймовірно з Індії або Південного Китаю. Вони були завезені в Європу через Близький Схід і стали популярними в Середземноморському регіоні в середньовіччі. Нині лимони вирощують у багатьох країнах

світу, зокрема США (особливо в Каліфорнії та Флориді), Італії, Іспанії та Мексиці.

М'якуш лимонів містить сухі речовини, представлені в основному цукрами, пектинами, клітковиною, білками, жирами та органічними кислотами, серед яких переважає лимонна. Шкірка плодів багата на запаси аскорбінової кислоти та флавоноїдів, ефірної лимонної олії, що зумовляє приємний аромат лимона. До складу ефірних олій шкірки входять: альдегіди (цитроль та цитронеллаль), спирти (ліналол, цитронеллол, гераніол), ефіри (ацетат меналолу), монотерпени, зокрема лимонен, який становить близько 95 % всіх олій лимона [5]. Лимон багатий на вітаміни А, С, Е, D, В, В₁, В₂, В₃, В₆, В₉ та вітамін Р (цитрин), характерний тільки для цитрусових культур. Крім того, він містить мінеральні елементи: калій, кальцій, залізо, фосфор, магній, натрій, сірку, марганець, кобальт та ін. Однією з головних лікувальних складових лимона є лимонна кислота, яка сприяє очищенню організму від шлаків, покращенню діяльності травної системи, зору, кровообігу, підвищує імунітет і є незамінним засобом для лікування захворювань верхніх дихальних шляхів.

У складі лимона є антиоксиданти – речовини, що блокують вільні радикали, які затримують старіння організму. Слід зауважити, що більшість поживних речовин концентрується в шкірці, зокрема у верхньому її шарі – лимонній цедрі, яку використовують у складі багатьох ліків найрізноманітнішого призначення. Тому доцільно виробляти продукти з м'якоттю, у яких лимони використовують разом з цедрою та шкіркою. Відомо, що на поверхні плодів постійно є мікроорганізми. На лимонах найчастіше зустрічаються різні види грибів, зокрема пеніциліум (*Penicillium*) та аспергіл (*Aspergillus*), а також бактерії, що викликають їх псування. Із цим чинником пов'язані значні економічні втрати. У разі, коли лимони є сировиною для отримання харчового продукту, їх необхідно обробляти для придушення життєдіяльності всіх мікроорганізмів, що містяться на поверхні та здатні завдати шкоди здоров'ю людини.

Фізико-хімічними методами обробки, що використовують на харчових підприємствах проти цвілевих грибів та бактерій, є: перекис водню (H₂O₂), озон, регульоване газове середовище, ультрафіолетове та іонізуюче випромінювання, надвисокий тиск. Крім того, використовують такі протигрибкові та антибактеріальні препарати, як сорбат чи пропіат.

Найпопулярнішими сортами лимонів, що вирощуються нині, є Лісабон та Мейєр. Вирощування та розмноження сорту Мейєр має великий потенціал. Лісабонський сорт лимона більш колючий і дозріває переважно взимку. Дерево заввишки близько трьох – чотирьох метрів [2; 4; 6].

Ідентифікація різновидів лимонів є важливим завданням для їх подальшої класифікації за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – УКТЗЕД). Для точного визначення товарного коду УКТЗЕД необхідно провести експертизу з ідентифікації. Проведення такої експертизи та визначення митного найменування товару є особливо важливим у разі незаконного переміщення товарів через митний кордон, а також при їх некоректному декларуванні й недотриманні обмежень та заборон на ввезення товарів на митну територію. Свіжі лимони класифікуються в УКТЗЕД у розділі II (06-14) «Продукти рослинного походження» в групі 08 «Їстівні плоди та горіхи; шкірки цитрусових або динь», код 0805 – цитрусові, свіжі або сушені (код 0805 50 – лимони (*Citrus limon*, *Citrus limonum*) і лайми (*Citrus aurantifolia*, *Citrus latifolia*); 0805 50 10 00 – лимони (*Citrus limon*, *Citrus limonum*); 0805 50 90 00 – лайми (*Citrus aurantifolia*, *Citrus latifolia*); 0805 90 00 00 – інші).

Класифікація лимонів при проведенні судової товарознавчої експертизи може включати кілька основних категорій, які дають змогу всебічно оцінити та ідентифікувати продукцію. Основні варіанти класифікацій такі: *за походженням* (країна або регіон вирощування (наприклад, Іспанія, Італія, Туреччина, США, Мексика)); *за сортом* (сорти лимонів, такі як Еврика (Eureka), Лісабон (Lisabon), Мейер (Meier), Пондероза (Ponderosa), Генуя (Genoa), Верна (Verna) та ін.); *за якістю* (вищий сорт (екстраклас), перший сорт, другий сорт); *за ступенем стиглості* (незрілі, стиглі, перезрілі); *за зовнішнім виглядом* (забарвлення (жовті, зеленуваті, з плямами тощо); форма (круглі, овальні); розмір (великі, середні, малі)); *за наявністю дефектів* (без дефектів, з незначними дефектами (незначні подряпини, зміна кольору), із суттєвими дефектами (механічні пошкодження, гнилість)); *за умовами зберігання і транспортування* (свіжі, зберігання в холодильнику, пошкоджені під час транспортування); *за обробкою* (оброблені воском або іншими засобами для продовження зберігання, необроблені); *за наявністю маркування та упаковки* (з маркуванням (наявність інформації про виробника, сорт, дату збору, термін придатності), без маркування, в упаковці (ящики, сітки, інші пакувальні матеріали; без упаковки)); *за хімічним складом* (з нормальним вмістом хімічних речовин (пестициди, важкі метали в межах норми), з перевищенням допустимих норм хімічних речовин); *за мікробіологічними показниками* (без мікробіологічного забруднення, з наявністю мікробіологічного забруднення). Зазначені класифікації допомагають судовому експерту систематично оцінити лимони за різними параметрами та зробити об'єктивний висновок щодо їхньої якості, відповідності стандартам і можливих причин дефектів або невідповідностей. Для проведення експертизи аналізують маркувальні дані, нанесені на

упаковку, етикетки або ярлики, які містять інформацію про характеристики товару. Дослідження маркування є важливим при вирішенні різних питань, зокрема виявлення підробок.

Вимоги до маркування продукції, що є особливо важливим під час митного контролю, викладено в ДСТУ ЕЭК ООН FFV-14:2007 «Фрукти цитрусові. Настанови щодо постачання і контролювання якості» (ЕЭК ООН FFV-14:2004, IDT)¹. На кожній упаковці повинні бути зазначені такі дані: назва продукту, країна походження, вага, сорт, дата пакування і термін придатності, штрих-код, номер партії або код виробника, інформація про виробника або імпортера, екологічне маркування (якщо застосовується), які згруповані на одному боці та чітко видимі зовні. Інформація має бути нанесена чітким і розбірливим шрифтом. Ці вимоги не поширюються на споживчу упаковку. Процедура експертизи лимонів з точки зору маркування містить кілька ключових етапів:

1) отримання зразків. Зразки лимонів відбираються з партії товару, що підлягає експертизі. Важливо, щоб зразки були репрезентативними для всієї партії;

2) перевірка маркування. На початковому етапі здійснюється перевірка маркування, яке має містити таку інформацію: назва продукту, країна походження, виробник або постачальник; вага або кількість одиниць в упаковці; термін придатності або дата пакування; умови зберігання;

3) відповідність маркування нормативним вимогам. Перевіряється відповідність маркування встановленим нормативним вимогам та стандартам, зокрема вимогам національних стандартів, а також вимогам щодо маркування харчових продуктів;

4) аналіз інформації на маркуванні. Вивчається точність і повнота інформації на маркуванні. Особливу увагу приділяють правильності зазначення коду УКТЗЕД, який визначає категорію товару для митного оформлення; аналізується відповідність заявлених даних фактичним характеристикам товару, як-от: сорт, розмір, зовнішній вигляд, стан шкірки та інші фізичні параметри лимонів;

5) фізичний огляд зразків. Проводиться фізичний огляд відібраних зразків для підтвердження відповідності зазначеної на маркуванні інформації фактичним характеристикам продукту; визначаються такі параметри, як свіжість, зрілість, відсутність дефектів або ушкоджень;

6) складання експертного висновку. На основі перевірки маркування та фізичного огляду зразків складається експертний висновок. У висновку вказується, чи відповідає маркування фактичному стану

---

¹ ДСТУ ЕЭК ООН FFV-14:2007. Фрукти цитрусові. Настанови щодо постачання і контролювання якості (ЕЭК ООН FFV-14:2004, IDT). Київ : Держ. наук.-дослід. і проєктно-конструкт. ін-т «Консервпромкомплекс», 2008. 13 с.

товару та чи правильно вказаний код УКТЗЕД. У разі виявлення невідповідностей або порушень це зазначається у висновку із відповідними рекомендаціями щодо подальших дій;

7) документальне оформлення результатів. Результати експертизи документуються й передаються відповідним митним та контролюючим органам для прийняття рішень щодо подальших дій з товаром.

Ця процедура є важливою для забезпечення точного митного оформлення, запобігання незаконному ввезенню товарів та захисту споживачів від недобросовісної інформації про продукцію.

Під час експертизи лимонів судовий експерт може стикатися з різними діагностичними завданнями. Основні з них такі:

1) визначення якості продукції (свіжості та ступеня стиглості лимонів; оцінка зовнішнього вигляду (колір, форма, розміри, наявність пошкоджень чи дефектів));

2) хімічний аналіз (визначення вмісту пестицидів, важких металів та інших шкідливих речовин; аналіз вмісту вітамінів, кислотності та інших хімічних показників, які можуть впливати на якість і безпечність продукції);

3) фітопатологічний аналіз (виявлення хвороб та шкідників, які можуть вплинути на якість і безпечність лимонів; діагностика симптомів захворювань, зокрема грибкових інфекцій, бактеріальних уражень чи вірусних хвороб);

4) токсикологічний аналіз (перевірка наявності токсинів, які можуть бути результатом неправильного зберігання або транспортування; визначення можливих забруднень, що можуть виникнути під час вирощування або обробки лимонів);

5) органолептичний аналіз (оцінювання смаку, аромату, текстури та інших сенсорних характеристик лимонів);

6) мікробіологічний аналіз (виявлення мікробіологічного забруднення, зокрема патогенних мікроорганізмів, які можуть становити загрозу для здоров'я споживачів);

7) ідентифікація походження (визначення країни або регіону походження лимонів; аналіз документів та сертифікатів, що супроводжують партію продукції);

8) оцінка умов зберігання і транспортування (перевірка відповідності умов зберігання і транспортування вимогам стандартів (температурний режим, вологість тощо); виявлення можливих порушень, які могли призвести до погіршення якості продукції).

Ці діагностичні завдання допомагають забезпечити високу якість і безпечність продукції, а також захистити інтереси споживачів та виробників.

З метою визначення показників якості лимонів, складу й фізичних властивостей та реалізації діагностичних завдань під час судової

товарознавчої експертизи використовують різноманітні методи аналізу [6].

Органолептичний аналіз – метод містить оцінку лимонів за їхнім зовнішнім виглядом, кольором, запахом, смаком і текстурою (візуальний огляд: перевірка на наявність дефектів, плям, рівномірності забарвлення; оцінка аромату: перевірка на наявність свіжого, характерного для лимонів запаху; оцінка смаку: визначення характерного кислуватого смаку).

Фізико-хімічний аналіз – метод містить визначення різних хімічних та фізичних показників (визначення вмісту вологи: метод висушування зразка до постійної маси; визначення рН: вимірювання кислотності соку за допомогою рН-метра; визначення титрованої кислотності: титрування зразка розчином гідроксиду натрію для визначення кислотності; визначення вмісту вітаміну С: йодометричне титрування або хроматографія; визначення вмісту цукрів: рефрактометрія або хроматографія).

Біохімічний аналіз – метод містить дослідження біохімічного складу лимонів (визначення вмісту флавоноїдів та інших фенольних сполук: хроматографія, спектрофотометрія; визначення антиоксидантної активності: різні тестові системи, зокрема метод DPPH).

Мікробіологічний аналіз – метод містить дослідження мікробіологічного стану лимонів (визначення загального мікробного числа: посів на живильні середовища з подальшим підрахунком колоній; визначення наявності патогенних мікроорганізмів: специфічні тест-системи для виявлення кишкової палички (*E. coli*), сальмонели (*Salmonella*), лістерії (*Listeria*) та ін.).

Аналіз залишкових речовин – метод містить визначення наявності залишкових пестицидів та інших шкідливих речовин (хроматографічні методи: газова хроматографія, рідинна хроматографія з різними детекторами; мас-спектрометрія: використовується для ідентифікації та кількісного визначення залишків пестицидів).

Текстурний аналіз – метод містить оцінку фізичних властивостей лимонів (текстурний аналізатор: вимірювання жорсткості, еластичності та інших механічних властивостей шкірки та м'якоті).

Спектроскопічний аналіз – метод містить використання спектроскопічних технік для визначення складу лимонів (інфрачервона спектроскопія: для визначення органічних сполук; ультрафіолетова-видима (УФ-видима) спектроскопія: для визначення концентрації певних речовин).

Залежно від конкретних цілей дослідження можуть застосовуватися один або декілька з наведених вище методів. Вибір методів залежить від того, що саме потрібно визначити: органолептичні властивості, хімічний склад, мікробіологічний стан або наявність шкідливих речовин [4].

Основні ідентифікаційні завдання товарознавчої експертизи лимонів такі.

1. Визначення виду та сорту лимонів: ідентифікація конкретного виду та сорту лимонів, виходячи з їхніх морфологічних характеристик (форма, розмір, колір, товщина шкірки, смакові якості тощо).

2. Встановлення країни або регіону походження: ідентифікація географічного походження лимонів за їхніми характеристиками, документами, сертифікатами або маркуванням на упаковці.

3. Аналіз документів та маркування: перевірка відповідності інформації на етикетках та супровідних документах фактичним характеристикам продукції (наприклад, вага, об'єм, дата пакування, термін придатності).

4. Оцінювання автентичності продукції: перевірка на відповідність заявленим стандартам і нормам, чи не є вона підробкою або фальсифікатом.

5. Ідентифікація дефектів та пошкоджень: виявлення і опис дефектів, пошкоджень, які могли виникнути під час збирання, транспортування або зберігання (наприклад, механічні пошкодження, гнилість, ознаки захворювань).

6. Визначення ступеня стиглості та свіжості: оцінювання зрілості лимонів (незрілі, стиглі, перезрілі) та свіжості продукції (свіжі, залежані).

7. Ідентифікація методів обробки та зберігання: визначення методів обробки (наприклад, воскування, обробка хімічними речовинами) та зберігання, які використовувалися для збереження лимонів.

8. Порівняння з нормативними вимогами та стандартами: перевірка відповідності лимонів встановленим стандартам якості та безпеки (міжнародним, державним або галузевим).

Зазначені ідентифікаційні завдання спрямовані на забезпечення точного визначення та оцінки лимонів, що дає змогу встановити їх відповідність вимогам якості та безпеки, а також захистити інтереси споживачів і виробників [7].

Лимонам як харчовим продуктам властиві характерні дефекти – різні недоліки, що можуть впливати на їхній зовнішній вигляд, смакові якості та загальну придатність до споживання. Основні дефекти, які можна вважати характерними для лимонів: *механічні пошкодження* (тріщини, розриви шкірки, що можуть призвести до висихання або зараження плоду; *вм'ятини* як наслідок фізичних ударів, які можуть впливати на текстуру та зберігання); *захворовання та ураження* (гниль, результат бактеріального або грибового зараження, що призводить до розкладання тканин; пліснява, поверхнєве або внутрішнє грибкове зараження, яке може поширюватися й на сусідні плоди); *недоліки зростання та розвитку* (деформація,

неправильна форма плоду, що може бути результатом нерівномірного зростання або зовнішніх чинників; нерівномірний колір, плями або нерівномірність забарвлення, що може свідчити про проблеми з дозріванням або захворюванням); *дефекти шкірки* (опік як наслідок дії сонця або хімікатів, що призводить до зміни кольору та структури шкірки; рубці та шрами як залишки механічних ушкоджень або наслідки атак шкідників); *паразити та шкідники* (пошкодження від комах, сліди укусів, отвори або інші пошкодження, завдані комахами, що можуть знизити якість плодів; наявність личинок, внутрішні пошкодження через личинки комах, що розвиваються всередині плодів); *фізіологічні дефекти* (пуфінг – відшарування шкірки від м'якоті, що призводить до порожнечості плоду; ожиріння шкірки як надмірна товщина шкірки, що робить лимон менш привабливим для споживачів); *хімічні дефекти* (пестицидні залишки – присутність хімічних речовин, що перевищують допустимі норми; залишкові речовини після обробки, наявність восків або інших речовин, що використовуються для обробки плодів перед зберіганням). Характерні дефекти мають природне походження та можуть значно впливати на комерційну цінність лимонів, їх зберігання й споживчі якості. Виявлення та усунення таких дефектів є важливим аспектом контролю якості під час вирощування, збирання, транспортування та продажу лимонів [8].

Водночас дефекти лимонів, які свідчать про їх низьку якість й ознаки псування продукту, можуть бути різноманітними: механічні пошкодження (подряпини, порізи, вм'ятини; тріщини на шкірці, що можуть призвести до швидшого псування); гнилість і пліснява (ознаки гнилі на поверхні або всередині плоду; наявність плісняви на шкірці або в м'якоті); зміна кольору (нерівномірне забарвлення, плями темного або чорного кольору; знебарвлені ділянки або плями, що свідчать про захворювання або неправильне зберігання); зморщування (зморщена, в'яла шкірка, що свідчить про втрату вологи та старіння плоду); дефекти форми (неправильна, деформована форма плодів); наявність шкідників (сліди діяльності шкідників (комах, личинок) на поверхні або всередині плоду); пошкодження від хвороб (ознаки хвороб, як-от: антракноз, цитрусова коричнева гниль, бактеріальний рак тощо); додаткова обробка хімікатами (наявність слідів надмірної хімічної обробки, що може проявлятися у вигляді незвичайного блиску або запаху); втрата аромату й смаку (відсутність характерного лимонного аромату або наявність неприємного запаху; гіркий або кислий смак, що не відповідає нормі); неправильне зберігання та транспортування (ознаки впливу низьких або високих температур (наприклад, заморожені ділянки); сліди конденсату або плісняви від неправильного зберігання); чорні плями (чорні плями або крапки, що

можуть бути ознаками захворювань або пошкоджень); розриви шкірки (розриви шкірки, що можуть призвести до швидшого псування плоду). Ці дефекти можуть свідчити про низьку якість лимонів, неправильні умови їх зберігання або транспортування, а також про можливі проблеми під час вирощування плодів. Виявлення таких дефектів є важливим аспектом судової товарознавчої експертизи для оцінки відповідності продукції встановленим стандартам [9].

Проведення експертизи лимонів включає кілька послідовних етапів, які зможуть змогу всебічно оцінити якість і відповідність продукції встановленим стандартам.

1. Підготовчий етап – одержання зразків (відбір зразків лимонів для аналізу, що може включати випадковий відбір з різних партій або контейнерів); документальне забезпечення (збір та перевірка супровідної документації, включаючи сертифікати якості, документи про походження, умови транспортування та зберігання).

2. Візуальний огляд – оцінка зовнішнього вигляду (перевірка кольору, форми, розміру, наявності механічних пошкоджень, плям, зморщень тощо); виявлення дефектів (ідентифікація видимих дефектів, зокрема гнилої, плісняви, пошкодження від шкідників).

3. Проведення досліджень: *органолептичний аналіз* – оцінка аромату та смаку (визначення характерного лимонного запаху та смаку, перевірка на наявність неприємних запахів або аномальних смакових якостей); *тактильна оцінка* (визначення текстури та щільності плодів); *фізико-хімічний аналіз* – вимірювання кислотності (визначення рівня рН та вмісту лимонної кислоти), аналіз вмісту цукрів (визначення концентрації глюкози, фруктози та інших цукрів), хімічний склад (аналіз вмісту вітамінів, мінералів та інших біологічно активних речовин); *мікробіологічний аналіз* – перевірка на мікробіологічне забруднення (виявлення бактерій, грибків, вірусів та інших патогенних мікроорганізмів); *токсикологічний аналіз* – аналіз на пестициди та важкі метали (визначення наявності та концентрації пестицидів, гербіцидів, важких металів та інших токсичних речовин); *фітопатологічний аналіз* – діагностика хвороб (виявлення симптомів захворювань, зокрема грибкових інфекцій, бактеріальних уражень чи вірусних хвороб); *інструментальні методи аналізу* – хроматографія, спектроскопія, мас-спектрометрія (використання цих методів для детального хімічного аналізу та ідентифікації речовин).

4. Аналіз умов зберігання і транспортування – перевірка температурних режимів (визначення відповідності умов зберігання і транспортування вимогам стандартів); оцінювання упаковок (перевірка цілісності та відповідності упаковок встановленим нормам).

5. Оцінювання відповідності стандартам – порівняння з нормативними вимогами (визначення відповідності лимонів стандартам

якості та безпеки, зокрема ДСТУ ЕЭК ООН FFV-14:2007 «Фрукти цитрусові. Настанови щодо постачання і контролювання якості» (ЕЭК ООН FFV-14:2004, IDT).

6. Складання експертного висновку – документування результатів (оформлення результатів експертизи, зокрема детальний опис виявлених дефектів, результатів аналізів та висновків), рекомендації (надання рекомендацій щодо подальших дій з продукцією, зокрема утилізація, додаткова обробка, реалізація). Виконання зазначених дій допомагає забезпечити комплексну оцінювання якості лимонів та прийняти обґрунтовані рішення щодо їх використання [10].

Висновки

Аспекти класифікації та експертизи лимонів є надзвичайно важливими в контексті судової товарознавчої експертизи з кількох причин. По-перше, точна класифікація лимонів допомагає забезпечити правильне встановлення їхньої якості та походження, що може мати вирішальне значення в судових процедурах. По-друге, експертиза лимонів забезпечує об'єктивну оцінку їхньої якості, безпеки та інших характеристик, що можуть бути важливими у правовому контексті. Надійна експертиза лимонів може стати ключовим елементом у вирішенні судових справ, пов'язаних із цими цитрусовими плодами, і визначити правові наслідки для всіх зацікавлених сторін. Таким чином, розуміння та правильне проведення класифікації й експертизи лимонів є критично важливими аспектами для судових експертів та судових процедур загалом. У проведеному дослідженні розроблені узагальнені підходи до класифікації цитрусових плодів, зокрема лимонів, у процесі товарознавчої експертизи. Визначено діагностичні завдання, які повинен вирішити судовий експерт під час дослідження цитрусових плодів, щоб забезпечити достатню аналітичної інформації щодо цієї категорії товарів. Крім того, узагальнено типові дефекти лимонів, які є характерними для продукції низької якості з ознаками псування. Описано також механізм судової товарознавчої експертизи лимонів.

Список бібліографічних посилань: 1. Назаренко Л. О. Експертиза товарів. Експертиза продовольчих товарів : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2014. 312 с. 2. Колтунов В. А., Романенко О. Л. Субтропічні та тропічні плоди : підручник. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 196 с. 3. Балабак А. Ф., Поліщук В. В., Козаченко І. В., Бабій В. В. Оцінювання сортів лимона (*Citrus limon* L.) за господарсько-біологічними ознаками. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2021. Вип. 9, ч. 1. С. 220–229. DOI: <https://doi.org/10.31395/2415-8240-2021-98-1-220-229>. 4. Пономарьов П. Х., Донцова І. В., Гірняк А. І. Товарознавство тропічних і субтропічних фруктів : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2006. 184 с. 5. Шостак Л. В. Експертиза товарів та послуг : конспект лекцій. Луцьк : Волин. нац.

ун-т ім. Лесі Українки, 2023. 83 с. **6.** Коломієць Т. М., Притульська Н. В., Романенко О. Л. Експертиза товарів : навч. посіб. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 274 с. **7.** Назаренко Л. О. Експертиза товарів: слайд-курс (розділ «Експертиза продовольчих товарів») : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2013. 312 с. **8.** Донцова І. В. Сучасні способи товарної обробки цитрусових фруктів та безпечність їх споживання. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Технічні науки.* 2019. Вип. 22. С. 64–68. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1221-2019-22-11>. **9.** Назаренко Л. О. Ідентифікація та фальсифікація продовольчих товарів: слайд-курс : навч. посіб. Київ, 2017. 250 с. **10.** Колтунов В. А. Якість плодоовочевої продукції та технологія її зберігання : монографія : у 2 ч. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. Ч. 2: Якість і збереженість плодів та ягід. 249 с.

Надійшла до редколегії 30.05.2024

Прийнята до опублікування 04.07.2024

Kucheriavenko V. B. Issues of classification and examination of lemons in the course of forensic commodity expertise

Identification and examination of export-import goods, in particular lemons, plays a significant role in facilitating the detection of customs violations and crimes, as well as in ensuring preventive measures to eliminate them. The article analyses the peculiarities of examination of citrus fruits, in particular lemons, with a view to their classification under classifier of goods Commodity Nomenclature of Foreign Economic Activity. The methodological approaches to the classification of citrus fruits within the framework of commodity expertise are considered. The main diagnostic tasks to be solved by a forensic expert in the course of lemon examination are identified: determination of product quality, chemical analysis, phytopathological analysis, toxicological analysis, organoleptic analysis, microbiological analysis, identification of origin, assessment of storage and transportation conditions. Modern analytical methods allow to conduct a comprehensive study of lemons at various levels – molecular, chemical and morphological – to obtain objective data on their quality, safety and other important characteristics. This data can be useful in legal proceedings to determine the origin, compliance with quality standards and dispute resolution.

The article summarises information on the typical defects of lemons, namely: mechanical damage, diseases and lesions, growth and development defects, skin defects, parasites and pests, physiological defects, chemical defects (these defects are of natural origin). Defects inherent in low-quality products with signs of deterioration include mechanical damage, rot and mould, discolouration, wrinkling, shape defects, pests, disease damage, additional chemical treatment, loss of aroma and taste, improper storage and transportation, black spots, and skin tears. The mechanism for conducting a forensic examination of lemons is described in detail.

Key words: lemons, import, customs expertise, classification, standard, classifier of goods Commodity Nomenclature of Foreign Economic Activity, customs control, examination, identification, defects.

УДК 340.6:343:148(4-6ЄС+73+479.22) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.17>

Олена Павлівна Макарова,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-5480-5942>,
e-mail: faunalena@ukr.net

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРТНИХ ВИСНОВКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено актуальному питанню впровадження міжнародних стандартів у національну систему судової експертизи. Досліджено, як міжнародні правові норми впливають на регулювання експертної діяльності в Україні та які перспективи розвитку цього напрямку. Особливу увагу приділено ролі судової експертизи в судочинстві. Наголошено, що експерти завдяки своїм спеціальним знанням відіграють ключову роль у встановленні об'єктивної істини та забезпеченні справедливого судочинства. Проаналізовано досвід зарубіжних країн у сфері судової експертизи. Досліджено, як інші країни використовують спеціальні знання під час проведення експертиз та які методики застосовують.

Ключові слова: *судова експертиза, висновок експерта, кваліфікація кримінальних правопорушень, кримінальне право, докази, судочинство, спеціальні знання, міжнародне право.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Зважаючи на глобалізацію злочинності, судова експертиза в Україні має відповідати найвищим міжнародним стандартам. Для цього необхідно не лише оновлювати законодавчу базу, а й розширювати можливості експертів, упроваджувати сучасні методи досліджень і забезпечувати тісну співпрацю з міжнародними експертними установами. Це дозволить підвищити якість розслідувань і забезпечити ефективну боротьбу зі злочинністю.

Міжнародне співробітництво у сфері судової експертизи, яке регулюється розділом 4 Закону України «Про судову експертизу»¹, є важливим інструментом забезпечення ефективного судочинства. Воно дозволяє залучати до розслідування складних кримінальних справ

---

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 02.08.2024).

висококваліфікованих фахівців із різних країн та використовувати сучасні методи дослідження, що сприяє встановленню об'єктивної істини.

Для забезпечення високої якості судових експертиз та їх міжнародного визнання необхідно досягти єдності підходів і стандартів. Міжнародне співробітництво в цій галузі дозволяє обмінюватися досвідом, упроваджувати новітні методики та створювати спільні бази даних. Це сприяє підвищенню достовірності експертних висновків та їх визнанню в усьому світі.

Отже, актуальність дослідження міжнародного досвіду в організації роботи експертних установ зумовлена необхідністю підвищення якості та ефективності їхньої діяльності.

Стан дослідження проблеми

Окремі аспекти міжнародно-правових механізмів у галузі судових експертиз розглядалися у роботі Е. Кейпа та З. Наморадзе, де було зауважено, що наукові дослідження фокусуються на різних аспектах, котрі мають значення для міжнародної співпраці та уніфікації методів судово-експертної діяльності. Зокрема, науковцями було висвітлено такі напрями: міжнародні стандарти та регламенти, що регулюють проведення судових експертиз, та їх упровадження в національні законодавства; вивчення можливостей уніфікації методик судових експертиз на міжнародному рівні для забезпечення їхньої сумісності та взаємного визнання результатів експертиз; механізми співпраці між державами в галузі судових експертиз, включаючи обмін інформацією, спільні розслідування та експертні дослідження; виявлення основних проблем та викликів, з якими стикаються держави при впровадженні міжнародних норм і стандартів у свої системи судових експертиз; аналіз правових аспектів, що стосуються використання результатів судових експертиз у міжнародних судових процесах [1].

Систематичне наукове дослідження цієї теми на рівні монографії проведено О. Дуфенюк [2], яке є одним із перших в Україні, присвячених порівняльному аналізу інституту судових експертиз. Учена розглядає широкий спектр питань, пов'язаних з організацією та проведенням судових експертиз, та пропонує оригінальні вирішення актуальних проблем. Результати дослідження мають не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки можуть бути використані для вдосконалення законодавства та практики застосування судових експертиз в Україні.

Серед вітчизняних науковців, які досліджували питання судово-експертної діяльності та міжнародний досвід її організації й зробили значний внесок, можна виокремити роботи І. Басистої (досліджувала проблеми криміналістики та судово-експертної діяльності в контексті міжнародних стандартів і порівняльного правознавства) [3],

С. Гаспарян (зосереджувала свою увагу на методології проведення судових експертиз та оптимізації процедур їх реалізації відповідно до міжнародних стандартів, а також вивчала можливості впровадження зарубіжного досвіду в кадрове забезпечення судово-експертних установ в Україні) [4], В. Гончаренка (працював над питаннями криміналістики, судово-експертних методик та їхнього застосування в українському правовому полі) [5]. М. Гузела та В. Канцір вивчали правові аспекти організації судово-експертної діяльності, зокрема досвід зарубіжних країн та можливості його імплементації в Україні [6]. На проблемах міжнародного співробітництва в галузі судових експертиз та їх правовому регулюванні зосереджувався Р. Заяць [7]. Питання стандартизації судово-експертної діяльності та впровадження міжнародних стандартів в українську практику стали темою наукової розвідки Н. Клименко [8]. Методологічні підходи до проведення судових експертиз і вплив міжнародних норм на національну експертну діяльність вивчала В. Коновалова. Над питаннями криміналістичного обліку, судово-експертних технологій та їх інтеграцією в міжнародний контекст працювала О. Лопата [9]. Н. Тищенко досліджувала правові та організаційні аспекти судово-експертної діяльності в міжнародному контексті, зокрема проблеми координації та співпраці. І. Фрідман фокусувався на питаннях криміналістики, судово-експертного забезпечення правосуддя та аналізу міжнародного досвіду. Ю. Чорноус працювала над питаннями судово-експертної діяльності, зокрема міжнародних стандартів та їх застосування в Україні [10].

Названі науковці зробили значний внесок у розвиток теорії та практики судово-експертної діяльності, їхні роботи сприяють підвищенню рівня професіоналізму експертів та покращенню якості експертних досліджень в Україні. Однак комплексний аналіз міжнародно-правових аспектів судових експертиз залишається актуальним напрямом наукових досліджень.

Мета і завдання дослідження

Мета запропонованої статті полягає в дослідженні та аналізі досвіду зарубіжних країн і країн ЄС в організації судово-експертної діяльності з метою виявлення ефективних моделей та механізмів, які можуть бути застосовані у вітчизняній практиці.

Задля досягнення мети нашого дослідження необхідно вирішити такі *завдання*: провести порівняльний аналіз систем судової експертизи в Україні та в окремих зарубіжних країнах; визначити сильні сторони та ефективні практики організації судово-експертної діяльності; оцінити вплив міжнародних стандартів на організацію і діяльність судово-експертних установ; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної системи судової експертизи на основі

вивченого міжнародного досвіду; показати, як упровадження міжнародних стандартів та кращих практик може сприяти підвищенню якості судових рішень.

Наукова новизна дослідження

Всєбічно вивчено та проаналізовано міжнародний досвід організації судово-експертної діяльності, зокрема в зарубіжних країнах та країнах ЄС, з метою виявлення ефективних моделей та механізмів, які можуть бути застосовані в українській практиці. Крім того, запропоновано нові підходи до аналізу та вдосконалення судово-експертної діяльності в Україні шляхом використання міжнародного досвіду і стандартів, що дозволяє підвищити професіоналізм та ефективність судових експертиз.

Виклад основного матеріалу

Поняття і роль судового експерта значно різняться у правових системах світу. Якщо в одних країнах експерт розглядається як свідок, то в інших – як незалежний фахівець, який надає об'єктивну оцінку доказів. В українському законодавстві статус судового експерта чітко визначений: це учасник судового процесу, який має певні права та обов'язки і діє на принципах незалежності й об'єктивності.

Роль судового експерта в різних країнах варіюється від статусу свідка (США) до практично судді факту (Швеція); польська система судової експертизи характеризується більшою різноманітністю підходів. Якщо порівняти з вищезазначеними країнами, українська система має більш чітко визначений статус судового експерта, проте постійно відбувається процес її вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду.

Судово-експертна діяльність – це складний процес, який містить як теоретичну, так і практичну складові. З одного боку, це пізнавальна діяльність, спрямована на встановлення фактів за допомогою спеціальних знань, а з другого – це практична діяльність, яка передбачає проведення конкретних досліджень й оформлення висновків.

Специфіка експертної діяльності пов'язана із проведенням наукових досліджень на вимогу суду та наданням об'єктивних висновків. Це потребує від експертів високої кваліфікації та ґрунтовних знань у відповідній галузі. Правове регулювання цієї діяльності встановлює чіткі вимоги до порядку призначення, проведення та оформлення експертизи. Саме тому підготовка та відбір кадрів для судової експертизи мають здійснюватися з урахуванням особливого характеру цієї професії та вимог чинного законодавства [7].

Міжнародна спільнота судових експертів представлена численними організаціями, кожна з яких спеціалізується на певній галузі: від ідентифікації особи до дослідження вибухових речовин, від

токсикології до генетики, від балістики до дослідження місця злочину. Ці асоціації об'єднують фахівців з усього світу, сприяючи розвитку науки й підвищенню якості судових експертиз. Завдяки їхній діяльності судова експертиза стає дедалі точнішим і надійнішим інструментом правосуддя.

Судово-експертна діяльність у різних країнах формується під впливом багатьох історичних, правових та соціальних чинників. Це зумовлює особливості в організації та функціонуванні експертизи, навіть за наявності загальних принципів.

У країнах Європи переважають дві основні моделі: діяльність спеціалізованих державних установ та залучення незалежних експертів (наприклад, присяжних або ліцензованих). Державні установи можуть підпорядковуватися різним відомствам, як-от міністерству внутрішніх справ. Централізація або децентралізація управління експертними органами також є предметом дискусій.

Аналіз наукових джерел показує, що система судово-експертного забезпечення в Німеччині відрізняється від систем багатьох інших європейських країн. На відміну від централізованого підходу, характерного для більшості країн ЄС, у Німеччині функціонує децентралізована модель, де відповідальність за проведення експертиз розподілена між різними державними органами та навіть приватним сектором. Особливістю німецької системи є активна участь університетських інститутів, зокрема у проведенні судово-токсикологічних досліджень. Такий підхід дозволяє забезпечити високий рівень наукової обґрунтованості і якості експертиз. Німецька система судової експертизи характеризується високим рівнем децентралізації та спеціалізації. Розглянемо ключових суб'єктів у цій сфері.

Федеральне відомство у кримінальних справах. Має власні експертно-криміналістичні підрозділи, які проводять широкий спектр експертиз для всіх правоохоронних органів країни. Ці підрозділи також відповідають за створення та підтримку централізованих баз даних криміналістичної інформації.

Судово-експертні лабораторії земель. Кожна федеральна земля має власну незалежну лабораторію, що забезпечує проведення експертиз для потреб місцевих правоохоронних органів.

Інститут криміналістичних досліджень. Цей провідний науково-дослідний інститут підпорядкований федеральній поліції. Його завдання полягає у проведенні фундаментальних і прикладних досліджень у галузі криміналістики, розробленні нових методів і технологій, а також у навчанні та підвищенні кваліфікації співробітників правоохоронних органів [8].

Французька система судової експертизи має низку унікальних характеристик. Однією з найвизначніших є тісний зв'язок між експертною

діяльністю та правоохоронними органами. Зокрема, експертно-криміналістична служба підпорядкована Міністерству збройних сил і функціонує в межах Національної поліції та Національної жандармерії. Розглянемо ключові аспекти французької системи.

1. Інтеграція у правоохоронну систему. Експерти тісно співпрацюють з поліцією, слідчими, прокурорами та суддями, що забезпечує оперативність проведення експертиз та їх безпосереднє використання в судових процесах.

2. Незалежність експертів. Суд призначає незалежних експертів із державного реєстру, що гарантує об'єктивність проведення експертиз.

3. Розгалужена мережа підрозділів. Національна жандармерія має розгалужену мережу спеціалізованих підрозділів, що забезпечують оперативне реагування на злочини по всій країні.

4. Висока кваліфікація фахівців. Наявність експертно-криміналістичного інституту сприяє підвищенню кваліфікації фахівців та впровадженню нових технологій.

5. Міжнародні стандарти. Французька система судової експертизи відповідає міжнародним стандартам, що свідчить про її високий рівень.

6. Роль судової експертизи. Судова експертиза відіграє ключову роль у французькій системі правосуддя. Вона використовується для збору доказів, встановлення істини та прийняття обґрунтованих судових рішень.

Отже, французька модель судово-експертної діяльності демонструє високий рівень інтеграції експертної діяльності із правоохоронними функціями. Тісний зв'язок між експертами та слідчими, а також використання сучасних технологій сприяють ефективному розслідуванню злочинів і забезпеченню справедливого судочинства [6].

Британська модель судово-експертної діяльності характеризується значною гнучкістю та орієнтацією на ринкові механізми. На відміну від багатьох інших країн, де судово-експертні установи є державними і мають монопольне право на проведення експертиз, у Великій Британії спостерігається поступове перетворення цього сектору на конкурентний ринок.

Розглянемо ключові етапи розвитку британської судово-експертної діяльності. Спочатку судово-експертні послуги у Великій Британії надавала тільки державна установа – Експертно-криміналістична служба (Forensic Science Service, FSS). Ця служба була підпорядкована Міністерству внутрішніх справ і забезпечувала потреби поліції та інших державних органів. Із метою підвищення ефективності та зниження витрат уряд Великої Британії у 2012 році ухвалив рішення про ліквідацію FSS. Це спричинило розвиток конкурентного ринку

судово-експертних послуг, де поряд із державними установами працюють приватні компанії. Перевагами ринкової моделі є конкуренція (наявність кількох провайдерів стимулює зниження цін, підвищення якості послуг та впровадження нових технологій), гнучкість (приватні компанії можуть швидше адаптуватися до потреб клієнтів, які змінюються, та запропонувати ширший спектр послуг) та ефективність (конкуренція сприяє підвищенню ефективності роботи й скороченню термінів виконання експертиз).

Отже, британський досвід свідчить про те, що лібералізація ринку судово-експертних послуг може бути ефективним інструментом для підвищення якості та доступності експертиз. Конкуренція між державними та приватними провайдерами стимулює розвиток галузі та сприяє забезпеченню незалежності експертів [9].

У Литві діє централізована система судово-медичної експертизи. Більшість судово-медичних експертиз проводяться чотирма державними установами: Науково-дослідним центром судової експертизи Литви (при Міністерстві юстиції), Науково-дослідним центром судово-медичної експертизи Литви, Державною медичною службою судової експертизи та Державною службою судово-психіатричної експертизи. Така модель дозволяє спростити процес збирання та аналізу доказів і ефективно проводити судово-медичні експертизи, підтримувати систему правосуддя країни [11]. Отже, завдяки високому рівню централізації та стандартизації, створенню спеціальних координаційних органів та реєстру експертів вдалося забезпечити єдині стандарти проведення експертиз, підвищити кваліфікацію експертів та інтегрувати національну систему судової експертизи в європейський простір.

В Іспанії судово-експертну діяльність провадять Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції, які мають власні судово-експертні лабораторії. Національна поліція, Цивільна гвардія, а також автономні поліції Країни Басків і Каталонії мають окремі експертно-криміналістичні підрозділи. У межах загальнодержавної політики щодо координації діяльності правоохоронних органів у 2005–2008 роках було здійснено значні реформи. Зокрема, модернізовано й посилено лабораторії ДНК-аналізу та хімічних досліджень у Мадриді, Барселоні і Севільї, створено нові лабораторії у Валенсії та Ла-Коруньї, відкрито хіміко-токсикологічну лабораторію в Малазі. Запроваджено загальнонаціональну ДНК-базу, спільну для Національної поліції, Цивільної гвардії та автономних поліцій Країни Басків і Каталонії. Уведено автоматичну систему ідентифікації відбитків пальців та розпочато формування бази відбитків взуття. Також створено групу почеркознавчої експертизи арабського листа, підрозділ криміналістичної інфографії для тривимірного відтворення місць

злочинів та автоматичну систему порівняльного аналізу акустичних сигналів. З 2008 року функціонує новий лабораторно-дослідницький центр Головного комісаріату наукової поліції Національної поліції Іспанії, який оснащений новітнім устаткуванням для проведення складних баалістичних, антропологічних, хімічних експертиз та різноманітних видів ДНК-аналізів [6].

Реформування правоохоронної системи Грузії не залишило поза увагою й науково-дослідні експертно-криміналістичні установи Міністерства внутрішніх справ країни. Активне впровадження інновацій, зокрема сучасних програм розпізнавання зображень у 2011 році, суттєво підвищило ефективність розслідування злочинів. Використання мультимедійних презентацій у судових засіданнях, що є особливо важливим за умови наявності суду присяжних, забезпечує наочне та об'єктивне представлення доказів, сприяючи справедливому винесенню вироків [10; 11; 12].

У Латвії на законодавчому рівні функціонують реєстри методик судових експертиз та судових експертів. Діяльність здійснюють як державні, так і приватні експерти, хоча останні не мають права проводити більшість криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз. У Португалії та Нідерландах експертно-криміналістичні служби підпорядковуються національним міністерствам юстиції, причому в Нідерландах більшість експертиз проводяться на запит поліції. У Словаччині і Туреччині біомедичні дослідження в судових лабораторіях здійснюються в університетах [13; 14; 15].

Підбиваючи підсумки, можемо зазначити, що для підвищення ефективності судової експертизи в Україні необхідно враховувати світові тенденції та впроваджувати передові практики. Хоча в більшості європейських країн судово-експертні установи підпорядковані державним органам (міністерству внутрішніх справ, міністерству юстиції), їхня діяльність має бути незалежною та об'єктивною.

Реформування судово-експертної діяльності в Україні може відбуватися за кількома ключовими напрямками, зокрема: правове регулювання (необхідно вдосконалити законодавство, щоб забезпечити чітку регламентацію організації та функціонування судово-експертних установ, з визначенням прав та обов'язків експертів); незалежність експертів (важливо створити умови, за яких експерти могли б проводити дослідження без тиску з боку будь-яких органів чи осіб); конкурентне середовище (розвиток незалежної судової експертизи стимулюватиме конкуренцію та підвищить якість експертних послуг); міжнародна інтеграція (імплементация міжнародних стандартів та норм дозволить наблизити вітчизняну систему судової експертизи до європейських стандартів).

Перевагами впровадження міжнародних стандартів стане підвищення якості експертиз (завдяки стандартизації процесів та підвищенню вимог до кваліфікації експертів), збільшення довіри до результатів експертиз (за рахунок міжнародного визнання та прозорості процедур), спрощення міжнародного співробітництва (завдяки уніфікації підходів до проведення експертиз), модернізація експертних установ (унаслідок упровадження нових технологій та методик).

Висновки

Для забезпечення ефективного функціонування судової експертизи в Україні необхідно провести всебічний аналіз світового досвіду, вдосконалити національне законодавство, створити умови для розвитку незалежної судової експертизи, активно співпрацювати з міжнародними організаціями. Реалізація цих заходів дозволить підвищити якість судових розглядів, забезпечити захист прав і законних інтересів учасників судового процесу, зміцнити довіру до правосуддя.

Список бібліографічних посилань: 1. Кейп Е., Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах Східної Європи: Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна. Київ : Відродження, 2012. 516 с. 2. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с. 3. Басиста І. В. Відновні практики у кримінально процесуальному законодавстві: міжнародний досвід та національні надбання // Сучасне право: міжнародний вимір і національний досвід : матеріали Міжнародн. круглого столу (2 листопа. 2021 р., м. Київ) / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2022. С. 24–32. 4. Гаспарян С. Г. Напрями застосування в Україні зарубіжного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 129–138. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.1.2020.11>. 5. Гончаренко В. Г. Судово-психологічна експертиза в системі засобів захисту. *Адвокат*. 2009. № 4 (103). С. 4–13. 6. Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 906. С. 129–135. 7. Заяць Р. Я. Зарубіжний досвід діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ та можливості його використання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2018. Вип. 52 (2). С. 134–138. 8. Клименко Н. І. Міжнародне значення судово-експертної діяльності // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. матеріалів круглого столу (23 квіт. 2015 р., м. Київ) / редкол.: О. Л. Кобилянський, П. Є. Антонюк, Є. Ю. Свобода ; Київ. ННПФЕКП НАВС. Київ : Навч.-наук. ін.-т підгот. фахівців для експерт.-криміналіст. підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 165–168.

9. Лопата О. А. Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 234 с. **10.** Чорноус Ю. М., Лопата О. А. Правові засади міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 6–12. **11.** Кузьменко О. В., Омельчук А. В. Здійснення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79 (2). С. 250–255. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.38>. **12.** Макарова О. П. Роль та особливості залучення експерта – психіатра стороною захисту в судовому процесі: підвищення об'єктивності та захист прав обвинувачених. *Право.UA*. 2024. № 1. С. 128–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.20>. **13.** Система забезпечення судово-експертної діяльності в державах – членах НАТО : наук.-практ. огляд / за заг. ред. О. А. Парфила. Київ : АртЕк, 2015. 56 с. **14.** Чумак В. В. Зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. Вип. 4 (91). С. 235–244. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.22>. **15.** Скрипник М. *Світовий досвід у судово-експертній діяльності* // Експертно-дослідна служба України : сайт. 05.02.2019. URL: <https://ua-expert.com/ua/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/> (дата звернення: 02.08.2024).

Надійшла до редколегії 04.08.2024

Прийнята до опублікування 14.09.2024

Makarova O. P. International experience of using expert opinions in criminal proceedings

The article is devoted to the important issue of international standards integration into the national system of forensic examination. The influence of international legal norms on the regulation of expert activity in Ukraine is analysed and the prospects for the development of this area are outlined. Particular attention is paid to the importance of forensic examination in legal proceedings, and the key role of experts in establishing objective truth and ensuring justice through their specialised knowledge is emphasised. Foreign experience in the field of forensic examination is considered, taking into account the use of specialised knowledge and methods of conducting examinations in other countries.

It is indicated that in the context of crime globalisation, forensic examination in Ukraine should meet the highest international standards. To achieve this, it is necessary not only to update the legislative framework, but also to expand the capabilities of experts, introduce modern research methods and ensure close cooperation with international expert institutions. This will improve the quality of investigations and the effectiveness of the fight against crime. International cooperation in the field of forensic science, regulated by Section 4 of the Law of Ukraine “On Forensic Science”, is a key tool for ensuring effective judicial proceedings. It allows for the involvement of highly qualified specialists from different countries in the

investigation of complex criminal cases and the use of modern research methods, which contributes to the establishment of objective truth.

To ensure the high quality of forensic examinations and their international recognition, it is necessary to unify approaches and standards. International cooperation in this area facilitates the exchange of experience, the introduction of the latest techniques and the creation of common databases, which increases the reliability of expert opinions and their recognition around the world.

Key words: forensic examination, expert opinion, qualification of criminal offences, criminal law, evidence, legal proceedings, special knowledge, international law.

Володимир Юрійович Попов,

кандидат юридичних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (докторант);

 <https://orcid.org/0009-0003-9020-9448>,

e-mail: v.iu.popov@ukr.net

**ЗМІСТОВНІ СКЛАДОВІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ**

На підставі аналізу матеріалів слідчої та судової практики, з урахуванням механізму кримінально протиправної діяльності, пов'язаної зі втручанням у діяльність представників органів державної влади, запропоновано виокремлювати серед елементів криміналістичної характеристики цих кримінальних правопорушень такі: 1) особливості обстановки, часу та місця скоєння втручання; 2) типові сліди протиправної діяльності, спрямованої на втручання в діяльність потерпілого – представника органу державної влади; 3) способи скоєння втручання в діяльність представників органів державної влади; 4) характерні особливості потерпілого – представника органу державної влади, відомості про його рід діяльності, посадове становище, функціональні обов'язки, безпосереднього керівника тощо; 5) відомості про особу злочинця, мотиви та мету втручання в діяльність потерпілого – представника органу державної влади тощо.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення, злочин, втручання в діяльність, працівник органу державної влади.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Однією з важливих категорій криміналістичної науки є криміналістична характеристика. Вона є тим інформаційним підґрунтям, що використовується при побудові інших структурних компонентів окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень. Так і для кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність працівників органів державної влади, вона є тим системоутворюючим чинником, що пов'язаний з іншими елементами певними кореляційними зв'язками, а отже, визначає їхній сутнісний зміст. Так, наприклад, типові характеристики особи злочинця, який вчиняє ці кримінальні правопорушення, підлягають обов'язковому врахуванню під час розроблення тактичних рекомендацій щодо проведеної слідчих (розшукових) дій за його участю тощо.

Криміналістична характеристика – категорія зі змінними складовими, зумовленими особливостями кримінально-правових характеристик кримінальних правопорушень певного виду, а також елементами механізму кримінально протиправної діяльності злочинних елементів. Враховуючи це, вона підлягає дослідженню залежно від групи кримінальних правопорушень, що стала предметом дослідження, та інших вагомих криміналістичних критеріїв, покладених в основу такої групи кримінальних правопорушень.

Стан дослідження проблеми

Проблематику втручання в діяльність представників органів державної влади вже досліджували представники наукової спільноти. Так, питанням кримінальної відповідальності за таке втручання присвячено роботи Є. М. Блажівського, І. М. Залялової, Р. В. Кархута, О. О. Кирбят'єва, В. В. Кузнецова, А. Г. Мартіросяна, Є. В. Пилюпенка, Д. Ю. Теслюка, А. О. Цховребова, В. С. Яковлевої та багатьох інших. Вчені дослідили соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність державних діячів [1], з'ясували мету та мотиви вчинення посягань на представників влади [2], розробили кримінально-правові характеристики цих кримінальних правопорушень [3; 4; 5] тощо.

Щодо з'ясування особливостей криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи, то в цьому контексті також спостерігається певна наукова активність. Так, С. О. Книженко визначила особливості криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі втручанням у діяльність судових органів [6]. В. О. Гусева у своїй роботі розкрила складові криміналістичної характеристики втручання в діяльність правоохоронців [7]. Також дослідженню піддавалися елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, подібних за способом скоєння. Зокрема, це криміналістична характеристика втручання в діяльність судового експерта [8; 9], а також захисника та представника особи [10; 11]. Викладене дає підстави узагальнити, що хоча суміжна проблематика вже була предметом комплексних досліджень, однак поза увагою досі залишається криміналістична характеристика втручання в діяльність державного діяча, слідчого, прокурора, судді, особи, яка виконує свої службові повноваження чи професійні обов'язки в публічних інтересах, тощо.

Мета і завдання дослідження

Метою статті стало визначення елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність представників органів державної влади.

Задля досягнення окресленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: 1) на підставі узагальнення даних про механізм втручання у діяльність представників органів державної влади з'ясувати, які елементи є обов'язковими складовими криміналістичної характеристики цієї групи; 2) за результатами вивчення матеріалів слідчої та судової практики визначити іманентні особливості елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність представників органів державної влади.

Наукова новизна дослідження

На підставі аналізу матеріалів слідчої та судової практики, з урахування механізму кримінально-протиправної діяльності, пов'язаної із втручанням у діяльність представників органів державної влади, запропоновано виокремлювати серед елементів криміналістичної характеристики цих кримінальних правопорушень такі: 1) особливості обстановки, часу та місця скоєння втручання; 2) типові сліди протиправної діяльності, спрямованої на втручання в діяльність потерпілого – представника органу державної влади; 3) способи скоєння втручання в діяльність представників органів державної влади; 4) характерні особливості потерпілого – представника органу державної влади, відомості про його рід діяльності, посадове становище, функціональні обов'язки, безпосереднього керівника тощо; 5) відомості про особу злочинця, мотиви та мету втручання в діяльність потерпілого – представника органу державної влади тощо.

Виклад основного матеріалу

Розвиток правових відносин свого часу актуалізував завдання щодо вдосконалення механізмів кримінально-правового захисту представників органів державної влади, зокрема тих, на яких покладено надважливі функції, пов'язані із забезпеченням національної безпеки, провадженням правоохоронної та правозахисної діяльності, реалізацією повноважень органів судової влади, Національного банку України, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України та ін.

Окреслюючи конкретні кримінальні правопорушення, що можуть бути віднесені до групи пов'язаних із втручанням, ми дотримуємося того підходу, що законодавець зазвичай у більшості диспозицій Особливої частини Кримінального кодексу України для їх позначення використовує такі термінологічні конструкції, як-от: «втручання в діяльність», рідше «втручання у здійснення повноважень», «вплив» або «незаконний вплив», «перешкоджання діяльності». З огляду на це досліджувана нами група кримінальних правопорушень може бути

представлена кримінальними правопорушеннями, передбаченими ч. 4 ст. 157 та статтями 343, 344, 376 Кримінального кодексу України.

Механізм кримінально протиправної діяльності окреслених кримінальних правопорушень є складним, адже представлений низкою елементів. Ключовими з-поміж них є: 1) ситуація скоєння втручання, незаконного впливу чи перешкоджання діяльності представників органів державної влади; 2) потерпілий, зокрема той, що визначений законодавцем як такий, що підлягає особливій кримінально-правовій охороні, його рід діяльності та службове становище, а також особливості поведінки та способів його дій; 3) сукупність дій злочинця, реалізованих ним з метою перешкоджання виконанню потерпілим його функціональних обов'язків чи схиляння його до прийняття незаконного рішення; 4) характеристики особи підозрюваного чи групи осіб, які вдалися до вчинення втручання в діяльність представників органів державної влади. Ураховуючи такі компоненти, вважаємо, що їх обов'язково має бути покладено і в основу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність представників органів державної влади.

Слід зауважити, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень як теоретична конструкція в цілому є одночасно ще й моделлю злочинної діяльності, а тому вагомим практичним значенням вона набуватиме, як слушно зауважує С. С. Чернявський, тільки за умови, коли вона буде результатом узагальнення кримінальних справ (проваджень) із виявленням і відображенням кореляційних залежностей, взаємозв'язків між елементами злочинної діяльності [12, с. 145]. У цьому контексті зазначимо, що ті відомості, котрі містяться в матеріалах кримінальних проваджень, здебільшого продиктовані складовими предмета доказування, переважно тими, що визначені ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України. З огляду на це можливою є систематизація даних про обстановку скоєння втручання в діяльність працівників органів державної влади, час і місце вчинення кримінально караних діянь, способи вчинення незаконного впливу, перешкоджання чи втручання, сліди, що стали результатом скоєння протиправних дій і відобразилися в матеріальній та ідеальній обстановці. Також переважне значення саме в досліджуваній нами категорії кримінальних правопорушень мають характеристики особи потерпілого та особи злочинця. Тому вважаємо за потрібне до елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність представників органів державної влади, віднести такі:

- особливості обстановки, часу та місця скоєння втручання;
- типові сліди протиправної діяльності, спрямованої на втручання в діяльність потерпілого;

- способи втручання в діяльність представників органів державної влади;

- характерні особливості потерпілого, відомості про його рід діяльності, посадове становище, функціональні обов'язки, безпосереднього керівника тощо;

- відомості про особу злочинця, мотиви та мету втручання у діяльність потерпілого тощо.

Обставинка в досліджуваних нами кримінальних правопорушеннях характеризується такими іманентними ознаками.

1. Наявність факту безпосередньої (78 % проаналізованих нами кримінальних проваджень за фактом втручання) або опосередкованої (16 %) взаємодії між потерпілим і особою, яка незаконно втрутилася в діяльність представника органу державної влади. Так, наприклад, у справі, що розглядалася Зарічненським районним судом Рівненської області, втручання відбулося в лісовому масиві поблизу с. Грицьки, Дубровицького району, Рівненської області. Обвинувачений, діючи умисно та усвідомлюючи неправомірність і суспільну небезпечність своїх дій, а також те, що працівники поліції перебувають у форменому одязі та при виконанні службових обов'язків, спрямованих на виявлення та припинення кримінальних правопорушень, з метою перешкодити поліцейським Дубровицького відділу поліції Сарненського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Рівненській області у виконанні ними службових обов'язків, спрямованих на виявлення та припинення кримінальних правопорушень, здійснив незаконний вплив на вказаних працівників правоохоронного органу. Обвинувачений, зокрема, у зухвалій формі висунув до поліцейських словесну вимогу покинути місце вчинення кримінального правопорушення та залишити виявлені на місці події засоби вчинення злочину: автомобіль марки «УАЗ», знаряддя вчинення злочину, пристосовані для нелегального видобутку бурштину сирцю шляхом гідророзмиву ґрунту (мотопомпу кустарного виробництва з допоміжним обладнанням), охорону яких працівники поліції здійснювали з метою забезпечення подальшого вилучення вказаних речей слідчими, які прямували на місце події у складі слідчо-оперативної групи¹. Таким чином, у цій справі відбувся безпосередній контакт між потерпілими та підозрюваним, а також мали місце незаконні вимоги, що мали характер впливу. З огляду на те, що в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя,

---

¹ Вирок Зарічненського районного суду Рівненської області від 21.09.2021 : справа № 560/861/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99766205> (дата звернення: 18.08.2024).

здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26 червня 1992 р. № 8¹ зазначено, що дії, спрямовані на перешкоду у виконанні працівником службових обов'язків або на досягнення прийняття неправомірного рішення, слід визнавати втручанням, то дії обвинуваченого кваліфіковано правильно.

Прикладом безпосереднього впливу також є ситуація, коли обвинувачений почав переслідувати суддю та, погрожуючи, висунув вимогу до судді ухвалити незаконне рішення².

Однак слід урахувувати, що втручання в діяльність може відбуватися й за інших обставин. Так, опосередкований вплив, як слушно зазначають у юридичній літературі, здійснюється через третіх осіб [13, с. 169–171]. Вдаються окремі особи до реалізації подібного втручання шляхом використання сучасних можливостей телекомунікаційних мереж та інформаційних систем. Наприклад, відомі випадки, коли представник однієї зі сторін справи здійснив банківський переказ грошових коштів на картку головуючого судді, через що суддя був змушений заявити самовідвід і звернутися до Вищої ради правосуддя з відповідною скаргою.

2. Місце вчинення (що є складовою обстановки) зазвичай пов'язане з адміністративною будівлею органу державної влади – офіційним місцем роботи потерпілої особи.

3. Час учинення втручання відповідає здебільшого періоду виконання представниками органів державної влади своїх службових обов'язків. У той момент, коли особа звільнена від виконання професійних обов'язків або, наприклад, відсторонена від посади, не можна стверджувати про те, що відбулося втручання.

4. Щодо способів втручання в діяльність, то вони полягають у вчиненні цілого комплексу як фізичних, так і інтелектуальних дій. Також непоодинокими є випадки, коли такі дії мають характер психологічного насильства (тиск, шантаж, умовляння тощо).

Зустрічаються в юридичній літературі й дещо інші підходи до визначення типових способів втручання в діяльність. Наприклад, В. С. Яковлева зауважила, що діям, які можуть мати характер

---

¹ Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.1992 № 8 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92> (дата звернення: 18.08.2024).

² Вирок Бородянського районного суду Київської області від 19.06.2012 : справа № 1006/3678/12, провадження № 1/1006/153/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24885853> (дата звернення: 18.08.2024).

втручання в діяльність судді, притаманний лише активний характер. Такі дії вчена класифікувала на дві групи: загальні та додаткові. До першої групи нею віднесено:

- 1) критику судді в медіа (35,8 %);
- 2) залякування судді, його близьких (родичів чи членів сім'ї) (32,7 %);
- 3) висловлення прохань (9,6 %).

До додаткових способів, на думку дослідниці, належать:

- 1) несанкціоновані пікети та мітинги у зв'язку з розглядом конкретних справ (28,9 %);
- 2) неналежна поведінка під час судових засідань (23,3 %);
- 3) надіслання скарг на суддю до Вищої ради правосуддя (11,9 %) та ін. [14, с. 128].

Більш простими є способи втручання в діяльність працівників правоохоронних органів, державних і приватних виконавців, а також працівників виборчих комісій. Зазвичай втручання в їхню діяльність полягає у фізичному перешкоджанні виконанню функціональних обов'язків. Це, зокрема:

- ненадання фізичного доступу до місця події з метою подальшого виконання службових повноважень у межах, передбачених законом;
- висловлення ультимативних вимог щодо невиконання працівником органу державної влади своїх функціональних обов'язків, зокрема із застосуванням погроз або вказівки щодо неможливості отримання певних благ;
- перешкоджання вилученню матеріальних об'єктів, які є приватною власністю, але на які накладено арешт на підставі судового рішення і які підлягають подальшій реалізації з метою забезпечення вирішення по суті вимог, що стали підставою для відкриття виконавчого провадження тощо.

Потерпілими від втручання в діяльність зазвичай є повнолітні громадяни України. Це здебільшого особи чоловічої статі (67 %), які мають вищу освіту (54 %) у галузях державного управління, економіки підприємства, права, міжнародних відносин, правоохоронної діяльності, політології тощо. Цим особам також притаманні такі ознаки: перебувають у шлюбі (61 %), мають на утриманні неповнолітню дитину (неповнолітніх дітей) (60 %), не мають судимості (78 %).

Щодо службового становища, то потерпілими від втручання в діяльність представників органів державної влади найчастіше стають працівники правоохоронних органів (73 %), судді та працівники апарату суду (15 %), працівники виконавчої служби (10 %), рідше державні діячі (менше 2 %).

До вчинення втручання також здебільшого вдаються представники чоловічої статі, які мають громадянство України, середню спеціальну (43 %) або вищу освіту (39 %), здебільшого раніше не судимі

(77 %), які в минулому також обіймали відповідні посади в органах державної влади або військових формуваннях. Особливу групу серед осіб, які вчиняють втручання в діяльність представників органів державної влади, становлять службові особи, які здійснюють подібне втручання ще і з використанням свого службового становища. Так, у справі, що розглядалася Ковпаківським районним судом м. Суми, обвинувачений, призначений на посаду начальника Сумського міського відділу УМВС України в Сумській області, вчинив дії щодо приховування кримінального правопорушення. Так, встановлено, що обвинувачений у телефонній розмові наказав черговому не направляти на місце події, де здійснювався незаконний видобуток піску, слідчо-оперативну групу Сумського міського відділу. Окрім цього, після отримання відомостей про те, що незаконне видобуток піску буде здійснюватися не пізніше 16-ї години того ж дня, обвинувачений за телефонував черговому та наказав йому, щоб за викликом громадянина на місце події співробітники Сумського міського відділу були направлені лише після 16-ї години, тобто, коли протиправні дії щодо незаконного видобутку піску по вул. Рубіжна в м. Суми вже будуть закінчені, а правопорушники залишать місце скоєння злочину та приховають сліди його вчинення. Якщо заявник не подзвонить повторно, то черговий у рапорті мав би зазначити, що інформація не підтвердилася. Таким чином, обвинувачений з метою перешкодити виконанню службових обов'язків чергового відділу поліції втрутився в його діяльність як працівника правоохоронного органу шляхом надання останньому незаконного наказу не направляти негайно після отримання повідомлення слідчо-оперативну групу Сумського міського відділу на місце події, тим самим змусивши його порушити вимоги законодавчих актів, котрі визначають алгоритм його дій у такій ситуації¹. Такі характеристики особи злочинця актуалізують потребу вироблення практичних рекомендацій, котрі враховуватимуть і попередній досвід роботи особи, її обізнаність про форми діяльності відповідного державного органу, інші характеристики особи, зокрема навички протидії розслідуванню тощо.

Мета втручання в діяльність представників органів державної влади здебільшого зумовлена потребою приховати кримінальне правопорушення, тобто наміром уникнути юридичної відповідальності (зазвичай кримінальної), схилити особу до прийняття незаконного

---

¹ Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 10.04.2017 : справа № 592/12150/15-к, провадження № 1-кп/592/49/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65888001> (дата звернення: 18.08.2024).

рішення у справі або іншим чином перешкодити законній діяльності та виконанню функціональних обов'язків.

Мотиви, якими керуються підозрювані, найчастіше є низькими. Це корисливі мотиви, тобто за яких особа, вчиняючи кримінальне правопорушення, здійснює спробу вирішити та задовольнити особисті матеріальні потреби. Водночас слід зауважити, що для втручання в діяльність мотиви, якими керувалися винні особи, не є обов'язковими складовими суб'єктивної сторони цих складів кримінальних правопорушень. Однак це має значення для «розв'язання питання про індивідуалізацію покарання в межах санкції статті Кримінального кодексу України» [5, с. 159].

Висновки

Отже, на підставі узагальнення складових механізму кримінально протиправної діяльності, що має на меті втручання в діяльність представників органів державної влади (незаконного впливу чи перешкоджання діяльності), визначено змістовні елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень цієї групи. Запропоновано виокремлювати серед них: 1) особливості обстановки, часу та місця скоєння втручання; 2) типові сліди протиправної діяльності, спрямованої на втручання в діяльність потерпілого – представника органу державної влади; 3) способи скоєння втручання в діяльність представників органів державної влади; 4) характерні особливості потерпілого – представника органу державної влади, відомості про його рід діяльності, посадове становище, функціональні обов'язки, безпосереднього керівника тощо; 5) відомості про особу злочинця, мотиви та мету втручання в діяльність потерпілого – представника органу державної влади тощо. Ураховуючи характеристики, притаманні кожному елементу криміналістичної характеристики втручання в діяльність представників органів державної влади, встановлені нами на підставі аналізу матеріалів слідчої та судової практики, вважаємо, що в подальшому вони мають бути враховані під час розроблення інших елементів криміналістичної методики розслідування цієї групи кримінальних правопорушень.

Список бібліографічних посилань: 1. Мальцева А. В. Соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за втручання у діяльність державного діяча. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. Т. 1, № 19. С. 207–225. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.19.279276>. 2. Боровик А. В. Мета та мотиви посягань на представників влади. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 2. С. 124–130. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/20>. 3. Цховребов А. О. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.08. Дніпро, 2017. 226 с. **4.** Кирбят'єв О. О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 446 с. **5.** Пиляпенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Северодонецьк, 2018. 228 с. **6.** Книженко С. О. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправного впливу на учасників судочинства. *Право і суспільство*. 2016. № 2, ч. 1. С. 196–200. **7.** Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с. **8.** Посашков О. О. Теоретичні передумови формування криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16), т. 4. С. 303–306. **9.** Посашков О. О. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики втручань в діяльність судового експерта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 54, т. 2. С. 121–124. **10.** Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філософ. : 081. Львів, 2021. 239 с. **11.** Русанівська Д. Д. Розслідування втручання в діяльність захисника чи представника особи : дис. ... д-ра філософ. : 081. Київ, 2023. 260 с. **12.** Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 137–146. **13.** Книженко С. О. Способи втручання в діяльність судових органів // Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.) / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Ташкент. держ. юрид. ун-т. Харків : ХНУВС, 2021. С. 169–171. **14.** Яковлева В. С. Втручання у діяльність судових органів в Україні: оцінка сучасного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 40. С. 126–131. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2020-40-126>.

Надійшла до редколегії 20.08.2024

Прийнята до опублікування 17.09.2024

Popov V. Yu. Substantive components of forensic characterisation of interference with the activities of public authorities

The article substantiates the thesis that criminalisation of interference with the activities of public authorities is a natural step towards the development of a democratic and rule-of-law state, and even more so in the current realities of Ukraine's state and legal development. The article emphasises the importance of ensuring the effectiveness of investigation of these criminal offences. It is indicated that the development of practical recommendations for their investigation requires taking into account a number of informative factors, in particular, those which find their external manifestation in the mechanism of criminal activity.

Based on the results of generalisation of the substantive components of the mechanism of interference with the activities of representatives of public authorities (unlawful influence or obstruction of activities), the substantive elements of the criminalistic characterisation of criminal offences of this group are identified. It is proposed to distinguish among them: 1) peculiarities of the situation, time and place of the interference; 2) typical traces of illegal activities aimed at interfering with the victim's activities – representative of the state authority; 3) methods of interference with the activities of public authorities; 4) characteristic features of the victim of interference with activities – representative of the state authority, information about his/her type of activity, official position, functional responsibilities, information about the immediate supervisor, etc.; 5) information about the identity of the offender, motives and purpose of interference with the victim's activities – representative of the state authority, etc.

The characteristics of each identified element is provided. It is emphasised that the characteristics inherent in each element of the forensic characteristic of interference with the activities of representatives of public authorities, determined on the basis of the analysis of investigative and judicial practice, should be taken into account when developing other elements of the forensic methodology for investigating this group of criminal offences.

Key words: forensic methodology, forensic characteristic, criminal offence, crime, interference with activities, employee of a public authority.

УДК 343. 98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.19>

Руслан Олегович Стадніченко,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки (ад'юнкт);*

<https://orcid.org/0009-0004-4447-1100>,

e-mail: rstadnichenko@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО В НЕЗАКОННОМУ ЗАЙНЯТТІ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

Досліджено основні положення тактики проведення допиту підозрюваного під час розслідування правопорушень, пов'язаних із незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Виокремлено й охарактеризовано типові ситуації допиту підозрюваного у вчиненні цієї категорії правопорушень. Запропоновано рекомендації щодо застосування тактичних прийомів допиту в безконфліктній та конфліктній ситуаціях.

Ключові слова: допит підозрюваного, незаконне зайняття водним добувним промислом, допитуваний, криміналістична тактика, розслідування злочинів проти довкілля.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Процес досудового розслідування кожного кримінального правопорушення містить послідовність дій або кроків, які завжди передбачають процес збирання доказів та інформації, аналізу доказів таким чином, щоб надати всім розумні підстави вважати, що підозрюваний або обвинувачений справді вчинив кримінальне правопорушення [1, р. 519]. У цьому контексті важливе місце відводиться тактиці допиту підозрюваного в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, яка дозволяє досягнути всю глибину рекомендацій, особливостей і актуальних проблем проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Стан дослідження проблеми

У галузі криміналістики існує багато наукових праць, присвячених тактиці допиту. Дослідженням цього питання займалися В. П. Бахін, В. К. Весельський, С. Б. Гавриш, В. Г. Грузкова, О. М. Гумін, В. А. Журавель, О. В. Кондратюк, І. В. Пиріг та ін. Значна увага також приділена методикам розслідування цієї категорії правопорушень, які

відображені в наукових працях П. С. Берзіна, О. М. Гуміна, С. О. Книженко, О. В. Кондратюка, О. В. Одерія, К. М. Орбець та ін. Однак наразі ще не сформовані деякі тактичні рекомендації, що стосуються специфіки проведення допиту підозрюваного в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є надання рекомендацій для вдосконалення тактики проведення допиту підозрюваного в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: на підставі аналізу відповідної наукової літератури та узагальнення слідчої практики охарактеризувати особу підозрюваного та вплив її на особливості допиту, виокремити найбільш дієві тактичні рекомендації щодо допиту підозрюваного за цією категорією кримінальних правопорушень.

Наукова новизна дослідження

Під новим кутом встановлено сутність окремих особливостей тактики допиту підозрюваного в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Виклад основного матеріалу

Допит є однією з найбільш поширених і дієвих слідчих (розшукових) дій. Наприклад, М. О. Янковий зазначає, що «згідно з кримінально-процесуальним законом допит є спеціалізованою вербальною взаємодією з особою, яка проходить через процес дізнання. Під час цього процесу дізнавач, слідчий, прокурор або суддя застосовують дозволені методи і техніки психологічного впливу, щоб отримати і зафіксувати в протоколі усну інформацію про факти, важливі для розслідування правопорушення» [2, с. 185].

Допити відіграють ключову роль у встановленні обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях. Проте допити – не відверті розмови. Це ретельно розроблені стратегії, в яких застосовуються поєднання психологічних тактик і методів опитування. Завдяки ретельному спостереженню, психологічній тактиці та методам допиту слідчі можуть отримати від підозрюваних цінну інформацію. Оскільки технології розвиваються, ми з часом побачимо багато змін у процедурах допиту із застосуванням систем, які ґрунтуватимуться на штучному інтелекті та моделюванні віртуальної реальності, що революціонізують спосіб проведення допитів¹.

---

¹ Truth Seeking: The Techniques and Tactics in Police Interrogations // Indianapolis Criminal Defense Lawyer : сайт. 28.08.2023. URL:

Ю. М. Грошевий свого часу щодо допиту зазначав: «Особливості допиту підозрюваного в процесі розслідування незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом переважно залежать від конкретних умов цієї слідчої дії. Зазвичай, оскільки підозрюваний не зобов'язаний давати свідчення, допит може відбутися лише за умови його згоди або бажання давати показання. Якщо підозрюваний відмовляється відповідати на запитання, допит має бути негайно припинено після отримання цієї заяви (ч. 4 ст. 224 КПК України). Відмова підозрюваного від відповідей або показань повинна бути зафіксована у протоколі допиту, із зазначенням мотивів, якщо вони були озвучені. Також слід враховувати, що підозрюваний може відмовитися відповідати лише на окремі запитання, що не слід трактувати як повну відмову від показань. У такому випадку слідчий чи дізнавач має скласти протокол відповідно до закону, зазначаючи, на які саме запитання підозрюваний не відповів і які були причини його відмови» [3, с. 375].

З наведеною вище думкою Ю. М. Грошевого ми повністю погоджуємося, адже у п. 4 ч. 3 ст. 42 чинного Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що підозрюваний, обвинувачуваний має право не говорити нічого щодо підозри або обвинувачення проти себе, а також мати право відмовитися відповідати на запитання в будь-який момент¹. Тобто законодавець чітко регулює той момент, що підозрюваний на власний розсуд може або давати, або не давати проти себе показання.

На думку О. В. Скрипченка, «перехід від заперечення до відвертості, від обману до правди, від опору до співпраці завжди супроводжується значними психологічними труднощами. Слідчий або дізнавач має підтримувати осіб, які допомагають у встановленні істини у кримінальному провадженні, застосовуючи законні методи психологічного впливу. Крім того, в умовах, що не є конфліктними, слідчому чи дізнавачу важливо враховувати тип темпераменту допитуваного для досягнення найбільш ефективних результатів. Темперамент – це сукупність постійних психічних особливостей особи, які впливають на її поведінку і пов'язані з фізіологічними умовами її організму, формуючи певний психічний тип» [4, с. 242–243].

Іноді в ході проведення допиту доречними є психологічні маніпуляції. Наприклад, слідчий може зосередитися на психічному стані

<https://www.delewislaw.com/blog/truth-seeking-the-techniques-and-tactics-in-police-interrogations> (дата звернення: 06.08.2024).

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.08.2024).

підозрюваного, вказавши на надзвичайні особисті проблеми, які можуть виникнути. Домовленість про спілкування також створює довірливі стосунки між обома сторонами з активним слуханням, прийняттям і співпереживанням. Цей режим є кращим способом спілкування з підозрюваними, оскільки вони відчують, що їх чують, визнають, приймають і не засуджують за те, що вони могли зробити¹.

Психологічна теорія і дослідження показують, що жорстокі методи допиту неефективні як стратегія отримання точної та повної інформації від допитуваного. По-перше, вони насамперед посилять опір допитуваного, а не зменшать його. По-друге, загрозливий і змалгальний характер жорстокого допиту часто суперечить цілям сприяння ефективному пізнанню. У результаті такі методи зменшують ймовірність того, що допитувані дадуть розширені, детальні й точні показання. По-третє, жорсткі методи допиту ще більше ускладнюють виявлення брехні. Щоб ефективно ідентифікувати словесні підказки обману, респонденти повинні пропонувати розгорнуті твердження, що рідко трапляється під час жорстких допитів. Допити, засновані на зборі інформації, є ефективною альтернативою жорстким допитам. Такі допити сприяють співпраці, запам'ятовуванню актуальної та достовірної інформації [5, р. 930].

Окремі зарубіжні дослідники виокремлюють три сфери, де слідчий контролює потік інформації, які можуть значною мірою вплинути на прийняття рішень під час проведення допиту: 1) що відбувається з підозрюваним, наприклад, тривалість затримання та висунуті обвинувачення; 2) надання підозрюваному шансу завоювати або втратити соціальне схвалення чи самооцінку; 3) надання або приховування інформації, про яку підозрюваний не знає. Слідчі можуть маніпулювати цими категоріями інформації. При цьому ситуаційні стреси, які можуть вплинути на прийняття рішення суб'єктом під час допиту, виникають із трьох джерел: фізичні характеристики середовища перебування підозрюваного в поліцейському підрозділі; арешт та ізоляція підозрюваного від суспільства; підпорядкування суб'єкта владі. Слідчий повинен отримувати та інтерпретувати інформацію, що надходить від підозрюваного, а також керувати його та власною поведінкою, демонструючи непохитне виконання повноважень, контролюючи потік інформації та маніпулюючи поглядом підозрюваного².

---

¹ The psychology behind interrogation // Monk prayogshala : сайт. 08.11.2021. URL: <https://www.monkprayogshala.in/blog/2021/11/8/the-psychology-behind-interrogation> (дата звернення: 06.08.2024).

² Irving B., Hilgendorf L. Police Interrogation – The Psychological Approach // NCJRS Virtual Library : сайт. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/police-interrogation-psychological-approach> (дата звернення: 06.08.2024).

О. С. Коробка звертає увагу на те, що «конфліктні ситуації під час допиту підозрюваного в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, коли він надає завідомо неправдиві свідчення, є особливо складними. Кожен злочин відзначається конфліктом між правопорушником і законом, а також інтересами суспільства та держави. В процесі розкриття та розслідування злочину цей конфлікт може трансформуватися в конфлікт із слідчим або дізнавачем. Тому слідчому чи дізнавачу важливо бути готовим до можливого опору з боку підозрюваного» [6, с. 384].

Погоджуючись із думкою О. С. Коробки, зауважимо, якщо не перевіряти дані, які підозрюваний або потенційний підозрюваний надає у ході слідства, то це може призвести до уникнення відповідальності особою ще в ході досудового розслідування або на стадії судового розгляду. Тому інколи взагалі доцільність серйозно розглядати покази підозрюваного, надані слідчому під час досудового розслідування, – під великим питанням.

Висновки

Тактика допиту підозрюваного у вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом зумовлена необхідністю формування конкретних тактичних рекомендацій щодо особливостей проведення допиту підозрюваного у кримінальному провадженні зазначеної категорії. На основі аналізу практики органів досудового розслідування, наукової літератури запропоновано деталізацію основних положень тактики проведення допиту підозрюваного під час розслідування незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Зауважено, що в основі успішного допиту підозрюваного у вчиненні цієї категорії правопорушень наявні три основні чинники, які потрібно враховувати: а) психологічний процес формування свідчень; б) встановлення стосунків з допитуваним; в) ефективне застосування тактики допиту, що відповідає конкретній ситуації під час слідчих (розшукових) дій. Підготовка до допиту передбачає, що слідчий або дізнавач повинні з'ясувати обставини, які потребують доказування, визначити цілі допиту, а також усвідомити свою психологічну поведінку. Теоретична підготовка до цієї дії має містити розуміння характеру та обсягу наявної інформації. Надзвичайно важливим є правильне застосування норм кримінально-процесуального права, що регулюють порядок допиту та визначають допустимість прийомів проведення цієї слідчої дії. Для формування індивідуального підходу також необхідно в межах, дозволених законом, виявити особливості допитуваного. Розроблення та вдосконалення тактики допиту підозрюваного у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є важливим напрямом подальших досліджень.

Список бібліографічних посилань: 1. Nguindip N. C., Mohilevskyi L. V., Ablamskyi S. Ye., Kuzubova T. Investigative and the Rule of Law: A Cameroonian and Ukrainian criminal proceedings law understanding. *Indonesian Law Journal*. 2021. No. 9 (3). Pp. 517–538. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v9i3.23745>. 2. Янковий М. О. Генезис поняття та сутність допиту. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 5. С. 185–187. 3. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Groshewiy, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Groshewiy, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с. 4. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, А. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Либідь, 2005. 464 с. 5. Vrij A., Meissner C. A., Fisher R. P., Kassin S. M., Morgan Ch. A., Kleinman S. M. Psychological Perspectives on Interrogation. *Perspectives on Psychological Science*. 2017. Vol. 1. Pp. 927–955. DOI: <https://doi.org/10.1177/1745691617706515>. 6. Коробка О. С. Допит у конфліктній слідчій ситуації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 382–385. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/99>.

Надійшла до редколегії 08.08.2024

Прийнята до опублікування 11.09.2024

Stadnichenko R. O. Features of the interrogation tactics of a suspect in illegal fishing, hunting, or other aquatic resource exploitation

The article discusses interrogation tactics of a suspect involved in illegal fishing, hunting, or other aquatic resource exploitation, necessitating the formation of specific tactical recommendations regarding the conduct of interrogations of suspects in criminal proceedings of this category. Based on an analysis of pre-trial investigation practices and scientific literature, the author proposes detailed specifications of the main provisions of interrogation tactics of suspects during the investigation of illegal fishing, hunting, or other aquatic resource exploitation.

It is established that the peculiarities of interrogating a suspect during the investigation of illegal fishing, hunting, or other aquatic resource exploitation primarily depend on the situation of this investigative action. That is, whether the person wishes to testify or not. The article also distinguishes between conflict and non-conflict situations in interrogating suspects of these categories of criminal offenses.

The author outlines typical investigative situations during the interrogation of suspects in the article and proposes a vision for resolving problematic situations during suspect interrogation based on an analysis of investigative practice and scientific literature.

The article establishes that the successful conduct of interrogation of suspects involved in illegal fishing, hunting, or other aquatic resource exploitation is based on three main factors: a) the psychological process of forming testimonies; b) establishing contact with the person being interrogated; c) skillful application of interrogation tactics considering the situation that arises during the investigative action.

Key words: interrogation of the suspect, illegal exploitation of aquatic resources, interrogatee, forensic tactics, investigation of environmental crimes.

УДК 330.112:343.74(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.20>

Сергій Анатолійович Тюленев,

кандидат економічних наук,

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (директор);

 <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>,

e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ І КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОТИПРАВНИМИ ПОСЯГАННЯМИ НА АКТИВИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті, спираючись на особливості кримінально-правової та криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним посяганнями на активи суб'єктів господарювання, а також особливості елементів механізму кримінально протиправної діяльності цього виду, розроблено криміналістичну класифікацію цих кримінально караних діянь. Визначено, що криміналістично значущими класифікаційними критеріями для кримінальних правопорушень окресленого виду слід вважати: 1) особливості безпосереднього об'єкта посягання; 2) предмет злочинного посягання; 3) вид господарської діяльності, який зазнав злочинного впливу; 4) характер і форма зовнішнього вияву слідів кримінально караної діяльності; 5) характер отриманого кримінально протиправного результату; 6) особливості суб'єктного складу, залученого до реалізації злочинного умислу; 7) характер учинених рейдерами дій.

Ключові слова: злочин, кримінальний проступок, суб'єкт господарювання, рейдерство, криміналістика класифікація, класифікаційний критерій, група, множини злочинів.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Кримінально карані діяння, що вчиняються у сфері господарської діяльності, є доволі численними. При цьому їх учинення зазвичай пов'язане з реалізацією цілої низки протиправних діянь, що посягають ще й на інші види суспільних відносин. Нашу увагу привертають ті, що пов'язані з протиправними посяганнями на активи суб'єктів господарювання і тим самим мають на меті не просто заволодіння власністю громадян, а й посягання на суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Таким чином, предмет цього дослідження становитимуть суспільно небезпечні діяння, які учинені у сфері господарської діяльності, посягають на власність суб'єктів господарювання та спрямовані на протиправне заволодіння нею або відчуження.

Пізнання окресленої групи кримінальних правопорушень передбачає, по-перше, їх виокремлення серед суміжних або подібних за кримінально-правовими чи криміналістичними ознаками, по-друге, розподіл на групи, тобто класифікацію за певними ознаками.

Цей напрям діяльності має на меті розробку криміналістичної класифікації злочинів і кримінальних проступків, що сприяє їх подальшому пізнанню та визначенню особливостей їхньої криміналістичної характеристики. Погоджуємося, що криміналістична класифікація – це ще й важлива умова об'єктивного поглибленого пізнання конкретного об'єкта, зокрема групи кримінальних правопорушень, і водночас основа для розробки криміналістичних рекомендацій щодо організації розслідування (їх системи) [1].

Враховуючи вагоме значення та особливості цільового призначення криміналістичної класифікації, не можна оминати увагою ще й той факт, що нині кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності набули нового характеру протиправної діяльності [2, с. 575]. Ці чинники, а також потреба в пізнанні невідомих кримінальних процесів як у практичній діяльності, так і на теоретичному рівні засвідчують доцільність проведення «криміналістичної класифікації злочинів у сфері господарської діяльності» [3, с. 38–40] взагалі і тих, що пов'язані з протиправним посяганням і відчуженням активів суб'єктів господарювання зокрема.

Стан дослідження проблеми

Проблематиці криміналістичної класифікації злочинів у сфері господарської діяльності останнім часом приділяється значна увага з боку представників наукової спільноти. Так, з'ясуванню поняття та розробленню криміналістичної класифікації злочинів економічної спрямованості присвячено роботу В. Д. Пчолкіна та В. В. Піддубного. За результатами проведених пошуків науковці дійшли висновку, що до окресленої групи кримінально караних деліктів належать ті, що скоєні проти власності, у сфері господарської діяльності, а також у сфері службової діяльності. Водночас фактором, який їх об'єднує, є те, що вони мають на меті скоєння чи приховування основного кримінального правопорушення, пов'язаного із протиправним заволодінням майном або грошовими активами [4, с. 205].

У своїй праці С. С. Трач наголошує на важливості врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв під час поділу на групи кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності. Новаторською серед сформульованих ним положень слід вважати пропозицію щодо використання як класифікаційного критерію безпосереднього об'єкта суспільних відносин, галузі і напряму господарювання [5, с. 151].

Не оминають увагою науковці і проблему протиправного заволодіння таким цінним активом, як земельні ділянки. У контексті нашого дослідження слід відзначити працю О. В. Сачка та О. М. Завгороднього, в якій розроблено криміналістичну класифікацію правопорушень, пов'язаних із незаконним відчуженням землі. Так, зокрема, вчені визначили такі групи: 1) злочини, які пов'язані зі службовою діяльністю та мають у своїй структурі корупційну складову й зловживання повноваженнями особами, котрі надають публічні послуги; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю [6, с. 195].

В. О. Гусєва ґрунтовно підійшла до розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. За основу вчена взяла таку класифікаційну підставу, як предмет посягання, на підставі чого виокремила дві групи кримінальних правопорушень, а саме: «1) кримінальні правопорушення, пов'язані з протиправним захопленням сільськогосподарських земель, до яких належить самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво; протиправне заволодіння паями засновників, учасників, акціонерів, членів підприємства, установи, організації з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації (ст. 206-2 КК України); 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з протиправним поглинанням і захопленням підприємств, серед яких: підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців; протидія законній господарській діяльності; протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (за винятком земель); доведення до банкрутства; незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю» [7, с. 246].

Викладене дає всі підстави визнати, що окреслена проблематика є актуальною та їй приділяється всебічна увага. Водночас підходи, що застосовують вчені, є багатоаспектними та відрізняються за низкою ознак. З огляду на деяку неузгодженість вони, на нашу думку, потребують подальших досліджень. Тим паче, що саме злочинні діяння, учинені у сфері господарської діяльності та пов'язані з протиправним посяганням і заволодінням активами суб'єктів господарювання, ще не були предметом окремих досліджень вітчизняних правників.

Мета і завдання дослідження

Мету статті визначено як розроблення криміналістичної класифікації злочинів і кримінальних проступків, пов'язаних із протиправним заволодінням активами суб'єктів господарювання.

Поставлена мета знайшла свою конкретизацію в таких *завданнях*: 1) визначити елементи кримінально-правової характеристики та криміналістичної характеристики, що є найбільш значущими та мають бути покладені в основу криміналістичної класифікації; 2) розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним заволодінням активами суб'єктів господарювання.

Наукова новизна дослідження

У статті з урахуванням особливостей кримінально-правової та криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним заволодінням активами суб'єктів господарювання, розроблено їхню криміналістичну класифікацію. Визначено, що криміналістично значущими класифікаційними критеріями для кримінальних правопорушень досліджуваного виду є: 1) особливості безпосереднього об'єкта посягання; 2) предмет злочинного посягання; 3) вид господарської діяльності, який зазнав злочинного впливу; 4) характер і форма зовнішнього вияву слідів кримінально каранної діяльності; 5) характер отриманого кримінально протиправного результату; 6) особливості суб'єктного складу, залученого до реалізації злочинного умислу; 7) характер учинених рейдерами дій.

Виклад основного матеріалу

Основним призначенням криміналістичної класифікації є розподіл кримінальних правопорушень на певні групи, класи, підмножини. Нині вчені погоджуються, що в її основу слід покласти не лише кримінально-правові, а й криміналістично значущі ознаки. За своєю сутністю такі ознаки, як слушно зазначають у спеціальній літературі, «повинні відображати насамперед суттєві в криміналістичному сенсі риси відповідної злочинної діяльності» [8, с. 176]. У контексті кримінальних правопорушень, що пов'язані з протиправним посяганням на активи суб'єктів господарювання, їх поглинанням, рейдерським захопленням тощо, вважаємо, що значущими ознаками кримінально каранної діяльності слід вважати:

1) низку чинників, що передують реалізації злочинного умислу, спрямованого на протиправне заволодіння активами, тобто майновими та корпоративними правами суб'єкта господарювання, серед яких:

– «порушення окремих норм приватизаційного законодавства під час приватизації (наприклад, підприємств у минулому), невиконання або неповне виконання умов приватизаційного конкурсу, недодержання кваліфікаційних умов щодо участі у приватизаційному конкурсі, порушення визначеної законом процедури проведення приватизації;

– порушення положень корпоративного законодавства при проведенні загальних зборів акціонерів/учасників підприємства, при

прийнятті рішень керівними органами підприємства, невідповідність установчих документів або інших локальних актів підприємства вимогам чинного законодавства України;

– неефективна господарська діяльність підприємства, що може виражатися у збитковості підприємства, наявності значної, перманентно існуючої кредиторської заборгованості, непропорційності між отримуваним доходом підприємства і ринковою вартістю належних йому активів» [9, с. 130];

2) протиправне посягання, яке завжди спрямоване на суспільні відносини у сфері господарської діяльності, котра провадиться з дотриманням передбачених законом вимог. Ця ознака є обов'язковою з огляду на те, що саме вона відображає специфіку цих кримінальних правопорушень, яка відрізняє їх від групи суміжних, наприклад кримінальних правопорушень проти власності, проти авторитету органів державної влади та місцевого самоврядування тощо;

3) обстановку їх учинення, що характеризується зазвичай однією з двох ознак: а) учиняються в адміністративних приміщеннях органів державної влади чи місцевого самоврядування; б) протиправні дії реалізуються в адміністративному приміщенні суб'єкта господарювання або на території його виробничих потужностей (тобто там, де розміщено виробництво – цеха, фабрики, сховища з продукцією, за територіальним знаходженням земельної ділянки тощо);

4) предмет злочинного посягання, яким завжди є активи суб'єкта господарювання. Причому здебільшого це саме майнові або корпоративні права, за винятком грошових активів. Вчиняючи кримінально карані діяння цього виду, особа чи група осіб мають на меті заволодіти активами суб'єкта господарювання з метою продовження його основної діяльності, освоєння технології виготовлення промислових зразків тощо;

5) реалізацію злочинного умислу, яка неможлива без використання різноманітних знарядь (найчастіше ними є підроблені або викрадені документи), а інколи поєднана із застосуванням психічного або фізичного насильства.

Наведені ознаки можуть бути доповнені й іншими специфічними особливостями, однак усі вони зумовлені особливостями рейдерської схеми, що реалізується особами, залученими до протиправної діяльності. Зауважимо, що окреслені іманентні ознаки досліджуваної нами групи кримінальних правопорушень є тими криміналістично значущими критеріями, що можуть бути покладені в основу криміналістичної класифікації.

Отже, критерієм для виокремлення та подальшої класифікації кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи є насамперед особливості об'єкта та предмета злочинного посягання.

З урахуванням особливостей кримінально-правової та криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень досліджуваної нами групи вважаємо, що на підставі об'єкта і предмета злочинного посягання кримінальні правопорушення, пов'язані з протиправним заволодінням активами суб'єктів господарювання, можуть бути класифіковані за кількома групами. За безпосереднім об'єктом, який знає посягання, ми виокремлюємо ті, що пов'язані з:

- 1) порушенням вільного безперешкодного провадження господарської діяльності;
- 2) недотриманням нормативно закріпленого порядку державної реєстрації суб'єктів господарювання;
- 3) порушенням порядку виконання суб'єктом господарювання грошових зобов'язань перед державою та/або кредитором;
- 4) недотриманням банківської або комерційної таємниці тощо.

За предметом посягання кримінальні правопорушення, що пов'язані з посяганнями на активи суб'єкта господарювання, можуть бути класифіковані на:

- 1) правопорушення, пов'язані з відчуженням нерухомого майна суб'єкта господарювання;
- 2) правопорушення, предметом посягання яких є рухоме майно суб'єкта господарювання (зазвичай це сільськогосподарська техніка);
- 3) правопорушення, спрямовані на протиправне заволодіння нематеріальними активами у формі інтелектуальної власності;
- 4) правопорушення, пов'язані з відчуженням корпоративних прав суб'єкта господарювання, зокрема із протиправним заволодінням статутним капіталом господарської організації, певною його часткою тощо.

Кримінальні правопорушення, що посягають на законну господарську діяльність суб'єктів господарювання, відрізняються і за такою ознакою, як вид господарської діяльності. Це, як зазначено в юридичній літературі, породжує відмінності в особливостях правового регулювання та способах скоєння окреслених кримінально караних діянь [10, с. 31]. З огляду на це можемо класифікувати кримінальні правопорушення досліджуваної нами групи за сферою діяльності суб'єкта господарювання, на активи якого відбулося посягання. Водночас згідно із проведеним нами узагальненням нормативних джерел слід зауважити, що господарській діяльності притаманні такі ознаки:

- 1) виконання комплексу дій, пов'язаних із виробництвом матеріальних або нематеріальних об'єктів, реалізацією товарів, наданням послуг, виконанням робіт тощо;
- 2) реалізація окресленого спектру дій суб'єктом господарювання, тобто фізичною особою – підприємцем або юридичною особою;

3) її метою є отримання прибутку тощо¹.

Задля визначення видів і сфер господарської діяльності необхідно звернутися до Національного класифікатору України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010». Станом на сьогодні у Класифікаторі зареєстровано понад 600 різновидів такої діяльності, серед яких основними є: сільське, лісове, рибне господарство, добувна та переробна промисловість, фінансова і страхова діяльність, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, оптова і роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, професійна, наукова й технічна діяльність, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, операції з нерухомим майном тощо². Таким чином, у кожній із наведених сфер економічної діяльності можлива реалізація злочинного умислу, спрямованого на протиправне заволодіння активами суб'єкта господарювання. Водночас найбільш привабливими для рейдерів, безумовно, є найприбутковіші галузі, зокрема експортно орієнтовані. Для України це, без сумніву, сільське господарство та лісове господарство, машинобудування, харчова промисловість тощо.

З огляду на те, що особи, які мають на меті протиправно заволодіти активами суб'єктів господарювання, вдаються до реалізації цілої низки протиправних дій, виокремлюють такі різновиди рейдерства: біле, чорне та сіре. І хоча біле рейдерство пов'язано із проведенням цілого комплексу заходів у межах правового поля, зокрема з використанням лазівок, залишених законодавцем, усе ж такі дії відображаються в офіційних документах (як письмових, так і електронних). Інколи такі дії пов'язані ще і з учиненням тиску на певних осіб, що також відображається в слідах пам'яті цих суб'єктів. Сіре рейдерство пов'язується із балансуванням на межі закону та беззаконня. Воно виявляється в підроблених документах, пов'язане з підкупом службових осіб, державних реєстраторів, керівників суб'єктів господарювання,

---

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 08.08.2024); Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 08.08.2024); Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 08.08.2024).

² Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010» : затв. наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (дата звернення: 08.08.2024).

окремих акціонерів тощо. Щодо чорного рейдерства, то воно характеризується найбільш високим рівнем суспільної небезпеки. За таких форм протиправна діяльність зазвичай не лише пов'язана зі скоєнням кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, а й поєднана з учиненням злочинів проти життя та здоров'я особи, кримінальних правопорушень проти волі, честі і гідності, у сфері службової діяльності тощо.

Реалізація будь-якого з окреслених видів протиправної діяльності пов'язана зі скоєнням дій, які виявляються ззовні і закріплюються у джерелах інформації. Таким чином, типовими слідами рейдерства вважають цифрові та матеріальні сліди, а також ідеальні сліди (відображення в пам'яті людей). З огляду на тривалі процеси цифровізації, введення на багатьох підприємствах та в установах електронного документообігу нині діяльність, пов'язана з протиправним заволодінням активами суб'єктів господарювання, фактично документується в матеріальних джерелах, а також в електронних реєстрах, до яких вносяться відомості, що мають характер правовстановлюючих. Отже, подібні кримінальні правопорушення за характером відображення злочинної діяльності можуть бути класифіковані на:

1) ті, що залишили сліди в цифровому просторі та в об'єктах матеріальної обстановки;

2) кримінальні правопорушення, скоєння яких відобразилося в цифровому просторі, в об'єктах матеріальної обстановки, у пам'яті людей, які брали участь у проведенні будь-яких дій, стали очевидцями кримінально протиправної діяльності тощо. Вважаємо, що множинність слідів тільки вчергове засвідчує складність пізнання діянь і злочинної події, що пов'язана з протиправним заволодіннями активами суб'єктів господарювання.

Доволі складними для пізнання є ті кримінальні правопорушення, що вчиняються групою осіб. Водночас для досліджуваних нами злочинів і кримінальних проступків така ознака є поширеною, однак не всі причетні особи завжди обізнані щодо способу та методів діяльності інших учасників суспільних відносин. Керуючись такою ознакою, як кількісний склад осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним заволодінням активами суб'єкта господарювання, можемо виокремити ті з них, що: 1) скоєні у співучасті; 2) реалізовані одноосібно; 3) учинені фактично декількома особами, однак ознаки співучасті відсутні з огляду на те, що окремі учасники цих відносин не були повною мірою обізнані про спосіб і характер діяльності інших представників групи. Не можна забувати і про те, що рейдери часто залучають цілу групу людей для блокування приміщень, техніки тощо. Таких суб'єктів називають «високопрофесійними кадрами», що мають відповідний досвід діяльності та залучаються для вчинення рейдерства на замовлення.

Вид рейдерства, що вчиняється на замовлення, називають силовим. Найчастіше його вчиняють злочинні угруповання, колишні спортсмени, неформальні групи, колишні співробітники військових угруповань, а також правоохоронних органів [11, с. 139].

Ще однією криміналістично значущою ознакою для досліджуваних нами кримінальних правопорушень є кримінально протиправний результат. За цією ознакою ми вважаємо за потрібне виокремити такі групи кримінальних правопорушень:

1) кримінальні правопорушення, за результатом учинення яких відбулася перереєстрація права власності на активи суб'єкта господарювання за рейдерами, законним власникам завдано майнову шкоду;

2) кримінальні правопорушення, унаслідок яких відбулося фактичне захоплення нерухомого (рухомого) майна підприємства та блокування його діяльності;

3) кримінальні правопорушення, в яких спроба протиправного заволодіння активами суб'єкта господарювання відбулася, однак своєчасно керівними особами або іншими уповноваженими особами суб'єкта господарювання вжито заходів щодо оскарження подібних дій до Офісу протидії рейдерству, правоохоронних та судових органів, що призвело до унеможливлення реалізації злочинного умислу;

4) кримінальні правопорушення, внаслідок яких відбулося фактичне захоплення матеріальних та нематеріальних активів суб'єкта господарювання, окрім матеріальної шкоди потерпілому (потерпілим) завдано фізичної шкоди, а також моральної.

За характером учинюваних рейдерами дій кримінальні правопорушення, пов'язані з протиправним заволодінням активами суб'єкта господарювання, можуть бути поділені на:

1) ті, що пов'язані з учиненням фізичних дій, зокрема насильницького характеру;

2) ті, що реалізовані завдяки вжиттю різноманітних дій інтелектуального характеру.

Також досліджувані нами кримінальні правопорушення можуть бути класифіковані на групи за такими ознаками, як суб'єкт кримінального правопорушення, розмір завданої потерпілій стороні шкоди, спосіб учинення тощо.

Висновки

Кримінальні правопорушення, що мають на меті протиправне відчуження будь-яких активів суб'єкта господарювання або іншим чином пов'язані з ними, є доволі численними, вони закріплені в різних розділах Особливої частини Кримінального кодексу України, а отже, посягають не лише на суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Це робить їх складними для пізнання в межах провадження

стороною обвинувачення кримінальної процесуальної діяльності, що має на меті вирішення завдань кримінального провадження та припинення будь-яких проявів кримінально-протиправної поведінки.

Пізнавальна діяльність слідчого неможлива без системного аналізу окремих об'єктів і предметів, що можуть мати слідчий інтерес. Спрощення такої діяльності відбувається шляхом розподілу відповідних об'єктів на групи. Саме таке завдання ставлять перед собою представники наукової спільноти, розробляючи криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень. З огляду на окреслені обставини нами розроблено криміналістичну класифікацію досліджуваних кримінальних правопорушень на підставі застосування комплексного підходу, що має на меті одночасне врахування і кримінально-правових, і криміналістичних ознак. За результатами проведених наукових пошуків розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправним заволодінням активами суб'єктів господарювання. В її основу покладено такі класифікаційні критерії: 1) особливості безпосереднього об'єкта посягання; 2) предмет злочинного посягання; 3) вид господарської діяльності, який зазнав злочинного впливу; 4) характер і форма зовнішнього вияву слідів кримінально каранної діяльності; 5) характер отриманого кримінально протиправного результату; 6) особливості суб'єктного складу, залученого до реалізації злочинного умислу; 7) характер учинених рейдерами дій.

Вважаємо, що в подальших дослідженнях як криміналістично значущі критерії за основу можуть бути взяті такі, як суб'єкт кримінального правопорушення, розмір завданої потерпілій стороні шкоди, спосіб учинення тощо.

Список бібліографічних посилань: 1. Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 160–166. 2. Пчолкін В. Д., Пашинська І. В. Криміналістична класифікація злочинів у сфері господарської діяльності // Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 573–577. 3. Пашинська І. В. Актуальні питання побудови окремої системи криміналістичної класифікації організованої злочинності у сфері економіки // Шістдесят дев'ять економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки : матер. міжнар. наук. інтернет-конф. (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 28–29 жовт. 2022 р.) / редкол.: О. Патряк та ін. Львів : ФО-П Шпак В. Б., 2022. С. 38–40. 4. Пчолкін В. Д., Піддубний В. В. Поняття та криміналістична класифікація злочинів економічної спрямованості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6, т. 3. С. 202–206. 5. Трач С. С. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері господарської

діяльності. *Юридична наука*. 2019. Т. 11, № 101. С. 151–159. **6.** Сачко О. В., Завгородній О. М. Криміналістична класифікація правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі. *Право і суспільство*. 2024. № 1, т. 2. С. 188–196. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.28>. **7.** Гусева В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242–252. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>. **8.** Степанюк Р. А. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51), ч. 1. С. 175–180. **9.** Варналій З. С., Мазур І. І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 2 (3). С. 129–136. **10.** Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с. **11.** Швець В. О. Рейдерство та силове підприємництво: схожість та відмінність. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2011. № 16, вип. 19. С. 135–143.

Надійшла до редакції 11.08.2024

Прийнята до опублікування 15.09.2024

Tiulieniev S. A. Forensic classification of crimes and misdemeanours related to unlawful encroachments on the assets of business entities

The article substantiates the thesis that criminal offences aimed at unlawful alienation of tangible and intangible assets of a business entity or otherwise related thereto are quite numerous and are enshrined in various sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that this makes it difficult for the prosecution to recognise these criminal offences during the pre-trial investigation. It is determined that the cognitive activity of an investigator is impossible without a systematic analysis of individual objects and subjects which may be of investigative interest, and therefore, it necessitates the division of the relevant objects into groups. The analogy is drawn and it is determined that such approaches are implemented both in practical law enforcement activities and in scientific activities, in particular, in terms of identifying and developing tested recommendations for investigating criminal offences. It is emphasized that it is the forensic classification of criminal offences which is the method of forensic cognition of crimes and criminal offences which aims at solving a number of other tasks and is therefore necessary to be applied.

Based on the results of the scientific research, the study develops a forensic classification of criminal offences related to misappropriation of assets of business entities. It is based on the following classification criteria: 1) peculiarities of the direct object of the encroachment; 2) subject matter of the criminal encroachment; 3) type of economic activity which was subject to criminal influence; 4) nature and form of external expression of traces of criminal activity; 5) nature of the criminal result obtained; 6) peculiarities of the subject composition involved

in the implementation of the criminal intent; 7) nature of the actions committed by the raiders. Prospects for future research are identified.

Key words: crime, criminal offence, business entity, raiding, forensic science classification, classification criterion, group, multiple crimes.

УДК 343.983.4:631.431.5   **DOI:** <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.21>

Валерій Миколайович Шевченко,

кандидат хімічних наук,

Харківський науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України,

відділ дослідження матеріалів, речовин і виробів,

сектор фізико-хімічних досліджень (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0002-4717-0037>,

e-mail: vetal1313@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛИНИСТИХ ҐРУНТІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ҐРУНТОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Визначено методи дослідження глинистих ґрунтів, які враховують специфіку експертного дослідження ґрунтових об'єктів. Проаналізовано можливості застосування польового методу та показника пластичності для експертного дослідження. Розглянуто окремі питання, які виникають під час призначення судової ґрунтознавчої експертизи, насамперед при дослідженні глинистих ґрунтів.

Ключові слова: ґрунт, глина, суглинки, судова ґрунтознавча експертиза, корисні копалини, Державна комісія України по запасах корисних копалин, число пластичності.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Дослідження глинистих ґрунтів (суглинків і глини) в межах судової ґрунтознавчої експертизи стає дуже актуальним через збільшення кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із несанкціонованим видобутком корисних копалин. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення»¹ та наказом Державної комісії України по запасах корисних копалин «Про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ глинистих порід»² глина віднесена

---

¹ Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення : постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-п> (дата звернення: 16.08.2024).

² Про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ глинистих порід : наказ Держ. комісії України по запасах корисних копалин від

до корисних копалин загальнодержавного значення, суглинки – до корисних копалин місцевого значення.

Стан дослідження проблеми

Методи дослідження глинистих ґрунтів докладно описані в літературі, починаючи від підручників із ґрунтознавства і закінчуючи науковими роботами, в яких наведено теоретичні засади цих методів. О. О. Хлесткова у співавторстві з іншими науковцями описала експертно-криміналістичне дослідження об'єктів ґрунтово-мінерального походження [1; 2]. Крім того, науковиця вивчала піщані ґрунти в межах судової ґрунтознавчої експертизи [3], проте в дослідженні глинистих ґрунтів нею були викладені лише деякі аспекти [4].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення методів дослідження глинистих ґрунтів, які враховують специфіку експертного дослідження ґрунтових об'єктів. Для досягнення мети дослідження необхідно вирішити таке *завдання*: оцінити можливості застосування польового методу й показника пластичності для експертного дослідження глинистих ґрунтів.

Наукова новизна дослідження

Запропоновано використовувати показник пластичності для віднесення ґрунтових об'єктів до суглинків або глин під час виконання судової ґрунтознавчої експертизи.

Виклад основного матеріалу

Під час призначення судової ґрунтознавчої експертизи перед експертом можуть постати такі питання: 1) чи є надані зразки речовини глинами; 2) якщо так, то чи належать надані зразки речовини до корисних копалин.

Щоб відповісти на ці питання, необхідно провести дослідження щодо віднесення наданих ґрунтових об'єктів до глинистих ґрунтів.

У межах судової ґрунтознавчої експертизи, як ми вже зазначали раніше [5], можуть досліджуватись тільки ті корисні копалини, які мають ґрунтово-мінеральне походження, а саме: піски, глини, гіпс, крейда, вапняк. Глини належать до корисних копалин, які мають багатопільове призначення. Напряом використання виявленого родовища глини визначається рішенням Державної комісії України по запасах корисних копалин. Глина може належати до сировини вогнетривкої, сировини формувальної, сировини цегельно-черепичної тощо.

Підставою для віднесення досліджуваних ґрунтів до глинистих є положення, наведені в ДСТУ Б В.2.1.2–96¹. Відповідно до цього документа до виду глинистих ґрунтів належать дисперсні зв'язані осадові мінеральні породи, які можуть поділятися на декілька різновидів залежно від їхнього гранулометричного складу, показника пластичності й текучості, засоленості, кількісного вмісту органічної речовини та інших ознак.

Однак для віднесення ґрунту до глин спочатку необхідно провести дослідження механічного складу. За цим показником глинисті ґрунти поділяються на суглинки, легку глину, важку глину. У ґрунтознавстві широковідомим методом визначення механічного складу та ступеня дисперсності ґрунтів є метод седиментації. Седиментаційний аналіз – це метод аналізу дисперсних систем, за допомогою якого визначають розміри частинок і відносний вміст частинок різного розміру за швидкістю седиментації (осідання). Метод дозволяє послідовно виділяти із зависі у воді частинки різної крупності залежно від швидкості їх осідання під дією сили тяжіння в рідині (найчастіше у воді) з метою одержання характеристики крупності тонкодисперсного матеріалу. Однак цей метод потребує доволі великої кількості ґрунту, що не завжди дозволяє скористатись ним при проведенні судової ґрунтознавчої експертизи. Крім того, залежно від ступеня дисперсності досліджуваних об'єктів проведення седиментаційного аналізу може потребувати багато часу. Ситуація додатково ускладнюється тим, що на дослідження можуть надійти не один і не два об'єкти, а декілька десятків. Отже, така експертиза взагалі може тривати не один тиждень чи навіть місяць.

В експертній практиці ми радимо використовувати польовий метод М. А. Качинського. Метод забирає набагато менше часу й дозволяє отримувати доволі точні дані про механічний склад досліджуваного зразка ґрунту. Під час використання цього методу ґрунт зволожують водою до тістоподібної консистенції і пробують спочатку скачувати на долоні кульку, а потім її розкочують у джгут завтовшки 2–2,5 мм і завдовжки 4–5 см.

За механічним складом виокремлюють такі градації, визначені польовим методом:

– глинисті ґрунти і породи. При розтиранні у вологому стані піщані частки не відчувуються; при спостереженні в мікроскопі піщинки практично не помітні; м'які, високопластичні, липкі (скачуються в довгий тонкий джгут завтовшки менше 2 мм, який згинається в кільце діаметром 2–3 см без порушення його цілісності); при збовтуванні з

---

¹ ДСТУ Б В.2.1.2–96. Основи та підвалини будинків і споруд. Ґрунти. Класифікація. Київ, 1997. 51 с.

водою дають стійку каламуть, незначне осідання пиловатих часток спостерігається через 10–15 хвилин;

– важкосуглинисті ґрунти і породи. При розтиранні відчуваються поодинокі піщані частки, які помітні при збільшенні; сухі грудки тверді, важко роздавляються; дуже пластичні, прилипають незначно (скачуються в тонкий джгут завтовшки менше 2 мм, який тріскається при згинанні його в кільце діаметром 2–3 см; тріщини дрібні, у вологому стані без збільшення малопомітні та добре помітні при висиханні); при збовтуванні з водою утворюється стійка каламуть, спостерігається осідання пиловатих і піщаних часток на дно; незначне освітлення суспензії зверху спостерігається через 30–40 хвилин;

– середньосуглинисті ґрунти і породи. При розтиранні сухого ґрунту відчувається неоднорідність складу; сухі грудки роздавляються легко; при спостереженні в мікроскопі відзначаються численні піщані й пиловаті частки; середньопластичні, майже не липнуть (скачуються в джгут діаметром 2–3 мм, який ламається при подальшому розкачуванні чи помітно тріскається при згинанні; при підсиханні джгут розпадається на частки); після збовтування з водою одразу спостерігається утворення рясного осаду, мутна рідина майже повністю освітлюється протягом 20–30 хвилин;

– легкосуглинисті ґрунти і породи. При розтиранні сухого ґрунту явно відчуваються пилінки, пил слабо втирається у шкіру пальців; сухі грудки роздавляються легко; при спостереженні в мікроскопі спостерігається, що піщані частки переважають; слабопластичні, липкість і в'язкість практично відсутні (скачуються в короткі товсті циліндрики, ковбаски, які розтріскуються або ламаються при згинанні); при збовтуванні з водою утворюється незначна каламуть, яка повністю осідає через 15–20 хвилин рясним осадом;

– супіщані ґрунти і породи. Зсихаються в неміцні грудки, з поверхні яких легко осипається пісок; сухі грудки легко роздавляються і розсипаються на окремі механічні частки; при мікроскопічному дослідженні ясно спостерігається значне переважання піску. У вологому стані в'язкості та липкості не мають; дуже слабопластичні (скачуються в неміцну кульку, яка розпадається при легкому натисканні; у джгут не скачуються, а при здавлюванні між пальцями формуються сочевидні коржики); при збовтуванні з водою каламуть є слабо помітною, повністю зникає через 10–15 хвилин; у прохідному світлі помітні піщинки у завислому стані;

– піщані ґрунти і породи. У сухому стані грудка ґрунту чи породи дуже легко роздавляється в сипучу безструктурну масу; під мікроскопом спостерігаються тільки частки піску, вкриті гумусово-глинистими чи глинистими плівками, цементація відсутня; непластичні (скачати кульку чи джгут не вдається); при збовтуванні з водою

каламуть майже не утворюється, піщинки осідають на дно через 1–2 хвилини;

– пилюваті ґрунти і породи. При розтиранні в сухому стані схожі на суху муку; грудки легко розсипаються; при дослідженні в мікроскопі спостерігається багато пилюватих часток, піщаних часток мало; пластичності не мають, джгут не утворюють; при збовтуванні з водою утворюється помітна каламуть, яка швидко осідає; осад представлений в основному пилюватими частками, піщаних часток мало;

– щєбенисті ґрунти і породи. Містять значну кількість домішок часток діаметром більше 2 мм і щєбеню (крупних уламків гірських порід) [1; 6].

Після встановлення механічного складу та належності зразків до глинистих ґрунтів необхідно визначати показник пластичності, за яким ґрунти відносять саме до глин або до суглинків.

Пластичність – властивість ґрунтів, яка свідчить про особливості складу та стану ґрунтової маси. Пластичність вказує на властивість ґрунтової маси змінювати свою форму без порушення суцільності (без тріщин) під впливом тиску ззовні, а також зберігати цю форму після усунення зовнішнього впливу. Інакше кажучи, це здатність ґрунту до утворення форм і ліплення. Пластичність проявляється тільки в певних інтервалах вологості; максимальне значення вологості позначається як верхня межа пластичності (текучості), а мінімальне значення вологості – нижня межа пластичності (розкочування). Різниця між верхньою та нижньою межею пластичності є числом пластичності (l_p).

Вологість ґрунту у стані текучості (w_L) і у стані пластичності (w_p) визначаються згідно з ДСТУ Б В.2.1-17:2009¹, у якому досягнення межі текучості (верхньої межі пластичності) встановлюється за допомогою спеціального балансирного конусу (конус Васильєва), який занурюється у ґрунтову масу, змочену водою.

Визначення межі текучості. Межу текучості визначають як вологість досліджуваної ґрунтової пасти, коли балансирний конус поринає за 5 с на глибину 10 мм під дією власної ваги.

Спочатку зі зразка ґрунту видаляють рослинні залишки, діаметром більше ніж 1 мм. Далі зразок ґрунту в повітряно-сухому стані розтирають у порцеляновій чашці, потім зволожують дистильованою водою до стану густої пасти, постійно перемішуючи шпателем. Для видалення надлишку вологи виконують обтиснення ґрунтової пасти між аркушами фільтрувального паперу. Не дозволяється додавати в ґрунтову пасту нові порції сухого ґрунту.

---

¹ ДСТУ Б В.2.1-17:2009. Основи та підвалини будинків і споруд. ґрунти. Методи лабораторного визначення фізичних властивостей. Київ, 2010. 36 с.

Ґрунтову пасту перемішують шпателем і невеликими порціями ретельно укладають у циліндричну чашку до балансірного конуса, уникаючи утворення повітряних порожнин. Поверхню пасти необхідно загладити шпателем нарівні із краями чашки. Балансірний конус спочатку змазують тонким шаром вазеліну, а потім підводять до поверхні ґрунтової пасти таким чином, щоб його вістря торкалось пасти. Конус плавно відпускають, що дозволяє йому занурюватись у пасту під дією сили тяжіння та власної ваги. Конус повинен зануритись у пасту на глибину 10 мм протягом 5 с. Саме це показує, що досліджуваний ґрунт має вологість, яка відповідає межі текучості. Якщо конус занурюється на глибину менше ніж 10 мм протягом 5 с, то ґрунтову пасту необхідно ще зволожити. Пасту витягають із чашки, додають пасту, що залишилася, і зволожують невеликою кількістю дистильованої води. Пасту ретельно перемішують та знову повторюють операцію занурення конуса. Якщо конус занурюється на глибину більше ніж 10 мм протягом 5 с, то ґрунтову пасту необхідно підсушити. Пасту з чашки переносять у порцелянову чашку, підсушують на повітрі, перемішуючи шпателем, і ще раз повторюють операцію занурення конуса.

Після досягнення межі текучості з пасти відбирають зразки масою приблизно 15–20 г для визначення вологості. Це значення вологості називається вологість ґрунту у стані текучості (w_t).

Визначення межі розкочування. Межа розкочування (пластичності) – це вологість ґрунтової пасти, визначеної до того моменту, коли паста, розкатана у джгут діаметром 3 мм, починає розпадатися на шматочки від 3 до 10 мм. Для дослідження використовують наважку ґрунту масою від 40 до 50 г, яка була підготовлена для визначення текучості.

Ретельно перемішують ґрунтову пасту, потім беруть невеликий шматочок і розкочують до утворення джгута діаметром 3 мм. Розкочування проводять долонею на пластмасовій або скляній пластинці. Якщо джгут зберігає зв'язність і пластичність, то його збирають у грудку і повторюють розкочування до утворення нового джгута діаметром 3 мм. Процес розкочування необхідно проводити, злегка натискаючи на джгут. Довжина джгута не повинна перевищувати ширини долоні. Коли джгут починає розпадатися на шматочки завдовжки від 3 до 10 мм, то розкочування зупиняють. Шматочки джгута збирають у стаканчики і накривають кришками. Вологість ґрунту визначають після того, коли маса ґрунту в стаканчиках досягне 10–15 г. Це значення вологості називається вологість ґрунту у стані пластичності (w_p).

Вологість ґрунту визначається стандартним методом, згідно з ДСТУ Б В.2.1-17:2009, висушуванням у сушильній шафі за температури 105 °C до постійної ваги.

Зразки ґрунту в закритих стаканчиках зважують. Потім стаканчики відкривають і разом із кришками поміщують у нагріту сушильну шафу. Ґрунт висушується протягом 5 годин, зважується, висушується ще 2 години до постійної маси за температури $(105 \pm 2) ^\circ\text{C}$. Після кожного висушування ґрунт у стаканчиках охолоджується в ексикаторі із хлористим кальцієм до температури приміщення та зважується.

Висушування виконується до того моменту, коли різниця мас ґрунту для двох останніх зважувань не буде перевищувати 0,02 г. У разі якщо при повторному зважуванні відбувається збільшення маси ґрунту, то кінцевим результатом зважування вважають найменшу масу.

Вологість ґрунту (w) у відсотках обчислюють за формулою:

$$w = \frac{100(m_1 - m_0)}{m_0 - m}, \quad (1)$$

де: m_1 – маса вологого ґрунту зі стаканчиком і кришкою, г;
 m_0 – маса висушеного ґрунту зі стаканчиком і кришкою, г;
 m – маса порожнього стаканчика з кришкою, г.

Число пластичності (l_p) визначається як різниця між значеннями вологості ґрунту у стані текучості та вологості ґрунту у стані пластичності. Число пластичності визначається за формулою:

$$l_p = w_L - w_p, \quad (2)$$

де:

w_L – вологість ґрунту у стані текучості;
 w_p – вологість ґрунту у стані пластичності.

На підставі числа пластичності до глин належать ґрунти з l_p більше 17, а саме для різновидів легких глин l_p – від 17 до 27, для різновидів важких глин l_p – більше 27. Ґрунти з l_p в межах від 7 до 17 належать до суглинків, а з l_p менше 7 – до супісків.

Висновки

Таким чином, під час проведення судової ґрунтознавчої експертизи застосування польового методу в поєднанні з визначенням числа пластичності дозволяють відносити зразки ґрунту до глинистих ґрунтів без необхідності проведення довгого седиментаційного аналізу. Також встановлення числа пластичності не потребує великої кількості відібраного зразка.

Наведені у статті пропозиції можуть бути корисними для вибору ефективних експертних методів дослідження глинистих ґрунтів під час проведення судової експертизи матеріалів, речовин та виробів за експертною спеціальністю 8.8. «Дослідження ґрунтів».

Список бібліографічних посилань: 1. Хлесткова О. О., Лінючев Г. В., Косміна Н. М. Криміналістичне дослідження об'єктів ґрунтово-мінерального походження : метод. рек. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. 120 с.

2. Хлесткова О. О., Сімакова-Єфремян Е. Б., Дараган О. С., Жук Б. М. Судова експертиза об'єктів ґрунтового-мінерального походження : метод. посіб. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. 168 с. **3.** Хлесткова О. О. Судово-ґрунтознавча експертиза піщаних ґрунтів. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2015. № 15. С. 275–282. **4.** Хлесткова О. О. Судово-ґрунтознавча експертиза глинистих ґрунтів // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (Харків, 7–8 листоп. 2017 р.) / М-во юстиції України ; Харків. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків : Право, 2017. С. 136–138. **5.** Шевченко В. М. Можливості дослідженні деяких корисних копалин у рамках судово-ґрунтознавчої експертизи. *Вісник ОНДІСЕ*. 2020. Вип. 8. С. 129–135. **6.** Гринь Г. С. Полевая диагностика почв. Харьков : Харьков. сельскохозяйственный ин-т, 1974. 223 с.

Надійшла до редколегії 19.08.2024

Прийнята до опублікування 17.09.2024

Shevchenko V. M. Peculiarities of clay soils research in the course of forensic soil examination

Methods of clay soils research that take into account the specifics of expert study of soil objects are defined. In order to classify a soil as clay, the mechanical composition is first examined. According to this indicator, clay soils are divided into loam, light clay, and heavy clay. Clay is classified as a mineral resource of national importance, while loam is classified as a mineral resource of local importance. These soils may be subject to illegal mining. The article analyses the possibilities of applying various methods for the expert study of clay soils, namely, the method of sedimentation analysis and the 'field' method. After establishing the mechanical composition and classification of samples as clay soils, it is recommended to determine the plasticity index, according to which the soils are classified as loams or clays. The analysis is described in accordance with the State Standard of Ukraine Б В.2.1-17:2009 "Bases and foundations of buildings and structures. Soils. Methods of laboratory determination of physical properties".

It is shown that in the course of forensic soil examination, the use of the "field" method in combination with the determination of the plasticity number allows soil samples to be classified as clay soils without the need for a long sedimentation analysis.

The proposals presented in this article may be useful for selecting effective expert methods for the study of clay soils during the forensic examination of materials, substances and products in the expert speciality 8.8 "Soil Research".

Key words: soil, clay, loam, forensic soil science examination, minerals, State Commission for Mineral Resources, plasticity number.

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

УДК 342.9(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.22>

Олександр Іванович Червяков,

кандидат юридичних наук,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

Інститут Служби безпеки України (начальник);

 <https://orcid.org/0000-0002-6456-9963>,

e-mail: o.i.chervyakov@nlu.edu.ua

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОСВІТНІХ НАПРЯМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті наголошено, що на рівні базової Стратегії національної безпеки України як один із ключових напрямів забезпечення національної безпеки України визначено саме розвиток людського капіталу, зокрема крізь призму модернізації освіти. У процесі реалізації освітнього напрямку забезпечення національної безпеки неприйнятність запропонованих ворожою пропагандою наративів у свідомості населення може бути гарантована за допомогою розвитку пізнавальних здібностей людини, а також формування комплексного розуміння історичних, державотворчих процесів, політичних і соціально-економічних особливостей.

Ключові слова: освітній напрям, національна безпека України, людський потенціал, інформаційно-психологічні операції, здобуття освіти.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

В основі забезпечення національної безпеки в сучасній державі лежить не лише розвиток озброєння, здатність організувати національний спротив, а й освіта, яка виступає фундаментом для нових наукових відкриттів, науково-технічного прогресу, у процесі якого створюються винаходи, виникають ідеї, що можуть принципово змінити підходи до забезпечення національної безпеки держави в напрямі підвищення їх ефективності, інклюзивності та дотримання прав людини. Адже у світі суперечливих ідеологій освітні установи мають бути стабілізуючою силою для дітей та молоді. Вони повинні розвивати в молодого покоління навички, розуміння та ставлення, необхідні для сприяння миру та співпраці між націями. Для цього потрібне освічене, поінформоване, мисляче суспільство. Дітей повинні навчати педагоги з чуйним розумінням, чиї навички постійно вдосконалюються. Розширювати бачення вчителів і доповнювати

їхні знання так само важливо, як і «збільшувати ефективну дальність польоту літака» [1, р. 258]. З огляду на це адміністративні процедури в діяльності закладів вищої освіти України мають реалізовуватися на основі поваги як прав, свобод і законних інтересів окремих і колективних суб'єктів, так і інтересів держави [2], зокрема у сфері забезпечення національної безпеки.

Стан дослідження проблеми

Фундаментальні питання забезпечення національної безпеки держави крізь призму осмислення адміністративно-правової сутності цієї сфери суспільних відносин досліджували О. І. Безпалова, О. С. Бодрук, О. С. Власюк, О. П. Гетманець, О. М. Гончаренко, Н. М. Грущинська, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, В. П. Ємельянов, Ю. Л. Калгушкін, А. Т. Комзюк, І. М. Коропатнік, К. Б. Левченко, А. М. Михненко, А. Г. Мосейко, О. М. Музичук, Ю. В. Нестеряк, В. Г. Пилипчук, В. П. Приходько, А. В. Рубан, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, В. В. Сокурєнко, Д. В. Швець та інші дослідники. Водночас саме освітній напрям забезпечення національної безпеки України нині є недостатньо вивченим в адміністративно-правовій доктрині, потребує все нових наукових пошуків з огляду на те, що підходи до організації освітньої діяльності зазнають комплексних перебудов в умовах європейської інтеграції, а також нової безпекової реальності російсько-української війни.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб охарактеризувати освітній напрям забезпечення національної безпеки України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: охарактеризувати сутність освітнього напрямку забезпечення національної безпеки України в контексті аналізу базових вітчизняних програмних документів у цій сфері; розглянути місце розвитку людського капіталу в межах реалізації освітнього напрямку забезпечення національної безпеки України; визначити актуальні особливості реалізації освітнього напрямку забезпечення національної безпеки України.

Наукова новизна дослідження

Здійснено комплексний аналіз освітнього напрямку забезпечення національної безпеки України, вперше у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині визначено нормативно-правову основу його реалізації, а також його актуальні особливості, що постають із наявних потреб у протидії ворожим інформаційно-психологічним операціям та в індивідуалізації процесу здобуття освіти.

Виклад основного матеріалу

Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, визначено такі напрями державної політики у сфері національної безпеки, як

«відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях України на основі міжнародного права; здійснення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів, спрямованих на припинення Російською Федерацією незаконної окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь; продовження реалізації заходів з оборони та стримування, активного використання переговорних форматів та консолідації міжнародного тиску на Російську Федерацію як гарантії недопущення ескалації конфлікту з боку Росії, зменшення напруги та припинення Російською Федерацією збройної агресії; використання всіх наявних механізмів ООН, Ради Європи, ОБСЄ, інших міжнародних організацій для консолідації міжнародної підтримки України у протидії російській агресії, відновленні територіальної цілісності та державного суверенітету України; розвиток відносин зі Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, Канадою, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою, сусідніми та іншими державами, а також із міжнародними організаціями для забезпечення міжнародної безпеки та протидії спільним викликам і загрозам, мінімізації їх впливу на Україну, розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту» тощо¹.

Як бачимо, на рівні базової стратегії в цій сфері як один із ключових напрямів забезпечення національної безпеки України визначено саме розвиток людського капіталу, зокрема крізь призму модернізації освіти. При цьому сама сутність людського капіталу на рівні інших програмних документів і законодавчих актів України повною мірою не розкрита, що викликає труднощі у практичній реалізації цього напрямку, визначенні відповідального за таку діяльність центрального органу виконавчої влади (ця категорія згадується вітчизняним законодавцем саме в контексті вищої освіти та базового в цій сфері Закону України «Про вищу освіту», ніж освіти в цілому).

З огляду на це категорія людського потенціалу має бути не декларативною, а реально втіленою у вітчизняному законодавстві, з визначенням пріоритетів її розвитку, а також критеріїв її оцінювання, зокрема в освітній галузі. Так, литовські науковці на основі

---

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020> (дата звернення: 08.08.2024).

теоретичних висновків щодо розвитку людського капіталу пропонують індекс розвитку людського капіталу в Європейському Союзі, який складається з трьох підіндексів: соціального прогресу людського капіталу, рівня інноваційного розвитку людського капіталу та потенціалу розвитку людського капіталу [3, р. 1641].

У цьому контексті доволі цікавою є позиція А. Ю. Іщенко, який на прикладі досвіду США розглядає освіту і людський капітал як складники національної безпеки, зазначаючи, що «для формування загальних підходів до аналізу безпекових вимірів освітньої сфери, як і для визначення конкретизованих кількісних і якісних критеріїв національної безпеки для сфери освіти, релевантним є досвід США. Аналіз безпекових вимірів освітньої політики, здійснений представниками американської експертної спільноти, відзначається не тільки загальними обґрунтуваннями важливості освітньої сфери, а й визначенням критеріїв оцінки стану освіти у зв'язку з потребами зміцнення національної безпеки та пропозиціями щодо заходів, спрямованих на поліпшення ситуації в освітній галузі. Для ланки середньої освіти це, зокрема, рівень охоплення середньою освітою дітей шкільного віку та рівень успішності учнів за пріоритетними напрямками. Для ланки вищої освіти ключовими показниками є кількість студентів, які здобувають освіту за пріоритетними для національної безпеки напрямками, та їхня успішність» [4, с. 50].

Переходячи безпосередньо до освітнього напрямку забезпечення національної безпеки України, який тісно пов'язаний та є невід'ємним складником розвитку людського капіталу, варто зазначити, що ще більш стійка національна безпека залежить від переосмислення підходів до включення освітніх установ країни та створення мультидисциплінарної, конструктивістської концептуальної основи освіти за участю урядових установ та складних мереж громадянського суспільства. Саме так можливо забезпечити пошук творчих та інноваційних способів вирішення критичних проблем національної безпеки. Обмін думками, ідеями та мисленнєвими процесами глибоко вкорінений у рідкісних можливостях зрозуміти різні точки зору, використати нове розуміння та інтегрувати важливу інформацію та знання [5, р. 352].

Нині могутність держави визначається всім її устроєм, а не лише військовим виміром, як це було раніше. Національна безпека та рівень освіти людей мають прямий взаємозв'язок. Капіталізація людського потенціалу є основою створення безпечного суспільства в конкурентній ринковій економіці, що сприяє підвищенню добробуту громадян і високому рівню життя. Таким чином, у динамічному процесі глобалізації держава з високим рівнем освіти вважається сильним актором на міжнародній арені. Освіту можна вважати елементом

розумної сили, що поєднує в собі елементи економічної природи (жорстка сила) і людський капітал (м'яка сила), а також результати системи освіти, побудованої в суспільстві. Освіта – це безпечна та прибуткова довгострокова інвестиція, від якої залежить майбутнє будь-якої нації, і важливий розумний інструмент для досягнення цілей національної безпеки [6, р. 98].

Водночас у сучасному світі людина стикається з великою кількістю різноманітної інформації. У реаліях сьогодення російсько-української війни інформація часто є викривленою ворожою пропагандою або частиною інформаційних операцій та кібератак. У таких умовах підвищується важливість так званої інформаційної гігієни, яка формується переважно за допомогою освітніх інструментів, зокрема тренінгів, освітніх курсів, програм тощо. Адже нині люди стикаються з такими проблемами, як визначення походження, точності та достовірності знайденого матеріалу, що здебільшого відсутні в традиційних формах академічної видавничої діяльності. Якість інформації, що міститься в книгах, журналах та інших видах друкованої продукції, звикли забезпечувати поважними видавцями, які ретельно переглядають наукові заслуги авторів, рекомендаціями до текстів, витратами на бібліотеку, покликану забезпечити доступ до всіх необхідних матеріалів. Однак щодо інтернет-ресурсів, то такі механізми забезпечення якості не працюють. Користувач змушений оцінювати їх самостійно [7, р. 151].

З огляду на це в процесі реалізації освітнього напрямку забезпечення національної безпеки неприйнятність запропонованих ворожою пропагандою наративів у свідомості населення може бути гарантована за допомогою розвитку пізнавальних здібностей людини, а також формування комплексного розуміння історичних, державотворчих процесів, політичних і соціально-економічних особливостей, спотворення яких лежить в основі ворожих інформаційно-психологічних операцій.

Також освітній напрям забезпечення національної безпеки України зводиться до дотримання інтересів держави, тобто формування учнів як повноцінних членів суспільства, які засвоїли соціальний досвід, цінності та норми; дотримання інтересів суспільства, тобто підготовка фахівців будь-якого профілю, соціально та професійно адаптованих в умовах соціальної невизначеності; дотримання інтересів особистості, тобто підготовка активних, ініціативних та мислячих особистостей, готових до самостійної пізнавальної діяльності, здатних до саморозвитку, що дозволяє їм професійно адаптуватися на ринку праці [8, р. 165].

До того ж освітня складова забезпечення національної безпеки України полягає і в сприянні максимальній індивідуалізації процесу

здобуття освіти, формуванню індивідуальної освітньої траєкторії здобувача освіти, зокрема за допомогою технологій штучного інтелекту. Подібні технології знаходять свій вияв у використанні експертних систем, які є одним з елементів штучного інтелекту, реалізуючи ідеї студентоцентрованої освіти, дозволяють максимально індивідуалізувати освітній процес, підвищити якість освіти та сприяють розвитку індивідуальних здібностей студентів [9, р. 25]. Не випадково у розвинених країнах та країнах, що розвиваються, стрімко зростає кількість фахівців, які здобувають сучасну вищу освіту з використанням досягнень у галузі штучного інтелекту у практиці викладання різних дисциплін. Збагачена таким чином суспільна свідомість інтенсивно впливає на всі ланки суспільного життя [10, р. 72].

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що на рівні базової Стратегії національної безпеки України як один із ключових напрямів забезпечення національної безпеки України визначено саме розвиток людського капіталу, зокрема крізь призму модернізації освіти. При цьому сама сутність людського капіталу на рівні інших програмних документів і законодавчих актів України повною мірою не розкрита, що викликає труднощі у практичній реалізації цього напрямку, визначенні відповідального за таку діяльність центрального органу виконавчої влади. З огляду на це категорія людського потенціалу має бути не декларативною, а реально втіленою у вітчизняному законодавстві, з визначенням пріоритетів її розвитку, а також критеріїв її оцінювання, зокрема в галузі освіти.

У сучасному світі людина стикається з великою кількістю різноманітної інформації. У реаліях сьогодення російсько-української війни інформація часто є викривленою ворожою пропагандою або частиною інформаційних операцій та кібератак. У таких умовах підвищується важливість так званої інформаційної гігієни, яка формується переважно за допомогою таких освітніх інструментів, як тренінги, освітні курси, програми тощо. У процесі реалізації освітнього напрямку забезпечення національної безпеки неприйнятність у свідомості населення запропонованих ворожою пропагандою наративів може бути гарантована за допомогою розвитку пізнавальних здібностей людини, а також формування комплексного розуміння історичних, державотворчих процесів, політичних і соціально-економічних особливостей, спотворення яких лежить в основі ворожих інформаційно-психологічних операцій.

Освітня складова забезпечення національної безпеки України полягає також і у сприянні максимальній індивідуалізації процесу здобуття освіти, формуванню індивідуальної освітньої траєкторії здобувача освіти, зокрема за допомогою технологій штучного інтелекту.

- Список бібліографічних посилань: 1.** Editorial. The Signal Role of Education in National Security. *Journal of Teacher Education*. 1950. Vol. 1, Iss. 4. P. 258. DOI: <https://doi.org/10.1177/002248715000100401>.
- 2.** Bezpalova O., Abroskin V., Andriiko O., Syniavska O., Yevdokimenko S. The essence and types of administrative procedures in the activities of higher education institutions as subjects of the implementation of the educational function of the state. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2020. No. 23 (11). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2cd9b4bf-906d-48c1-aaac-fa536bd1f136/content> (дата звернення: 08.08.2024).
- 3.** Vaitkevicius S., Ciutiene R., Meiliene E., Savaneviciene A. Typology of Human Capital Development in EU countries. *Procedia Economics and Finance*. 2015. Vol. 23. Pp. 1641–1648. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00520-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00520-1).
- 4.** Іщенко А. Ю. Освіта і людський капітал як складники національної безпеки: досвід США та висновки для України. *Стратегічна панорама*. 2018. № 1. С. 50–57.
- 5.** Zúñiga-Brown T. Minds on Minds: Education and National Security. *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*. 2011. No. 24 (2). Pp. 352–366.
- 6.** Pinzariu A.-I. Education as a smart power tool for national security. *Annals: Series on Military Sciences*. 2021. No. 13 (1). Pp. 98–111.
- 7.** Marchenko O., Noskova M., Fedorenko I., Semenog O., Vovk M., Romanyshyn R. IT-education in the context of educational activities. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21, No. 6. Pp. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.6.20>.
- 8.** Kharkivska A., Honcharuk V., Tyurina V., Yuldasheva S., Koval L., Poliakova O. Intensification of cognitive activity of higher education seekers as a central problem of modern didactics. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22, No. 1. Pp. 161–166. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.1.22>.
- 9.** Iasechko S., Pereiaslayska S., Smahina O., Lupei N., Mamchur L., Tkachova O. Artificial Intelligence in the modern educational space: Problems and prospects. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22, No. 6. Pp. 25–32. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.5>.
- 10.** Kronivets T., Tymoshenko Ye., Diachenko O., Shabelnyk T., Ivanchenko N., Iasechko S. Artificial intelligence as a key element of digital education. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21, No. 10. Pp. 67–72. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.10.9>.

Надійшла до редакції 09.08.2024

Прийнято до опублікування 19.09.2024

Chervyakov O. I. Reconsideration of educational directions for ensuring the national security of Ukraine

The article emphasises that at the level of the basic National Security Strategy of Ukraine, one of the key directions of ensuring the national security of Ukraine is the development of human capital, including through the prism of modernisation of education. At the same time, the very essence of human capital is not fully disclosed at the level of other programme documents and legislative acts of Ukraine, which causes difficulties in the practical implementation of this direction and the identification of the central executive body responsible for such activities. In view of this, the category of human potential should not be declarative, but actually embodied in the national legislation, with priorities for its development and criteria for its assessment, including in the educational sphere.

According to the article, a person in the modern world is faced with a large amount of diverse information, which in the context of the Russian-Ukrainian war is often distorted by enemy propaganda, information operations and cyber attacks. In such circumstances, the importance of the so-called information hygiene increases, which is formed mainly through educational tools, such as trainings, educational courses, programmes, etc. In the course of implementing the educational direction of ensuring national security, the unacceptability of the narratives proposed by enemy propaganda can be guaranteed in the minds of the population by developing human cognitive abilities, as well as forming a comprehensive understanding of historical, state-building processes, political and socio-economic features, the distortion of which is the basis of enemy information and psychological operations.

In addition, the emphasis is placed on the fact that the educational component of ensuring the national security of Ukraine is also to promote maximum individualisation of the education process, formation of an individual educational trajectory of an applicant for education, including through artificial intelligence technologies.

Key words: education direction, national security of Ukraine, human potential, information and psychological operations, educational process.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 342.95

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.23>

Костянтин Леонідович Бугайчук,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів (завідувач);*

<https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,
e-mail: klbugaychuk@gmail.com

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Висвітлено питання вдосконалення організації роботи поліцейських офіцерів громади і дільничних інспекторів поліції щодо профілактики та попередження вчинення правопорушень на території обслуговування. Доведено важливість упровадження в діяльність поліцейських офіцерів громади і дільничних інспекторів поліції аудиту безпеки територій та будівель. Розкрито сутність концепції «Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури» (CPTED) та її вплив на формування належного стану безпекового середовища на локальному рівні громади. Запропоновано напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності поліцейських офіцерів громади щодо належного визначення їхнього правового статусу, форм та методів превентивної роботи, закріплення повноважень та посадових обов'язків щодо проведення аудиту безпеки території у взаємодії з представниками органів державної влади, місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення.

Ключові слова: безпекове середовище, Національна поліція, поліцейський офіцер громади, громадянське суспільство, безпека, аудит, територія.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Діяльність органів та підрозділів Національної поліції під час дії воєнного стану зазнала багатьох змін та перетворень. Сьогодні поліцейські виконують безліч завдань, які інколи безпосередньо не пов'язані з тими, що перераховані у ст. 2 Закону України «Про Національну

поліцію»¹. Зокрема, особовий склад поліції бере участь у бойових діях, здійснює евакуацію цивільного населення, надає допомогу особам, які постраждали внаслідок бойових дій, доставляє гуманітарну допомогу на деокуповані території та території, наближені до зони бойових дій, тощо.

Водночас Національна поліція як суб'єкт сектору безпеки та оборони залишається ключовим органом держави, що веде боротьбу зі злочинністю, забезпечує публічний порядок та безпеку, охороняє права й свободи громадян. Виходячи із наведеного вище, керівництвом Міністерства внутрішніх справ України найбільш важливим завданням у правоохоронній сфері визначено формування безпекового середовища держави. За словами Міністра внутрішніх справ України, нова реальність змушує силові структури оновлювати підходи в організації безпеки публічних просторів. Сьогодні МВС України впроваджує системи інтелектуального відеоспостереження, посилює безпеку освітнього середовища, працює над модернізацією системи оповіщення про загрози. У межах концепції «Безпечне середовище» проекти «Поліцейський офіцер громади» та «Добровільна пожежна охорона» є яскравими прикладами ефективного партнерства з представниками громад².

Досліджуючи складові безпекового середовища держави (див. рис. 1), які визначені керівництвом МВС України³, вважаємо доцільним звернути увагу на такі складові, як забезпечення безпеки публічних просторів та поліцейський офіцер громади, що спрямовані на побудову першого рівня територіальної безпеки держави – безпеки місцевого рівня. У цьому аспекті вважаємо, що, крім традиційних підходів до організації діяльності органів Національної поліції, поліцейських офіцерів громади та їхньої взаємодії з органами місцевого самоврядування, слід запроваджувати нові форми та методи забезпечення безпеки відповідних територій, які ґрунтуються на впровадженні інноваційного безпекового проектування територій і здійснення їх безпекових аудитів.

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 30.04.2024).

² Ігор Клименко на засіданні Конгресу місцевих і регіональних влад представив низку проєктів, які покращать захищеність громадян // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. сайт. 12.04.2024. URL: <https://mvs.gov.ua/news/igor-klimenko-na-zasidanni-kongresu-miscevix-i-regionalnix-vlad-predstaviv-nizku-proektiv-i-aki-pokrashhat-zaxishhenist-gromadian> (дата звернення: 30.04.2024).

³ Ігор Клименко: «МВС будує нову архітектуру безпеки в державі» // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. сайт. 25.02.2024. URL: <https://mvs.gov.ua/news/igor-klimenko-mvs-buduje-novu-arxitekturu-bezpeki-v-derzavi> (дата звернення: 30.04.2024).

Рис. 1. Складові безпекового середовища держави

Слід наголосити, що саме безпековий аудит території, який має проводитися поліцейським офіцером громади або дільничним офіцером поліції спільно із місцевими мешканцями та органами місцевого самоврядування, є першим правоохоронним заходом, який ефективно реалізує превентивну функцію держави та здатний певним чином покращити криміногенну ситуацію на відповідній території поліцейського обслуговування.

Стан дослідження проблеми

За останні роки вітчизняними науковцями була проведена низка досліджень, спрямованих на з'ясування сутності аудиту безпеки територій, планування їхнього безпекового стану та вимірювання ефективності такої діяльності. Зокрема, слід вказати на праці К. Л. Бугайчука, М. Г. Колодяжного, А. В. Лісниченко, О. О. Титаренка, І. А. Федчака та Д. М. Міськіва [1–5]. Також неодмінно потрібно згадати здобутки іноземних фахівців, зокрема Г. Савілла, Р. Фодєя, К. Комал, А. Сунгміна [6–9]. Зважаючи на те, що на території нашої держави точаться бойові дії та запроваджено режим воєнного стану, деякі аспекти відповідної діяльності, особливо в контексті формування ефективного безпекового середовища, потребують додаткового опрацювання.

Мета і завдання дослідження

Метою публікації є вивчення особливостей діяльності поліцейських офіцерів громад, органів місцевого самоврядування та представників громадянського суспільства щодо здійснення належного аудиту безпеки територій та організації їхньої взаємодії з питань безпечного просторового планування. Досягнення відповідної мети

забезпечує виконання таких *завдань*: дослідження сутності та особливостей аудиту безпеки територій та впливу на його здійснення концепції «Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури» (CPTED), визначення повноважень та компетенції працівників Національної поліції, органів місцевого самоврядування та представників громадянського суспільства у проведенні такого аудиту, визначення напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Національної поліції щодо формування належного безпечого середовища через проведення аудиту територій та будівель.

Наукова новизна дослідження

Публікація є однією з перших серед наукових досліджень, присвячених вдосконаленню діяльності поліцейських офіцерів громади завдяки запровадженню до кола їх повноважень проведення аудиту безпеки території обслуговування й організації взаємодії з цього питання із мешканцями відповідних територій та органами місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу

Починаючи з 2019 р. в системі Національної поліції розпочато реалізацію проекту «Поліцейський офіцер громади», основною метою якого є забезпечення мешканців окремих громад офіцером поліції, який буде жити та працювати на відповідній адміністративно-територіальній одиниці¹. Як зазначається в численних публікаціях із цієї тематики, «... головне завдання такого офіцера – орієнтуватися на потреби місцевого населення, підтримувати постійний контакт з мешканцями, щоденно забезпечувати порядок на своїй території, своєчасно реагувати на проблеми громади та запобігати вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень.

На відміну від дільничних, поліцейські офіцери громади мають більше функцій та повноважень, а також – додаткове технічне забезпечення, наприклад, сучасний автомобіль, офісне приміщення та техніку»².

Із самого початку реалізації цього проекту основні зусилля були спрямовані на сільські та селищні регіони, але у 2024 р. в місті Вінниця почалася реалізація його окремого вектора – розбудова мережі поліцейських офіцерів громади в місті, який сьогодні організовує Головне управління Національної поліції у Вінницькій області у співпраці

---

¹ Поліцейський офіцер громади // Національна поліція України : офіц. сайт. URL: <https://www.npu.gov.ua/diyalnist/reforma-policiyi/policejskij-oficer-gromadi> (дата звернення: 30.04.2024).

² Як офіцер громади своєю працею змінює ставлення вінничан до поліції // ВІТА ТБ : сайт. 06.02.2024. URL: <https://vitatv.com.ua/misto/yak-ofitser-hromady-svoeyeu-pratseyu-zminyuє> (дата звернення: 30.04.2024).

з міською радою депутатів. Як наголошує керівництво Управління, «... Вінниця є першим і єдиним обласним центром в державі, де запроваджено інститут поліцейських офіцерів громади. Завдяки дієвій співпраці поліції, громади та міжнародних партнерів на території Вінницької міської громади відкрили 10 поліцейських станцій і працюють 52 поліцейські офіцери громади. Безпосередньо у місті діє вісім станцій та працює 49 поліцейських офіцерів громади»¹.

Із цього приводу зазначимо, що обслуговування населення в місті, на відміну від сільської місцевості, має свої особливості та повинно бути організоване із застосуванням передових методів та методик правоохоронної діяльності, які визнані в усьому світі та апробовані в реальних умовах.

Відповідно до профільного нормативно-правового акта, який регулює питання правового статусу поліцейських офіцерів громади, його діяльність має бути заснована на тісній взаємодії з населенням певної території та будуватися за допомогою співпраці з усіма зацікавленими сторонами: органами місцевої влади та місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями тощо.

Основним заданням цих офіцерів поліції визначено проведення превентивної роботи та заходів, що спрямовані на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та адміністративних проступків, виявлення причин та умов їх учинення та вжиття заходів щодо їх усунення або мінімізації².

Слід звернути увагу, що відповідно до положень Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад, затвердженої наказом МВС України від 28 липня 2017 р. № 650, поліцейські офіцери громади та дільничні інспектори мають вести контрольні-наглядові справи. Відповідно в цих документах мають міститися відомості про особливості території, на якій працює поліцейський, наявність органів державної влади, об'єктів дозвільної системи, об'єктів критичної інфраструктури, інформацію про заклади освіти, медичні заклади, інші підприємства та установи, інформацію про криміногенну обстановку тощо³.

---

¹ Наразі у Вінниці діє вісім поліцейських станцій і працює 49 поліцейських офіцерів громади // Вінницька міська рада : сайт. 24.01.2024. URL: <https://www.vmr.gov.ua/narazi-u-vinnytsi-diie-visim-politseiskykh-stantsii-i-pratsiuie-49-politseiskykh-ofitseriv-hromady> (дата звернення: 30.04.2024).

² Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад : наказ МВС України від 28.07.2017 № 650 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 30.04.2024).

³ Там само.

Водночас зауважимо, що сьогодні з незрозумілих причин у системі МВС України не затверджено жодного нормативно-правового акта з питань ведення відповідних контрольно-наглядових справ, їх форми, порядку заповнення, строків зберігання, порядку перевірки та передачі, знищення або направлення на архівне зберігання, що, безумовно, потребує усунення. Форми подібного документа містилися в наказі МВС України «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» від 11 листопада 2010 р. № 550, але він втратив чинність унаслідок ухвалення згаданого вище наказу МВС від 28 липня 2017 р. № 650.

Іншою проблемою є відсутність окремого відомчого нормативно-правового акта з питань діяльності поліцейських офіцерів громади, оскільки аналізований наказ МВС України від 28 липня 2017 р. № 650 фактично не розділяє дільничних інспекторів поліції та поліцейських офіцерів громади за їхнім правовим статусом, а отже, постають питання, зокрема, щодо того, навіщо таким поліцейським проходити додаткове навчання, адже їхні функції та напрями діяльності нічим не відрізняються від звичайних дільничних інспекторів. Певним чином виправляє ситуацію наявність у системі поліції превентивної діяльності Методичних рекомендацій щодо особливостей організації службової діяльності поліцейських офіцерів громад, які закріплені за поліцейськими дільницями в межах міста¹, що складаються з дев'яти розділів та містять інформацію про завдання поліцейських офіцерів громади, рекомендації щодо алгоритму дій поліцейського офіцера громади в різних типових ситуаціях, особливості запровадження та реалізації поліцейським офіцером громади безпечових ініціатив у місті. Водночас значна кількість інформації в цих Методичних рекомендаціях має загальний та неконкретний характер, повторює положення законодавчих та підзаконних нормативних актів. Також слід зауважити, що такі рекомендації мали би бути затверджені для всіх поліцейських офіцерів громади, а не лише тих, що працюють у межах міста.

На цій підставі вважаємо, що в системі Національної поліції має бути прийнята окрема настанова з організації діяльності поліцейських офіцерів громади з одночасним виокремленням особливостей несення ними служби в межах міста.

---

¹ Методичні рекомендації щодо особливостей організації службової діяльності поліцейських офіцерів громад, які закріплені за поліцейськими дільницями в межах міста : затв. заст. Голови Національної поліції України О. Фатевичем 28.02.2024.

Найбільш важливим питанням у діяльності поліцейських офіцерів громади та дільничних інспекторів поліції, на наш погляд, є проведення безпекового аудиту ввіреної території обслуговування, що дасть змогу співробітнику поліції ознайомитися з її особливостями, визначити її слабкі місця, налагодити співпрацю з органами державної влади та місцевого самоврядування, а також із мешканцями та їх добровільними об'єднаннями.

На думку фахівців, аудит безпеки становить «... систематичний та об'єктивний процес оцінки рівня безпеки цільових груп населення у визначеній організації або системі. Метою аудиту безпеки територій є виявлення слабких місць у системі безпеки території та розробка рекомендацій щодо удосконалення заходів безпеки, забезпечення більш ефективного управління ризиками та підвищення безпеки для мешканців та відвідувачів цієї території» [10, с. 14]. Під час аудиту безпеки зацікавлені особи вивчають наявність і рівень безпекових загроз для певної території або об'єкта. Зокрема, на підставі аналізу виявлених загроз проєктують і розробляють різноманітні програми й ініціативи щодо мінімізації або цілковитого усунення відповідних загроз.

Аудит безпеки може проводитися щодо будинків, будівель, споруд, прибудинкової території, парків, шкіл, бомбосховищ та укриттів, робочих кабінетів тощо. Позитивні наслідки від аудиту безпеки, наприклад щодо багатоквартирного будинку, полягають також у тому, що можна не лише підвищити його безпеку та захищеність, а й покращити соціально-психологічний клімат, забезпечити надання належної допомоги самотнім людям, інвалідам, дітям та іншим незахищеним верствам населення¹.

Аудит безпеки відповідних територій та об'єктів тісно пов'язаний та зумовлений положеннями концепції (моделі практичної діяльності) «Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури» (Crime Prevention Through Environmental Design, далі – CPTED). Ця модель, на думку вітчизняних учених, становить «... набір інструментів та заходів втручання, за допомогою яких можна посилювати безпеку різноманітних місць та об'єктів, починаючи від проєкування просторів, місць чи окремих об'єктів навколишнього середовища» [11, с. 440]. Зокрема, зарубіжні дослідники визначають його як «... міждисциплінарний підхід до зменшення рівня злочинності, методи якого спрямовані на зменшення віктимізації, запобігання

---

¹ Аудит безпеки та доступності багатоквартирного будинку та прибудинкової території в умовах воєнного стану : практ. посіб. для мешканців, співвласників, ОСББ, менеджерів та управителів багатоквартир. будинків. Київ, 2023. С. 2.

прийняттю рішень про вчинення протиправного діяння, а також формування почуття соціальної згуртованості серед мешканців»¹.

Концепція CPTED почала формуватися у 60–70-х рр. минулого століття після виходу робіт Дж. Джейкобса «Смерть і життя великих американських міст» (The death and life of great American cities), О. Ньюмана «Захищені міста» (Defensible space) та кримінолога К. Р. Джеффрі «Попередження злочинності за допомогою дизайну території» (Crime Prevention Throug Environmental Design). Принципи CPTED зазнали декількох змін (так звані покоління) і сьогодні їх можна охарактеризувати так:

1) принцип територіального посилення. Він містить створення чітко позначених пішохідних зон, коли люди переміщуються з громадського до приватного простору за допомогою знаків або маркерів; уникнення існування нічийних ділянок території, проведення своєчасного прибирання та обслуговування території;

2) принцип природного контролю доступу. Цей принцип спрямований на зниження можливостей для вчинення злочинів. Природні форми контролю доступу містять паркани, низькі стіни, озеленення, ворота та будь-які бар'єри, які є природними для навколишнього середовища, зокрема топографічні особливості. До прикладів застосування цього принципу можна включити обмеження неконтрольованого доступу до будівель та приватного простору, додавання щільного або тернистого озеленення території. Звичайний контроль доступу може бути доповнений механічними формами контролю доступу (замки, сигналізація) та/або організованими формами, такими як озброєна охорона та поліцейські патрулі;

3) принцип природного спостереження. Він базується на такій передумові, що особа, яка схильна до вчинення злочину, з меншою ймовірністю буде діяти протиправно, якщо її побачать сторонні особи. Прикладами застосування природного спостереження є підвищення візуальної доступності вразливих зон, таких як входи в будівлі, сходові клітки, дитячі майданчики, обрізка зарослого озеленення, прибирання звалищ, смітників. Природне спостереження також може бути доповнене механічними формами спостереження (відеокамери, датчики руху);

4) принцип підключення. Втілення цього принципу полягає в наданні громадянами та їхніми об'єднаннями пропозицій органам місцевої влади й місцевого самоврядування щодо безпечного планування території, забезпечення фізичної безпеки будинків та будівель;

---

¹ Primer in CPTED – What is CPTED? // The International Crime Prevention Through Environmental Design Association : сайт. 03.01.2022. URL: <https://www.cpted.net/Primer-in-CPTED> (дата звернення: 30.04.2024).

5) принцип соціальної згуртованості. Відповідальність за безпеку громадського простору несуть усі мешканці. Важливо, щоб кожен член громади приділяв належну увагу підвищенню безпеки власного будинку, спільної території проживання, місць громадської взаємодії тощо [12, с. 8–9; 13, с. 3–4].

Таким чином, розглянутий вище аудит безпеки території має стати передумовою втілення принципів та методів CPTED для того, щоб забезпечити попередження вчинення правопорушень та інших дій, які посягають на громадський порядок.

Такий аудит обов'язково має проводити поліцейський офіцер громади або дільничний інспектор поліції під час прийняття території обслуговування, а в подальшому – не рідше одного разу на рік. Крім того, відповідний аудит повинен проводитися з представниками об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (далі – ОСББ), органами місцевого самоврядування, адміністрацією відповідних підприємств та установ тощо. Висновки та рекомендації за результатами аудиту безпеки мають бути надані усім зацікавленим суб'єктам для того, щоб покращити безпекові властивості певних територій або споруд.

Це, зокрема, може позитивно вплинути на стан правопорядку на відповідній території без застосування силових методів, що також є пріоритетним завданням органів Національної поліції. Крім того, спільна робота над безпековими ініціативами здатна значно покращити взаємодію всіх зацікавлених сторін на певній території, врахувати та усунути наявні ризики та проблеми у сфері забезпечення публічного порядку та безпеки, позитивно вплинути на розвиток загального безпекового середовища на локальному рівні.

Якщо йдеться про аудит безпеки території, то в цьому разі фахівці рекомендують звернути увагу на «стан освітлення території обслуговування, наявність місць з обмеженою видимістю, наявність місць, що можуть бути використані для нападів, місця збору громадян, схильних до девіантної поведінки, наявність дороговказів, наявність місць, де ускладнений рух пішоходів або машин, наявність ізольованих місць / місць ускладненого доступу, місця вживання алкогольних напоїв, місця, які потребують додаткової уваги з боку патрульної поліції, місця підвищеного травматизму»¹.

Щодо аудиту безпеки окремого будинку, то слід звернути увагу на такі аспекти:

---

¹ Безпечні міста та безпечні громадські простори для жінок і дівчат : метод. рек. з проведення аудиту безпеки та реалізації глобальної флагман. ініціативи ООН. Київ, 2021. С. 20–21.

1) якісне освітлення (встановлення світильників із датчиками руху, освітлення доступу до ліфтів, підвалу, горища, освітлення номерів квартир та поверхів, освітлення під'їздів та прибудинкової території);

2) наявність інформаційних об'єктів (назва вулиці та номер будинку мають бути чітко видимими в будь-який час. Біля кожного під'їзду має бути табличка з його номером. На перших поверхах або на дошках оголошень мають бути номери екстрених служб, керівників ОСББ та поради, як діяти в разі небезпеки);

3) доступність території (двір повинен мати достатньо вільний огляд, він не має бути захищений автомобілями, смітниками, чашками);

4) наявність технічних засобів безпеки (двері в під'їзді повинні мати дзвінок або домофон. У ліфті має бути тривожна кнопка, бажано встановити камери спостереження, слід зробити безпечними сходи до будинку, особливо під час ожеледиці)¹.

Під час проведення аудиту безпеки багатоквартирного будинку слід налагодити співпрацю з ОСББ або ініціативною групою мешканців такого будинку. ОСББ – це об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, яке може бути створене власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку з метою ефективного управління будинком і прибудинковою територією. Загальні збори ОСББ можуть відбуватися тільки в будинку, де таке ОСББ створено. Якщо в будинку немає ОСББ, то там відбуваються збори співвласників будинку².

Отже, якщо в будинку створено ОСББ, то можливо організувати та спланувати проведення відповідного аудиту на його загальних зборах, інакше такі заходи можливо запропонувати на зборах співвласників будинку. У першому випадку відповідне рішення може бути затверджено зборами ОСББ, а в другому – необхідно звернутися до організації, на утриманні якої перебуває будинок (див. рис. 2).

---

¹ Аудит безпеки та доступності багатоквартирного будинку та прибудинкової території в умовах воєнного стану : практич. посіб. для мешканців, співвласників, ОСББ, менеджерів та управителів багатоквартир. будинків. Київ, 2023. С. 8–16.

² Горобчук Б.-О. Як провести аудит безпеки свого багатоквартирного будинку: приклад із Дніпра // Tilda : сайт. URL: https://upravbud.tilda.ws/audyt_bezpeky (дата звернення: 30.04.2024); Сорокопуд Я. Як почуватися в безпеці у своєму дворі та під'їзді: поради, які не вимагають великих коштів // Українська правда : сайт. 20.04.2019. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/04/20/236587> (дата звернення: 30.04.2024).

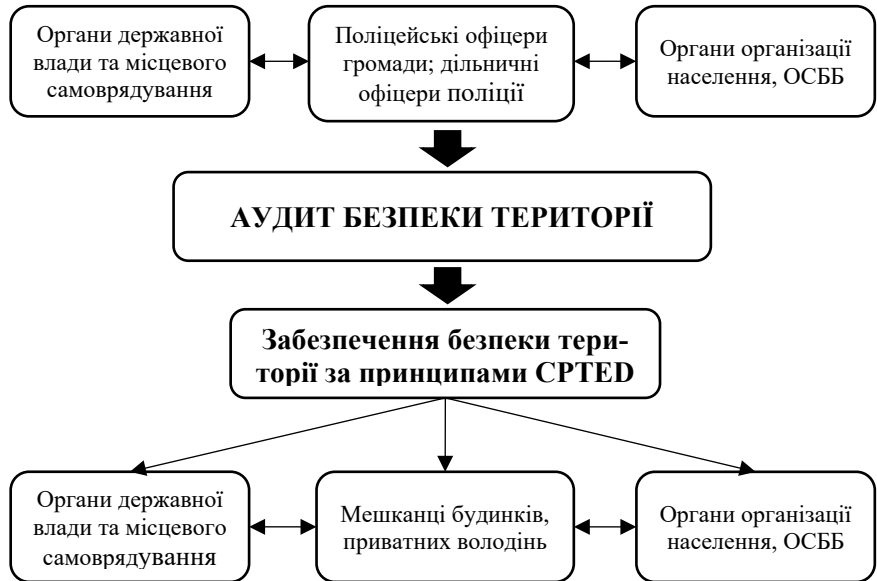

Рис. 2. Загальна схема співвідношення аудиту безпеки території та її подальшого планування за принципами CPTED

Варто наголосити на тому, що реалізація комплексного аудиту безпеки території дільничним інспектором поліції або поліцейським офіцером громади може здійснюватися поступово з урахуванням особливостей території обслуговування, ступеня зв'язків з органами місцевого самоврядування та самоорганізації населення тощо. Можливо взагалі почати аудит безпеки з однієї вулиці (двору) або одного будинку, одного чи декількох маршрутів від зупинок громадського транспорту чи закладів освіти до місць проживання. Дуже важливим (у разі наявності можливості) є залучення до аудиту безпеки осіб з інвалідністю, людей похилого віку, молоді, тобто різних соціальних груп. Крім того, фахівці рекомендують змінювати час аудиту, а точніше проводити його як у світлий час доби, так і в умовах темряви, оскільки ті місця, що видаються вдень безпечними, будуть зовсім не такими в темний час доби.

Висновки

1. Питання забезпечення безпеки територій та громад на локальному рівні є передумовою формування й розвитку ефективного безпекового середовища держави. Його вирішення в умовах воєнного стану значною мірою залежить від належної взаємодії поліцейських

офіцерів громади, органів місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення.

2. Нині існують певні прогалини в оцінці та підвищенні територіальної безпеки місцевих громад, які б ґрунтувалися на превентивних підходах, що не пов'язані із застосуванням поліцейських заходів.

3. Аудит безпеки територій є інноваційним методом діяльності органів та підрозділів Національної поліції щодо підвищення безпекової складової територій обслуговування, який здатен не лише зменшити криміногенні чинники, а й зміцнити соціальну згуртованість мешканців, інституційні зв'язки між усіма зацікавленими суб'єктами протидії правопорушенням (поліція, органи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення).

4. Результати аудиту безпеки територій можуть бути передумовою для реалізації безпекових проєктів у межах певної громади. Також вони є чинниками, що мають враховуватися при проєктуванні та побудові нових житлових кварталів та будинків.

5. В умовах воєнного стану аудит безпеки набуває особливої актуальності, оскільки, крім звичайних об'єктів, необхідно здійснювати аудит бомбосховищ та укриттів, з'ясувати їх доступність і відповідність вимогам державних стандартів. Крім того, необхідно виявляти місця і території, які будуть небезпечними при обстрілах або падінні уламків ворожої техніки, місця, що можуть бути використані зрадниками або навідниками ворога. При проведенні аудиту будинків слід передбачити місця, де може бути надана допомога пораненим, місця для зберігання медичних препаратів та їжі в разі зникнення світла, обладнати ліфти та комунікації автономними джерелами живлення тощо.

6. Суттєвого вдосконалення потребує нормативно-правове та методичне забезпечення діяльності поліцейських офіцерів громади в частині:

- ухвалення окремого нормативно-правового акта з питань діяльності поліцейських офіцерів громади з урахуванням особливостей несення служби поліцейськими в умовах міста;

- затвердження інструкції про порядок ведення контрольно-наглядових справ території обслуговування. У цьому нормативному акті мають бути передбачені форми таких справ, процедури їх заповнення, оформлення, перевірки та контролю;

- включення до службової документації поліцейського офіцера громади окремих справ з питань проведення аудиту безпеки території або окремих будинків чи об'єктів. Відповідні форми аудиту безпеки мають бути затверджені в офіційному порядку;

- ухвалення методичних рекомендацій щодо організації аудиту безпеки та застосування у професійній діяльності принципів CPTEd.

Список бібліографічних посилань: 1. Бугайчук К. А. Трикутник вирішення проблем, як основна технологія «Community Policing» // Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 21–22 серп. 2020 р.) / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 66–70. 2. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 228 с. 3. Лісниченко А. В. Запобігання злочинності шляхом проектування середовища проживання: зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 526–529. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/125>. 4. Титаренко О. О. До питання спеціальних методів дослідження зв'язку архітектурно-просторових характеристик середовища і його криміногенності // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : тези доп. учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки, відзначення Дня Європи та 70-річчя заснування Ради Європи (м. Харків, 16 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 176–181. 5. Федчак І. А., Міськів Д. М. Характеристика керівних принципів моделі запобігання злочинності «превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури» (Crime prevention through environmental design – CPTED). *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 3. С. 54–59. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-3-10. 6. Saville G., Rau M. White Paper on Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED). Methodology for the International CPTED Association. Calgary : International CPTED Association, 2023. 35 p. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.25590.98882>. 7. Komal K., Radhika G. Evaluating Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED). Principles in Educational Institutions: Occupant Insights. *Qeios*. 2023. August 21. DOI: <https://doi.org/10.32388/2B3LHR>. 8. Sungmin L., Chanam L., Won N. J., Moudon A., Mendoza J. Street environments and crime around low-income and minority schools: Adopting an environmental audit tool to assess crime prevention through environmental design (CPTED). *Landscape and Urban Planning*. 2023. Vol. 232. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2022.104676>. 9. Foday D. R. The effect of crime prevention through environmental design (CPTED) on fear of crime and victimization. Shippensburg : Shippensburg University, 2024. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.16920.61443>. 10. Ненька А., Суслова О. Створення та діяльність робочої групи з аудиту безпеки території в територіальній громаді : метод. рек. Київ : ГО «Інформ.-консульт. жін. центр», 2023. 25 с. 11. Федчак І. А. Концептуальні та наукові засади сутності та становлення моделі запобігання злочинності: «Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури» (Crime Prevention Through Environmental Design – CPTED). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 437–440. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/102>. 12. Crowe T. D. Crime Prevention Through Environmental Design. A Basic Training Manual.

Louisvill, 2006. 17 p. **13.** Marklund J., Åhrberg S. Evaluation of an area in Sweden using Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) / Mittuniversitetet, Fakulteten för humanvetenskap, Avdelningen för samhällsvetenskap. 2017. 42 p. URL: <https://miun.diva-portal.org/smash/get/diva2:1153996/FULLTEXT01.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).

Надійшла до редколегії 08.05.2024

Прийнята до опублікування 13.06.2024

Buhaichuk K. L. Some issues of improving the activities of the National Police of Ukraine and local self-government bodies regarding law enforcement at the local level under martial law

The publication highlights the issues of improving the organisation of the work of community police officers and district police inspectors in preventing and combating crime in the territory of service. The importance of implementing security audits of territories and buildings into the activities of community police officers and district police inspectors is proved. Security audits are the main tool that community police officers or district police inspectors can use to identify local security problems specific to a particular area or facilities, identify ways to address relevant risks and threats, and engage all stakeholders in working together to improve their own and others' safety.

The essence of the concept of "Crime Prevention through Environmental Design (CPTED)" and its impact on the formation of a proper state of the security environment at the local level of the community is revealed. It is emphasised that the CPTED principles are universal and can be applied to improve the security of any territory or facility. At the same time, their effectiveness largely depends on the completeness of the identification of security risks and threats.

The article suggests the following areas for improvement of the regulatory and legal support for the activities of community police officers: 1) adoption of a separate regulatory legal act on the activities of district police officers, taking into account the peculiarities of police work in the city; 2) approval of instructions on the procedure for carrying out control and supervision activities in the service area. This regulatory act should provide for the forms of such files, the procedure for their completion, registration, verification and control; 3) inclusion of individual cases on security audits of the territory or individual buildings or facilities in the official records of a community police officer. Relevant security audit forms should be officially approved; 4) adoption of methodological recommendations for organising security audits and applying the principles of CPTED (Crime Prevention through Environmental Design) in professional activities.

Key words: security environment, National Police, community police officer, civil society, security, audit, territory.

Олександр Вікторович Марков,

*кандидат технічних наук, доцент,
Національна академія Національної гвардії України,
кафедра вогневої підготовки (заступник начальника);*

 <https://orcid.org/0000-0002-0481-0604>,
e-mail: markovalex1982@gmail.com;

Євгеній Петрович Тененьов,

*Національна академія Національної гвардії України,
кафедра вогневої підготовки (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0009-0006-9128-0563>,
e-mail: teny.net@ukr.net;

Сергій Михайлович Бутрик,

*Національна академія Національної гвардії України,
кафедра вогневої підготовки (викладач);*

 <https://orcid.org/0009-0001-5458-1336>,
e-mail: sergubutrik@ukr.net;

Альона Миколаївна Козинець,

*Харківський національний університет внутрішніх справ
(курсантка);*

 <https://orcid.org/0009-0005-6428-4385>,
e-mail: alonakozinec3@gmail.com

**ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ СИЛОВИХ
СТРУКТУР ПІСЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ АБО ВИКОРИСТАННЯ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ**

Поряд зі світовим ставленням до відносин у суспільстві, розвитком процесів демократизації та гуманізації соціального середовища, дотриманням прав і свобод громадян одним із найважливіших питань є психологічний стан працівників силових структур, на який впливає багато факторів. А якщо в країні відбуваються воєнні дії, то психологічний вплив на них значно підвищується. Однією з найгостріших проблем є застосування вогнепальної зброї на ураження. Професійна діяльність працівників силових структур супроводжується значним психологічним напруженням і стресовими ситуаціями, що призводять до серйозних психоемоційних розладів. В умовах постійних ризиків, складних морально-етичних дилем та інтенсивних фізичних навантажень питання психологічної реабілітації стає особливо актуальним.

Ключові слова: посттравматичний стрес, психологічний розлад, вогнепальна зброя, психологічна профілактика, реабілітація.

Постановка проблеми

Психологічна реабілітація працівників правоохоронних органів, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, військовослужбовців та працівників інших силових структур завжди супроводжувалася певними проблемами, а під час воєнного стану не лише збільшилася їх кількість, а й значно посилювався негативний вплив на психологічний стан. Працівники всіх перелічених вище силових структур, відповідно до чинного законодавства, мають справу з вогнепальною зброєю не лише під час роботи, але й у повсякденному житті, оскільки в період воєнного стану зброя перебуває на постійному носінні та зберіганні. Це призводить до збільшення психологічного навантаження та не дає можливості для повноцінного відпочинку, адже працівник, який постійно носить зброю, відчуває себе ніби на робочому місці.

Щохвилини емоційне та психологічне напруження від очікування можливого бойового контакту погіршує і без того навантажений психологічний стан, що може призвести до розладу та стресу.

Проблема психологічної реабілітації полягає не лише у стані психіки, але й у своєчасній профілактиці для зниження негативного впливу на працівників силових структур.

Стан дослідження проблеми

У статті «Методи психологічної допомоги учасникам АТО» Л. І. Мульована досліджувала проблеми психологічної допомоги учасникам антитерористичної операції та особам, які брали участь у забезпеченні національної безпеки та оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії російської федерації в Донецькій та Луганській областях [1]. Проте окреслене питання розглядалося до повномасштабного вторгнення та запровадження правового режиму воєнного стану. Сьогодні через участь у воєнних діях значно зросла кількість постраждалих із посттравматичним стресовим розладом, тому, на нашу думку, це питання потребує більш детального розгляду з урахуванням поточних подій.

Проблеми соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, які брали участь у миротворчих місіях, розглядалися в роботі В. О. Лескова «Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів» [2]. Але досліджені в цій праці питання не дають змоги краще зрозуміти проблематику застосування вогнепальної зброї на ураження під час повномасштабних воєнних дій військовослужбовцями, які зазнали стресових ситуацій, оскільки це не поодинокі випадки.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження проблем реабілітації працівників силових структур після застосування вогнепальної зброї на ураження, пошук шляхів поліпшення їхнього психоемоційного стану, а також визначення термінів і моделей керуванням стресом при значних психоемоційних навантаженнях.

Завдання наукового дослідження передбачають:

- аналіз впливу на психоемоційний стан працівника силових структур використання вогнепальної зброї на ураження;
- дослідження шляхів поліпшення психоемоційного стану працівника силових структур;
- вивчення методів та моделей керування стресом при значних психоемоційних навантаженнях, а також самоконтроль над ним.

Наукова новизна дослідження

Проаналізовано вплив на психологічний стан працівників силових структур, з'ясовано обставини, за яких відбувається психологічне навантаження, розглянуто шляхи вирішення проблеми поліпшення психологічного стану працівників силових структур.

Виклад основного матеріалу

Підвищення ефективності охорони громадського порядку й боротьби зі злочинністю прямо залежить від психології застосування вогнепальної зброї. У зв'язку із цим особливого значення набуває питання соціально-психологічної реабілітації працівників силових структур після застосування вогнепальної зброї, що призвело до тяжких наслідків. Під час застосування вогнепальної зброї на ураження людина відчуває стрес, душевні переживання, а це впливає на весь її організм. У такої людини може виникнути посттравматичний стрес, який у подальшому переростає в почуття туги, жалю, самотності й депресії. Якщо не надати людині психологічну допомогу, то в майбутньому такі реакції на стрес можуть викликати вороже ставлення до оточення, надмірну стомлюваність, дратівливість, депресивні стани, головні болі, нездатність зосередитися на чому-небудь, а наслідками всього цього можуть бути суїцидальна поведінка, сутички з керівництвом, жорстокість, сімейні конфлікти. Людина може почати зловживати алкоголем та наркотичними речовинами.

В умовах війни страждає психологічне здоров'я кожної людини, але особливо це проявляється у працівників силових структур, які брали безпосередню участь у воєнних діях.

Застосовування вогнепальної зброї породжує в людини безліч думок, пов'язаних із наслідками цієї події. Для з'ясування, які саме ці думки, було проведено опитування осіб, котрі використовували зброю безпосередньо для виконання свої службових обов'язків, у

якому взяли участь 67 військовослужбовців. З'ясовано, що респонденти при застосуванні зброї відчували:

- страх кримінальної відповідальності;
- провину;
- невпевненість у правомірності застосування вогнепальної зброї;
- внутрішню напругу;
- невпевненість у законності професійного обов'язку;
- розгубленість і самотність;
- агресію й злість;
- різноманітні відтінки страху (страх убити, страх померти, страх зробити постріл).

Після таких думок психіка людини зазнає змін на тлі постійних переживань. Військовослужбовців і правоохоронців попередньо готують до таких ситуацій, з ними проводять різні бесіди, тренінги, але психологічне здоров'я все одно зазнає страждань [3].

Кожен військовий потребує психологічної допомоги, бо навіть якщо немає зовнішніх проявів душевних страждань, насправді все може бути зовсім інакше. Саме для цього було розроблено психологічний комплекс реабілітації. Звісно, застосування особою вогнепальної зброї залишає відбиток на її психологічному здоров'ї, але завдяки психологічній реабілітації, особливо, якщо вона була проведена одразу, така особа має більше шансів повернутися до нормального психічного стану, спокійного життя, в якому вона буде відчувати себе нескутою через свої думки, нав'язані війною та застосуванням вогнепальної зброї.

Допомога військовослужбовцям генерується та координується в індивідуальній формі. З особою спілкується психолог, після чого він робить висновки щодо психологічних проблем. Реабілітація може включати такі методи роботи, як використання ліків, робота з психологом індивідуально або у групах.

Психологічна профілактика – це комплекс заходів, розроблених психологами та спрямованих на підтримку психічного й фізичного здоров'я військовослужбовців та людей, які застосовували зброю на ураження, а також на стабілізацію й розвиток їхнього емоційного стану, покращення життя після отриманого стресу.

Існують основні принципи допомоги військовослужбовцям:

- 1) оперативність проведення;
- 2) системність виконання;
- 3) гнучкість заходів;
- 4) багатоступінчастість комплексу заходів [1].

Ще одним важливим принципом психологічної допомоги є робота з оточенням особи, якій надається така допомога: сім'я, друзі,

колеги. З ними психолог також проводить бесіди, на яких розповідає, як правильно поводити себе з людиною, яка зазнала посттравматичного стресу.

У військових завжди виникає відчуття того, що суспільство не буде їх сприймати як раніше. У них є страх того, що люди будуть їх боятися та не ставитися до них серйозно. Взагалі потрібно проводити тренінги для широкого загалу, метою яких буде роз'яснення аспектів правильного спілкування з військовими. Особливо це актуально у період воєнного стану.

Одним із найбільш актуальних методів покращення психологічного здоров'я військовослужбовців є психологічний дебрифінг. Простими словами, це обговорення своїх думок та почуттів з людьми, які також опинилися в подібній ситуації. Звісно, на таких зустрічах із військовими присутній психолог, який допомагає їм розкритися, почати перестати боятися відчуття свого внутрішнього страху від того, що вони тепер будуть відрізнятися від інших людей. Психологічний дебрифінг відбувається за методикою круглого столу з використанням аудіо- і відеозаписів ситуацій і подій.

Науковцями американського Інституту виживання правоохоронців (Літлтон, штат Колорадо) була розроблена модель управління стресом для правоохоронців під назвою «Rx3x». Модель (Rx) спрямована на керування стресом і розрахована на виконання тричі на день (3x). Вона передбачає поєднання фізичних вправ та методів саморегуляції для зниження проявів надмірного стресу у дні, коли працівник правоохоронних органів перебуває на роботі. Процес виконання вправ складається з трьох блоків:

- 1) фізична підготовка (по 30–45 хвилин щоденно), спрямована на силову й аеробну підготовку;
- 2) буферне тренування, спрямоване на зниження стресу (20–30 хвилин) між роботою та поверненням додому;
- 3) сеанс управління стресом (20–30 хвилин) протягом дня, який спрямований на зниження розумового стресу і передбачає глибоке дихання, медитацію, прогресивне розслаблення м'язів, релаксаційні вправи¹.

Психологічна реабілітація працівників силових структур є предметом багатьох досліджень, які підкреслюють важливість системного підходу до цього процесу [4].

Крім того, було виявлено, що працівники силових структур, які відвідують сеанси групової терапії, демонструють кращу соціальну

---

¹ A Stress Management Prescription for Law Enforcement and Police Officers // Cops Alive : сайт. 05.10.2011. URL: <https://www.copsalive.com/a-stress-management-prescription-for-law-enforcement/> (дата звернення: 18.06.2024).

згуртованість та підтримку, ніж їхні колеги, що є ключовим фактором у подоланні професійного вигорання.

Правоохоронці та військовослужбовці, які прагнуть покращити свій психоемоційний стан, повинні пройти курс релаксації та саморегуляції. Це допоможе їм знайти внутрішній баланс і навчитися самостійно заспокоюватися в моменти агресії. У процесі такої діяльності людина розслабляється, знімає напругу та скутість, а її нервова система заспокоюється.

Родичам правоохоронців і військовослужбовців потрібно налаштуватися на те, що навіть після виконання простого службового завдання до них може повернулася зовсім інша людина, у якої вже будуть інші думки та інше бачення світу. Найголовніше, що потрібно робити, поводитися спокійно. Якщо ваш родич військовослужбовець починає розповідати історії з фронту, то потрібно його вислухати, дати можливість все розповісти в нормальній, спокійній обстановці. Таким чином людина буде розуміти, що їй зможуть надати моральну підтримку. Родичі повинні розуміти, що на початку морального відновлення людина буде потребувати більшої уваги через тривогу та стрес. Не потрібно заохочувати таку людину до алкоголю, це може тільки погіршити ситуацію з емоційним станом. Краще частіше бувати на свіжому повітрі й отримувати позитивні емоції.

Попри актуальність проблеми, не кожна людина готова звернутися до психолога та поділитися своїми переживаннями і внутрішніми страхами. Якщо травматична ситуація все ж сталася, то військовослужбовець повинен знати правила надання першої психологічної допомоги собі, щоб ефективно мінімізувати її негативні наслідки. До цих правил належать правильне харчування, відмова від вживання психоактивних речовин, режим сну, фізичні навантаження, позитивні емоції. Не менш важливим є інформування військовослужбовців та правоохоронців про можливі негативні реакції на різні стресові ситуації. Це може бути проста зміна настрою, яка здатна перерости в агресивну поведінку, і тут важливо розуміти, що це нормальна реакція організму на пережиті події. Однак військовослужбовці та правоохоронці також повинні знати, що робити в таких ситуаціях, як себе заспокоїти і як не завдати шкоди іншим людям.

Отже, психологічна профілактика виникнення посттравматичного стресового розладу у працівників силових структур, які зазнали негативного впливу своєї професії на психіку, є необхідною для корекції соціальної поведінки, покращення комунікабельності, розвитку здібностей до самореалізації та вирішення психологічних і соціальних конфліктів.

Крім того, це допоможе запобігти виснаженню, деформації психіки через стрес, її перевантаженню, навчить знімати внутрішню

напруженість і тривожність, а також підвищить ресурси та стресостійкість організму. Саме всебічний підхід до психологічної профілактики є найбільш ефективним для стабілізації стану працівника силових структур [2].

Висновки

Для досягнення цілей та дотримання принципів психореадаптації, на нашу думку, необхідно запровадити систему антистресової підготовки на різних етапах фахової підготовки працівників силових структур та їхнього подальшого професійного вдосконалення. Ця система має бути інтегрована до спеціальної психологічної підготовки працівників силових структур і включена в соціально-психологічні тренінги, спрямовані на розвиток умінь саморегуляції, самоцінення, комунікативних навичок, вирішення особистих проблем і орієнтацію на саморозвиток.

Потрібно зауважити, що тема нашого дослідження є доволі актуальною в умовах воєнного стану, запровадженого в країні, оскільки з кожним днем психоемоційний стан людей все більше зазнає впливу. Це стосується не лише працівників силових структур, а й цивільних. Отже, питання, порушені в статті, вимагають подальшого розгляду, особливо в контексті реабілітації осіб, які через їхню участь у воєнних операціях і досвід застосування вогнепальної зброї на ураження, страждають на посттравматичний стресовий розлад, що негативно впливає на їхнє життя.

Крім того, це питання потрібно розглянути в ракурсі навчання та підготовки в закладах освіти зі специфічними умовами навчання, що дозволить ефективніше долати психоемоційні проблеми особи в разі застосування нею вогнепальної зброї на ураження.

Список бібліографічних посилань: **1.** Психологічна підготовка : навч.-метод. посіб. : у 2 ч. / О. В. Бойко, І. М. Гузенко, В. М. Кожевніков та ін. Львів : АСВ, 2010. Ч. 1: Теоретичний аспект. 200 с. **2.** Мульована А. І. Методи психологічної допомоги учасникам АТО. *Молодий вечірний*. 2014. № 10. С. 114–116. **3.** Осокіна О. І. Сучасний погляд на діагностику та лікування посттравматичного стресового розладу // Health-ua.com : сайт. 05.06.2023. URL: <https://health-ua.com/psychiatry/afektivni-rozladi/72958-suchasnij-poglyad-nadagnostiku-talkuvannya-posttravmatichnogo-stresovogo-ro> (дата звернення: 26.09.2024). **4.** Лесков В. О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2008. 22 с.

Надійшла до редколегії 22.06.2024

Прийнята до опублікування 01.08.2024

Markov O. M., Tenenov Ye. P., Butryk S. M., Kozynets A. M.
Psychological rehabilitation of law enforcement officers after the use of firearms

Alongside the global evolution in societal relations, characterized by the advancement of democratization and the humanization of the social environment, the protection of citizens' rights and freedoms has become paramount. In this context, the psychological well-being of law enforcement officers stands out as a critical concern, shaped by a multitude of factors. The intensity of this issue is magnified in countries experiencing military conflict, as the psychological burden on Ukrainian law enforcement personnel has escalated dramatically due to ongoing warfare.

One of the most pressing concerns in this context is the use of lethal firearms. The professional duties of law enforcement officers are inherently stressful, exposing them to situations that can induce severe psycho-emotional disorders. The high-risk environment in which they operate, coupled with complex moral and ethical dilemmas and strenuous physical demands, highlights the urgent need for comprehensive psychological rehabilitation.

Moreover, the challenges faced by law enforcement officers are not limited to the immediate dangers of their work. They also endure the long-term effects of repeated exposure to traumatic events, which can lead to conditions such as post-traumatic stress disorder, anxiety, and depression. The societal expectations placed upon them, particularly in times of crisis, further exacerbate the psychological strain, as they are often required to make split-second decisions that can have life-altering consequences.

In addition to addressing these immediate psychological needs, there is a growing recognition of the importance of preventive measures. This includes providing officers with ongoing mental health support, training in stress management techniques, and fostering a work environment that prioritizes psychological resilience.

Key words: post-traumatic stress, psychological disorder, firearms, psychological prevention, rehabilitation.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9.072

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.25>

Михайло Володимирович Бутенко,

Харківський національний університет внутрішніх справ (здобувач);

 <https://orcid.org/0000-0003-1800-2410>,

e-mail: butenko93@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Проаналізовано поняття «успішність суб'єкта» та «професійна успішність поліцейського». Акцентовано увагу на тому, що на науковому та законодавчому рівнях відсутні будь-які пояснення щодо професійної успішності поліцейського. Зауважено про наявність двох складових професійної успішності поліцейського, які включають її зовнішні та внутрішні складові. До зовнішньої складової успішності діяльності працівників поліції віднесений професійний розвиток, який характеризується якістю виконання основних професійних завдань, на основі знання принципів та повноважень Національної поліції України на законодавчому рівні. Внутрішня складова професійної успішності включає емоційний та соціальний інтелект, що передбачає розвиток комунікаційних, поведінкових, соціальних компетентностей. За результатами аналізу виявлено основні психологічні аспекти професійної успішності.

Ключові слова: успішність, Національна поліція України, професійна успішність поліцейського, професійні якості поліцейського, індивідуально-психологічні властивості особи, соціальний інтелект, емоційний інтелект.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні все частіше виникає необхідність поглибленого вивчення поняття «успішність особистості». Питання успішності є одним із головних факторів особистісного розвитку людини. Науковці намагаються визначити складові успішності, чинники, що лежать в її основі, як можна допомогти особі вирішити питання досягнення життєвого успіху, як саме успішність регулює поведінку людини тощо [1]. Зазначається, що факторами успішної особистості є, зокрема, її самореалізація, саморозвиток і самовдосконалення у професійній діяльності. У сучасному суспільстві професійна успішність є одним із провідних показників досягнень особи в житті, цей показник надає людині більше можливостей у реалізації свого потенціалу та кар'єрного зростання в професії.

Професійна діяльність у Національній поліції України вимагає системи специфічних розвинутих навичок, умінь, знань та відповідних індивідуальних властивостей від людини. Професійно успішні поліцейські вирішують поставлені перед ними завдання ефективно та якісно. Професійно успішний поліцейський може просуватися кар'єрними сходами. Окремо слід зазначити, що саме професіоналізм поліцейських підвищує рівень довіри населення до поліції, що є основним показником оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Також професійно успішний поліцейський може долати не лише зовнішні виклики у професійній діяльності, а й внутрішні, такі як професійна деформація, керування власною поведінкою та емоціями у стресових ситуаціях, здатність ефективно приймати рішення в ситуаціях з обмеженим часом для роздумів, а також в екстремальних ситуаціях.

Стан дослідження проблеми

Аналіз останніх наукових досліджень показав, що існує велика кількість різноманітних публікацій щодо визначення успішності. Це поняття постійно згадується в різних популярних журналах або виданнях, що вказує на його недостатню наукову розробленість. Огляд наукової психологічної літератури показує, що сьогодні відсутня єдина психологічна теорія успішності та існує багато окремих уявлень про успішність та її психологічні аспекти. Свого часу успішність особистості розглядали відомі науковці, серед яких А. Маслоу, Дж. Ротгер, А. Бандура, Ф. Девіс, Д. Карнегі, Р. Фішер, Н. Хілл та багато інших.

Окремі науковці розглядають певні психологічні аспекти та риси особистості, які повинен мати поліцейський для виконання покладених на нього повноважень. Зокрема, досліджувалося формування ціннісно-професійного досвіду поліцейських у процесі фахової підготовки та шляхи подальшого їх зростання у службовій діяльності в умовах воєнного стану [2]. Також необхідно зауважити, що науковці здійснюють пошук напрямів удосконалення психологічних досліджень індивідуальних особливостей поліцейських на підставі застосування оптимального комплексу психодіагностичних методик [3; 4]. Крім того, вітчизняними науковцями вивчається зарубіжний досвід системи підготовки поліцейських кадрів та розбудови ефективної практики професійного розвитку поліцейських [5]. Проте слід зазначити, що поняття «професійна успішність поліцейського» майже не розглядається науковцями.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей професійної успішності поліцейських та виокремленні її психологічних аспектів. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

1) проаналізувати сутність поняття «успішність»; 2) розглянути основні психологічні аспекти професійної успішності; 3) визначити її структурні компоненти для встановлення рівня професійної успішності поліцейського.

Наукова новизна дослідження

Особистісні властивості людини все більш стають важливою складовою в різних видах професійної діяльності суспільства. Саме тому в системі Національної поліції України під час відбору на службу не лише перевіряють фізичні та інтелектуальні властивості особи, а й проводиться психологічний відбір. Водночас існують дослідження, в яких систематично вивчається важливість лише певних властивостей особи для роботи поліцейського, а розгляд такого явища, як професійна успішність поліцейського, взагалі не розглядається або розглядається лише в межах юридичних понять.

Запропоноване дослідження покращить розуміння поняття «професійна успішність поліцейського», розширить вплив психологічних особливостей поліцейського на досягнення ним професійної успішності.

Виклад основного матеріалу

Поняття «успішність» є універсальною категорією та стосується таких основних сфер людського життя, як кар'єра, фінанси, сім'я, особисті відносини, здоров'я, відпочинок тощо¹.

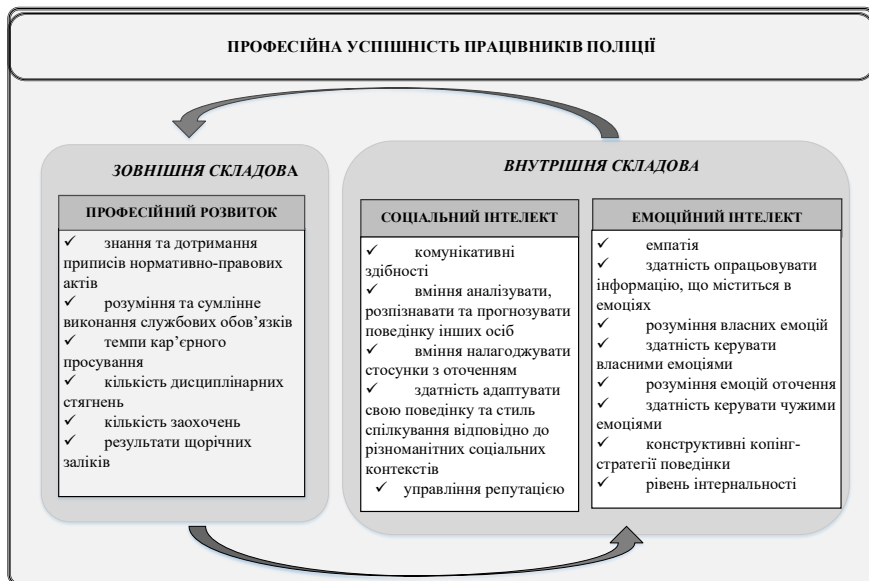
У психологічній науці поняття «успішність» потрібно розглядати через такі супутні категорії, як воля, спрямованість на досягнення результатів, самореалізація, самоефективність, продуктивність, діяльність. Ця категорія розглядається в різних контекстах, співвідноситься з різними психічними процесами та їх спрямованістю, з особистісними характеристиками людини, її вміннями, знаннями, рисами характеру, соціальними нормами і цінностями. Якщо розглядати роботи окремих науковців, то О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, К. Абульханова, О. Родіна пов'язували поняття «успішність» з особистою активністю людини, яка неможлива без діяльності та проявляється через акт творіння. О. Якутіна, Н. Нефедова та Г. Мазілова вказували, що успішність відображається в зовнішніх аспектах життя та виражається в соціально-економічних показниках. М. Салігман, Р. Раян, Е. Десі й А. Маслоу визначали успішність як джерело задоволеності процесом життя та душевного благополуччя [6].

Провідною сферою, де людина може досягти успішності, є її професійна діяльність. У понятті «успішність» можна виокремити дві

---

¹ Ільїна Ю. М. Психологія успіху: онтологія проблематики // ЛНІТН : сайт. URL: <http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2008/6.htm> (дата звернення: 16.05.2024).

складові: зовнішню (результати діяльності) та внутрішню (власна оцінка, важливі психологічні властивості для виконання певної діяльності, задоволеність власною роботою). Професійну успішність працівників поліції також характеризує поєднання зовнішньої та внутрішньої складових (див. рис. 1).

Рис. 1. Складові визначення рівня професійної успішності працівників поліції

Професійна діяльність поліцейського пов'язана з великою кількістю інститутів, зокрема законодавчих, права, суспільних відносин, моральних цінностей тощо. Тому для розкриття поняття «професійна успішність поліцейського» слід розглянути сутність діяльності поліції крізь призму правової регламентації, адже вона є однією з найбільш характерних особливостей професійної діяльності.

Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству та на який покладені завдання із забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги (статті 1, 2 Закону України «Про Національну

поліцію»)¹. У своїй діяльності поліція керується низкою нормативно-правових актів, як-от Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, накази Міністерства внутрішніх справ України тощо. Діяльність працівників поліції ґрунтується на таких принципах, як дотримання прав і свобод людини, законність і верховенство права, відкритість, прозорість, політична нейтральність, безперервність, взаємодія з населенням.

У Законі України «Про Національну поліцію» також чітко визначено, хто такий поліцейський, як проходить відбір на посаду поліцейського, обмеження, що пов'язані зі службою в Національній поліції України, основні повноваження поліції щодо забезпечення публічної безпеки та протидії як кримінальним, так і адміністративним злочинним намірам інших громадян.

Слід зауважити, що всі повноваження, права й обов'язки, відповідальність за свої дії поширюються на кожного поліцейського, незалежно від посади, яку він обіймає, звання, стажу роботи та інших чинників. Оскільки робота поліцейського чітко регламентується законодавством України, то відповідне порушення нормативно-правових актів або перевищення власних повноважень може привести як до дисциплінарної, адміністративної, так і до кримінальної відповідальності.

З огляду на функції та завдання поліції в її структурі виокремлюють такі підрозділи, як кримінальна поліція, органи досудового слідства, патрульна поліція, поліція охорони та поліція особливого призначення. Але в Законі України «Про Національну поліцію» не згадуються інші підрозділи, які забезпечують функціонування поліції, а саме підрозділи превентивної діяльності, організаційно-аналітичної роботи, кадрового забезпечення тощо.

Кожен із підрозділів поліції має свої пріоритетні завдання, функції, повноваження. Наприклад, у кримінальній поліції це документування та розкриття злочинів, які мають значний суспільний резонанс [7]. Першочергове завдання підрозділів превентивної діяльності – проведення превентивних заходів серед населення щодо недопущення правопорушень. Поліція охорони має вчасно прибути на місце спрацювання сигналізації та затримати злочинця або вирішити ситуації з порушником. Підрозділи оперативно-аналітичного забезпечення вивчають, аналізують і узагальнюють результати, ефективність роботи працівників поліції та підрозділів в цілому, виявляють причини

---

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 16.05.2024).

ї умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, аналізують ужиті в межах компетенції заходи щодо їх усунення. Підрозділи кадрового забезпечення провадять діяльність із комплектування працівниками відповідної кваліфікації підрозділів поліції, профорієнтаційну, соціальну та психологічну роботу [8].

Також слід зауважити, що у своїй діяльності поліцейські керуються посадовими інструкціями, які вже більш конкретно розкривають сутність службових повноважень, прав та обов'язків кожного працівника поліції. Крім того, посадова інструкція регламентує не лише права, обов'язки, відповідальність та функції, а й передбачає порядок взаємодії з іншими службами та працівниками, нормативно-правове, матеріально-технічне, інформаційне забезпечення, кваліфікаційні вимоги до посади, а також режим роботи під час виконання визначених професійних завдань [9].

До зовнішніх складових професійної успішності також слід віднести професійний розвиток поліцейського. Оскільки законодавство щодо забезпечення діяльності працівників поліції постійно змінюється, змінюються методи та засоби виконання покладених на поліцейських завдань, то бажання і здатність удосконалювати свої знання, навички, засвоювати новий матеріал і в подальшому впроваджувати його у свою службову діяльність є демонстрацією прагнення особи ефективно виконувати повноваження, покладені на поліцейського. Окремо слід зауважити, що для забезпечення професійного розвитку поліцейського існує система службової підготовки, яка включає тактичну, воєнну, фізичну, загальнопрофільну й функціональну підготовку [10].

Враховуючи правову сторону роботи поліції, професійна успішність поліцейського буде залежати від того, наскільки він дотримується нормативно-правових актів, інструкцій, не порушує дисципліну, сумлінно виконує покладені на нього обов'язки, має просування по службі. Тобто якщо поліцейський діє лише в межах закону, відповідно до посадових інструкцій і при цьому не порушує їх, то його можна назвати професійно успішним. Ця зовнішня складова успішності буде характеризуватися кількістю дисциплінарних стягнень і заохочень. Також до кількісної оцінки професійної успішності можна віднести результати щорічних заліків.

Слід зазначити, що діяльність можна розглядати як систему активних взаємин особи зі світом, що опосередковується та регулюються психікою [10]. Тому кожна професійна діяльність для більш успішного, ефективного й якісного її виконання в межах визначених обов'язків працівників поліції вимагає наявності певних розвинутих індивідуально-психологічних якостей особи, які можна віднести до внутрішніх аспектів діяльності.

Важливі професійні якості поліцейського залежать і формуються на основі когнітивних, комунікативних та регуляторних психічних

процесів. Когнітивні процеси є визначальними для свідомого засвоєння змісту й методів діяльності працівника поліції, комунікативні виступають основою організації різних форм спілкування з колегами та громадянами, а регуляторні забезпечують здатність до самоконтролю, саморегуляції й регуляції професійної діяльності [11].

Також на успіх діяльності поліцейського впливають рівень сформованості та розвитку таких професійно важливих якостей, як рівень лабільності і тип нервової системи; певні риси характеру (спонтанність, екстраверсія, сміливість, упевненість, самоконтроль, оптимізм); рівень самоактуалізації та професійної мотивації; сформованість емоційно-вольових якостей (емоційна стійкість, відповідальність, уміння долати труднощі); високий рівень розвитку комунікативних здібностей, когнітивних процесів і психомоторних властивостей; прагнення до цікавої та суспільно корисної роботи; незалежність, самостійність, самовдосконалення тощо [12; 13].

Отже, професійна діяльність поліцейського є складною, багатогранною й вимагає від нього не лише володіння професійно значимими якостями, а й наявності певних рис характеру та особистісних характеристик, які входять до внутрішньої складової (див. рис. 1) визначення рівня професійної успішності.

Робота поліцейського першочергово належить до такої категорії, як «людина-людина» та вимагає від нього постійної взаємодії з різними соціокультурними групами, верстами населення, громадянами, колегами тощо. Оскільки ця сфера діяльності поліцейського належить до навичок соціальної взаємодії, то важливими та невід'ємними складовими успішної діяльності працівників поліції є комунікативні здібності, вміння аналізувати, розпізнавати та прогнозувати поведінку інших осіб, тобто розвинений соціальний інтелект. Саме ці фактори дозволяють поліцейському краще оперувати доказами, опитуючи або допитуючи громадян, збирати інформацію, розуміти мотиви вчинків людей, контролювати та підлаштовувати власну поведінку задля уникнення подальших конфліктів з різними людьми. Працівники поліції під час взаємодії із соціумом повинні вміти впливати на оточення таким чином, що б не порушувати права інших. Не можна допускати, щоб поліцейський при зверненні до нього громадянина із заявою намагався уникати або агресивно поводити себе щодо нього. Таким чином, указані індивідуально-психологічні властивості особи поліцейського дозволяють йому здійснювати ефективну та комфортну взаємодію із громадськістю, результативно впливати на реакцію громадськості щодо правоохоронних органів, формувати позитивний імідж поліції. Усе зазначене також характеризує ефективність діяльності поліцейських, тому цей аспект ми відносимо до факторів визначення рівня успішності.

Ми вважаємо, що до цих навичок слід також додати таку властивість особистості, як емоційний інтелект та його складові, а саме емпатію, розуміння та керування власними й чужими емоціями. Оскільки емоції в процесі життєдіяльності будь-якої людини відіграють значну роль, то за їх допомогою особа може оцінити сенс різноманітних явищ, які відбуваються. Слід зауважити, що організація діяльності є однією з функцій емоцій, і завдяки їм особа може виокремлювати у своєму оточенні ті фактори, які слугують мотивом діяльності. Від інтенсивності емоційних переживань залежить успішність діяльності, хоча водночас вони можуть і дезорганізувати її шляхом негативного впливу на різні психічні процеси. Тому для ефективного виконання завдань співробітники поліції повинні вміти розуміти й контролювати свої емоції, адже що важче завдання, то нижчий рівень емоційної напруги потрібен для більш успішного його виконання. Коли поліцейський потрапляє в різні стресові ситуації, насамперед йому потрібно оволодіти власним емоційним станом, зрозуміти, які емоції він переживає, визначити їх причинно-наслідковий зв'язок та опанувати їх для подальшого успішного виконання обов'язків.

Для оцінки професійної діяльності також необхідно виокремити вольові властивості особи. Сама по собі воля виступає регулятором діяльності особи, що дозволяє досягати поставленої мети незалежно від наявності актуальних потреб або утримання від виконання жаданої дії в умовах вибору. Також важливо зауважити, що воля дозволяє проявляти активність людини, попри наявність певних обмежень.

Отже поліцейській, у якої буде розвинута воля і такі вольові властивості, як цілеспрямованість, рішучість, сміливість, мужність, ініціативність, наполегливість, стриманість, дисциплінованість тощо, буде забезпечувати більш якісне, ефективне й успішне виконання своїх обов'язків навіть у ракурсі тих обмежень, які на них покладені.

Розглядаючи діяльність поліцейських та досягнення ними професійної успішності, слід зазначити, що їхня робота відбувається в доволі стресових умовах, які вимагають значних витрат психічних, емоційних, моральних та фізичних ресурсів, тому для забезпечення ефективно професійної діяльності існують конструктивні копінг-стратегії поведінки. Загалом копінг-стратегії поведінки є необхідними, адже завдяки ним особа може долати стресові ситуації та труднощі, які виникають у процесі життєдіяльності. Водночас якщо такі стратегії поведінки не сформовані або відсутні, то це призводить до порушення соціальної взаємодії, проблеми адаптації та саморозвитку [14]. Тому для досягнення професійної успішності поліцейський повинен застосовувати конструктивні та соціально прийнятні форми подолання стресових і незвичних ситуацій, які виникають у процесі його діяльності. Оскільки копінг-стратегії поведінки є особистими усвідомленими

механізмами адаптації до стресових умов і складаються з ефективних стратегій знаходження внутрішньої стабільності, які допомагають не просто пережити стресову ситуацію, а ставати при цьому більш зрілою та ефективною особистістю, то ми відносимо цю властивість до внутрішньої складової професійної активності (див. рис. 1).

Також необхідно виокремити таку характеристику особистості, як рівень суб'єктивного контролю (рівень інтернальності), оскільки він є внутрішнім механізмом та здатністю особи контролювати й управляти своєю поведінкою, брати на себе відповідальність за те, що відбувається з нею і навколо, вірити у свою можливість вплинути на результати своєї діяльності [15]. Рівень інтернальності поліцейського є важливим при визначенні його професійної успішності, адже він характеризує активну життєву позицію, ступінь незалежності людини, його самостійності, відповідальності й активності в досягненні цілей. Працівники з більш високим рівнем інтернальності постійно аналізують власні дії, намагаються їх удосконалити, більш активні в пошуку інформації, краще справляються з роботою, яка вимагає прояву ініціативи. Також рівень суб'єктивного контролю впливає на такі важливі для професійної діяльності поліцейського внутрішні фактори, як мотивація, ефективність прийняття рішень у стресових ситуаціях, стресотійкість, рішучість, впевненість у собі, здатність до ризику. Недостатній розвиток цих якостей у поліцейського перешкоджає виконанню ним своїх функціональних обов'язків, що призводить до помилок в його діяльності, викликає процеси професійної дезадаптації і деформації, що відповідно впливає на неможливість досягти успіху. Тому рівень інтернальності ми також віднесли до внутрішньої складової професійної успішності (див. рис. 1).

Крім якостей, які позитивно впливають на успішність роботи працівників поліції, необхідно звернути увагу на те, що психологічну придатність до професійної діяльності правоохоронця ускладнюють такі якості, як соціальна відчуженість та індивідуалізм, оскільки вони порушують системи міжособистісних відносин і соціальної взаємодії; непереборна тяга до лідерства та прагнення домінувати над іншими; зниження рівня мотивації для досягнення мети діяльності; тривожність; наявність психотичних рис особистості.

Отже, володіння високим рівнем соціального й емоційного інтелекту знижує ризик наявності та розвитку вказаних рис, які можуть під час службової діяльності поліцейського заважати досягненню професійної успішності.

Висновки

Професійна діяльність поліцейського є доволі складним явищем із психологічної точки зору. Для визначення рівня успішності професійної діяльності працівників поліції потрібно враховувати поєднання

двох складових: зовнішньої та внутрішньої. Важливість їх об'єднання визначається тим, що кожна з них не може бути самостійним показником професійної успішності поліцейського, вони доповнюють одна одну, є взаємозалежними та випливають одна з другої.

До показників зовнішньої складової визначення рівня успішності професійної діяльності працівників поліції належить професійний розвиток, який базується на аналізі рівня дотримання нормативно-правових актів, інструкцій, випадків порушення дисципліни, швидкості просування по службі та характеризується кількістю дисциплінарних стягнень, заохочень, результатами щорічних заліків із тактичної, вогневої, фізичної, загальнопрофільної й функціональної підготовки. До показників внутрішньої складової визначення рівня успішності необхідно віднести рівень розвитку соціального та емоційного інтелекту, які включають сукупність індивідуально-психологічних якостей особи, що забезпечують ефективне та якісне виконання функціональних обов'язків працівниками поліції, конструктивні копінг-стратегії поведінки та рівень інтернальності.

З одного боку, це високий рівень усвідомлення власної діяльності та необхідності виконання завдань, покладених на поліцейського на законодавчому рівні. А з другого – це сукупність власних індивідуально-психологічних якостей, які дозволяють реалізовувати професійну діяльність із мінімальною витратою власних психічних ресурсів.

Саме тому професійну успішність поліцейського можна визначити як вміле поєднання та задіяння психологічних властивостей поліцейського під час його діяльності з метою забезпечення ефективного та якісного виконання покладених на нього завдань із забезпечення публічної безпеки.

Список бібліографічних посилань: 1. Назар Ю. О. Психологічні підходи до концептуалізації феномена «професійна успішність». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. № 2 (1). С. 461–469. 2. Швець Д. В. Формування ціннісно-професійного досвіду поліцейських у процесі фахової підготовки та шляхи подальшого їх зростання у службовій діяльності в умовах воєнного стану // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 29 берез. 2024 р.) / МВС України, Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2024. С. 348–351. 3. Барко В., Юрченко-Шеховцова Т. Теоретичні підходи до вдосконалення психодіагностичних досліджень персоналу Національної поліції України. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 7–15. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233201.7>. 4. Євдокімова О. О., Пономаренко Я. С. Соціальний інтелект поліцейських у контексті їх комунікативної компетентності. *Право і безпека*. 2018. № 1 (68). С. 31–38. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.1.04>.

5. Сокурєнко В. В. Проблемні питання професійної компетентності поліцейських у сфері психічного здоров'я: зарубіжний досвід // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 29 берез. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 175–177. **6.** Даценко О. А. Психологічний аналіз концепту «успішність». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Т. 33 (72), № 5. С. 9–14. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.5/02>. **7.** Бугайчук К. Документальне забезпечення публічного адміністрування в органах Національної поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 109–115. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.18>. **8.** Кравченко І. С. Основи управління в Національній поліції : навч. посіб. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 212 с. **9.** Хохліна О. П. Проблема методологічних принципів психології. *Юридична психологія*. 2015. № 2, т. 17. С. 5–23. **10.** Кравченко І. С. Правові засади реалізації кадрової політики Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 68–72. **11.** Швець Д. В. Полєнезалежність як характеристика життєдіяльності поліцейських. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 219–230. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.25>. **12.** Ostapovich V., Barko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Ponomarenko Ya., Pronenko K., Antonova O., Sydoruchuk N., Sokolovskiy O. Bloschchynskiy I. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9, No. 3. Pp. 120–133. DOI: <https://doi.org/10.26655/IJAEP.2020.3.27>. **13.** Barko V., Okhrimenko I., Medvediev V., Vagina O., Okhrimenko S. Professional Psychological Profile of a Modern Patrol Officer as the Basis of Efficient Official Activities. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/11.3/197>. **14.** П'янківська А. В. Копінг-стратегії поведінки поліцейського // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 184–186. **15.** Матієнко Т. В. Психологічні особливості професійної діяльності працівників поліції. *Теорія і методика виховання*. 2018. Вип. 9. С. 23–26.

Надійшла до редколегії 27.05.2024

Прийнята до опублікування 03.07.2024

Butenko M. V. Psychological Aspects of a Police Officer's Professional Success

The article analyses the general concept of human success from various psychological and scientific perspectives, as well as the concept of "a police officer's professional success"

separately, since it plays an important role for both the individual and society at the present stage of society development. The author emphasises that at the scientific and legislative levels there are no explanations and clarifications as to who is a professionally successful police officer. The study provides a generalised analysis of police officers' powers, among which the main ones are highlighted which every police officer must perform regardless of their position, length of service and other factors. The importance of professional training of police officers during their service is also emphasised.

To determine the level of success of a police officer's professional activity, it is proposed to take into account a combination of two components – external and internal. The external component of police officers' activity includes professional development, which is characterized by the level of performance of the main professional tasks based on knowledge of the principles and powers of the National Police of Ukraine at the legislative level. The internal component includes individual psychological properties of a police officer, which to a certain extent ensure efficient and high-quality performance of functional duties.

In addition, the importance of social intelligence as a means of effective and comfortable interaction with the public is emphasised. Particular attention is paid to the coping strategy of a police officer, which allows him/her to effectively cope with stressful situations arising during the performance of official tasks. Through the analysis of the main powers of police officers, the need for them to have emotional intelligence, which includes such components as empathy, understanding, recognition and the ability to manage their own and other people's emotions, is determined.

Moreover, the article shows the importance for police work of such an individual property of a person as the level of internality, which determines the ability of a person to control and manage his/her behaviour, take responsibility for his/her own actions, influence the formation and development of such internal factors as motivation, efficiency of decision-making in stressful situations. Finally, it is concluded that the interrelation of external and internal components is important for determining the level of professional success of a police officer.

Key words: success, the National Police of Ukraine, professional success of a police officer, professional qualities of a police officer, individual psychological properties of a person, social intelligence, emotional intelligence.

УДК 159.922:159.923.2:355.1 DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.26>

В'ячеслав Олександрович Олійник,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології (аспірант);*

*<https://orcid.org/0000-0001-6891-0906>,
e-mail: slava0576@meta.ua;*

Станіслав Олександрович Ларіонов,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Національна академія Національної гвардії України,
кафедра психології та педагогіки (начальник);*

*<https://orcid.org/0000-0002-3027-8535>,
e-mail: larionov1985@gmail.com*

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТДОСВІДНОГО ЗРОСТАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Проаналізовано роль постдосвідного зростання як важливого ресурсу психологічного відновлення та психологічної реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій та ветеранів. Наведено результати емпіричного дослідження постдосвідного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій із різним життєвим і бойовим досвідом. Обґрунтовано взаємозв'язок постдосвідного зростання військовослужбовців із досвідом переживання травматичної і нетравматичної (негативної стресової) події. Зроблено висновок, що постдосвідне зростання, на відміну від посттравматичного зростання, може відбуватися під впливом як травматичної, так і нетравматичної (негативної стресової) події.

Ключові слова: постдосвідне зростання, посттравматичне зростання, життєвий досвід військовослужбовця, травматичний досвід, нетравматичний (стресовий) досвід, військовослужбовці – учасники бойових дій.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Актуальність дослідження проблеми постдосвідного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій (далі – УБД) зумовлена необхідністю пошуків інноваційних технологій психологічного відновлення та психологічної реабілітації військовослужбовців з урахуванням позитивних особистісних змін, що можуть розвинути внаслідок проживання ними травматичних і нетравматичних (негативних стресових) подій бойової обстановки. Статистичні дані свідчать, що у близько 20 % учасників бойових дій після завершення війни діагностуватимуть порушення психічного здоров'я у вигляді посттравматичного

стресового розладу (далі – ПТСР) та комплексного ПТСР (О. Богомолець, І. Пінчук, Р. Рамчанд, Р. Карней, Р. Осілла, Р. Бернс, Л. Кальдарон, С. Хоге, Дж. Охтерлоні, К. Міллікен та ін.). Водночас у значній кількості військовослужбовців, за різними даними від 30 % до 70 %, спостерігатимуться ознаки посттравматичного зростання (далі – ПТЗ), що становитимуть «більш високий рівень функціонування в результаті пережитих серйозних складних подій, а також позитивні зміни в таких характеристиках людини, як саморозуміння, стосунки з іншими, особисті цінності та життєві цілі» [1, с. 105], які є важливим ресурсом для якісної ресоціалізації воїнів у майбутньому мирному житті.

Стан дослідження проблеми

Історія людства, філософської думки, релігії та мистецтва рясніє прикладами «духовного пробудження», «просвітлення», набуття «мудрості» людьми, які отримали важкий, часом травматичний, життєвий досвід. Проте лише у другій половині ХХ ст. у психологічній науці звернулися до вивчення позитивних психологічних змін, що відбуваються в результаті подолання наслідків особистісно значимої, емоційно забарвленої травматичної чи негативної стресової події або перебування у складних (кризових) життєвих обставинах (Г. Каплан, А. Маслоу, В. Франкл, І. Ялом та ін.). Перші емпіричні дослідження із цієї тематики з'явилися в середині 80-х рр. ХХ ст. [2, с. 30] і лише в 1995 р. американські вчені А. Калхун та Р. Тедеші ввели в науковий обіг термін «посттравматичне зростання». З того часу наукові дослідження з вивчення цього феномена проводили як зарубіжні (С. Блайт, А. Калхун, М. Христовер, Р. Ел-Габалав, В. Гелгесон, С. Джосеф, П. Лінлі, К. Норріс, Р. Пападопулс, Р. Петржак, В. Следж, С. Саутвік, Р. Тедеші, Дж. Цай та ін.), так і українські (О. Безверхий, В. Горбунова, В. Зубовський, В. Климчук, О. Кокун, Г. Лазос, С. Лукомська, П. Лушин, Г. Найдюнова, В. Осьодло, Г. Титаренко, О. Шелюг та ін.) вчені.

Російсько-українська війна, що триває вже одинадцятий рік, вивела на перший план необхідність вивчення позитивних особистісних змін серед військовослужбовців, зокрема УВД. І, якщо зарубіжні дослідники проблему ПТЗ вивчали переважно в середовищі ветеранів Другої світової війни, війн в Іраку, Афганістані, Кореї (Р. Арбісі, Г. Елдер, К. Ербес, Е. Кліпп, М. Калер, М. Полусні, Р. Тедеші та ін. – серед ветеранів, Р. Декель, А. Федер, З. Соломон та ін. – серед колишніх військовополонених), то українські вчені вивчали ПТЗ як ветеранів, так і чинних військовослужбовців (В. Зубовський, О. Кокун, Н. Лозінська, В. Олійник, В. Осьодло, І. Пішко та ін.).

Водночас ми дотримуємося думки, що термін «посттравматичне зростання» значно звужує розуміння позитивних психологічних змін,

які, на наш погляд, можуть відбуватися не лише у відповідь на травматичну ситуацію або подію, визначення якій подане в DSM-5 [3, с. 271], а й у результаті отриманого досвіду подолання наслідків особистісно значимої, емоційно забарвленої негативної нетравматичної (негативної стресової) події, і яке ми концептуалізуємо саме як постдосвідне зростання (далі – ПДЗ). Адже сам факт перебування на військовій службі, зокрема у воєнний час, виконання завдань службово-бойової діяльності вже є стресогенними чинниками для військовослужбовців, що має безпосередній вплив на них «гут і зараз» [4, с. 93]. Принагідно зазначимо, що в науковому середовищі проблема ПДЗ вивчалася також виключно в контексті перебування людини у складних екстремальних обставинах, зокрема в космічному просторі (Дж. Брчич, П. Джонсон, П. Зудфельд) та в умовах війни у цивільних осіб (О. Кокур).

У цьому дослідженні сукупність пережитих військовослужбовцем травматичних і нетравматичних (негативних стресових) подій, що, відповідно, становлять травматичний і нетравматичний (негативний стресовий) досвід, зокрема перебування його у складних (екстремальних) життєвих обставинах, на військовій службі, виконання завдань службово-бойової діяльності в мирний і воєнний час, ми розуміємо як складові життєвого та бойового досвіду військовослужбовця.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні взаємозв'язку ПДЗ військовослужбовців – УБД з їхнім життєвим і бойовим досвідом.

Для досягнення мети були сформульовані такі *завдання*: виявити ознаки прояву ПДЗ у військовослужбовців – УБД у контексті їх життєвого та бойового досвіду; визначити відмінності між проявом ПДЗ у військовослужбовців – УБД з травматичним і нетравматичним (негативним стресовим) досвідом.

Наукова новизна дослідження

Уперше емпірично досліджено взаємозв'язок ПДЗ військовослужбовців – УБД з різним травматичним і нетравматичним (негативним стресовим) досвідом у контексті їхнього життєвого та бойового досвіду.

Матеріали та методи досліджень

Дослідження було проведене в період із січня 2023 р. по січень 2024 р. Вибірку дослідження становили військовослужбовці шести бригад Збройних Сил України в кількості 375 осіб віком від 20 до 65 років ($M = 36,66$, $SD = 9,631$), зокрема чоловічої статі – 362 особи (96,5 %) та жіночої статі – 13 осіб (3,5 %).

Для вирішення поставлених завдань використовувались *теоретичні* методи дослідження (вивчення літератури з визначеної проблеми,

аналіз, синтез, систематизація, узагальнення інформації) та *діагностичні* методи:

1) оцінювання прояву ПДЗ здійснювалося за допомогою україномовної версії опитувальника постдосвідного зростання С. Блайта і К. Норріса (ОПДЗ), що містив 25 пунктів [5; 6], при цьому для аналізу використовувався сумарний показник за п'ятьма складовими ПДЗ: стосунки з оточенням, нові можливості, особистісне зміцнення, духовні та екзистенційні зміни, цінування життя;

2) шкала оцінки інтенсивності бойового досвіду (Combat Exposure Scale) (далі – ШОІБД) [7], україномовна версія якої використовується Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України з 2014 р. на вибірках військовослужбовців із метою визначення інтенсивності дії на військовослужбовця семи основних бойових стресорів, пов'язаних з особистим досвідом участі в бойових діях. Під час дослідження визначався кількісний показник інтенсивності кожного із семи бойових стресорів та сумарний загальний показник (у сирих балах), що переводився в загальний показник у стенах відповідно до ваги кожного бойового стресора. Для проведення аналізу інтенсивності дії бойових стрес-чинників на військовослужбовців використовувалися значення загального показника у стенах;

3) авторський опитувальник, що складався з п'яти запитань, відповіді на які дали змогу встановити наявність травматичної події в життєвому та бойовому досвіді військовослужбовця, а саме безпосередньої участі в бойових діях (з 24 лютого 2022 р.); поранення самого військовослужбовця та/або загибелі, поранень або інших фізичних ушкоджень кого-небудь із його рідних; переживання життєвої події, що завдала тяжких переживань або стресу (смерть близької людини, фізичне насильство, дорожньо-транспортна пригода, пожежа, хвороба тощо).

Опитування проводилося з використанням паперових бланків безпосередньо у військових частинах. Статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження здійснювався з використанням комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics версія 21.

Проведений попередній аналіз за вказаними вище п'ятьма запитаннями опитувальника, всіма шкалами методики ШОІБД уможливив розподіл вибірки на дві групи досліджуваних:

– перша група – військовослужбовці, які позитивно відповіли на запитання хоча б одного з наведених вище показників ($n = 329$, 87,7 %), тобто мали травматичний досвід;

– друга група – військовослужбовці, які відповіли негативно на запитання всіх наведених вище показників ($n = 46$, 12,3 %), тобто не мали травматичного досвіду.

Попри те, що «переживання травматичної події не обов'язково призводить до психологічної травматизації» [8, с. 13], для більшої достовірності результатів з другої групи військовослужбовців ми виключили всіх осіб, які вказали сам факт переживання події, яку, відповідно до DSM-5, можна оцінити як травматичну (смерть або загибель, важке поранення тощо) незалежно від терміну її давності.

Результати досліджень

Описову статистику оцінювання прояву ПДЗ та інтенсивності бойового досвіду військовослужбовців у першій групі (з травматичним досвідом) та прояву ПДЗ у другій групі (без травматичного досвіду) наведено в табл. 1.

Таблиця 1

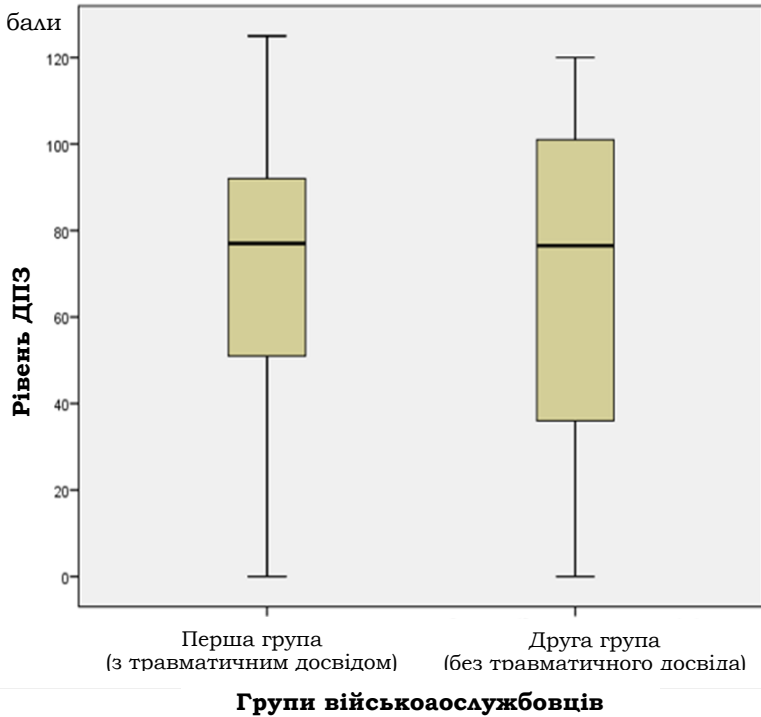
Описова статистика за використаними методиками у групах

Показники	Групи військовослужбовців		
	Перша група (з травматичним досвідом) ($N = 329$)		Друга група (без травматичного досвіду) ($N = 46$)
Методики	ОПДЗ	ШОІБД	ОПДЗ
Можливий кількісний діапазон	0–125	0–41	0–125
M	70,78	18,65	69,48
SD	29,73	9,38	34,99

Графічні результати розвідувального аналізу рівня ПДЗ у групах військовослужбовців відображені на рис. 1.

За показниками ПДЗ визначений помірно високий рівень позитивних психологічних змін як у групі військовослужбовців із травматичним досвідом ($M_1 = 70,78$, $SD = 29,73$), так і у групі військовослужбовців без травматичного досвіду ($M_2 = 69,48$, $SD = 34,99$), з незначним переважанням рівня зростання в першій групі. Показники медіани в обох групах практично рівнозначні: $Me_1 = 77,00$; $Me_2 = 76,50$.

Порівняння наших даних з даними, отриманими в перші місяці після широкомасштабного вторгнення росії на територію України на вибірці цивільного населення України [9], фіксує значно вищий рівень ПДЗ серед військовослужбовців Збройних Сил України ($M = 70,78$) за показник населення чоловічої статі серед цивільних осіб ($M = 53,69$). Крім того, результати опитування військовослужбовців другої групи (без травматичного досвіду) значно перевищують рівень ПДЗ військовослужбовців – учасників антитерористичної операції в опитуванні, проведеному у 2018 р. ($M = 61,6$) [2, с. 125], що може бути зумовлено зміною масштабів, характеру та тривалості ведення війни.

Рис. 1. Рівень прояву ПДЗ у групах досліджуваних військовослужбовців

Перевірка нормальності розподілу отриманих за психодіагностичними методиками даних була проведена за тестом Шапіро – Вілка (табл. 2).

Таблиця 2

Критерій нормальності розподілу даних за тестом Шапіро – Вілка

Методика	Перша група (з травматичним досвідом)			Друга група (без травматичного досвіду)		
	Статистика	Ступінь свободи	Значимість	Статистика	Ступінь свободи	Значимість
ОПДЗ	,964	329	,000	,927	46	,007
ШОІБД	,973	329	,000	,576	46	,000

За результатами перевірки встановлено, що дані за двома діагностичними методиками розподілені ненормально ($p < 0,05$). Зважаючи на це, аналіз узгодженості даних прояву ПДЗ у групах досліджуваних здійснювався із застосуванням критерію U Манна – Вітні (табл. 3).

Таблиця 3

**Аналіз узгодженості даних прояву ПДЗ
із застосуванням критерію U Манна – Вітні**

	Критерій*	ОПДЗ
Середній ранг	Група 1	187,77
	Група 2	189,62
Сума рангів	Група 1	61777,50
	Група 2	8722,50
Статистика U Манна – Вітні		7492,500
Статистика W Вілкоксона		61777,500
Z		-,108
Асимптотична значущість (двостороння)		,914
Розмір ефекту d Коена		,00

*Групуюча змінна – наявність травматичного досвіду.

Подані дані ($U_{(329; 46)} = 7492,5$; $p > 0,05$) підтверджують нульову гіпотезу щодо відсутності статистично значущих відмінностей у середніх рангах прояву ПДЗ між військовослужбовцями із травматичним досвідом ($R = 187,77$) та військовослужбовцями без травматичного досвіду ($R = 189,62$), тобто розподіл результатів ПДЗ є однаковим у двох групах досліджуваних. При цьому розмір стандартизованого ефекту є несуттєвим (d Коена = 0,00), що є додатковим підтвердженням нульової гіпотези.

Спираючись на відсутність статистично значущих відмінностей у прояві ПДЗ між групами військовослужбовців, розрахунок показника кореляції між показниками психодіагностичних методик та запитаннями опитувальника, що найбільш характеризують наявність або відсутність травматичних подій у життєвому та бойовому досвіді військовослужбовців, здійснювався для загальної вибірки ($n = 375$) з використанням критерію r-Спірмена для непараметричних даних (табл. 4).

Коефіцієнт кореляції за критерієм r-Спірмена

Окремі показники діагностичних методів	Показники кореляції	ОПДЗ
ШОІБД	Коефіцієнт кореляції	,080
	Значущість (двостороння)	,120
Досвід УБЗ з 24 лютого 2022 р.	Коефіцієнт кореляції	,106
	Значущість (двостороння)	,088
Наявність поранень	Коефіцієнт кореляції	,129*
	Значущість (двостороння)	,013
Факт поранення рідних	Коефіцієнт кореляції	-,031
	Значущість (двостороння)	,556
Факт загибелі рідних	Коефіцієнт кореляції	-,017
	Значущість (двостороння)	,747
Переживання важкої події	Коефіцієнт кореляції	,202**
	Значущість (двостороння)	,000

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

За показником ПДЗ військовослужбовців – УБД встановлені його позитивні кореляційні зв'язки з наявністю поранень ($p < 0,01$, $r = 0,129$) та тяжкої події в життєвому й бойовому досвіді ($p < 0,01$, $r = 0,202$), що підтверджує результати наукових досліджень, проведених українськими та зарубіжними вченими.

Обговорення результатів

Метою цього дослідження було визначення взаємозв'язку ПДЗ військовослужбовців – УБД з їхнім життєвим і бойовим досвідом. Зокрема, питання полягало в тому, що поняття ПДЗ є ширшим, порівняно з поняттям ПТЗ, та включає досвід подолання наслідків не лише травматичної, а й особистісно значущої, емоційно забарвленої негативної нетравматичної (стресової) події.

На момент написання цієї статті ми не виявили жодного дослідження, у якому б емпірично вивчалася ПДЗ військовослужбовців – УБД з урахуванням незавершеного впливу на них травмувальних/стресогенних чинників воєнного часу.

Результати нашого емпіричного дослідження та аналіз отриманих даних свідчать про таке:

- помірні ознаки прояву позитивних психологічних змін виявлені у представників обох груп військовослужбовців як із травматичним досвідом, так і без такого;

- статистично значущих відмінностей між рівнем прояву ознак ПДЗ у групах військовослужбовців із наявним та відсутнім травматичним

досвідом не виявлено, при цьому розмір стандартизованого ефекту є несуттєвим. Крім того, рівень ПДЗ військовослужбовців без травматичного досвіду значно перевищує рівень ПДЗ військовослужбовців – учасників антитерористичної операції, що можливо пояснити зміною масштабів, характеру ведення і тривалістю війни;

– ознаки прояву ПДЗ військовослужбовців – УБД мають позитивні кореляційні зв'язки з показниками отримання поранення та наявністю важкої події/подій в життєвому та бойовому досвіді.

Подальші дослідження в напрямі вивчення ПДЗ військовослужбовців вбачаємо у проведенні емпіричних досліджень чинників позитивних психологічних змін, впливу ПДЗ на ефективність психологічної реабілітації та відновлення військовослужбовців – УБД та ветеранів в умовах війни, що триває.

Висновки

Позитивні психологічні зміни у вигляді ПДЗ, які ми спостерігали під час емпіричного дослідження, мають помірний прояв у групах військовослужбовців – УБД з різним життєвим і бойовим досвідом. При цьому статистично значущих відмінностей між проявом ПДЗ у військовослужбовців – УБД зазначених груп не виявлено. Це підтвердило нашу думку, що ПДЗ військовослужбовців – УБД може відбуватися, на відміну від ПТЗ, внаслідок переживання не лише травматичної події, а й нетравматичної (негативної стресової) події.

Результати дослідження дали підстави виявляти та спиратися на позитивні психологічні зміни більш широкого кола військовослужбовців і ветеранів як особистісного ресурсу під час їх психологічного відновлення, психологічної реабілітації та ресоціалізації до умов мирного життя.

Список бібліографічних посилань: **1.** Олійник В. О. Основні детермінанти постдосвідного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій: теоретичний аналіз. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 75 (5). С. 102–110. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-75-5-102-110>. **2.** Зубовський Д. С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Київ, 2019. 285 с. **3.** Diagnostic and statistical manual of mental disorders, Fifth Edition, Text Revision. DSM-5-TR™ / American Psychiatric Association. Washington, DC : American Psychiatric Association Publishing, 2022. 1120 p. **4.** Білов О. А. Переживання бойового стресу військовослужбовцями підрозділів і тих, хто лікується. *Психологія і особистість*. 2022. № 1 (21). С. 85–99. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.1.252055>. **5.** Blight S., Norris K. Positive psychological outcomes following Antarctic deployment. *The Polar Journal*. 2018. Vol. 8, No. 2. Pp. 351–363. DOI: <https://doi.org/10.1080/2154896X.2018.1541552>. **6.** Tedeschi R. G., Cann A., Taku K., Senol-Durak E., Calhoun L. G. The

Post-Traumatic Growth Inventory: A Revision Integrating Existential and Spiritual Change. *Journal of Traumatic Stress*. 2017. Vol. 30. Pp. 11–18. DOI: <https://doi.org/10.1002/jts.22155>. **7.** Keane T. M., Fairbank J. A., Cad-dell J. M., Zimering R. T., Taylor K. L., Mora C. Clinical evaluation of a measure to assess combat exposure. *Psychological Assessment*. 1989. Vol. 1. Pp. 53–55. DOI: <https://doi.org/10.1037/1040-3590.1.1.53>. **8.** Лозінська Н. С. Особливості психологічної травматизації військовослужбовців – учасників АТО : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2019. 28 с. **9.** Кокун О. Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни»: препринт. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 46 с.

Надійшла до редколегії 15.08.2024

Прийнята до опублікування 17.09.2024

Oliinyk V. O., Larionov S. O. An empirical study of the post-experiential growth of military personnel – combatants

The need to find innovative technologies for psychological recovery and rehabilitation of servicemen – combatants, taking into account the positive personal changes that can develop as a result of their experience of traumatic and non-traumatic (negative stressful) events in a combat situation, led to the choice of the research topic. The purpose of the study is to examine the relationship between the post-experiential growth of servicemen and women combatants and their life and combat experience.

The study was conducted in the period from January 2023 to January 2024 among 375 servicemen and servicewomen of the Armed Forces of Ukraine.

The study used theoretical (analysis, synthesis, systematisation, generalisation of information) and diagnostic (S. Blight and K. Norris Post-Experiential Growth Questionnaire; Combat Exposure Scale; author's questionnaire consisting of 5 questions to determine the presence of traumatic events in life and in the workplace).

The empirical study has established that: 1) moderate signs of positive psychological changes were found in groups of military personnel both with and without traumatic experience; 2) no statistically significant differences were found between the level of manifestation of signs of post-experiential growth in groups of military personnel with and without traumatic experience, while the size of the standardised effect was insignificant; 3) signs of post-experiential growth in servicemen and women who participated in combat operations have positive correlations with the rates of injury and the presence of a serious event in their life and combat experience.

The results of the study give grounds to identify and build on positive psychological changes in a wider range of servicemen and women and veterans as a personal resource in the course of their psychological recovery and psychological rehabilitation.

Positive psychological changes are moderately manifested in groups of military personnel – combatants with different life and combat experience. At the same time, there were no statistically significant differences between the manifestation of post-experiential growth in

servicemen and women combatants of these groups. This confirms the idea that post-experiential growth of servicemen and women combatants can occur, unlike post-traumatic growth, as a result of experiencing not only traumatic but also non-traumatic (negative stressful) events.

Key words: post-experiential growth, post-traumatic growth, life experience of a serviceman/woman, traumatic experience, non-traumatic (stressful) experience, servicemen/women who participated in combat operations.

Яна Сергіївна Пономаренко,

кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>,

e-mail: posokhova1992@gmail.com

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АГРЕСИВНОСТІ
СЕРЕД ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПЕРСОНАЛУ**

Відображено психологічні аспекти агресивності серед поліцейського персоналу, її природу, прояви та вплив на виконання обов'язків та безпеку. Діагностовано різноманітні форми агресії – від вербальної конфліктності до фізичної сили, що може мати юридичні та етичні наслідки у практиці поліціювання. Емпірично встановлено різностатеві відмінності: чоловіки виявляють більше фізичної та вербальної агресії, а жінки – вищий рівень дратівливості й підозрливості. Наголошено на необхідності застосування індивідуальних підходів для регулювання агресивності в поліцейському середовищі та покращення психологічного стану.

Ключові слова: агресивність, війна, стать, жінки, поліцейський персонал, поліцейські, психологічний стан, професійна діяльність, стрес, чоловіки.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Агресивність серед поліцейського персоналу є однією з ключових проблем, що впливають на ефективність виконання службових обов'язків, якість взаємодії з громадськістю та внутрішній клімат у колективах правоохоронних органів. Поліцейські щоденно стикаються з високим рівнем стресу, небезпечними ситуаціями та необхідністю прийняття швидких і відповідальних рішень. Ці чинники можуть сприяти розвитку агресивних тенденцій, що негативно позначаються як на професійній діяльності, так і на особистому житті поліцейських. Агресивна поведінка поліцейських може мати різні прояви – від вербальної агресії та конфліктності до застосування надмірної фізичної сили. Це не лише підриває довіру громадськості до правоохоронних органів, а й може призвести до серйозних юридичних та етичних наслідків.

Стан дослідження проблеми

Важливо враховувати, що агресивність серед поліцейського персоналу має як індивідуальні, так і системні причини. Індивідуальні причини містять особистісні риси, рівень емоційної стабільності,

стресостійкість і здобутий раніше досвід. Системні причини можуть містити організаційні умови, стиль управління, рівень підтримки та підготовки, а також загальну культуру в колективі. Недостатнє розуміння та невчасне вирішення проблеми агресивності серед поліцейських може призвести до підвищення рівня професійного вигорання, зниження морального духу та ефективності роботи. Крім того, це може мати негативний вплив на особисте життя поліцейських, зокрема проблеми в міжособистісних відносинах, та загальний психологічний стан [1]. Агресія, як вказують зарубіжні науковці, може негативно впливати на успішність у навчанні та роботі, порушити імідж та репутацію особи, погіршити її якість життя та знизити рівень її благополуччя. Це може призвести до посилення тривожності, втрати впевненості, а також прояву деструктивної поведінки та інших негативних наслідків [2]. Ю. Білюченко вважає, що агресивність може впливати на поведінку й взаємини людей у суспільстві та колективі. Дослідниця наголошує, що вивчення агресивності в різних статево-вікових групах дає змогу зрозуміти, як гендер і вік впливають на схильність до агресивної поведінки [3]. Емпіричне дослідження цієї проблеми допоможе виявити специфічні особливості проявів агресії серед різних груп, що є критично важливим для розробки ефективних програм профілактики та корекції агресивної поведінки. Науковиця акцентує увагу на тому, що це особливо актуально для професій, де контроль над агресією є необхідним, наприклад у поліцейській діяльності [4].

Специфіка роботи поліцейських часто призводить до прояву агресії, вважає О. Ковач. Ця поведінка, на думку вченої, сприяє ефективному виконанню ними своїх обов'язків та завдань і часом може бути толерованою або навіть заохочуваною формою насильства, відомою як легітимізована агресія [5]. Агресію в контексті професійної діяльності поліцейських Ю. Бойко-Бузиль розглядає як форму дев'янтної поведінки. Науковиця наголошує, що причини агресивної поведінки серед поліцейського персоналу можуть бути різноманітними, зокрема стрес, високий рівень відповідальності, почуття загрози або навіть недоліки в системі тренування та підтримки [6].

У дослідженнях зарубіжних дослідників зазначається, що необхідно розглядати всі ймовірні чинники в контексті агресивних ситуацій з поліцейськими, наприклад ситуаційний ризик, психологічні характеристики кожного офіцера або внутрішні норми організації та співробітників щодо реакції на агресивні ситуації, зокрема емоційну стабільність або рівень самоконтролю [7].

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у вивченні та аналізі різних проявів агресивності серед поліцейського персоналу з метою виявлення можливих

відмінностей у їхніх характеристиках та здатності до прояву такої поведінки.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати психологічні джерела, які фокусують увагу на проблемі агресивності в поліції;
- 2) емпірично виявити специфіку агресивності серед поліцейського персоналу з урахуванням їхніх статевих розбіжностей.

Наукова новизна дослідження

Виявлено різноманітні форми агресивності серед поліцейського персоналу, зокрема вербальну та фізичну агресію, а також непрямі форми її прояву. Розкрито статові відмінності у прояві агресивної поведінки та наголошено на необхідності застосування індивідуальних підходів до регулювання агресивності й покращення психологічного стану поліцейського персоналу.

Виклад основного матеріалу

Досліджуваними були працівники поліції, яких розподілили за ознакою статі. Загальна чисельність становила 200 осіб. До першої групи увійшли 100 чоловіків, другу групу утворили 100 жінок. Для досягнення поставленої мети використано Опитувальник рівня агресивності А. Басса та А. Дарки. Структурно опитувальник складається із 75 запитань, які формують вісім шкал: «*фізична агресія*» – свідчить про вдавання до фізичної сили щодо інших; «*вербальна агресія*» – демонструє вияв агресії через вербальну форму (образи, лайка); «*непряма агресія*» – опосередкована агресія щодо інших у формі поширення пліток, неправдивої інформації тощо; «*негативізм*» – розкриває схильність людини до спротиву правил, тобто агресивних дій щодо авторитетів, керівників; «*дратівливість*» – оцінює здатність до миттєвих спалахів агресії у вигляді роздратування, нетерплячості, грубості, знервованості; «*схильність до підозр*» – відбиває підозріле ставлення до оточення; «*образа*» – виявляє негативні почуття, які зумовлені почуттями ненависті чи заздрощів як до людей, так і до життя в цілому; «*відчуття провини*» – описується схильність людини оцінювати себе та оточення як поганих, що є показником аутоагресії; «*індекс агресивності*» – сукупний показник шкал «фізична агресія», «роздратованість» і «вербальна агресія» свідчать про загальний рівень агресивності та «*індекс ворожості*» – сукупний показник шкал «схильність до підозр» та «образа» утворює індекс ворожості [8].

Нами було проведено емпіричне дослідження агресивної поведінки у поліцейських з урахуванням їхніх статевих відмінностей. Диференційні прояви агресивності на вибірці поліцейських наведені в табл. 1.

Таблиця 1

**Показники форм агресії у чоловіків та жінок поліцейських
(M ± m)**

Шкала	Перша група (чоловіки)	Друга група (жінки)	t	p
Фізична агресія	4,83 ± 0,87	2,17 ± 0,91	2,11	0,05
Вербальна агресія	7,56 ± 0,92	4,89 ± 0,88	2,10	0,05
Непряма агресія	7,74 ± 0,90	7,92 ± 0,92	0,14	–
Негативізм	3,45 ± 0,94	3,19 ± 0,96	0,19	–
Дратівливість	4,12 ± 0,88	7,05 ± 0,90	2,33	0,05
Схильність до підозр	2,81 ± 0,96	5,56 ± 0,93	2,06	0,05
Образа	3,26 ± 0,93	6,38 ± 0,89	2,42	0,01
Відчуття провини	7,18 ± 0,88	4,02 ± 0,91	2,50	0,01

Емпіричне дослідження показників агресивності в різностатевих групах поліцейських показало вірогідні відмінності. За шкалою «фізична агресія» показники у групі чоловіків вірогідно перевищують показники за цією шкалою у групі жінок за статистичної значущості $p \leq 0,05$. Це дає змогу стверджувати, що поліціанти більшою мірою схильні до застосування фізичної сили, ніж поліціантки. За шкалою «вербальна агресія» у групі чоловіків було виявлено вірогідно більший показник, ніж у жінок, за $p \leq 0,05$. Отримані відмінності між групами свідчать, що чоловіки більше, ніж жінки, схильні виявляти свої негативні почуття вербально. За шкалою «непряма агресія» в різностатевих групах працівників поліції не було зафіксовано вірогідних відмінностей. Таким чином, емпіричні дані засвідчують наявність в обох групах схильності до використання опосередкованої агресивності, тобто вдавання до поширення пліток, злих жартів, гніву тощо. Також не було встановлено вірогідних відмінностей між жінками та чоловіками за шкалою «негативізм», що відбиває подібність у проявах опозиційної поведінки, які простежуються в суперечках, недовірі, агресивній налаштованості проти авторитету, правил тощо.

За шкалою «дратівливість» зафіксовані вірогідно більші показники, встановлені відмінності в другій групі, якщо порівняти з першою, за статистичної значущості $p \leq 0,05$. Отже, жінки більшою мірою схильні до роздратування, що позначається на їхній готовності виявити грубість, різкість у своїй поведінці щодо оточення. За шкалами «схильність до підозр» та «образа» вірогідно більші показники

виявлено у групі жінок ($p \leq 0,05$ та $p \leq 0,01$). Отже, поліціантки більш обережні, підозрілі в контактах із малознайомими людьми, впевнені в необхідності бути обережними та самостійно дбати про власну безпеку, а також більш схильні виявляти щодо оточення заздрощі, негативні почуття, виникнення яких не завжди зумовлене якимось конкретними причинами. За шкалою «відчуття провини» показник, отриманий у групі чоловіків, вірогідно перевищує показник за означеною шкалою у групі жінок за статистичної значущості $p \leq 0,01$. Отримані відмінності дають змогу стверджувати, що поліціанти мають схильність до аутоагресивної поведінки, здатні заподіяти собі шкоду, якщо відчують провину за свої вчинки або дії. Найбільш сильних страждань їм завдають саме докори сумління, які виникають через упевненість, що вони винні або відповідальні за певні обставини свого життя. Нами були встановлені індекси агресивності та ворожості серед чоловіків та жінок поліцейських, отримані результати ми надали в табл. 2.

Таблиця 2

**Індекси агресивності та ворожості в чоловіків
та жінок поліцейських
($M \pm m$)**

Шкала	Перша група (чоловіки)	Друга група (жінки)	t	p
Індекс агресивності	16,51 ± 0,89	14,11 ± 0,90	1,90	–
Індекс ворожості	6,07 ± 0,92	11,94 ± 0,91	4,54	0,001

Аналіз даних, презентованих у табл. 2, показав, що «індекс ворожості» в групі поліціанток є вірогідно більшим, якщо порівняти з групою чоловіків цієї професійної групи, за $p \leq 0,001$. Це свідчить, що жінки характеризуються більш істотною схильністю до ворожої поведінки, яка доволі часто призводить до конфлікту або підбурювання до нього. Результати у групі чоловіків перебувають у межах нормативного показника за цим індексом, у групі жінок він є дещо завищеним.

Щодо показника «індекс агресивності», то не було зафіксовано вірогідних відмінностей за вказаним параметром. Це дає змогу констатувати наявність схильності у представників обох груп вдаватися до фізичної, вербальної та опосередкованої агресії, а також готовності висловити свої почуття через словесні образи та фізичні дії. Однак варто вказати, що в обох груп узагальнені значення цього індексу розташовані в межах нормативних значень.

Для визначення частоти вияву форм агресивних реакцій серед поліцейських у контексті дослідження було здійснено відсотковий

розподіл цих показників. Отримані результати відсоткового співвідношення подані в табл. 3.

Таблиця 3

Частота вияву форм агресивних реакцій у поліцейських, %

Шкала	Перша група (чоловіки)			Друга група (жінки)		
	Низь- кий рівень	Серед- ній рівень	Висо- кий рівень	Низь- кий рівень	Серед- ній рівень	Висо- кий рівень
Фізична агресія	20	40	40	15	45	40
Вербальна агресія	10	30	60	20	38	42
Непряма агресія	18	34	48	6	69	22
Дратівли- вість	–	55	45	29	26	45
Негативізм	41	43	16	25	37	38
Схильність до підозр	30	60	10	10	28	62
Образа	32	50	18	24	47	29
Відчуття провини	–	32	68	37	41	22

Відповідно до результатів описового аналізу отриманих даних був встановлений відсотковий розподіл досліджуваної вибірки поліцейських. За допомогою критерію кутового перетворення (ϕ) Фішера встановлено вірогідні відмінності в досліджуваних групах. У показнику «вербальна агресія» було виявлено значущі відмінності між групами чоловіків і жінок. Зокрема, низький рівень вербальної агресії частіше зустрічається серед жінок (20 %), порівняно з чоловіками (10 %), де $\phi = 2,007$, $p \leq 0,05$. Крім того, високий рівень схильності до вербальних проявів агресії значно частіше зафіксовано в чоловіків (60 %), порівняно з жінками (42 %), де $\phi = 2,560$, $p \leq 0,01$. За показником «непряма агресія» виявлено значущі відмінності між групами чоловіків і жінок за низьким, середнім та високим рівнями цього параметра. Низький рівень непрямої агресії частіше зустрічається в чоловіків (18 %), порівняно з жінками (6 %), де $\phi = 2,697$, $p \leq 0,01$. Середній рівень непрямої агресії виявлено в 69 % жінок, порівняно з 34 % чоловіків, де $\phi = 5,060$, $p \leq 0,01$. Високий рівень непрямої агресії

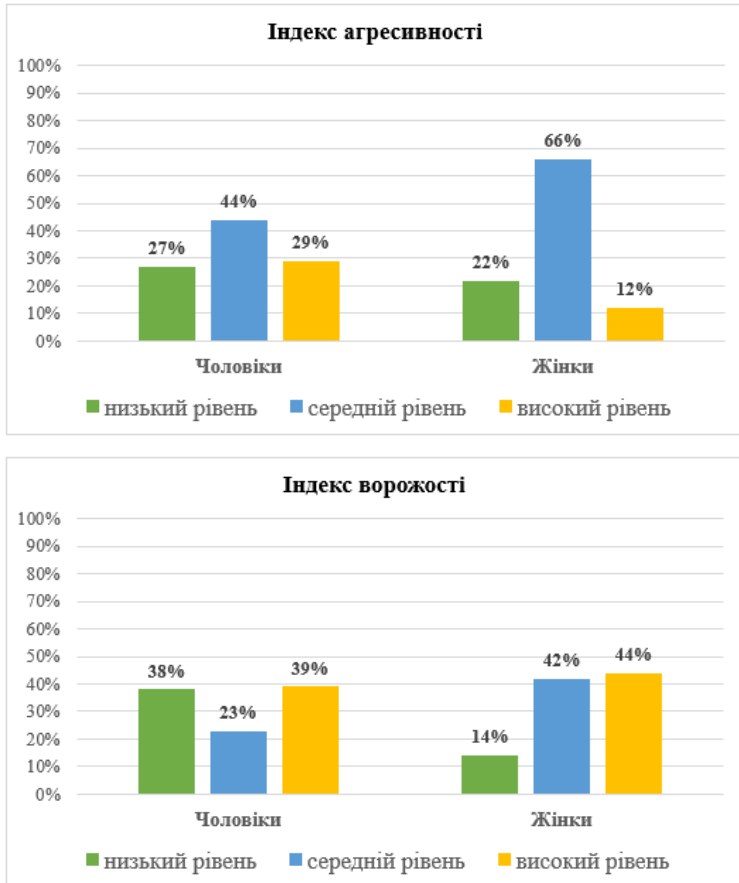
значно частіше зустрічається в чоловіків (48 %), порівняно з жінками (22 %), де $\varphi = 3,920$, $p \leq 0,01$.

Під час аналізу даних було виявлено значущі відмінності в частоті прояву низького та середнього рівнів за показником «дратівливість» у досліджуваних групах поліцейських. Низький рівень дратівливості частіше спостерігається в жінок (29 %), порівняно з чоловіками, у яких цей показник відсутній (0 %), $\varphi = 8,042$, $p \leq 0,01$. Водночас середній рівень дратівливості, грубості й гніву значно частіше зустрічається в чоловіків (55 %), порівняно з жінками (26 %), де $\varphi = 4,248$, $p \leq 0,01$.

За показником «негативізм» виявлено значущі відмінності. Низький рівень негативізму частіше зустрічається в чоловіків (41 %), порівняно з жінками (25 %), де $\varphi = 2,423$, $p \leq 0,01$. Натомість високий рівень негативізму більш характерний для жінок, у яких яскрава опозиційна поведінка спостерігається в 38 % жінок, порівняно з 16 % чоловіків, $\varphi = 3,574$, $p \leq 0,01$.

За показником «схильність до підозр» було зафіксовано вірогідні відмінності за всіма рівнями. Низький рівень недовіри визначається в 30 % чоловіків, порівняно з 10 % жінок, де $\varphi = 3,647$, за $p \leq 0,01$. Середній рівень недовірливого ставлення фіксується в більшості чоловіків – 60 %, порівняно з 28 % у жінок, де $\varphi = 4,645$, за $p \leq 0,01$. Однак високий рівень підозрливості демонструє більшість жінок – 62 %, порівняно з 10 % в чоловіків, де $\varphi = 8,271$, за $p \leq 0,01$.

Вірогідні відмінності за показником «відчуття провини» виявлено на низькому та високому рівнях. Низький рівень схильності звинувачувати себе в усьому притаманний 37 % жінок і 0 % чоловіків. Високий рівень переживання докорів сумніння спостерігається в 68 % чоловіків, у порівнянні з 22 % жінок, де $\varphi = 6,807$, за $p \leq 0,01$. За показниками «фізична агресія» та «образа» вірогідних відмінностей між рівнями встановлено не було. За цими формами агресії відсотковий розподіл у досліджуваних групах відбувся майже рівномірно. Отже, більше половини поліціантів виявляють високий рівень вербальної агресивності (60 %) та відчуття провини (68 %), середній рівень дратівливості (55 %) і схильності до підозр (60 %). Щодо групи поліціанток, то найбільшою частотою вияву характеризується високий рівень схильності до підозр (62 %), середній рівень опосередкованої агресії (69 %) та схильності до образ (47 %). Наочне зображення частоти вияву різних рівнів індексів агресивності та ворожості в чоловіків та жінок поліцейських продемонстровано на рис. 1.

Рис. 1. Графічний розподіл частоти вияву різних рівнів індексів агресивності та ворожості в чоловіків та жінок поліцейських

Відповідно до рис. 1 відсотковий розподіл частоти вияву рівнів індексів агресивності та ворожості в чоловіків та жінок поліцейських такий: низький рівень індексу агресивності спостерігається у 27 % чоловіків та у 22 % жінок. За середнім рівнем індексу агресивності встановлені вірогідні відмінності, показник діагностується в 66 % жінок, порівняно з 44 % чоловіків, де $\varphi = 3,154$, за $p \leq 0,01$. За високим рівнем індексу агресивності також зафіксовані вірогідні відмінності, він виявлений у 29 % чоловіків і 12 % жінок, де $\varphi = 3,040$, за $p \leq 0,01$.

Щодо індексу ворожості, то частота вияву його рівнів демонструє вірогідні відмінності в низькому та середньому рівнях у досліджуваних групах поліцейських. Низький рівень притаманний 38 % чоловікам і 14 % жінок, де $\varphi = 3,970$, за $p \leq 0,01$. Середній рівень показника ворожості властивий 42 % жінкам, порівняно з 23 % чоловіків, де $\varphi = 2,897$, за $p \leq 0,01$. Високий рівень за цим параметром визначається в 39 % чоловіків та 44 % жінок.

Отже, у групі поліціантів спостерігається тенденція до фізичної та вербальної агресії, які поєднуються почуттям провини та докорами сумління. Щодо результатів, отриманих у групі поліціанток, встановлено, що вони більшою мірою схильні до роздратування, підозрливості та образ.

Зарубіжні дослідження демонструють, що для розуміння правомірності застосування поліцейськими агресії необхідно визначити психологічні та соціологічні чинники, які лежать в основі рішень застосувати агресивну поведінку. Водночас науковці зазначають, що навколишні чинники, ймовірно, впливатимуть на те, як офіцери сприймають ситуацію та емоційно реагують на неї, а отже, впливатимуть на когнітивні функції [9]. Навіть за постійних стресових ситуацій у поліцейських лише невелика частина виявляє значні емоційні проблеми. Дослідники вважають, що це може бути через вміння поліцейських ефективно справлятися з емоціями або через те, що вони приховують свої внутрішні переживання. Дослідження вчених аналізують емоційний стан та особистісні риси кандидатів у поліцію до того, як вони стикалися з професійними стресами, і як ці характеристики можуть впливати на їхню схильність до агресії [10].

Отже, психологічні аспекти агресивності серед поліцейського персоналу – це важлива проблема, яка потребує уваги та розуміння. Агресія може виникати внаслідок різних чинників, зокрема стресові ситуації на роботі, виклики, пов'язані із забезпеченням правопорядку, та внутрішні психологічні чинники. Розуміння цих аспектів допомагає розробити ефективні стратегії управління агресією, підвищити безпеку як для поліцейських, так і для громади, та покращити психологічний клімат у поліцейських органах.

Висновки

Емпіричне дослідження агресивності серед поліцейських різних статевих груп виявило вірогідні розбіжності у вираженні агресивної поведінки. Поліціанти більше схильні до застосування фізичної сили та вербальної агресії на відміну від поліціанток. Водночас обидві групи демонструють подібну схильність до непрямой агресії та негативізму, що свідчить про загальну тенденцію до опосередкованих форм агресії й опозиційної поведінки серед поліцейського персоналу.

Поліціантки виявляють вищий рівень дратівливості, підозрливості та образливості, що може впливати на їхню взаємодію з оточенням та загальний психологічний стан. Ці показники вказують на підвищену обережність і самостійність жінок у забезпеченні власної безпеки, а також на схильність до негативних емоцій, не завжди зумовлених конкретними причинами. Поліціанти демонструють вищий рівень відчуття провини, що пов'язано з аутоагресивною поведінкою та внутрішніми конфліктами, які зумовлені професійною діяльністю та особистими вчинками. Ці дані свідчать про необхідність сфокусувати увагу на психологічному здоров'ї поліцейських, зокрема на впровадженні програм підтримки та корекції агресивної поведінки для уникнення негативних наслідків та підвищення ефективності їхньої роботи.

Аналіз даних показав, що «індекс ворожості» в поліціанток вірогідно перевищує показники в чоловіків, що свідчить про їхню більшу схильність до ворожої поведінки, яка часто призводить до конфліктів. Показники в чоловіків перебувають у межах норми, тоді як у жінок вони дещо завищені. За «індексом агресивності» значущих відмінностей між групами не виявлено, що вказує на схильність представників обох груп до фізичної, вербальної та опосередкованої агресії. Загалом значення цього індексу в обох групах залишаються в межах нормативних значень. Поліціанти частіше виявляють вербальну агресивність, високий рівень відчуття провини та середній рівень дратівливості. Поліціантки більш схильні до непрямой агресії, високого рівня підозрливості та негативізму. Ці результати підкреслюють необхідність врахування статевого аспекту у розробці програм профілактики та корекції агресивної поведінки серед поліцейських для підвищення ефективності їхньої роботи та покращення психологічного клімату в колективах.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на вивченні ефективності програм профілактики та корекції агресивної поведінки серед поліцейського персоналу. Також варто дослідити вплив додаткових чинників, таких як психологічна підтримка та професійний тренінг на зменшення агресивності й покращення психологічного клімату в поліцейських установах.

Список бібліографічних посилань: 1. Пономаренко Я. С. Психологічний зміст емоцій у поліцейських з різним рівнем особистісно-професійної здійсненності. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2022. № 12. С. 100–106. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2022.12.11>. 2. Allameh A., Shehni Yeilagh M., Haji Yakhchali A. R., Mehrabizadeh Honarmand M. The Comparison of Self-efficacy in Peer Interaction and Social Competence of Male Students with Aggressive and Normal Behaviors. *Social Cognition*. 2015. Vol. 4, Iss. 2. Pp.102–123. 3. Білюченко Ю. М. Емпіричне дослідження агресивності в різних статево-вікових групах. *Габітус*. 2023. Вип. 47. С. 158–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/>

2663–5208.2023.47.28. **4.** Білоченко Ю. М. Психологічні аспекти агресії у роботі поліції // Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасників Міжнар. психол. форуму (м. Харків, 7 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. С. 26–28. **5.** Ковач О. Передумови легітимного вияву агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 101–111. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233201.101>. **6.** Бойко-Бузиль Ю. Агресія як прояв девіантної поведінки у професійній діяльності поліцейських. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 2 (30). С. 1490–1502. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2\(30\)-1490-1502](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-2(30)-1490-1502). **7.** Reemst van L., Fischer T., Weerman F. Aggression Against Police Officers and Behavior Toward Citizens: Reciprocal Influence or Common Causes? *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.866923>. **8.** Buss A. H., Durke A. An Inventory for Assessing Different Kinds of Hostility. *Journal of Consulting Psychology*. 1957. Vol. 21, Iss. 4. Pp. 343–380. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0046900>. **9.** Cojean S., Combalbert N., Taillandier-Schmitt A. Psychological and sociological factors influencing police officers' decisions to use force: A systematic literature review. *International Journal of Law and Psychiatry*. 2020. Vol. 70. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2020.101569>. **10.** Ceschi G., Meylan S., Rowe C., Boudoukha A. H. Psychological Profile, Emotion Regulation, and Aggression in Police Applicants: A Swiss Cross-Sectional Study. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2022. Vol. 37. Pp. 962–971. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11896-022-09548-0>.

Надійшла до редколегії 07.06.2024

Прийнята до опублікування 17.07.2024

Ponomarenko Ya. S. Psychological aspects of aggression among police personnel

The article presents psychological aspects of aggression in the context of professional activity of police personnel. The nature and manifestations of aggression in the working environment of police officers are investigated, the factors that cause aggressive behaviour are considered, and its impact on the efficiency and safety of performance of official duties is analysed. The theoretical analysis has shown that everyday stress and dangerous situations in wartime create a favourable environment for the development of aggressive tendencies, which can negatively affect the quality of official duties performance. It has been found that aggression among police personnel can take various forms such as verbal conflict and physical force, which calls into question the credibility of law enforcement agencies and can have serious legal and ethical consequences.

The purpose of the study is to examine and analyse various manifestations of aggression among police personnel in order to identify possible differences in their characteristics and ability to display such behaviour. The sample consisted of 200 police officers, divided into two groups by gender, 100 in each group. The first group was represented by men, the second by

women. The study used the "Aggression Level Questionnaire" by A. Bass and A. Darity. Mathematical and statistical processing of the results was carried out using Student's *t*-test for independent samples and Fisher's angular transformation criterion (φ).

An empirical study of aggression among police officers of different gender groups has revealed significant differences in the manifestation of aggressive behaviour. Male police officers are more likely to use physical force and verbal aggression compared to female police officers. At the same time, both groups have a similar tendency to indirect aggression and negativism, which indicates a general tendency towards indirect forms of aggression and oppositional behaviour among police personnel. Female police officers show a higher level of irritability, suspicion and resentment, which may affect their interaction with others and their overall psychological state.

Key words: aggressiveness, war, gender, women, police personnel, police officers, psychological state, professional activity, stress, male.

УДК 159.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.28>

Світлана Вячеславівна Харченко,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра психології, соціології та педагогіки (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-5149-7892>,
e-mail: secretvictory@gmail.com;

Олег Вікторович Колдашов,

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Військово-юридичний інститут,
кафедра загальновійськових дисциплін (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0009-0007-6564-9563>,
e-mail: nationallaw@i.ua

**СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ ВИЩУ
ОСВІТУ ЗА СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ «ПРАВО» ТА «ПСИХОЛОГІЯ»**

У статті наведено результати емпіричного дослідження здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти сектору безпеки та оборони, які навчаються за спеціальностями «Право» та «Психологія». Показано, що в курсантів, які брали участь у дослідженні, найчастіше діагностували середній рівень соціального інтелекту. У майбутніх психологів у структурі соціального інтелекту найбільш розвинутою виявилась здібність передбачати наслідки поведінки, а у майбутніх юристів – здібність розуміти зміну значення вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Ключові слова: соціальний інтелект, здібності соціального інтелекту, рівень розвитку соціального інтелекту, здобувачі вищої освіти ЗВО сектору безпеки та оборони, методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Соціальний інтелект є найважливішою складовою інтелектуальних здібностей особистості. Здібності соціального інтелекту забезпечують розуміння суб'єктом ситуацій спілкування різного рівня складності. Соціальний інтелект відіграє провідну роль в отриманні та обробці інформації про поведінку оточення, розумінні невербальної складової спілкування, формулюванні думок про інших людей та соціальні групи, прогнозуванні їхнього реагування в певних умовах.

Для більшості суб'єктів діяльності сектору безпеки та оборони вирішення різних комунікативних ситуацій є постійним та важливим завданням, яке може стати складним для виконання за умови недостатньо розвинених здібностей соціального інтелекту. Соціальний інтелект є важливою складовою професійної діяльності офіцера у проєв'ї ним лідерських якостей, координуванні роботи групи, взаємодії з населенням тощо.

Важливий вплив на формування здібностей соціального інтелекту має життєвий досвід особи, умови її соціалізації. Особистісне становлення сучасних здобувачів вищої освіти відбувалося за специфічних соціальних умов, спричинених дистанційною освітою через локдауни та карантини 2020–2021 років та воєнний стан, що триває в країні з 24 лютого 2022 року.

Отже, вивчення особливостей рівня розвитку здібностей соціального інтелекту майбутніх правоохоронців, які навчаються за різними освітніми програмами та мали специфічні умови розвитку здібностей, є актуальним.

Стан дослідження проблеми

Традиційно соціальний інтелект розглядають як професійно важливу властивість суб'єктів професій типу «людина – людина». А. О. Ляховець вважала, що характеристики соціального інтелекту імпліцитно наявні в переважній більшості професійних якостей [1]. Науковцями з'ясовано, що в успішних представників професій типу «людина – людина» рівень соціального інтелекту вище за середній, тоді як у неуспішних – середній. Виявлено існування зв'язку соціального інтелекту та мотивації соціального успіху, досягнення високих результатів у соціально значущій професійній сфері [2].

Діяльність психолога була однією з найперших, у якій вивчалось місце здібностей соціального інтелекту як професійно важливої властивості. А. О. Ляховець [1] та Н. А. Руда [3] описали особливості практичних психологів із різним рівнем соціального інтелекту. Вчені зазначили, що психологи з високим рівнем соціального інтелекту виявляють чутливість до особливостей соціальних відносин; здатність успішно використовувати різноманітну палітру соціальних ролей; добре контролюють власну поведінку, прояв емоцій, вдало розрізняють експресію інших; застосовують аналітичний стиль мислення при обробці соціальної інформації; вимогливі до себе й оточення.

Практичні психологи із середнім рівнем соціального інтелекту не завжди точно орієнтуються в результатах поведінки інших та розрізненні невербальної експресії, розпізнаванні різних змістів вербальних повідомлень і в аналізі динаміки ситуацій міжособистісної взаємодії; є інтелектуально негнучкими, недовірливими, нечутливими до суперечностей та схильні жорстко дотримуватись норм.

Практичні психологи з низьким рівнем соціального інтелекту виявляють тривожність у спілкуванні, особливо у випадках загрози їхньому професійному статусу; схильність до агресивно-підозрілого стилю у взаєминах; є емоційно нестабільними.

Вивчення соціального інтелекту працівників правоохоронних органів у вітчизняній науці починаються з робіт М. М. Монастирського [4] та А. П. Москаленка [5], які обґрунтували доцільність визначення рівня соціального інтелекту під час професійного психологічного відбору кандидатів на службу до органів внутрішніх справ. Не можна не погодитися з думкою, що в закладах вищої освіти (далі – ЗВО) необхідно враховувати соціальний інтелект для більш результативної психолого-педагогічної підготовки працівників поліції. Загалом важливість здібностей соціального інтелекту для підготовки сучасного професіонала вже стала загальноновизнаною ідеєю серед вчених та освітян [6].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є порівняльний аналіз розвитку здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти ЗВО сектору безпеки та оборони, які навчаються за різними спеціальностями в ускладнених умовах соціалізації. Для досягнення мети були поставлені такі *завдання*: вивчити здібності соціального інтелекту здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Право» та «Психологія» та здійснити їх порівняльний аналіз.

Наукова новизна дослідження

Вперше здійснено порівняльний аналіз особливостей здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти ЗВО сектору безпеки та оборони з різних навчальних програм, які частково формувалися в ускладнених умовах (специфіка соціальної ситуації розвитку інтелектуальних здібностей учасників дослідження полягає в дистанційній освіті, зумовленій локдаунами та карантинами 2020–2021 років у зв'язку з поширенням COVID-19 та воєнним станом, який триває в країні з 24 лютого 2022 року).

Матеріали та методи досліджень

У проведеному дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти, які навчаються на старших курсах Харківського національного університету внутрішніх справ за спеціальністю «Психологія» (перша група, 28 осіб) та Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за спеціальністю «Право» (друга група, 37 осіб), віком від 20 до 22 років.

Емпіричні дані були отримані за допомогою психодіагностичної методики дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. Салівана. Методика включає чотири субтести: субтест № 1 – «Історії із

завершенням», який вимірює здібність передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації; субтест № 2 – «Групи експресії», що визначає здібність до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини; субтест № 3 – «Вербальна експресія», який вимірює здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала; субтест № 4 – «Історії з доповненням», що визначає здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях.

Математична обробка здійснювалася за допомогою U-критерія Мана – Уїтні для статистичної оцінки відмінностей між групами за показниками здібностей та загального рівня соціального інтелекту.

Результати досліджень

За результатами емпіричного дослідження з'ясовано, що загальний рівень соціального інтелекту в 71,4 % курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», відповідав середньому рівню. Максимальний показник соціального інтелекту у групі був на рівні вище за середній у 14,3 %. Гармонійний профіль здібностей соціального інтелекту, що притаманний особам, які мають високий рівень самосвідомості, є емоційно стабільними, активними в діяльності та комунікації, був визначений лише в 14,3 % курсантів.

Найвищі оцінки учасники першої групи отримали за виконання завдань субтесту «Історії з завершенням», який спрямований на вивчення здібності передбачати наслідки поведінки в типових ситуаціях, найменш успішно – «Історія з доповненням», який діагностує здатність розуміти внутрішні мотиви поведінки людей (лише у 28,6 % учасників цієї групи вказана здібність є розвинуеною на рівні вище за середній). Показник за субтестом «Історії з завершенням» у 57,1 % учасників дослідження першої групи виявився найвищим або одним із найвищих. Ця здібність у 42,9 % курсантів розвинуена на рівні вище за середній та у 28,6 % – на високому рівні.

У половини учасників першої групи найбільш успішними були результати виконання субтестів № 1 та № 3, тобто у своїх здібностях соціального інтелекту вони поєднують успішний прогноз наслідків поведінки та адекватне розуміння вербальних повідомлень інших людей.

Рівень розвитку здібності до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини був на середньому рівні у 71,4 % курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія». Ці дані визначають провідний напрям у психологічній підготовці курсантів з метою розвинуення здібностей соціального інтелекту.

Як показали результати дослідження, загальний рівень соціального інтелекту в 44,7 % курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право», відповідав середньому рівню, у 17,9 % діагностований рівень вище за середній, всі інші учасники дослідження цієї групи мали рівень соціального інтелекту нижче за середній. Низький та високий рівень соціального інтелекту в учасників цієї групи не діагностувався. Гармонійний профіль здібностей соціального інтелекту був виявлений у 29,7 % учасників групи.

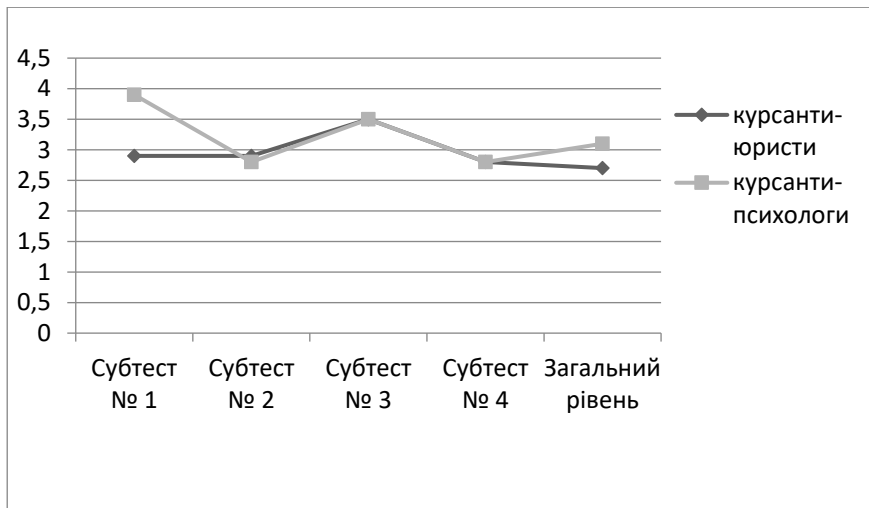
Найвищі оцінки учасники дослідження другої групи отримали за виконання завдань субтесту «Вербальна експресія», який діагностує здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала. Саме за цим субтестом у 84,0 % учасників дослідження показник виявився найвищим серед інших субтестів. Ця здібність розвинена на середньому рівні у 55,0 % курсантів та на рівні вище за середній – у 44,7 %.

Загалом 36,8 % курсантів другої групи мали середній рівень розвитку здібності передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації та 65,8 % – середній рівень розвитку здібності до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини. Слід зауважити, що рівень розвитку здібності передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації у 39,5 % курсантів був нижче за середній, що має стати певним маркером для проведення психологічних заходів.

Найбільший розкид у другій групі учасників дослідження був за рівнем розвитку здібності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, поведінку людей у таких ситуаціях. Середній рівень розвитку цієї здібності мали 42,1 % учасників дослідження.

Результати порівняльного аналізу здобувачів освіти свідчать, що лише за субтестом № 1 «Історії з завершенням», спрямованим на вивчення здібностей до передбачення наслідків поведінки, курсанти двох груп мали статистично достовірні відмінності ($p \leq 0,05$), за всіма іншими субтестами методики результати обстежених були подібними. Загальний рівень соціального інтелекту курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», був вищий, ніж у групі курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право» (див. рис. 1).

Як можна побачити на рис. 1, показники субтесту № 2 «Групи експресії» у групах учасників дослідження мало відрізнялися, що відображає відсутність відмінностей у розвитку здібності до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини, та відповідали у більшості учасників дослідження середньому рівню (2,8 та 2,9 стандартних бали відповідно).

Рис. 1. Особливості здібностей соціального інтелекту курсантів, які навчаються за різними спеціальностями у ЗВО сектору безпеки та оборони (стандартні бали)

Показники субтесту № 3 «Вербальна експресія» також були подібними у групах учасників дослідження (3,5 стандартних бали в обох групах) та відповідали середньому рівню, що свідчить про достатній розвиток здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, поведінку людей у цих ситуаціях (субтест № 4 «Історії з доповненням») була розвинена на середньому рівні в обох групах учасників дослідження, але курсанти, які навчаються за спеціальністю «Психологія», показали більш високі результати (3,1 та 2,7 стандартних бали відповідно).

Обговорення результатів

Порівняльний аналіз із даними, отриманими в попередніх дослідженнях одним з авторів на вибірці курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія» у 2015 році, свідчить про більш високий розвиток вказаних здібностей у здобувачів вищої освіти в 2024 році, при цьому відмінності в розвитку здібності передбачення наслідків поведінки в певних ситуаціях навіть досягли рівня статистичної значущості ($p \leq 0,05$) [7].

Дані щодо провідної у структурі здібностей соціального інтелекту майбутніх юристів саме здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх

викликала, є такими, що відрізняють цих здобувачів від тих, хто навчається за іншими спеціальностями [8]. Зазвичай провідною в усередненому профілі здобувачів освіти є здібність до передбачення наслідків поведінки. Імовірно, це пов'язано із професійно важливими для правознавців мовленнєвими нюансами чітко формулювати правові норми.

Висновки

Таким чином, загальний рівень соціального інтелекту в більшості курсантів, які навчаються за спеціальностями «Психологія» та «Право» у ЗВО сектору безпеки та оборони, відповідав середньому рівню. При цьому загальний рівень соціального інтелекту курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», був вищим, ніж курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право». Гармонійний профіль здібностей соціального інтелекту частіше діагностувався у курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право».

Відмінності в рівні соціального інтелекту курсантів, які брали участь у дослідженні, були зумовлені статистично достовірно більш високим рівнем розвитку здібності передбачення наслідків поведінки оточення в типових умовах у курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», та більш розвинутою здібністю розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, поведінку людей у цих ситуаціях. Інші здібності соціального інтелекту були розвинені на однаковому рівні в обох групах курсантів.

У курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», найбільш розвиненими здібностями соціального інтелекту були: здібність передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації та здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала. У курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право», найбільш розвинутою здібністю соціального інтелекту була здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Можна обґрунтовано стверджувати, що специфічні соціальні умови формування особистості, притаманні останньому часу, не вплинули негативно на рівень розвитку здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти.

У курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», необхідним є розвиток здібності до логічного узагальнення, виокремлення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини, а у курсантів, які навчаються за спеціальністю «Право», – здібності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях.

Список бібліографічних посилань: 1. Ляховець Л. О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Чернігів, 2009. 18 с. 2. Харченко С. В. Соціальний інтелект у професійній діяльності суб'єкта. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 153–158. 3. Руда Н. Л. Соціальний інтелект психолога як чинник професійної діяльності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомилинського. Серія: Психологічні науки*. 2012. Т. 2, вип. 9. С. 202–205. 4. Монастирний М. Дослідження соціального інтелекту кандидатів на службу в органи внутрішніх справ із використанням тесту Дж. Гілфорда – М. Саллівена. *Проблеми сучасної психології*. 2008. № 2. С. 213–222. 5. Москаленко А. П. Соціальний інтелект у структурі професійно важливих якостей оперативного-розшукової та слідчої діяльності. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 8. С. 21–24. 6. Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі : матеріали всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації (м. Полтава, 6 берез. – 16 квіт. 2023) / Полтав. держ. аграр. ун-т ; Центр укр.-європ. наук. співробітництва. Одеса : Гельветика, 2023. 472 с. 7. Харченко С. В., Колдашов О. В. Особливості здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти ХНУВС в різні роки навчання // Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України : тези доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 травня 2024 р.) / Нац. акад. Нац. гвардії України ; громад. організація «Інститут психології здоров'я» ; Харків. нац. ун-т внутр. справ та ін. Харків : НА НГУ, 2024. С. 104–107. 8. Осьодло В. І., Хміляр О. Ф. Соціальний інтелект як регулятор поведінки особистості офіцера // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 170–174.

Надійшла до редколегії 20.08.2024

Прийнята до опублікування 19.09.2024

Kharchenko S. V., Koldashov O. V. Social intelligence of cadets of the security and defence sector higher education institutions who receive higher education in the specialities of "Law" and "Psychology"

The article emphasises that for the actors of the security and defence sector, solving various communication situations is a constant and important task which can become difficult to perform if the social intelligence abilities are not sufficiently developed.

A comparative analysis of the peculiarities of social intelligence abilities of higher education students of higher education institutions of the security and defence sector, who study in the specialities of "Law" and "Psychology", was carried out. It is emphasized that the specificity of the social situation of the study participants' intellectual abilities development is due to certain features: lockdowns and quarantines of 2020–2021 with the vast majority of

distance education, which were caused by the spread of the COVID-19 virus infection; martial law, which has been in force since February 2022.

The senior students of Kharkiv National University of Internal Affairs and the Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University took part in the study. The empirical data were obtained using J. Guilford's psychodiagnostic methodology for studying social intelligence.

It has been found that the general level of social intelligence of most of the surveyed cadets corresponded to the average level. It has been shown that the general level of social intelligence of the cadets studying "Psychology" was higher than that of the cadets studying "Law". It has been revealed that the differences in the level of social intelligence of the surveyed groups of cadets were due to a statistically significantly higher level of development of the ability to predict the consequences of the behaviour of others in typical conditions among cadets studying "Psychology" and a more developed ability to understand the logic of interaction situations and the significance of people's behaviour in these situations. It has been established that the most developed ability of social intelligence of the study participants studying in the speciality "Law" was the ability to understand the change in the meaning of similar verbal reactions of a person depending on the context of the situation that caused them.

It has been argued that the specific social conditions of personality formation of higher education students in recent years have not significantly affected the level of development of their social intelligence abilities. The main directions of development of social intelligence abilities of cadets studying in different specialities are presented.

Key words: social intelligence, social intelligence abilities, level of development of social intelligence, higher education students of the security and defence sector, J. Guilford's methodology for studying social intelligence.

НАШІ АВТОРИ

- Абламська В. В.** ➤ Харківський національний університет внутрішніх справ (далі – ХНУВС), науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів (науковий співробітник)
- Абламський С. Є.** ➤ ХНУВС, кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Беседа С. М.** ➤ Слідче управління Головного управління Національної поліції в Донецькій області (начальник), д-р філос. за спец. 081 «Право»
- Бугайчук К. Л.** ➤ ХНУВС, науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів (завідувач), д-р юрид. наук, проф.
- Бутенко М. В.** ➤ ХНУВС (здобувач)
- Бутрик С. М.** ➤ Національна академія Національної гвардії України, кафедра вогневої підготовки (викладач)
- Васильєв С. В.** ➤ Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, кафедра історії та суспільно-економічних дисциплін (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Герасименко О. М.** ➤ Національна академія Служби безпеки України (докторант), канд. юрид. наук
- Глушченко А. М.** ➤ ТОВ «ГМК Центр» (аналітик), канд. екон. наук
- Греченко В. А.** ➤ ХНУВС, кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства (завідувач), д-р іст. наук, проф., засл. працівник освіти України
- Гусева В. О.** ➤ ХНУВС, кафедра криміналістики та судової експертології (завідувач), д-р юрид. наук, проф.
- Гутник А. В.** ➤ Львівський державний університет внутрішніх справ, кафедра кримінального процесу та криміналістики (доцент), д-р філос. за спец. 081 «Право»
- Демиденко Н. М.** ➤ ХНУВС, Сумська філія, кафедра гуманітарних дисциплін (професор), канд. іст. наук, ст. наук. співроб.

- Ємець І. О.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (докторант), канд. юрид. наук
- Іванов Ю. Ф.** ➤ Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, відділ права на працю (начальник), канд. юрид. наук, доц.
- Іванова М. В.** ➤ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, організаційний відділ (науковий співробітник)
- Івахненко О. А.** ➤ ХНУВС (докторант), канд. юрид. наук
- Ковтун О. В.** ➤ Управління дізнання Національної поліції України (начальник), канд. юрид. наук
- Козинець А. М.** ➤ ХНУВС (курсантка)
- Колдашов О. В.** ➤ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Військово-юридичний інститут, кафедра загальновійськових дисциплін (старший викладач)
- Коломойцев М. М.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (докторант), канд. юрид. наук
- Кройтор В. А.** ➤ ХНУВС, кафедра цивільного права та процесу (професор), д-р юрид. наук, проф.
- Кучерявенко В. Б.** ➤ Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, відділ товарознавчих та гемологічних досліджень (судовий експерт)
- Ларіонов С. О.** ➤ Національна академія Національної гвардії України, кафедра психології та педагогіки (начальник); канд. психол. наук, доц.
- Макарова О. П.** ➤ ХНУВС, кафедра педагогіки та психології (старший викладач), канд. психол. наук, доц.
- Марков О. В.** ➤ Національна академія Національної гвардії України, кафедра вогневої підготовки (заступник начальника), канд. техн. наук, доц.
- Мельник Д. С.** ➤ Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України (старший дослідник), канд. юрид. наук
- Музичук О. М.** ➤ ХНУВС (проректор), д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України

- Новиков О. В.** ➤ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кафедра державного будівництва (доцент), канд. юрид. наук
- Олійник В. О.** ➤ ХНУВС, кафедра соціології та психології (аспірант)
- Пономаренко Я. С.** ➤ ХНУВС, кафедра соціології та психології (доцент), канд. психол. наук, доц.
- Попов В. Ю.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (докторант), канд. юрид. наук
- Стадніченко Р. О.** ➤ ХНУВС, кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки (ад'юнкт)
- Тененьов Є. П.** ➤ Національна академія Національної гвардії України, кафедра вогневої підготовки (старший викладач)
- Тюленев С. А.** ➤ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (директор), канд. екон. наук
- Харченко С. В.** ➤ ХНУВС, кафедра психології, соціології та педагогіки (професор), канд. психол. наук, доц.
- Чалий Ю. І.** ➤ ХНУВС, кафедра цивільного права та процесу (доцент), канд. юрид. наук, доц.
- Червяков О. І.** ➤ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут Служби безпеки України (начальник), канд. юрид. наук
- Шамсутдінов О. В.** ➤ Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, відділ досліджень проблем протидії екстремізму, тероризму та їх фінансуванню (провідний науковий співробітник), канд. юрид. наук, ст. дослідник
- Шевченко В. М.** ➤ Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, відділ дослідження матеріалів, речовин і виробів, сектор фізико-хімічних досліджень (завідувач); канд. хім. наук

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПЕРІОДИЧНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Крім збірника наукових праць «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», Університет є засновником і видавцем ще трьох періодичних наукових видань – збірника наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**», наукового журналу «**Право і безпека**» та електронного видання «**Форум права**».

Вісник Кримінологічної асоціації України

Збірник наукових праць «**Вісник Кримінологічної асоціації України**» видається з 2012 року. У 2016 році збірник став переможцем конкурсу на краще видання в системі МВС України, у 2018 р. збірник посів I місце у номінації «Періодичні видання» на Всеукраїнському конкурсі на краще правниче видання.

Основні завдання: Оприлюднення основних результатів наукових досліджень у галузі кримінальної юстиції; концентрація інтелектуальних ресурсів для вирішення гострих проблем злочинності в умовах воєнного стану; висвітлення теоретичних і практичних проблем кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого

права у світлі реформування кримінальної юстиції; вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного та організаційно-управлінського забезпечення протидії злочинності в Україні тощо.

Категорії читачів: науковці, юристи, курсанти, слухачі та студенти закладів вищої освіти МВС України, юридичних закладів вищої освіти, працівники правоохоронних органів.

Періодичність випуску видання становить 3 рази на рік.

Мови видання: українська, англійська.

Сайт

<https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/index>.

видання:

Право і безпека

Науковий журнал «Право і безпека» видається з 2002 року. 17 березня 2020 р. Наказом МОН України № 409 журналу було присвоєно категорію «Б». У 2023 р. науковий журнал «Право і безпека» посів 1-е місце у Всеукраїнському конкурсі на краще правниче видання у номінації «Періодичні видання», а також 1-е місце у Всеукраїнському (національному) конкурсі наукових і навчальних видань із права, безпеки та євроінтеграції «Юридика» в номінації «Науковий журнал із права».

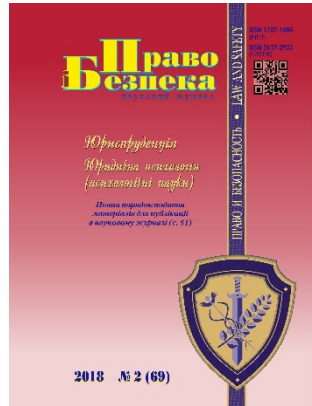
Основні завдання: сприяння дослідникам у здійсненні наукової діяльності, поширення новітніх наукових знань, оприлюднення досліджень з актуальних питань права і юридичної психології, протидії злочинності, забезпечення національної безпеки та прав людини, захисту інтелектуальної власності, кібербезпеки, реформування законодавства тощо.

Категорії читачів: усе населення.

Періодичність випуску видання: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, англійська.

Сайт видання: <http://pb.univd.edu.ua>.

Форум права

Електронне видання «Форум права» видається з 2005 року. Входить в ТОП-100 журналів України за версією Google Scholar в 2019 році. Посідає 22–26 місця (h5-індекс=20) Рейтингу наукових періодичних видань, що мають бібліометричні профілі

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях у галузі права.

Категорії читачів: науковці-юристи, працівники правоохоронних органів.

Періодичність випуску видання становить 5 разів на рік.

Мови видання: українська, англійська.

Сайт видання: <http://forumprava.pp.ua>.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Редагування *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко,
О. М. Нецеретної*
Внесення правок *С. С. Тарасової, Н. Й. Михайличенко,
О. М. Нецеретної*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *І. Є. Єсіної*

Зареєстровано в Національній раді України з питань телебачення
та радіомовлення рішенням № 1739 від 23.05.2024
(ідентифікатор медіа R30-05240)

Підп. до друку 27.09.2024. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 19,6. Тираж 50 прим. Зам. № 2024-

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://visnyk.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.